

HAMERLI PETRA

**MAGYAR–OLASZ KAPCSOLATOK ÉS
REGIONÁLIS HATÁSAIK
(1927–1934)**

Témavezetők:

Dr. habil. Hornyák Árpád PhD, egyetemi docens
Dott. Alessandro Vagnini PhD, docente universitario

Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Interdiszciplináris Doktori Iskola
„Európa és a magyarság a 18–20. században” doktori program

Università degli Studi di Roma „La Sapienza”, Facoltà di Scienze Politiche
Dottorato di ricerca in „Storia dell’Europa”

„Minden út Rómába vezet...”

(Közmondás)

TARTALOM

ELŐSZÓ.....	9.
KÖSZÖNET.....	13.
1. BEVEZETÉS.....	15.
1.1. Az 1927 és 1934 közötti magyar–olasz kapcsolatok főbb csomópontjai és a dolgozat felépítése.....	15.
1.2. Források és irodalom.....	30.
1.2.1. Levéltári források.....	30.
1.2.2. Forráskiadványok, emlékiratok és memoárok, sajtó.....	33.
1.2.3. Szakirodalom.....	35.
2. AZ OLASZ–MAGYAR BARÁTSÁGI SZERZŐDÉSHEZ VEZETŐ ÚT.....	43.
2.1. Magyarország és Olaszország külpolitikájának fő irányai.....	43.
2.1.1. A külpolitikai irányvonalak kialakulása.....	43.
2.2. A fordulat.....	55.
2.2.1. A mohácsi beszéd és fogadtatása Olaszországban.....	55.
2.2.2. A Badoglio-terv.....	59.
3. AZ OLASZ–MAGYAR BARÁTSÁGI SZERZŐDÉS.....	65.
3.1. Az olasz–magyar barátsági szerződés előkészítése.....	65.
3.1.1. Kultúrdiplomáciai közeledés Magyarország és Olaszország között....	66.
3.1.2. A politikai tárgyalások előkészítése.....	72.
3.2. A szerződés tartalma és fogadtatása.....	77.
3.2.1. A szerződés tartalma és az 1927. áprilisi Bethlen–Mussolini találkozó.....	77.
3.2.2. Az egyezmény fogadtatása.....	82.
4. A MAGYAR–OLASZ BARÁTSÁG KIBONTAKOZÁSA A BETHLEN-KORMÁNY IDEJÉN.....	89.
4.1. A kulturális és gazdasági kapcsolatok megalapozása.....	89.
4.1.1. A Római Magyar Akadémia (Collegium Hungaricum) alapítása, és a magyar–olasz kulturális kapcsolatok úttörői.....	90.
4.1.2. Az 1932-es Volta konferencia magyar résztvevői.....	95.
4.1.3. Kétoldalú gazdasági szerződések Olaszország és Magyarország között.....	98.
4.2. Revízió és fegyverkezés.....	105.
4.2.1. A magyar revíziós propaganda olasz támogatása.....	105.

4.2.2.	A szentgotthárdi fegyverbotrány és a milánói Bethlen–Mussolini találkozó.....	114.
4.2.3.	Olasz elgondolások Magyarország felfegyverzésének elősegítésére vonatkozóan.....	122.
5.	MAGYARORSZÁG, OLASZORSZÁG ÉS JUGOSZLÁVIA.....	131.
5.1.	Magyarország és Olaszország jugoszláv-politikája a korszakban.....	131.
5.1.1.	A két állam jugoszláv-politikája a korszakban.....	131.
5.2.	A Jugoszlávián belüli szeptaralista csoportok támogatása.....	135.
5.2.1.	A Belső Macedón Forradalmi Szervezet (VMRO) támogatása.....	135.
5.2.2.	A horvát szeptarizmus támogatása.....	142.
5.2.3.	A marseille-i merénylet szerepe a magyar–olasz kapcsolatokban.....	152.
6.	A MAGYAR–OLASZ KAPCSOLATOK EGYÉB REGIONÁLIS HATÁSAI.....	159.
6.1.	Új szövetségesek keresése.....	159.
6.1.1.	Az osztrák Heimwehr magyar–olasz támogatása.....	160.
6.1.2.	Kapcsolatkeresés Törökországgal.....	172.
6.1.3.	A lateráni egyezmény és annak magyarországi sajtóvisszhangja.....	179.
6.2.	Az optánskérdés és Olaszország.....	184.
6.2.1.	Olaszország és a magyar–román optánsper.....	184.
6.3.	Nagyhatalmi vetélkedés a Duna-medencében a gazdasági világválság nyomán.....	199.
6.3.1.	Magyarország, Olaszország és az európai államok válságkezelési tervei, különös tekintettel a német–osztrák vámunióra.....	199.
6.3.2.	A Brocchi-terv.....	209.
7.	MAGYAR–OLASZ KAPCSOLATOK A GÖMBÖS-KORMÁNY MEGALKULÁSÁTÓL A RÓMAI JEGYZŐKÖNYVEK ALÁÍRÁSÁIG.....	215.
7.1.	Gömbös és Mussolini találkozója.....	215.
7.1.1.	A római Gömbös–Mussolini találkozó.....	216.
7.2.	Az olasz–osztrák–magyar alternatíva.....	219.
7.2.1.	A hirtenbergi fegyverbotrány.....	219.
7.3.	Új irányvonalak Európa nemzetközi viszonyaiban.....	225.
7.3.1.	Lehetőség a revízióra? – a négyhatalmi paktum-terv.....	225.
7.3.2.	Magyar közeledési kísérlet Németországhoz és a Szovjetunióhoz.....	235.
7.4.	A római jegyzőkönyvek.....	242.
7.4.1.	A római jegyzőkönyvek aláírása.....	242.

8. KITEKINTÉS.....	250.
8.1. A magyar–olasz kapcsolatok és az azokat befolyásoló nemzetközi tényezők alakulása 1934 után.....	250.
9. ÖSSZEGZÉS.....	257.
MELLÉKLETEK.....	261.
A. A disszertációban előforduló fontosabb események kronológiája.....	261.
B. A római magyar, és a budapesti olasz követség dolgozói 1927 és 1934 között.....	267.
RAPPORTI ITALO–UNGHERESI NEL CONTESTO REGIONALE (1927–1934) – A dolgozat olasz nyelvű összefoglalása.....	269.
FORRÁSOK ÉS IRODALOM/ LETTERATURA USATA.....	321.
A DOLGOZATBAN SZEREPLŐ SZEMÉLYEK NÉVMUTATÓJA/ INDICE DEI NOMI.....	331.

ELŐSZÓ

Magyarország 20. századi történelme bővelkedik a mindmáig feldolgozatlan, traumatikus sokkot okozó fordulatokban, amelyek közül a trianoni békeszerződés az egyik legtragikusabb. E traumák miatt a magyarság sokszor hajlamos mindenki által magára hagyott népként definiálni saját magát, táplálva azt a negatív gondolatot, hogy a hajdan erős, a „kereszténység védőbástyáját” jelentő Magyarországnak a 20. századra egyetlen „barátja” sem maradt. Ez a vélekedés különösen a Horthy-korszak idején határozta meg a magyar társadalom mentalitását. Az ilyen, több évtizede, olykor több évszázada meggyökeresedett álláspontok felülvizsgálatában alapvető fontosságúak a történeti kutatások, amelyek korabeli, elsődleges forrásokra épülnek. Az adott időszakból fennmaradt dokumentumok ugyanis számos esetben a köztudatban élő felfogástól eltérő képet mutatnak.

Ez figyelhető meg a két világháború közötti magyar–olasz kapcsolatok esetében is, amelynek fennmaradt forrásai rávilágítanak a két állam szoros együttműködésére és arra, hogy az olasz nép szimpátiával és szolidaritással viseltetett Magyarország iránt ezekben az évtizedekben. Dolgozatom témájaként az 1927 és 1934 közötti időszakot választottam, amikor a két ország kapcsolatai talán a legintenzívebbek voltak. Szerencsének tarthatom, hogy a témáról mind ez ideig nem született monográfia, és résztanulmányok is csak csekély számban fordulnak elő róla. Magyarország és Olaszország kapcsolatainak e szelete csak széleskörű forrásfeltáró munkával, több levéltár dokumentumainak összevetésével, azaz a szó szoros értelmében vett alapkutatással rekonstruálható. Ez pedig tovább fokozta a kutatás iránti motivációm, mivel a levéltári források azok, amelyek segítségével leginkább lehetőség kínálkozik új eredmények felmutatására. Az alapkutatás mellett disszertációmért azért is relevánsnak tartom, mert az időszak magyar–olasz kapcsolatainak története – mint látni fogjuk – rendkívül sok elemet magában foglal, amely a széles nemzetközi kontextusba helyezés igényét teremti meg. Ebből fakadóan a téma internacionális szinten is számos perspektívát kínál.

A két állam hivatalos szövetségének alapjait, amely egészen a II. világháborúig szilárd maradt, az 1927. április 5-én aláírt olasz–magyar barátsági, békéltető eljárási és választott bírósági szerződés teremtette meg. Ez teszi indokoltá dolgozatom időkeretének kezdő dátumát, amely az olasz–magyar barátsági, békéltető eljárási és választott bírósági szerződés aláírása, 1927. április 5-e. Tekintve, hogy az államközi szerződések

nyilvánvalóan nem egyik pillanatról a másikra köttetnek, hanem az aláírási ceremónia néhány percét hosszabb-rövidebb tárgyalások előzik meg, disszertációmban fontosnak tartottam részletesebben kitérni az előzményekre is.

Munkám kezdőpontjánál több magyarázatra szorul a záró dátum, nevezetesen a római jegyzőkönyvek 1934. március 17-én történt aláírása, amely olasz–osztrák–magyar együttműködést eredményezett. Noha Olaszország külpolitikájában markáns, jól érzékelhető fordulat kétségtelenül 1935-ben, az afrikai gyarmatosító ambíciók előtérbe kerülésével, illetőleg a végeredményben a kényszerűnek nevezhető olasz–német szövetséget eredményező abesszíniai háború kirobbanásával következett be, a magyar–olasz kapcsolatok virágkorának tekinthető időszak már valamivel korábban, 1934-ben lezárult. Véleményem szerint a római jegyzőkönyvek aláírása tekinthető Olaszország utolsó – mondhatni, kétségbeesett – kísérletének arra, hogy megakadályozza a német térnyerést a közép-európai térségben. Az olasz–osztrák–magyar együttműködés dokumentálását megelőző, 1929 és 1933 között kisebb-nagyobb megszakításokkal folyó tárgyalásokról szóló források ugyanis egyértelműsítik, hogy – noha a felek igyekeztek hangsúlyozni, hogy az aláírtak nem tekintendőek Németország elleni lépésként – Olaszország legfőbb célja a jegyzőkönyvekkel az Anschluss megakadályozása volt. Ennek a deklarált célnak köszönhető az is, hogy mind Anglia, mind pedig Franciaország – amelyek ugyancsak elejét kívánták venni a német terjeszkedésnek – hallgatólagosan beleegyezett az olasz–osztrák–magyar blokk létrehozásába. A római jegyzőkönyvek ugyanakkor előrevetítették azt, hogy a magyar–olasz viszony további alakulása nagyban fog függeni Németország politikai lépéseitől, így 1934-ben végeredményben lezárult az a korszak, amikor Magyarország legfontosabb politikai partnere Olaszország volt. Ezt követően Németország fokozatosan átvette ezt a szerepet.

Dolgozatom számos olyan elemet tartalmaz, amelynek tárgyalása egy Magyarország és Olaszország kapcsolatairól szóló monográfiában első ránézésre talán furcsának tűnhet. A két ország viszonya azonban nem vizsgálható kizárólag a bilaterális szerződések és a kétoldalú levelezések mentén, mert egy ilyesfajta elemzés csupán az együttműködés egyes elemeinek magyarázat és nemzetközi keretbe ágyazás nélküli papírra vetése lenne. Olaszország az adriai rivális, Jugoszlávia elleni törekvéseiben szánt szerepet Magyarországnak, amely leginkább a horvát és a macedón szeparatisták támogatása esetében volt tetten érhető, amely a magyar–olasz együttműködés egyik fontos pontját jelentette a vizsgált időszakban. Ezen túl Magyarország – Ausztria mellett

– támaszpontot jelentett az Adriai-tenger beltengerré tételét, valamint – később – a Földközi-tenger feletti olasz befolyást északról biztosító Közép-Európa-térségben is.

A tárgyalt korszakban Magyarország legfőbb külpolitikai célja a trianoni békeszerződés revíziója volt, amelynek eléréséhez Olaszországban látta a legfőbb partnert. Az erre irányuló propaganda is csak tágabb kontextusban vizsgálható, ugyanis a békeszerződés által kijelölt határok, valamint a benne foglalt rendelkezések esetleges megváltoztatására irányuló lépések sikere vagy sikertelensége a kisantant államok (Csehszlovákia, Jugoszlávia,¹ Románia), valamint a többi nagyhatalom (Franciaország, Nagy-Britannia, Németország) hozzáállásától függött.

Az időszak magyar–olasz kapcsolatainak e két, talán legfontosabb eleme mellett több „szereplő” volt jelen a határontúli magyar optánsok kártérítése miatti perben – amelyek megoldásában Olaszország igen jelentős szerepet játszott –, illetve a gazdasági kooperációra irányuló törekvésekben is. Ez utóbbiak – több felmerülő lehetőség mellett – a már említett, olasz–osztrák–magyar együttműködést megalapozó jegyzőkönyvek aláírásához vezettek.

A magyar–olasz kapcsolatok terén kétoldalúság véleményem szerint csak a kulturális kapcsolatokat vizsgálva érhető tetten, amely eredetileg a politikai kapcsolatfelvétel eszközt szolgált, de amely a későbbiekben a legtöbb eredményt hozta abban a tekintetben, hogy a két állam napjainkban folyó kulturális együttműködésében is meghatározóak az 1920–1930-as években lefektetett elvek.

A fentiek indokolják azt az álláspontomat, miszerint az 1927 és 1934 közötti magyar–olasz kapcsolatokat (is) céltévesztett lenne pusztán bilaterális alapon vizsgálni, mivel a téma kutatása csupán a regionális – közép-európai és balkáni – hatások figyelembe vételével nyerhet értelmet. Talán ez a nézetem előrevetíti dolgozatom másik fontos célját, ami nem más, mint annak bizonyítása, hogy a mai történetírásban meglehetősen mostoha sorsra ítélt diplomáciatörténet továbbra sem elhanyagolható, mivel egyfelől vannak még feltáratlan fejezetei, másfelől egy alapkutatást követően megírt politikatörténeti munka a diplomácia útvesztőin túl olyan információkra is rávilágít, amelyek elengedhetetlen háttérét jelentik a társadalom-, a kisebbség-, a művelődés- és a gazdaságtörténeti kutatásoknak.

¹ 1918 és 1929 között a délszláv állam hivatalos neve Szerb–Horvát–Szlovén Királyság volt, azonban tekintve, hogy a szakirodalmon túl az egykorú forrásokban is gyakran használatos a „Jugoszlávia” megnevezés az 1929 előtt történt események kapcsán is, dolgozatomban én is rendre ezt használom.

Végezetül fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy – noha az értekezésben a gazdasági és kulturális kapcsolatok is röviden bemutatásra kerülnek, amennyiben azok a diplomáciai kapcsolatokra befolyással voltak – fő célom Magyarország és Olaszország diplomáciai, politikai kapcsolatainak bemutatása. Ennek megfelelően nem tértem ki olyan, a két ország viszonya esetében esetlegesen felvethető kérdésekre, mint például a Horthy-korszak politikájának és a fasiszta berendezkedésnek az összevetése, a belpolitikai problémák taglalása, a részletes gazdasági-statisztikai elemzések, vagy a kulturális együttműködésen belül az olyan aspektusok, mint az irodalmi-, a képzőművészeti-, a filmes-, illetőleg a sportkapcsolatok.

Összességében értekezésem célja egy olyan munka elkészítése, amely – részben az olasz nyelvű összefoglalónak köszönhetően – mind a magyar-, mind az olasz történetírás számára relevánsnak tekinthető, és szélesebb körű olvasóközönség érdeklődésére is számot tarthat.

Hamerli Petra
Pécs, 2018. január 27.

KÖSZÖNET

Dolgozatom elkészítését sokan segítették. Disszertációm jelenlegi formájában nem készülhetett volna el a co-tutelle képzés lehetősége nélkül, amelyért köszönettel tartozom a felajánló Sapienza Egyetemnek, és az engedélyező Pécsi Tudományegyetemnek, valamint a két doktori iskola vezetőjének, Fischer Ferencnek és Alessandro Saggiorónak. Munkámat mind Pécsen, mind Rómában felkészült témavezetők segítették, akiknek ezúton köszönöm tanácsaikat és észrevételeiket; Hornyák Árpádnak az első években nyújtott támogatását, amikor együtt örültünk a sikereimnek, Alessandro Vagnininak pedig folyamatos együttműködő készségét, amellyel a kutatásom olasz összefoglalása mellett a külföldi tanulmányi rendszerben való eligazodásomat is megkönnyítette.

Köszönöm Ormos Máriának, hogy mindig bizalommal fordulhatok hozzá, hisz bennem, és a szakmai tanácsain túl biztató szavakkal ösztönzött kitartásra a legnehezebb időszakban is. Ugyancsak hálás vagyok támogatásáért Rab Virágnak, aki konferenciát szervezni és tanulmánykötetet szerkeszteni is megtanított. Hasonlóképpen biztatott Horváth Klára, akinek a hagyományos katalógusokban meglehetősen keveset felkutatását is köszönöm. Szintén köszönettel tartozom Harsányi Ivánnak, aki kezdettől fogva figyelemmel kísérte a munkámat, és több tanulmányomat is ellenőrizte. Disszertációm olasz összefoglalójának lektorálását Stefano Bottoninak köszönöm, aki számos hasznos javaslatot adott a kutatásomra vonatkozóan a doktori képzés egésze során.

A disszertációmhoz szükséges kutatás kivitelezéséhez elengedhetetlennek bizonyultak az ösztöndíjak, amelyek odaítélését ezúton is köszönöm. A levéltári források feltárásának jelentős részét a Klebelsberg Kuno Ösztöndíj támogatásával végeztem, amelyet két ízben, 2014-ben és 2017-ben nyertem el. A Tempus Közalapítvány Erasmus, Campus Hungary és Campus Mundi Ösztöndíjakkal több ízben lehetőségem nyílt olaszországi, zágrábi és vatikáni kutatásokra.

Szeretnék köszönetet mondani mindazoknak, akik a Római Magyar Akadémián segítettek a munkámat: Fejérdy Andrásnak, Molnár Antalnak és Puskás Istvánnak; azoknak, akik a műhelyvita résztvevőiként fogalmazták meg észrevételeiket: Andreides Gábornak, Csorba Lászlónak, Horváth Jenőnek, Pankovits Józsefnek és Kindl Melindának, akinek dolgozatom többszöri átolvasását is köszönöm. Köszönettel tartozom Gulyás Lászlónak is, aki több ízben teret biztosított kutatási eredményeim bemutatásához.

Szintén hálával tartozom kollégáimnak, akik biztosították számomra az oktatói-kutatói pálya folytatásának lehetőségét.

Ugyancsak szeretném megköszönni az elmúlt években nyújtott, rengeteg támogatást a családomnak, szüleimnek és testvéremnek.

1. BEVEZETÉS

1.1. Az 1927 és 1934 közötti magyar–olasz kapcsolatok főbb csomópontjai és a dolgozat felépítése

Elsősorban a budapesti, a római és a vatikáni levéltárak iratanyagára, valamint diplomáciai dokumentumgyűjteményekben fellelhető forrásokra alapozott kutatásom eredményei alapján úgy vélem, hogy a két világháború közötti időszak magyar–olasz kapcsolatai négy nagyobb szakaszra bonthatóak.

Magyarország és Olaszország között az első világháborút az antanthatalmak és az Osztrák–Magyar Monarchia között lezáró, 1918. november 3-án kötött padovai fegyverszünet aláírását követően azonnal megkezdődtek az első lépések a diplomáciai kapcsolatfelvétel érdekében, s a kapcsolatok a két háború között végig fennálltak. A két állam az Olaszország által 1943. szeptember 3-án a szövetséges hatalmakkal kötött fegyverszünetig a második világháborúban szövetségesekként, a tengelyhatalmak között vett részt a harcokban. Bár a fasiszta államberendezkedés már július 24-én megbukott,² ez nem befolyásolta a két állam kapcsolatát, miután Magyarország és Olaszország kormányai kölcsönösen kifejezésre juttatták, hogy az olasz belpolitikai változást követően is ápolni kívánják a köztük fennálló baráti viszonyt.³ A szövetséges államokkal kötött fegyverszünet azonban egyúttal a Berlin–Róma tengely megszűnését is jelentette. Ezt a magyar kormány úgy értékelte, mint a két világháború közötti magyar–olasz együttműködés végét,⁴ így ez a dátum tekinthető a negyedik szakasz zárásaként.

Ezt megelőzően a magyar–olasz barátság végig fennállt, miután a két állam érdekei több ponton egyezést mutattak. A kapcsolatok minősége tekintetében azonban jól elkülöníthető négy szakasz a hosszabb egységen belül:

1. 1918 (az I. világháború vége)–1927 (az olasz–magyar barátsági szerződés aláírása)

² A Fasiszta Nagytanács július 24-i ülésén – Dino Grandi javaslata nyomán – megszavazták a fasiszta államberendezkedés felszámolását. Másnap, július 25-én Benito Mussolini olasz kormányfőt (1922–1943) letartóztatták, s a király Pietro Badoglio tábornokot nevezte ki Olaszország új miniszterelnökévé.

³ AZ MTI BIZALMAS JELENTÉSEI. 2. számú tájékoztató, 32–34. old. 1943. július 29.

⁴ Uo. 8. számú tájékoztató, 80. old. 1943. december 10.

2. 1927–1934 (a római jegyzőkönyvek aláírása)
3. 1934–1938 (a magyar–olasz–osztrák blokk évei, Ausztria Németország általi bekebelezéséig, az Anschlussig)
4. 1938–(1940, Olaszország belépése a II. világháborúba)–1943 (az olasz fegyverszünet)

Az első világháború végét jelentő fegyverszünetek⁵ aláírását követően Magyarország és Olaszország között óvatos puhatolózás indult meg a diplomáciai kapcsolatok felvétele, majd megerősítése érdekében.⁶ Ezzel megkezdődött az időszak magyar–olasz kapcsolatainak *első szakasza*, amely 1927. áprilisáig tartott. E kilenc évet a „puhatolózás” idejének tartom, mivel ezeket az esztendőket alapvetően egyfajta ingadozás jellemezte az egymással való együttműködés, illetve a háborút követően alakuló, majd 1920–1921 során revízió- és Habsburg-restauráció ellenes blokkba (kisantant) tömörülő utódállamokhoz történő közeledés között. Bár a párizsi békekonferencia (1919) rendelkezései nyomán kialakult status quo fennmaradásában sem Magyarország, sem Olaszország nem volt érdekelt, a jószomszédi viszony fenntartását ekkor még mindkét állam fontosnak tartotta. Az ingadozás oka éppen ebben rejlett, hogy egyfelől mind a magyar, mind az olasz vezetők felismerték a két ország között fennálló politikai érdekközösséget, másfelől viszont tisztában voltak azzal, hogy esetleges együttműködésüket a szomszédjaik ellenük irányuló politikai lépésként értékelhetik.

Tekintve, hogy értekezésem központi témája Magyarország és Olaszország diplomáciai együttműködése, elengedhetetlen, hogy munkám első nagyobb egységében (*2. fejezet: Az olasz–magyar barátsági szerződéshez vezető út*) röviden összegezzem a két állam alapvető külpolitikai céljait, törekvéseit. Ebben a tekintetben Benito Mussolini, a fasiszta Olaszország miniszterelnöke, majd 1925-től kormányfője fő célként – különösen az 1930-as évektől kezdve – azt jelölte meg, hogy „mare nostrummá” tegye a Földközi-tengert. Ennek eléréséhez nemcsak az afrikai gyarmatosításra (Líbia, Eritrea, Etiópia) volt szükség, hanem arra is, hogy az olasz állam befolyása alá vonja az Adriát, mint a Földközi-tenger öblét. Így az olasz külpolitikai célok elérésének első feltétele az adriai

⁵ Osztrák–Magyar Monarchiával: Padova, 1918. november 3.; Németországgal: Compiègne, 1918. november 11. (Magyarországgal aláírásra került a belgrádi katonai konvenció is 1918. november 13-án.)

⁶ A padovai fegyverszünetről a Tanácsköztársaság végéig (1918. november 3–1919. augusztus 1.) közötti magyar–olasz kapcsolatokat MA szakdolgozatomban vizsgáltam részletesen, melynek tanulmány változata publikálásra került: *Magyar–olasz kapcsolatok a padovai fegyverszünetről a Tanácsköztársaság végéig*. In: Zachar Péter Krisztián (szerk.): *Diplomácia, emancipáció és egyházpolitika*. Modern Minerva Könyvek 7. Budapest, Heraldika 2014. 154–214.

rivális, Jugoszlávia kiiktatása volt, amellyel Olaszország nem melleleg a Balkánon és Közép-Európában is megvethette a lábát. Magyarország ebben a viszonyrendszerben a jugoszláv állam gyengítését volt hivatott elősegíteni, ami különösen megmutatkozott a horvát és a macedón szeparatisták támogatása esetében, amely a magyar–olasz együttműködés egyik fontos pontját jelentette a vizsgált időszakban.⁷

Magyarország legfőbb külpolitikai célja a két világháború között a trianoni békeszerződés revíziója volt, és ezáltal a benne foglalt rendelkezések miatt elveszített területeinek visszaszerzését kívánta, amelynek legnagyobb akadályát a kisantant léte jelentette. Az 1920-as években a magyar kormány politikájában megfigyelhető egyfajta ingadozás az olasz és a jugoszláv irányvonal között, ugyanis a magyar politikai elit ekkor még úgy vélekedett, hogy a kisantant fellazítását kétféleképpen, egyfelől az utódállamok közül legértékesebbnek tartott Jugoszláviához történő közeledéssel, másfelől pedig az Olaszországgal való együttműködés révén lehet elérni.⁸ Azonban 1927-től, az antanthatalmak általi katonai ellenőrzés megszűnését követően a politikai vezetés egyre nyíltabban hirdette a revíziós politikát, amelyben teret kapott az az elgondolás, miszerint a kisantant bomlasztását elősegítheti az is, ha a tagállamok egyike gyengül. Ily módon a jugoszláv-ellenes olasz törekvések találkoztak a magyar érdekekkel.⁹

Az 1920-as évek közepén még azonban inkább a jugoszláv orientáció került előtérbe mind Rómában, mind Budapesten. A kérészéletű olasz–jugoszláv együttműködés legkésebb bizonyítéka az Olaszország és Jugoszlávia között 1924. január 27-én aláírt római egyezmény, amely lehetővé tette az 1920. november 12-én kelt rapallói szerződésnek köszönhetően négy évig fennálló Fiume Szabadállam¹⁰ Olaszországhoz

⁷ A két világháború közötti olasz külpolitikai törekvésekről: Massimo BUCARELLI, Giorgio CANDELORO, Giampiero CAROCCI, Renzo DE FELICE, Francesco GUIDA, HORVÁTH Jenő, ORMOS Mária, Alessandro VAGNINI.

⁸ HORNYÁK 2004. 228.

⁹ A magyar külpolitikai törekvésekről és a kisantant államok Magyarországgal kapcsolatos politikájáról: ÁDÁM Magda, DIÓSZEGI István, HORNYÁK Árpád, JUHÁSZ Gyula, ORMOS Mária, PRITZ Pál, RÁNKI György, ROMSICS Ignác, Vuk VINAVER, ZEIDLER Miklós.

¹⁰ 1919. szeptember 11-én Gabriele D'Annunzio olasz költő szabadcsapatai élén bevonult Fiuméba, s kikiáltotta a Quarnarói Olasz Régensséget (Reggenza Italiana del Quarnero), amely Fiume városát és a környező szigeteket foglalta magában. Az antanthatalmak követelték Fiume kiürítését, amivel nehéz helyzetbe hozták az olasz kormányt, amely egy népszövetségi felügyelet alatt álló, önálló állam létrehozását javasolta. Fiume Szabadállam megalakulása csak egy évvel később, a rapallói szerződéssel jött létre, amelyet az olasz parlament 1920. december 18-án ratifikált. D'Annunzio december 24-én hadat üzent Olaszországnak, polgárháborút robbantva ki („véres karácsony”), amely 1921. január 18-án ért véget. Részletesen lásd korábbi tanulmányom (HAMERLI Petra: *A Fiume körüli viták sajtóvisszhangja Az Est című napilapban*. In: Szamonek Vera szerk.: 10. Országos Interdiszciplináris Grastyán Konferencia előadásai. Pécs, Grastyán Endre Szakkollégium 2012. 118–125.), valamint OTDK dolgozatom (HAMERLI Petra: *Fiume az olasz külpolitikában és a békekonferencián, 1928 – 1920. OTDK dolgozat*. Pécs, 2013.).

csatolását. Bár Magyarország és a délszláv állam között nem jött létre ehhez hasonló politikai megállapodás, ebben az időszakban a magyar kormány is elsősorban arra törekedett, hogy a jugoszlávokkal építsen ki szorosabb kapcsolatokat, amelyre az 1924-ben belgrádi magyar követé kinevezett Hory András kapott megbízatást. A jugoszláv–magyar tárgyalások, amelyek ettől kezdve gyakorlatilag 1926 végéig zajlottak, nem vezettek konkrét eredményre. Az olasz–jugoszláv közeledés ugyancsak kudarcba fulladt, miután a belgrádi kormány nem ratifikálta a Dalmáciában élő olaszoknak különféle kiváltságokat juttató, 1925. július 20-án aláírt Nettuno-konvenciókat.

Ezt követően – mint a korszakot és a régiót kiválóan ismerő Rodolfo Mosca olasz történész írta – „*Magyarország és Olaszország felismerték, hogy történelmi és kulturális értékeik tekintetében egymás egyedüli, méltó társai Közép-Európában, s természetes szövetségeseik*”.¹¹ E felismerést Horthy Miklós kormányzó 1926. augusztus 29-én elhangzott mohácsi beszéde követte, amelyben Horthy a jugoszláv–magyar kapcsolatok megerősítésének fontosságát hangsúlyozta, azonban úgy vélem, helytálló az a több hazai történész által vallott nézet, miszerint a beszéd tényleges célja Olaszország figyelmének felkeltése volt.¹² A mohácsi beszéd kapcsán elsőként általam vizsgált – nem túl bőséges számú – olasz források ismeretében elmondható, hogy ez sikerült is. Ugyancsak felfigyeltem a Jugoszláviához fűződő barátság fontosságának hangsúlyozásán túl még egy momentumra a beszédben, nevezetesen arra, hogy Horthy burkoltan utalt rá, hogy Magyarország a jövőben nyílt revíziós politikát szándékozik folytatni. Mivel ennek tükrében a magyar kormány részéről a kormányzó szavai az Olaszországgal történő kapcsolatfelvétel nyitányaként tekinthetőek, dolgozatom már említett *első fejezetében* a mohácsi beszédet és annak olasz fogadtatását is ismertetem.

Az *előzmények* bemutatása során nem feledkeztem meg annak bemutatásáról sem, hogy Olaszország milyen szerepet szánt külpolitikájában Magyarországnak. Az olasz államnak főként a már 1918-ban körvonalazódó *Badoglio-terv* kivitelezéséhez volt szüksége Magyarországra, amelyet ugyancsak dolgozatom első fejezetében ismertetek részletesebben. A terv, amely mellett Mussolini 1926 őszére kötelezte el magát végleg, Jugoszlávia bekerítését, illetve belső ellentéteinek propaganda segítségével történő fokozását, belülről történő felbomlasztását célozta.¹³ Összefoglalva a magyar–olasz barátság célját, a magyar kormány Olaszországban biztos támogatót keresett a revízió

¹¹ MOSCA 1928. 173.

¹² A mohácsi beszédről (elsősorban jugoszláv szempontból): HORNYÁK Árpád, VÍZI László Tamás.

¹³ BUCARELLI 2006. 11.

kivitelezéséhez. Az olasz külpolitikában Magyarországnak egyfelől Jugoszlávia elszigetelésében volt szerepe, másfelől pedig Olaszország, Ausztriát is bevonva az együttműködésbe, a magyar államra kívánt támaszkodni a német hegemon törekvések megfékezésében, és abban, hogy mérsékelje Franciaország befolyását a térségben.¹⁴

Az érdekek egyezőségének egyre nyilvánvalóbbá válását követően a két állam között taktikázás indult meg a másik fél megnyerése érdekében, amely 1926-ban vette kezdetét. Magyarország és Olaszország első lépésként a kulturális kapcsolatok megerősítéséről kezdett tárgyalásokat. Ezek sikeréhez hozzájárult, hogy Magyarország kultuszminisztere, Klebelsberg Kuno gróf közismerten szorgalmazta a külföldi magyar intézetek megnyitását a magyarság és más népek közötti tapasztalatcsere, valamint a nemzet kulturális értékeinek a külfölddel történő megismertetése érdekében, és az olasz fővárosban is létesíteni kívánt ilyen intézményt. Ily módon a kultúrdiplomácia főként a politikai kapcsolatfelvétel eszközeként jelent meg az olasz politikában, azonban Klebelsberg olaszországi látogatásának kézzelfogható eredménye – a Római Magyar Intézet (ma: Római Magyar Akadémia) és a római magyar tanszék felállításáról való megállapodás 1927. március 16-án – az időszak magyar–olasz kapcsolatainak legjelentősebb hozadékaként tekinthető, miután ezek az intézmények mindmáig¹⁵ a Klebelsberg, illetve az Akadémia első igazgatója, Gerevich Tibor által lefektetett alapok mentén működnek.

A magyar–olasz viszony első szakaszának jelentőségét elsősorban az adja, hogy ekkor alakult ki a két állam külpolitikai koncepciója, amelyek a későbbiekben a konkrét kapcsolódási pontok kiépülésének alapjául szolgáltak.

*

Tekintve, hogy Klebelsberg Kuno római útja a kapcsolatok *második szakaszának* nyitányaként tekinthető, a látogatás részleteit dolgozatom második nagyobb egysége (*3. fejezet: Az olasz–magyar barátsági szerződés*) mutatja be. A két világháború közötti időszak magyar–olasz kapcsolatainak második szakasza, amelyet doktori disszertációm témájaként választottam, 1927. április 5-től – az olasz–magyar barátsági, békéltető eljárási

¹⁴ DE FELICE 1974. 359.

¹⁵ Az 1950-es években a Collegium Hungaricum tevékenysége szünetelt.

A Collegium Hungaricumokról: UJVÁRY Gábor. A Római Magyar Akadémiáról nemrégiben jelent meg átfogó, képekkel illusztrált kiadvány: MOLNÁR Antal – TÓTH Tamás: A Falconieri-palota. Budapest, Balassi 2016.

és döntőbíróági szerződés megkötésétől – 1934. március 17-ig – az együttműködést Ausztriával kibővítő római jegyzőkönyvek aláírásáig – tartott. A 3. fejezet részletesen kitér a politikai tárgyalásoknak helyet adó Bethlen–Mussolini találkozót (1927. április) megelőző előkészületekre, a barátsági szerződés tartalmára, valamint annak a környező államok általi fogadtatására is. A szerződéshez egy titkos záradék is tartozott, amely a mindkét fél érdeklődésére számot tartó politikai kérdések esetében kölcsönös támogatást helyezett kilátásba.¹⁶ A kutatás során arra a következtetésre jutottam, hogy e mondatot a gyakorlatban úgy kell értelmezni, hogy Olaszország a magyar revíziós törekvések támogatásához, Magyarország pedig az olaszok jugoszláv-ellenes törekvéseinek kivitelezéséhez ígért segítséget.

Ami Bethlen István miniszterelnökségének erre az időre eső éveit (1927–1931) illeti, a magyar–olasz kapcsolatok ekkor bontakoztak ki igazán. Disszertációm harmadik nagyobb egységében (4. fejezet: *A magyar–olasz barátság kibontakozása a Bethlen-kormány idején*) ezért ezeket az esztendőket ismertetem. E négy év során alakultak ki a diplomáciai kapcsolatok azon fogódzói, amelyek aztán Mussolini 1943-ban bekövetkező bukásáig a két állam politikai együttműködésének legfontosabb pontjait jelentették. Ezzel egy időben élénk kulturális kapcsolatok bontakoztak ki, amelyek korszakunkban főként az olyan politikai lépéseket szolgálták, mint például a revíziós propaganda, de ugyanakkor az irodalom, vagy a képzőművészet terén önállóan is fejlődésnek indultak.¹⁷ Úgy vélem, hogy – noha a fő cél a politikai együttműködés volt – a kulturális kapcsolatok tudtak máig tartó hatásúvá fejlődni. Mindazonáltal a Horthy-korszakban, illetve az olasz fasizmus idején a közös diplomáciai lépések voltak igazán látványosak, és a diplomáciai viszony tekinthető intenzívnek és jelentősnek, így ezekben az években a magyar és az olasz politikai körök a kultúrát a politikai célok eszközének is tekintették. Ez az oka, hogy dolgozatomban a kulturális együttműködés megalapozásának bemutatása is helyet kapott (4.1. fejezet – 4.1.1. és 4.1.2. alfejezetek). Itt célszerűnek tartok „mentegetőzni” amiatt, hogy *Az 1932-es Volta konferencia magyar résztvevői* című alfejezet is ebben az egységben kapott helyet, annak ellenére, hogy ez időben Gömbös Gyula miniszterelnöksége alatt valósult meg. A kitérő prózai oka az, hogy a nevezett konferencia kitűnően alátámasztja azt az állítást, miszerint a korszak politikusai a kultúrát sokhelyütt a diplomácia szolgálatába állították. Ezen felül tematikai szempontok is indokolják az alfejezet helyét, mivel így a kulturális kapcsolatok bemutatása egységet

¹⁶ NEMES 1964. 63.

¹⁷ A magyar–olasz irodalmi, kulturális kapcsolatokról: CSORBA László, SÁRKÖZY Péter.

képez az értekezésben. Az olasz diplomácia a gazdasági kapcsolatokat (4.1.3. alfejezet) ugyancsak igyekezett eszközként felhasználni politikai céljainak eléréséhez – születtek is kereskedelmi megállapodások a két állam között –, azonban Olaszország nem rendelkezett elegendő gazdasági potenciállal ahhoz, hogy „egyeduralkodóvá” váljon ezen a téren. Ebből fakadóan az 1920-as években Anglia és Franciaország, az 1930-as esztendőkből pedig Németország jelentettek erős ellenfelet Olaszország számára a régió feletti gazdasági befolyás megszerzését tekintve. Ugyancsak fontosak voltak a két állam közötti katonai kapcsolatok, miután a magyar revíziós törekvések sikerre vitelének elengedhetetlen feltétele volt az ország felfegyverzése.¹⁸

A jugoszláv-ellenes olasz törekvésekben játszott magyar szerep kiváló példa arra, hogy két állam diplomáciai kapcsolatai nem vizsgálhatóak pusztán bilaterális alapon, ugyanis a Jugoszláviához való viszony – különösen az 1920-as években – nagyban meghatározta az olasz külpolitika irányait. Ez a kiemelt szerep indokolja azt, hogy disszertációmban külön egység foglalkozik az olaszok jugoszláv-ellenes törekvéseiben betöltött magyar szereppel (5. fejezet: *Magyarország, Olaszország és Jugoszlávia*). Az 1920-as évek közepére kiforrottak a magyar politikai elképzelések is, amelyekbe remekül illeszkedtek a délszláv állam gyengítését célzó olasz aspirációk. Utóbbiak kivitelezésére az etnikailag rendkívül sokszínű, ám a szerb Karadorđević-dinasztia által erősen centralizált Jugoszláviától elszakadni kívánó szeparatista csoportok kínálták a legjobb lehetőséget. Noha függetlenségük érdekében szervezkedtek a koszovói albánok és a montenegróiak is, a két legjelentősebb szeparatista csoport a macedónok és a horvátok körében formálódott.

Bár a 19. század végén alapított Belső Macedón Forradalmi Szervezet (VMRO) céljairól már született tanulmány,¹⁹ a szervezet magyar–olasz kapcsolatait – vagy helyesebben szólva, kapcsolat felvételi kísérletét – eddig még nem vizsgálták Magyarországon, ámbár a szervezetben mind a magyar, mind az olasz kormány kitűnő eszközt látott Jugoszlávia gyengítéséhez, így 1927 folyamán kiépítették kapcsolataikat a macedón vezetőkkel. A VMRO-val való kapcsolatokat azonban beárnyékolta, hogy a szervezet sorozatosan terrorcselekményeket követett el, s a gyilkosságok nem ritkán a macedón párt különféle frakciói közötti belviszály eredményeképp történtek. Ennek következményeképp a VMRO nem tudta betölteni azt a szerepet, amelyet a magyar és az

¹⁸ A katonai kapcsolatokról: JUHÁSZ Balázs.

¹⁹ A VMRO ideológiájáról, Bulgáriával való kapcsolatairól: ZSEBŐK 2011.

olasz diplomácia a kisantant, illetve Jugoszlávia gyengítésében szánt neki, így a kapcsolatok nagyon hamar fellazultak.

Sokkal többet lehetett remélni a horvát szeparatistáktól, akiknek szerveződése gyakorlatilag két szálon futott. Az előbb Stjepan Radić, majd 1928. július 20-án bekövetkezett halálát követően Vladimir Maček által vezetett Horvát Parasztpárt egy mérsékelt szeparatista irányvonalat képviselt, amely – noha végcélul Horvátország függetlenségét tűzte ki – végső soron hajlandónak mutatkozott a szerb vezetésű kormánnyal való, kompromisszumos megegyezésre is.²⁰ A radikálisabb szárnyat Ante Pavelić vezette, aki előbb jogpárti képviselő volt, majd – miután I. Sándor jugoszláv király 1929. január 6-án proklamálta országában a diktatúrát – Olaszországba emigrált, ahol Mussolini segítségével megalapította a Horvátország függetlenségét akár fegyverrel is kivívni kész Usztasa Mozgalmat.²¹ A magyar és az olasz kormányok mind Mačekot, mind Pavelićet készséggel támogatták. Különösen az utóbbi okozott bonyodalmakat a két állam nemzetközi megítélésében a későbbiek során. Ennek ellenére a horvát szeparatizmussal és az Usztasa Mozgalommal is kevesen foglalkoztak eddig Magyarországon,²² ezért disszertációm e tekintetben is hozott új eredményeket, miután lehetőségem volt a vonatkozó olasz források vizsgálatára. Az eredmények közül a számomra legmeglepőbb az, hogy annak ellenére, hogy Jugoszlávia felbomlásában főként Olaszország volt érdekelt, mindkét szeparatista csoport vezetőivel a magyar politikusok vették fel először a kapcsolatot, s aztán a magyarság közvetítésével bontakozott ki az Olaszországgal való együttműködés, amely az 1934. október 9-én, I. Sándor ellen elkövetett marseille-i merénylet után vált felettébb kínossá a magyar és olasz kormányok számára. Korszakunkban a jugoszláv-ellenes törekvések nem értek célt. A II. világháború alatt, 1941-ben létrejött ugyan a Független Horvát Állam (Nezavisna Država Hrvatska, NDH), azonban ez nem a magyar és az olasz támogatásnak, hanem Németországnak volt köszönhető. Az olasz és német megszállási övezetekre osztott bábállam a háború végéig, 1945-ig állt fenn.

²⁰ ASMAE. AA. PP. 1919–1930. Jugoslavia. Busta 1341. Fasc. Rapporti politici. Telegramma n. 6195. 1928. október 17.

²¹ SOKCSEVITS 2011. 494.

²² Néhány ismeretterjesztő cikktől eltekintve, a horvát szeparatisták (Usztasa) tevékenységével eddig Magyarországon csak ketten foglalkoztak: ORMOS Mária (marseille-i merénylet), SOKCSEVITS Dénes (ideológia). Olaszországban több monográfia is született már az Usztasáról, amelyek az 1920–1930-as éveket csak röviden tárgyalják, s inkább a II. világháború eseményeit részletezik. E könyveknek nyilvánvalóan nem központi témája az Usztasával való magyar kapcsolat: Alberto BECHERELLI, Pino ADRIANO – Giorgio CINGOLANI (együtt), Massimiliano FERRARA, Eric GOBETTI, Pasquale IUSO, James SADKOVICH. Természetesen az ex-Jugoszlávia területén is születtek monográfiák a horvát szeparatizmusról, a legfontosabbak: Fikreta JELIĆ-BUTIĆ, Bogdan KRIZMAN.

A jugoszláv-ellenes törekvések támogatásáért cserébe a magyar kormány a revíziós célok támogatását várta Olaszországtól, ami a dolgozat több fejezetében is megjelenik. 1926–1927 fordulójára az antant megszüntette Magyarország katonai és pénzügyi ellenőrzését, amit a magyar kormány jelentős diplomáciai sikerként könyvelhetett el.²³ Ezt követően megkezdődhetett az úgynevezett „aktív” külpolitika, amely nyíltan hirdette, hogy a magyar kormány elsődleges célja a trianoni békeszerződés revíziója volt.²⁴ Noha a magyar politikai elit túlnyomó többsége békés, tárgyalásos úton megvalósuló békerevizíót kívánt, a vezetésnek fel kellett készülnie egy esetleges támadásra az utódállamok részéről, amelyektől a revízió esetén területeket csatolnának el. Magyarországnak azonban gyakorlatilag nem volt hadserege, miután a trianoni békeszerződés 35 ezer főben maximalizálta a magyar katonaság létszámát, korlátozta a fenntartható felszerelést és megtiltotta a fegyvergyártást, így a revízió előkészítésének első lépése az ország felfegyverzése volt. Arról, hogy Olaszország ebben Magyarország segítségére lesz, Bethlen és Mussolini már a barátsági szerződés aláírásakor megállapodtak.²⁵

Bár a szakirodalom inkább az angolok propagandatevékenységét emeli ki a revízió kapcsán, az olasz források és a korabeli visszaemlékezések más megvilágításba helyezik a kampány háttérét, így dolgozatom e tekintetben is hozott új adalékokat (4.2.1. *alfejezet*). A már sokak által vizsgált Rothermere-kampány kapcsán először Zeidler Miklós említette, hogy Mussolini is szerepet játszott annak elindításában,²⁶ amit alátámasztanak az olasz források is. Ezen túl Mussolini maga is több beszédben kitért a Trianonban aláírtak revideálásának szükségességére, aminek köszönhetően rendkívüli népszerűsége tett szert Magyarországon. Mindazonáltal helytálló az a megállapítás, miszerint nem volt indokolt sem az a lelkesedés, amivel ezeket az olasz megnyilvánulásokat fogadták Magyarországon, sem pedig az a reménykedés, amellyel az olasz–magyar barátsági szerződés megkötése után a magyarság szinte biztosra vette a revízió sikerét.²⁷ Mint később kifejtésre kerül a dolgozatban, maguk a beszédek is, és más források is tanúsítják, hogy Mussolini a magyar revízió melletti propaganda során a „sacro egoismo”, azaz „szent önzés” jegyében elsősorban az olasz diplomáciai érdekeket tartotta szem előtt, azaz Trianon revízióját az olasz külpolitikai aspirációk szolgálatába

²³ VAGNINI 2015. 192.

²⁴ ORMOS 1971. 133.

²⁵ NEMES 1964. 83.

²⁶ Lásd: ZEIDLER 2009.

²⁷ ORMOS 1971. 139.

lehetett állítani.²⁸ Ezzel magyarázható, hogy Olaszország hangsúlyosan támogatta Magyarország igényét a Délvidéket illetően, ugyanis ha e régió visszakerült volna Magyarországhoz, az Jugoszlávia felbomlását, gyengülését segítette volna elő. A revízió elengedhetetlen feltétele volt Magyarország felfegyverzése, amelyhez Olaszország ugyancsak támogatást ígért (4.2.3. *alfejezet*), s noha valóban történtek kísérletek erre, azok vagy lebukással – mint a szentgotthárdi (1928) és hirtenbergi (1933) fegyverbotrányok (4.2.2. és 7.2.1. *alfejezetek*) –, vagy kudarccal – mint a katonai kölcsön ígérete – végződtek. Ugyancsak csalódást okozott a magyar politikai körökben a négyhatalmi paktum-terv (1933), amelyben ugyan a terv kiötlője, Mussolini szót emelt a revízió szükségessége mellett és szorgalmazta azt, a francia ellenállás végül nem tette lehetővé a kérdés megvitatását, és a paktum csupán egy formális együttműködési nyilatkozatként került aláírásra 1933. június 7-én (7.3.1. *alfejezet*).

Ugyancsak a revízió olasz pártolásához kapcsolódott az *Amici dell'Ungheria* nevű magyarbarát szervezet, amely kulturális színezetűnek álcázva a magyar revízió érdekében folytatott olasz propagandához biztosított intézményes keretet. A szervezet, melyet 1928-ban Balla Ignác tudósító vezetésével alapítottak Milánóban, a Gömbös-kormány idején működött legintenzívebben, legalábbis a források tanúsága szerint. Az *Amici dell'Ungheria* – a Herczeg Ferenc által vezetett Magyar Revíziós Liga tevékenységéhez kapcsolódva – elsősorban propagandairatok kiadására, illetve a magyar viszonyok megismerése érdekében kirándulások szervezésére vállalkozott.

Ami a magyar revíziós törekvéseket illeti, a legnagyobb elcsatolt magyar területet jelentő Erdély kapcsán nem lehetett egyértelműen számítani Olaszországra. Románia esete a Bethlen-kormány idején a magyar–olasz kapcsolatok egy gyenge pontját jelentette, ugyanis a Bánát területének hovatartozása végett fennálló jugoszláv–román ellentétek miatt Románia is a jugoszláv-ellenes olasz törekvések egyik lehetséges támogatójaként szerepelt az olaszok elképzelésében. Olaszország számára – amely nem idegenkedett a kettős játszmáktól, amennyiben érdekei úgy kívánták – a magyar revíziós propaganda támogatása nem zárta ki azt, hogy ezzel párhuzamosan Romániával is szorosabb kapcsolatok kialakítására törekedjen, így 1927-ben két potenciális szövetségese, Magyarország és Románia közelítésén fáradozott. Ez különösen az erdélyi magyar optánsok perében tetten érhető, amelyet dolgozatom 6., *A magyar–olasz kapcsolatok egyéb regionális hatásai* című fejezetében részletezek. Magáról a perről már

²⁸ MUSSOLINI 2000. 23.

született egy igen részletes tanulmány,²⁹ azonban kevésbé ismert az, hogy az 1923-ban a Népszövetség Tanácsa elé került optánsügy megoldását Olaszország nagyban elő kívánta segíteni. Miután mind a román, mind a magyar kormány Olaszországhoz fordult támogatásért, az olaszok mindkét fél számára kedvező megoldást igyekeztek találni. Az olasz közvetítési kísérletek – amelyek ugyancsak új adalékokat jelentenek a hazai történetírásban – eredményeképp kerülhetett sor az 1929-ben zajló San Remo-i tárgyalásokra. Ezen túl az Olaszországot képviselő gazdasági szakemberek tettek javaslatot 1930-ban Hágában, a jóvátételi konferencián az úgynevezett Agráralap létrehozására (1930. április 28.), amelybe az utódállamoknak kötelezően fizetniük kellett egy meghatározott éves összeget kártérítésként, valamint egyikük, Iginio Brocchi tett javaslatot a kártérítés gyakorlati kivitelezésének módjára is, amelyről lesz szó a későbbiekben (6.2. *alfejezet*).

Ugyancsak fontos szerepet töltött be a magyar–olasz kapcsolatokban – különösen gazdasági téren – Ausztria. Az optánskérdés rendezéséhez hasonlóan Brocchi volt a kiötlője annak az elképzelésnek is, amely olasz–osztrák–magyar gazdasági blokkot célzott (6.3.2. *fejezet*). E terv sikerre vitele esetén Olaszország kialakíthatta volna az általa vágyott közép-európai befolyási övezetet, Magyarországnak pedig – mint az egykori dualista Monarchia egyik pillérének – a két világháború közötti időszakban is Ausztria maradt a legjelentősebb kereskedelmi partnere. Ezen túl Ausztriának a magyar–olasz együttműködés kereteibe vonásával egyfelől mindkét állam megakadályozhatónak tartotta az 1930-as évektől, különösen Adolf Hitler német kancellár hatalomra jutását követően egyre fenyegetőbbben jelentkező Anschlusst, másfelől pedig Olaszországot az az ambíció is mozgatta, hogy ha Ausztriát saját partnerévé tenné, azzal biztosítaná, hogy az olasz állam kerekedjen felül a Franciaországgal való Duna-menti rivalizálásban. Mindezek fényében elmondható, hogy Ausztria kulcsfontosságú volt annak tekintetében, hogy a három nagyhatalmi rivális, Franciaország, Németország és Olaszország közül melyik lesz Közép-Európa vezető állama.

Az Ausztriához történő közeledés első lépéseként Bethlen és Mussolini a jobboldali Heimwehr-mozgalom vezetőivel való kapcsolatfelvételt tartották (6.1.1. *alfejezet*), mivel a két miniszterelnök úgy vélekedett, hogy a Heimwehr képes lehet arra, hogy mérsékelje a szociáldemokraták befolyását a politikai életben, amely ez idő tájt viszonylag erősnek

²⁹ Lásd: ARADI 2002.

bizonyult Ausztriában. Bár korábban születtek magyar forrásokon alapuló tanulmányok³⁰ a Heimwehr magyar és olasz kapcsolatairól, az erről szóló fejezet abban a tekintetben hoz újdonságot a dolgozatomban, hogy alkalmam nyílt áttekinteni és felhasználni a kérdésre vonatkozó olasz forrásokat is. A Brocchi által tervezett olasz–osztrák–magyar együttműködést a római jegyzőkönyvekkel sikerült részben megvalósítani. Bár a magyar–olasz kapcsolatokban betöltött osztrák szerep jelentőségét a magyar és az olasz dokumentumok is bizonyítják, e fejezeteket a közeljövőben okvetlenül kiegészítem a Bécsben fellelhető levéltári forrásokkal.

E nagyobb egységek mellett vannak olyan, kisebb epizódok is, amelyeket érdemesnek tartok röviden megemlíteni a dolgozatban. Ide tartoznak a harmadik államokkal történő kapcsolatkeresésről szóló alfejezetek (*6.1. alfejezet*), valamint a gazdasági világválságot követő, közép-európai gazdasági kooperációt célzó törekvések közül azok, amelyek hatással voltak a magyar–olasz kapcsolatok alakulására (Brocchi-terv, német–osztrák vámunió terve – *6.3. alfejezet*).

Bethlen István – és a későbbiekben Gömbös Gyula is – úgy vélekedett, hogy a magyar–olasz együttműködés önmagában nem jelent elég garanciát a revíziós törekvések gyakorlati sikeréhez, ahhoz Németország támogatására is szükség van, amelynek szintén érdekében állt a versailles-i békerendszer felülvizsgálata. Bethlen elgondolása szerint a német–magyar–olasz blokk azt eredményezte volna, hogy Németország és Olaszország ellensúlyozták volna egymást, miközben együttes erővel elősegítették volna a trianoni békeszerződésben foglaltak revízióját, biztosítva Magyarország felemelkedését és azt, hogy a magyarság ismét a nagyhatalmak között kapjon helyet Közép-Európában.³¹ E terv kivitelezéséhez a német–olasz közeledés előmozdítására volt szükség, amelyet a gyakorlatban a korszak magyar miniszterelnökei közül főként Gömbös szorgalmazott. Ennek megvalósítása nehéznek bizonyult, miután Olaszország – bár kezdetben a kormány örült Adolf Hitler kancellári kinevezésének – viszonylag korán felismerte a Harmadik Birodalom hegemon törekvéseit, amelyek saját külpolitikai céljait veszélyeztették. (A német–olasz együttműködés a vizsgált időszakban nem jött létre, csak 1936. október 25-én, a Berlin–Róma tengely aláírásával.)

1928 táján mindkét állam közeledni igyekezett Törökországhoz (*6.1.2. alfejezet*), amelynek főként Olaszország balkáni politikájában szántak szerepet. Később, 1934-ben

³⁰ A Heimwehr magyar és olasz kapcsolatairól, magyar források alapján: KERÉKES Lajos, MURBER Ibolya.

³¹ ORMOS 1971. 140–143.

Magyarország, Olaszország biztatására, a Szovjetunióhoz is közeledett (7.3.2. *alfejezet*). A „szövetségesek keresése” kapcsán fontosnak tartok kitérni az 1929. február 11-én aláírt lateráni egyezményre is (6.1.3. *alfejezet*), amelyet Magyarország – amely hagyományosan jó kapcsolatokat igyekezett kiépíteni a pápai állammal – örömmel fogadott. Ennek oka nemcsak az egyezmény ténye volt, hanem az is, hogy Mussolini nemzetközi tekintélyét növelte az, hogy a „Conciliazione”, vagyis az olasz és a pápai állam kiegyezése révén megoldotta a több évtizede problémát jelentő „római kérdést”, amellyel a Vatikán visszanyerte államjogi státuszát.

1929-ben kirobbant a gazdasági világválság, amely Európában 1930–1931-re éreztette igazán a hatását. A Bethlen-kormány nem tudta megfelelően kezelni a gazdasági nehézségeket, ezért 1931 augusztusában Károlyi Gyula váltotta őt a miniszterelnöki poszton. Károlyi miniszterelnöksége alatt a magyar politikai középpontjában a gazdasági helyzet rendezése állt. Olaszország is elsősorban az európai gazdasági együttműködés kiépítését célozta, természetesen olyan módon, hogy abból ő maga profitáljon, gazdasági befolyáshoz jutva Közép-Európa térségében, ennek eredményeként körvonalazódott a már ismertetett Brocchi-terv. Olaszország annak érdekében, hogy e tervet sikerre vihesse, ellenezte a többi olyan, más államokban született elképzelést – Beneš-terv, Tardieu-terv –, amelyek szintén a közép-európai államok gazdasági kooperációba vonását tűzték ki célul. Magyarország az elképzelések mindegyikét mérlegelni igyekezett, ami a magyar–olasz diplomáciai kapcsolatok átmeneti elhidegülését eredményezte a Károlyi-kormány idején (a már említett 6.3. *alfejezet*).

1932 októberében Magyarországnak Gömbös Gyula személyében ismét új miniszterelnöke lett, akinek fő célja az volt, hogy a már ismertetett, Bethlen által megfogalmazott elgondolás nyomán a magyar–olasz szövetséget Németországgal egészítse ki. A Gömbös-kormány Olaszországgal történő kapcsolatait értekezésem 7. *fejezetében* vizsgálom. Gömbös első külföldi útja – 1932. november 10-én – Rómába vezetett, ahol megállapodott Mussolinival a Bethlen-kormány idején lefektetett diplomáciai kapcsolatok megerősítéséről (7.1.1. *alfejezet*). Ezzel kezdetét vette az 1927 és 1934 közötti magyar–olasz kapcsolatok harmadik „alszakasza”, amelyben ismét a revíziós elképzelések olasz támogatása, valamint a horvát szeparatisták nagyfokú segítése jelentette a legfontosabb pontokat.

Gömbös miniszterelnöksége idején sikerült az olasz–osztrák–magyar gazdasági együttműködést létrehozni, amelynek részleteit a felek a római jegyzőkönyvekben rögzítették (7.4.1. *alfejezet*). A protokoll elsősorban a három állam gazdasági

együttműködésére irányult, amely egyrészt a közöttük zajló kereskedelmet igyekezett megkönnyíteni, másrészt Olaszország gazdasági térnyerését volt hivatott előmozdítani Németországgal szemben a Duna-medencében.³² A jegyzőkönyvek 1934. március 17-én történő aláírása fordulatot jelentett a magyar–olasz kapcsolatok történetében, mivel ettől kezdve hármaskörrel beszélhetünk.

Dolgozatomban e második szakasz eseményeit, történetét kívánom részletesen bemutatni.

*

Disszertációm az 1934 utáni magyar–olasz kapcsolatokra történő kitekintéssel (8. fejezet) zárom, röviden felvázolva, miként alakult a két állam viszonya 1935 és 1943 között. E kérdéskör részletes bemutatása hosszabb távú céljaim között szerepel. A római jegyzőkönyvek aláírásával kezdetét vette a két világháború közötti magyar–olasz kapcsolatok általam kijelölt *harmadik szakasza*, amely az olasz–osztrák–magyar blokk fennállásának jegyében telt. E négy évben szintén helyet kapott a revízió, és bár mérsékeltebb formában, de folytatódott a horvát szeparatisták támogatása is.

Ezt az időszakot alapvetően az egyre erősödő német térnyerés jellemezte, amely mind az olasz, mind a magyar politika alakulására hatással volt. Olaszország ekkor kezdte meg expansionista politikáját az 1935-ben kezdődő abesszin krízissel, melynek eredményeképp 1936-ban gyarmatként megszerezte Etiópiát. E lépés negatív következményeként Franciaország és Nagy-Britannia agresszornak minősítették Olaszországot, amelynek ezt követően a nagyhatalmak közül nem maradt más lehetséges szövetségese, mint Németország. Ennek eredményeképp sor került egy titkos szerződés aláírására Németország és Olaszország között, amely a Berlin-Róma tengely létrejöttét eredményezte, amit Gömbös Gyula kitörő örömmel fogadott.

A német térnyerés – s ezzel együtt Olaszország kiszorulása Közép-Európából – azonban egyre nyilvánvalóbbá vált. 1938 márciusában sor került az Anschlussra, ami az olasz–osztrák–magyar blokk végét jelentette, s a két államot határossá tette Németországgal.

Ezzel kezdetét vette Magyarország és Olaszország 1918 és 1943 közötti kapcsolatainak *negyedik szakasza*, amelynek első felében (1938–1940) sor került az I. bécsi döntésre (Felvidék, 1938. november 2.), Kárpátalja visszacsatolására (1939.

³² RÉTI 1998. 45–46.

március 15.), Albánia olasz megszállására (1939. április 5.) és a II. bécsi döntésre (1940. augusztus 30.). Az események közös pontjaként tekinthető, hogy Magyarország és Olaszország örömmel üdvözölték egymás látszólagos sikereit, amelyeket azonban erőteljesen a német politika mozdított. Ilyen formán ekkor már nem beszélhetünk pusztán magyar–olasz együttműködésről, mivel a két állam diplomáciai lépéseit előzetesen egyeztetni kellett Németországgal.

A negyedik szakasz második fele (1940–1943) már a II. világháború jegyében telt, amelyhez Olaszország az Anglia és Franciaország elleni hadüzenettel (1940. június 10.), Magyarország pedig a Jugoszlávia lerohanásában való részvétellel (1941. április 11.) csatlakozott. Ennek eredményeképp 1941-ben Magyarország visszakapta a Délvidéket, Olaszország pedig részt vehetett a nevében Független Horvát Állam létrehozásában. 1943. július 25-én Mussolinit letartóztatták, s helyébe az egykori jugoszláv-ellenes elképzelés kidolgozója, Pietro Badoglio lépett, aki feloszlatta a Nemzeti Fasiszta Pártot, majd 1943. szeptember 3-án az olaszok megkötötték a fegyverszünetet a szövetséges hatalmakkal. Mivel ez utóbbi az olasz külpolitika megváltozását, a tengelyhatalmak elhagyását jelentette, ezzel a magyar–olasz kapcsolatok két világháború közötti szakasza lezárult.

1.2. A források és a szakirodalom

1.2.1. Levéltári források

Dolgozatom elkészítése során törekedtem arra, hogy a magyar–olasz kapcsolatoknak az előbbiekben ismertetett kapcsolódási pontjait főként a két ország levéltáraiban őrzött források alapján mutassam be.

A két állam diplomáciai kapcsolatainak feltérképezéséhez a hazai intézmények közül a *Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának (MNL OL)* iratanyaga szolgált a legértékesebb dokumentumokkal, azon belül pedig a Külügyminisztérium Levéltára Politikai Osztályának Iratai (K 63) és annak Reservált Iratai (K 64) bizonyultak témám szempontjából a leghasznosabbnak. A K 63-as fond elsősorban az egyes országok általános politikai helyzetképét ismertető forrásokat tartalmazza, amelyben az Olaszországra vonatkozó dokumentumokon túl az albán, az osztrák, a bolgár, a francia, a jugoszláv, a német és a török külpolitikát bemutató tételek iratai között bukkantam értékes iratokra. Ezzel szemben a K 64-es fond, azaz a reservált anyagok jobbra arról adnak képet, hogy Magyarország milyen kapcsolatokat ápolt az egyes államokkal, évenkénti bontásban bemutatva azt. Az iratsomóban található dokumentumok közül a magyar–olasz viszonyra vonatkozó anyagokon túl a kutatási téma szempontjából igen hasznosnak bizonyultak azok a tételek, amelyek Magyarország Ausztriával, Jugoszláviával, Szovjetunióval és Törökországgal való kapcsolatairól szólnak.

Az említett fondokon túl áttekintettem a magyar–olasz gazdasági viszonyokról szóló iratanyagokat (Gazdasági Osztály, K 69), valamint a Jogi Osztály (K 70) iratsomójában található államközi szerződéseket is. Sajnálatomra, a két állam kapcsolatára vonatkozóan a Számjelosztály (K 74) anyagai között csak 1931. évtől kezdődően leltem táviratokra. Néhány kérdés tekintetében – mint például az optánsügy vagy a revíziós propaganda – a Sajtó-és Kulturális Osztály (K 66) iratanyaga bizonyult hasznosnak, valamint ugyancsak az optánsügy, illetve a fegyverbotrányok kapcsán a Népszövetség iratai (K 78) szolgáltak érdembeli információkkal. A Római Magyar Akadémia történetéről a legtöbb forrást a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (K 636) őrzi. Ezekon túlmenően Klebelsberg Kuno és Bethlen István 1927-es római útjáról, valamint a marseille-i merényletről Kozma Miklós iratai (K 429) között leltem új adalékokra.

A hazai történészek előtt a magyar forrásoknál jóval kevésbé ismert az Olaszországban fellelhető dokumentum-együttes. A külkapcsolatok tekintetében a legértékesebb iratok az *Olasz Külügyminisztérium Levéltárában* (Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri, ASMAE) találhatóak, azon belül is a Politikai Ügyek (Affari Politici 1919–1930, és Affari Politici 1931–1945; AA. PP.) elnevezésű fondban. E levéltár sajátja, hogy az Olaszország egyes államokkal ápolt kapcsolatairól szóló anyagok az adott ország nevével jelzett iratcsomókban rendezve őrzi. Ezek közül a Magyarországra (Ungheria) vonatkozó forrásokon túl – hasonlóan a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában alkalmazott kutatási módszeremhez – az *Albania*, az *Austria*, a *Bulgaria*, a *Francia*, a *Germania*, a *Jugoslavia*, a *Romania*, a *Russia* és a *Turchia* elnevezésű csomók magyar–olasz kapcsolatokról valló iratanyagait is áttekintettem. Néhány ügyre vonatkozóan – mint például a fegyverbotrányok vagy az Usztasával való kapcsolatok tekintetében – a külügyminisztérium és az államtitkárság iratai (Gabinetto del Ministro e della Segreteria Generale 1923–1943) is hasznos információkat nyújtottak. A német–osztrák vámunió terve, illetőleg annak olaszországi és magyarországi fogadtatásáról a Kereskedelmi ügyek 1927 (Affari Commerciali 1927) elnevezésű fondban talált iratok nyújtottak számomra mélyebb betekintést.

Az Usztasával való magyar és olasz együttműködésről nemcsak a külügyi iratok rejtenek forrásokat, hanem az *Olasz Állami Levéltár* (Archivio Centrale dello Stato di Roma, ACS) Ispettore Generale di Pubblica Sicurezza elnevezésű fondja is. Itt található többek között az olaszországi usztasa táborok koordinálásával megbízott Ercole Conti, közbiztonságért felelős pisai főfelügyelő iratanyaga (Carte Conti). Kutatásomhoz szintén adalékokkal szolgált az *Olasz Hadsereg Vezérkari Főnöke Hivatalának Levéltárában* (Archivio dell'Ufficio Storico dello Stato Maggiore dell'Esercito, AUSSME) őrzött dokumentum-együttes. Az iratanyag sajnálatos módon csak töredékesen maradt fenn, így a fegyverbotrányok katonai szempontú vizsgálatára nem nyílhatott lehetőségem.

A magyar és az olasz archívumok anyagán túl még két állam legjelentősebb levéltárainak iratait vizsgáltam, melyet a regionális hatások szempontjából tartottam fontosnak. Számos, elsősorban a magyar–olasz kapcsolatok bizonyos szegmenseiről alkotott külső észrevételeket tartalmazó forrást találtam a Vatikán levéltáraiban. A közismert *Vatikáni Titkos Levéltár* (Archivio Segreto del Vaticano, ASV) a különböző országokban működő állandó pápai követségekről beérkezett iratanyagai közül a budapesti és a belgrádi nunciatúrák dokumentumai közül használhattam fel érdemben néhány értékesebb forrást, de ennél is hasznosabbnak bizonyult a Rendkívüli Egyházi

Ügyek Kongregációjának (Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari, AA. EE. SS.) anyaga, amely a *Vatikáni Államtitkárság Államközi Kapcsolatok Szekciójának Történeti Levéltárában* (Archivio Storico della Sezione per i Rapporti con gli Stati della Segreteria della Santa Sede, S. RR. SS.) található. Ez a levéltár szintén országokként csoportosítva őrzi az iratanyagokat, amelyek áttekintését az Olasz Külügyminisztérium Levéltáránál már ismertetett szisztéma alapján végeztem el. A Vatikán mellett a másik állam, amelynek központi levéltárában kutattam, Horvátország. A Zágrábban található *Horvát Állami Levéltár* (Hrvatski Državni Arhiv) irat-együtteseiben a Horvát Parasztpárt, valamint az Usztasa mozgalom magyar–olasz kapcsolatairól kerestem és találtam új adalékokat.

Disszertációm elsősorban e forrásokra alapoztam, melyeket további forráskiadványok és emlékiratok felhasználásával, valamint a szakirodalomra támaszkodva sikerült egységes szöveggörpusszá formálnom.

1.2.2. Forráskiadványok, memoárok és emlékiratok, sajtó

Dolgozatom szempontjából a legjelentősebb forráskiadványt kétségtelenül az *I Documenti Diplomatici Italiani (DDI)*³³ címet viselő, monumentális dokumentumgyűjtemény hetedik szériájának (Settima serie) 4–16. kötetei jelentik, melyek az olasz külpolitikára vonatkozó iratokból tesznek közzé alapos, több olaszországi levéltár forrásait magába foglaló válogatást. Az ebben közölt magyar vonatkozású iratok egy részét Réti György fordította magyarra és szerkesztette külön kötetben.³⁴ Ezeken túlmenően Karsai Elek tett közzé kiadványt³⁵ a Bethlen István miniszterelnöksége idejéből fennmaradt dokumentumokból válogatva.

A két világháború közötti Magyarország és más államok között kötött szerződéseket Halmosy Dénes³⁶ közli, de haszonnal forgattam a Franciaország³⁷ és Jugoszlávia³⁸ Magyarországgal ápolt kapcsolatairól valló dokumentumokat közzétevő forráskiadványokat, valamint Benito Mussolini³⁹, Bethlen István⁴⁰ és Gömbös Gyula

³³ I Documenti Diplomatici Italiani. (A továbbiakban DDI.) Settima serie, Vol. 4–15.

³⁴ RÉTI 2003.

³⁵ KARSAI 1967.

³⁶ HALMOSY 1983.

³⁷ FRANCIA DIPLOMÁCIAI IRATOK.

³⁸ HORTHY-KORSZAK MAGYARORSZÁGA; JUGOSZLÁVIA: DOKUMENTUMOK.

³⁹ OPERA OMNIA.

⁴⁰ BETHLEN 1933.; ROMSICS 2000.

válogatott beszédeit⁴¹ és írásait tartalmazó köteteket is. A francia és a jugoszláv vonatkozású iratok abban nyújtottak segítséget, hogy képet alkothassak arról, hogy ezen államok miként fogadták a magyar–olasz kapcsolatok fontosabb fejleményeit, míg az említett miniszterelnök beszédei az egyes külpolitikai lépések és döntések jobb megértéséhez nyújtottak fogódzkodót.

Bár disszertációm elsődleges forrásai a levéltárakban találhatóak vagy onnan kerültek forráskiadványok útján közlésre, fontos megemlítenem a felhasznált emlékiratokat, memoárokat is, amelyek a kortárs politikusok, azaz a „szereplők” szemszögéből ismertetik az egyes eseményeket. Forrásként a legjelentősebbnek Pompeo Aloisi naplója⁴² és Hory András emlékiratai⁴³ tekinthetőek, annak ellenére is, hogy az utóbbiból éppen a Hory követségére vonatkozó évek részletezése maradt ki. Az előzmények bemutatásához azonban így is számos hasznos információval szolgált a memoár. A témában való elmélyüléshez hozzájárul továbbá Fulvio Suvich memoárja,⁴⁴ Dino Grandi⁴⁵ és Raffaele Guariglia visszaemlékezése,⁴⁶ valamint Benito Mussolini önéletrajza⁴⁷ is. Ugyancsak fontosnak tartom megemlíteni Barcza György⁴⁸ és Horthy Miklós⁴⁹ visszaemlékezését, valamint Vladimir Maček emlékiratát is.⁵⁰

Kutatásom során értékes információkat találtam a korabeli sajtóban is, amelyek elsősorban a magyar–olasz együttműködés egyes mozzanatainak a más államok általi fogadtatásáról adtak képet. A magyar sajtóorgánumok közül különösen *Az Est* és a *Magyarság* című napilapokat forgattam haszonnal. *Az Est* című napilapot Miklós Andor alapította 1910-ben. Műfaját tekintve bulvárlap volt, ami akkor még azt jelentette, hogy első kézből vette információit, és színvonalas hírszolgálatot biztosított. Polgári körökben a korszak egyik legkeresettebb újságjaként tartották számon. Az „igazság” bemutatására törekedett, s politikai pártoktól független maradt.⁵¹ A *Magyarság* elnevezésű napilapot ezzel szemben a jobboldali nemzeti egység megteremtésének céljával hozta létre Milotay István és Pethő Sándor 1920-ban. Olvasótáborát a középréteg alkotta. A lap egyszerre volt antiliberális, antikommunista és antiszemita, s nyíltan vállalt küldetése a kulturális

⁴¹ GÖMBÖS 2004.

⁴² ALOISI 1957.

⁴³ HORY 1987.

⁴⁴ SUVICH 1984.

⁴⁵ GRANDI 1985.

⁴⁶ GUARIGLIA 1950.

⁴⁷ MUSSOLINI 1983.

⁴⁸ BARCZA 1994.

⁴⁹ HORTHY 2011.

⁵⁰ MAČEK 1957.

⁵¹ KÓKAY–BUZINKAY–MURÁNYI 1994. 185.

és a gazdasági élet „megmagyarítása” volt.⁵² Ami az olasz sajtót illeti, az orgánumok közül az *Il Giornale d'Italia* és az *Il Corriere della Sera* tartalmaz néhány, a téma tekintetében releváns írást. A fasizmus idején a sajtót erős cenzúrának vetették alá, ennél fogva a nevezett két lap is Mussolini kormányának hivatalos állásfoglalását tükrözte a tudósításaiban.⁵³

1.2.3. Szakirodalom

Az 1927 és 1934 közötti magyar–olasz kapcsolatokról eddig nem született nagyobb terjedelmű, átfogó történeti munka; a két legjelentősebb tanulmány Ormos Mária tollából származik. A szerző ezekben egyfelől részletesen bemutatja a Bethlen által felvázolt külpolitikai koncepciót, hosszasan elemezve, hogy a magyar miniszterelnök milyennek látta abban az olaszok szerepét és az olasz állam politikai súlyát,⁵⁴ másfelől részletesen ismerteti, miként értékelte túl Magyarország – különösen az 1930-as évek második felében – a közép-európai régió az olasz külpolitikában játszott szerepét, miközben Olaszország afrikai ambícióinak jelentőségét mindvégig alábecsülte.⁵⁵

A témáról néhány résztanulmány is született már, ám ezek mindegyikéről elmondható, hogy míg a magyar szerző esetén az olasz, addig az olasz történész esetében a magyar forrásokat mellőzik. Ide sorolható Alfredo Breccia⁵⁶ Magyarország az olasz külpolitikában játszott szerepéről szóló tanulmánya, Antonio Gambi⁵⁷ az 1929-es gazdasági világválság kirobbanását követő közös törekvéseket bemutató írása, Ránki György⁵⁸ a római jegyzőkönyvek német fogadtatásáról készített munkája, valamint két tanulmány a Heimwehr-mozgalom magyar és olasz kapcsolatairól Kerekes Lajos,⁵⁹ illetve Murber Ibolya⁶⁰ tollából. Az első két írás – Breccia, valamint Gambi munkái – nem elemzik részletesen a disszertációban vizsgált kérdésköröket, jobbra szempontokat mutatnak be, amelyek alapján a két világháború közötti magyar–olasz kapcsolatok vizsgálhatók. Ránki, Kerekes és Murber a magyar forrásokat ugyan behatóan elemzik,

⁵² KÓKAY–BUZINKAY–MURÁNYI 1994. 185.

⁵³ CASTRONOVO–TRANFAGLIA 1979.

⁵⁴ ORMOS 1971.

⁵⁵ ORMOS 1992.

⁵⁶ BRECCIA 1980.

⁵⁷ GAMBINO 2009.

⁵⁸ RÁNKI 1961.

⁵⁹ KEREEKES 1961.

⁶⁰ MURBER 2010.

azonban az olasz levéltári dokumentumokat nélkülözik. Így dolgozatomban célravezetőnek tartottam, hogy az említett témacsoportokat az olasz források mentén mutassam be.

Ami a két világháború közti magyar–olasz kapcsolatokról készült hosszabb lélegzetű munkákat illeti, a Magyarországra kiküldött olasz katonai antantmisszió 1920 és 1927 között kifejtett tevékenységét Alessandro Vagnini⁶¹ vizsgálta részletesen, kitérve az első világháborút követő évek olasz külpolitikájának alakulására is. Réti György az 1930-as évek viszonyairól jelentetett meg monográfiát,⁶² Juhász Balázs pedig a két állam katonai kapcsolatairól készített doktori disszertációt.⁶³ A korábbi időszak (1918–1927) magyar–olasz viszonyaival Jelinek Vera⁶⁴ és Walcz Amarylisz⁶⁵ doktori értekezései foglalkoznak behatóan.

A téma keretbe ágyazásához elengedhetetlen a fasiszmusról, valamint a Horthy-korszakról született legjelentősebb művek tanulmányozása. Mussolini Olaszországnak bemutatásához a Mussolini-életrajzok nyújtanak a legnagyobb segítséget, amelyek közül Renzo De Felice többkötetes munkája,⁶⁶ valamint Ormos Mária monográfiája⁶⁷ nyújtottak biztos támpontot. Mindkét műről elmondható, hogy azon túl, hogy bemutatják Mussolini életének főbb állomásait, részletesen elemezve az olasz kormányfő politikáját és a fasiszta eszmerendszert is, egyben plasztikus képet is adnak Olaszország külpolitikájáról. Ugyancsak Ormos Mária hasonlította össze a fasiszta eszmét a náci ideológiával,⁶⁸ betekintést engedve az olasz és a német berendezkedésen túl más európai szélsőjobbaldali eszmerendszerekbe is. Az említetteken kívül haszonnal forgatható Andreides Gábor tanulmánya⁶⁹, amely Mussolini korabeli megítélésébe ad betekintést.

A fasiszta politikával Kis Aladár is foglalkozott két monográfiában,⁷⁰ a témában járatos legismertebb olasz történészek között pedig meg kell említeni Emilio Gentile,⁷¹ Pietro Pastorelli⁷² és Leo Valiani⁷³ nevét. Ami a Horthy-korszakot illeti, annak

⁶¹ VAGNINI 2015.

⁶² RÉTI 1998.

⁶³ JUHÁSZ 2014.

⁶⁴ JELINEK 1990.

⁶⁵ WALCZ 2000.

⁶⁶ Az általam vizsgált időszakról az alábbi kötetek szólnak: DE FELICE 1968.; DE FELICE 1974.

⁶⁷ ORMOS 2000.

⁶⁸ ORMOS 1987.

⁶⁹ ANDREIDES 2014.

⁷⁰ KIS 1970.; KIS 1975.

⁷¹ GENTILE 2002.

⁷² PASTORELLI 1997.

⁷³ VALIANI 1984.

berendezkedését Püski Levente⁷⁴ mutatta be a legátfogóbban. E munkák – tekintve, hogy elsősorban a belpolitikára és az ideológiai elemekre koncentrálnak – biztos háttérismereteket nyújtottak disszertációmhoz, a két ország korabeli politikai mentalitásának megismerését ugyancsak segítve. A korszak legjelentősebb magyar miniszterelnökéről, Bethlen Istvánról Romsics Ignác készített biográfiát,⁷⁵ Gömbös Gyula életét pedig Gergely Jenő⁷⁶ és Vonyó József⁷⁷ vizsgálta részletekbe menően, politikai elképzeléseire is kitérve.

Dolgozatom elkészítéséhez legfontosabbnak azok a munkák bizonyultak, amelyek Magyarország és Olaszország külpolitikáját, illetve azok a többi nagyhatalommal és a szomszédos államokkal folytatott viszonyait ismertetik. Ami Olaszországot illeti, a külpolitikai elképzelések a fentebb említett munkák éppúgy tárgyalják (Renzo De Felice, Ormos Mária), mint a kifejezetten a külpolitikáról szól Henry James Burgwyn monográfiák,⁷⁸ Giorgio Candeloro többkötetes műve,⁷⁹ Giampiero Carocci munkája⁸⁰ vagy Augusto Torre tanulmánykötete.⁸¹ Ezekben a szerzők összefoglaló igénnyel mutatják be Olaszország külpolitikájának irányvonalait és mozgatórugóit, azaz nem az olasz állam más országokkal ápolt kapcsolataira helyezik a hangsúlyt, hanem arra, hogy minél átfogóbb képet alkossanak a két világháború közötti olasz diplomáciáról. Az ugyancsak erről a témáról szóló magyar munkák közül a legjelentősebb Horváth Jenő tanulmánya,⁸² amely az első világháború végétől a 2000-es évek elejéig kíséri végig Olaszország külpolitikájának alakulását, érintve tehát az általam vizsgált időszakot is. A fasiszta párt diplomáciáját Garai Ildikó cikke⁸³ hasonlítja össze a Mussolini hatalomra jutását megelőző olasz külpolitikával, a szerző azonban csak a magyar forrásokat elemzi, az olasz dokumentumokat ugyanakkor nem hasznosítja. A két világháború közötti magyar külpolitikával átfogóan Gulyás László⁸⁴ és Juhász Gyula⁸⁵ foglalkoztak, akik munkáikban részletesen bemutatják a Horthy-korszak Magyarországának diplomáciáját, és kitérnek arra is, hogy hazánknak mely államokkal voltak kapcsolatai. Emellett Bethlen

⁷⁴ PÜSKI 2006.

⁷⁵ ROMSICS 1999.

⁷⁶ GERGELY 2001.

⁷⁷ VONYÓ 2014.; VONYÓ 2016.

⁷⁸ BURGWYN 1997.

⁷⁹ Az általam vizsgált időszakra vonatkozó kötet: CANDELORO 1992.

⁸⁰ CAROCCI 1969.

⁸¹ TORRE 1963.

⁸² HORVÁTH 2006.

⁸³ GARAI 2003.

⁸⁴ A korszakra vonatkozó kötetek: GULYÁS 2012.; GULYÁS 2013.; GULYÁS 2015.

⁸⁵ JUHÁSZ 1988.

István külpolitikáját Nemes Dezső,⁸⁶ Károlyi Gyuláét Márkus László,⁸⁷ Gömbös Gyuláét pedig Pritz Pál⁸⁸ vizsgálta mélyrehatóan.

A két állam külpolitikáját bemutató munkákon túl szót kell ejteni azokról az írásokról is, amelyek Magyarország és Olaszország harmadik államokkal folytatott viszonyait tárgyalják. Ebben a sorban elsők között kell említenem a Jugoszlávia vonatkozásában készült műveket. Az első világháború utáni (1918 és 1927 közötti) jugoszláv–magyar kapcsolatokat Hornyák Árpád ismerteti monográfiájában,⁸⁹ amely az általam vizsgált téma előzményeinek bemutatásához nyújtott elengedhetetlen segítséget. Hornyák Árpád tanulmánykötetében⁹⁰ a jugoszláv–magyar viszony későbbi éveiből is példákat hoz, egyebek mellett a háborút követő birtokperekre, valamint a Balkán-antant megalakulásának nemzetközi fogadtatásával kapcsolatban. Vuk Vinaver könyvében⁹¹ 1918–1933-ig ismerteti Magyarország és Jugoszlávia kapcsolatainak alakulását. A jugoszláv–olasz viszony vizsgálata tekintetében pedig Massimo Bucarelli munkája⁹² a legkiemelkedőbb, amelyben a szerző részletes bemutatását adja Olaszország 1922 és 1939 közötti jugoszláv-politikájának, egyúttal megvilágítva az azt alakító tényezőket és a délszláv állam bekerítését célzó intézkedéseit is.

Magyarország és Olaszország Ausztriához fűződő viszonyáról Kerekes Lajos elsősorban a magyar levéltári forrásokra támaszkodó monográfiája⁹³ nyújt ismertetést, a két állam a Heimwehr-mozgalommal ápolta kapcsolataira és a Habsburg-restauráció kérdésére is kitérve. Ausztrián kívül mindenekelőtt Olaszország szempontjából kulcsfontosságú a Romániához fűződő viszony vizsgálata. Ebben segítségemre voltak a téma ismert kutatója, Giuliano Caroli által készített monográfiák.⁹⁴ Caroli egyik könyvének központi kérdése éppen az, hogy Románia 1919 és 1965 között miként jelent meg az olasz külpolitikai elgondolásokban, és ennek fényében a két állam kapcsolatai hogyan alakultak. A szerző kiemeli, hogy a korántsem zavartalan román–olasz viszonyra erőteljesen hatottak az olyan nemzetközi tényezők, mint például az a magyar–olasz kapcsolatok megerősödése, a kisantant revízióellenes lépései vagy az erdélyi magyar optánsok ügye. A másik monográfiájában Caroli a két állam katonai kapcsolatait

⁸⁶ NEMES 1964.

⁸⁷ MÁRKUS 1968.

⁸⁸ PRITZ 1982.

⁸⁹ HORNYÁK 2004.

⁹⁰ HORNYÁK 2010.

⁹¹ VINAVER 1971.

⁹² BUCARELLI 2006.

⁹³ KEREKES 1973.

⁹⁴ CAROLI 2009.; CAROLI 2000.

ismerteti. A török–magyar viszonyt Hornyák Árpád,⁹⁵ Oláh Péter⁹⁶ és Emre Saral⁹⁷ vizsgálták egy-egy tanulmányban. Hornyák és Saral elsősorban a Törökország által szorgalmazott Balkán-paktum magyar fogadtatására helyezik a hangsúlyt, Oláh pedig a török–magyar diplomáciai kapcsolatok felvételében fontos szerepet játszó Tahy László ankarai követ megbízatását veszi nagytitkos alá tanulmányában. A két háború közötti szovjet–magyar kapcsolatokat Kolontári Attila⁹⁸ és Seres Attila⁹⁹ elemezték egy-egy doktori disszertációban. A diplomáciai viszonyra mindkét dolgozat kitér, ám míg Kolontári inkább politikai szempontból közelíti meg a témát, addig Seres elsősorban a gazdaságpolitikai kérdésekre helyezi a hangsúlyt. A téma szempontjából fontos továbbá Olaszország „riválisa”, Franciaország politikájának ismerete, amelyről Ormos Mária írt monográfiát.¹⁰⁰ A könyv részletesen bemutatja Franciaország közép-európai politikáját, és kitér azokra a nemzetközi problémákra, amelyek a francia külpolitikára befolyással voltak. Ugyancsak jelentős a kisantant, mint szervezet politikája, amelyet Ádám Magda tárgyal több kötetben.¹⁰¹ Ezekben azonban – noha a francia álláspontot és az 1930-as évek második felében folyó magyar–kisantant tárgyalásokat részletesen ismertetik – az olasz nézőpont kevésbé jelenik meg, így a magyar–olasz viszony kisantant általi megítélésének vizsgálata során ismételten az elsődleges forrásokra kellett támaszkodtam.

Magyarország és Olaszország 1927 és 1934 közötti kapcsolatainak egyik fontos pontja a revízió és a fegyverkezés kérdése. A magyar revíziós politikáról Zeidler Miklós írta a legjelentősebb monográfiát,¹⁰² amelynek legfőbb érdeme az, hogy a békeszerződés felülvizsgálatára irányuló politikai lépéseken túl megvilágítja a revíziós propagandát, a korabeli érzületet és mentalitást is. A szentgotthárdi fegyverbotrányról Zsiga Tibor készített tanulmányt,¹⁰³ amely elsősorban a Magyar Távirati Iroda (MTI) híreire támaszkodik, azaz az olasz források mellőzve elemzi az esetet.

A másik jelentős együttműködési pont a két ország között a Belső Macedón Forradalmi Szervezet (VMRO) és az Usztasa támogatása volt. A szervezetek támogatásának – nemzetközi szempontból – legkínosabb következményéről, a marseille-i merényletről Ormos Mária írt elsősorban az országos levéltár dokumentumain alapuló

⁹⁵ HORNYÁK 2016.

⁹⁶ OLÁH 2015.

⁹⁷ SARAL 2013.

⁹⁸ KOLONTÁRI 2009.

⁹⁹ SERES 2006.

¹⁰⁰ ORMOS 1969.

¹⁰¹ ÁDÁM 1981.; ÁDÁM 1989.; ÁDÁM 1968.

¹⁰² ZEIDLER 2009.

¹⁰³ ZSIGA 1990.

monográfiát,¹⁰⁴ amely a királygyilkosság részleteinek ismertetésén túl bemutatja a szeparatisták törekvéseit, és kitér az esetben érintett államok külpolitikai céljaira, felvetve a kérdést, hogy vajon melyik országnak fűződhetett érdeke a merénylet elkövetéséhez. A horvát szeparatisták törekvéseiről további adalékok találhatóak Soksevits Dénes Horvátország történetét bemutató könyvében.¹⁰⁵ Olaszországban az Usztasa olasz kapcsolatainak kutatása rendkívül népszerű téma, azonban ezekről – mint például Pino Adriano–Giorgio Cingolani,¹⁰⁶ Massimiliano Ferrara,¹⁰⁷ Eric Gobetti,¹⁰⁸ Pasquale Iuso¹⁰⁹ és James J. Sadkovich¹¹⁰ munkái – általánosságban elmondható, hogy nem térnek ki arra, hogy Magyarország milyen szerepet játszott a szervezet támogatásban. Ezen túlmenően a kérdéskört az olasz történetírás jellemzően elfogultan mutatja be, azzal a jól érzékelhető céllal, hogy Olaszországnak a terrrorszervezetként számon tartott Usztasa segítségével játszott szerepét a valóságosnál jóval kisebb jelentőségűnek tüntessék fel. E munkák az 1927 és 1934 közötti időszakot kevésbé érintik, és inkább az 1941 és 1945 között fennálló Független Horvát Állammal ápolt kapcsolatait állítják középpontba. A délszláv szerzők közül Fikreta Jelić-Butić¹¹¹ és Bogdan Krizman¹¹² monográfiái leginformatívabbak, amelyek ugyancsak elsősorban a második világháború alatti esztendőket elemzik.

Végezetül meg kell említeni azokat a munkákat, amelyek a két ország gazdasági és kulturális együttműködésének bemutatásához nyújtottak segítséget. A nagyhatalmak két világháború közötti elképzeléseit Ránki György tárgyalja részletesen könyvében,¹¹³ amelyben behatóan ismerteti, hogy a gazdasági világválság milyen szerepet töltött be a Duna-menti térség nemzetközi viszonyainak alakulásában, ezen belül is elsősorban az egyes államok – Anglia, Franciaország, Németország, Olaszország – a térség feletti hegemóniáért folytatott versengését. A magyar–olasz kapcsolatokat közvetlenül is érintő Brocchi-tervről Simona Nicolosi jelentetett meg francia nyelven tanulmányt,¹¹⁴ amelynek olasz változata a szerző néhány évvel ezelőtt megjelent könyvében is helyet kapott.¹¹⁵ Nicolosi elsősorban a tervezetben foglalt pontokra koncentrált, valamint arra, hogy

¹⁰⁴ ORMOS 1984.

¹⁰⁵ SOKCSEVITS 2011.

¹⁰⁶ ADRIANO–CINGOLANI 2011.

¹⁰⁷ FERRARA 2008.

¹⁰⁸ GOBETTI 2001.

¹⁰⁹ IUSO 1998.

¹¹⁰ SADKOVICH 1985.

¹¹¹ JELIĆ-BUTIĆ 1977.

¹¹² KRIZMAN 1978.

¹¹³ RÁNKI 1981.

¹¹⁴ NICOLOSI 2005.

¹¹⁵ NICOLOSI 2013.

Olaszország milyen előnyökre számított az elképzelés megvalósulása esetén. Az 1929-es gazdasági világválság magyarországi hatásairól pedig Ormos Mária¹¹⁶ és Rab Virág¹¹⁷ publikált értékes írásokat.

Ami a kulturális kapcsolatokat illeti, Ujváry Gábor készített tanulmányt¹¹⁸ a Római Magyar Akadémia működéséről, valamint Klebelsberg Kuno és Hóman Bálint kultúrpolitikájáról,¹¹⁹ ugyanakkor a szerző Klebelsberg-életrajza is nagy haszonnal forgatható a téma kutatása során. Az intézmény alapítását ismerteti Walcz Amarylisz tanulmánya is,¹²⁰ amely néhány vonatkozó dokumentum magyar fordítását is közli. Az Akadémiának otthont adó Falconieri-palotáról nemrégiben jelent meg egy album Molnár Antal és Tóth Tamás közös vállalkozásának eredményeként,¹²¹ amely elsősorban nem a szakmabelieknek szól, hanem kifejezetten ismeretterjesztő igénnyel készült. Az intézmény történetének bemutatása mellett a kötetet értékes fényképek is gazdagítják. A Római Magyar Akadémia elődjeként is tekinthető Római Magyar Történeti Intézet tevékenységének kezdeti éveit Csorba László tanulmánya¹²² mutatja be. Mindezekén túl érdemes megemlíteni az olasz kultúrpolitikai törekvésekhez kitűnő tájékozási pontot nyújtó, Stefano Santoro által készített monográfiája,¹²³ amely főként Olaszországnak a kelet-európai térség felé irányuló politikáját veszi górcső alá, arra helyezve a hangsúlyt, hogy a kultúra milyen szerepet játszott ebben.

Dolgozatomban az 1927 és 1934 közötti magyar–olasz kapcsolatokat e források és szakirodalmi munkák alapján ismertetem, kiemelve az új információkat, valamint a korábban egyoldalúan, azaz vagy csak olasz, vagy csak magyar források mentén vizsgált kérdéseket.

¹¹⁶ ORMOS, 2004.

¹¹⁷ RAB 2013.

¹¹⁸ UJVÁRY 1995.

¹¹⁹ UJVÁRY 2003.

¹²⁰ WALCZ 1999.

¹²¹ MOLNÁR–TÓTH 2016.

¹²² CSORBA 1995.

¹²³ SANTORO 2005.

2. AZ OLASZ–MAGYAR BARÁTSÁGI SZERZŐDÉSHEZ **VEZETŐ ÚT**

2.1. Magyarország és Olaszország külpolitikájának fő irányai

Magyarország és Olaszország az első világháborúban (1914–1918) ellenséggént néztek szembe egymással, amit alátámaszt az ismert olasz publicista, Michelangelo Billia ekkoriban tett nyilatkozata a magyarságról: „*Hun, ugor, magyar – hívd, ahogyan jónak látod – a legfőbb ellenség, aki büntetést érdemel.*”¹²⁴ A háborút követően azonban lehetőség nyílt arra, hogy új fejezet kezdődjön a magyar–olasz kapcsolatok történetében.

Bár Magyarország és Olaszország között már 1918–1919-ben is intenzív közeledés indult meg, az 1920-as évek elején még mindkét állam politikáját a külpolitikai útkeresés, és ennek megfelelően a különböző orientációk közötti ingadozás jellemezte. Ennek vélhető oka az volt, hogy mind Magyarországon, mind Olaszországban ekkor élte hajnalát az a politikai berendezkedés, amely a két világháború közötti időszakban irányadó maradt.

2.1.1. A külpolitikai irányvonalak kialakulása

Az olasz–magyar barátsági, békéltető eljárási és választott bírósági szerződés, amelyet Magyarország és Olaszország miniszterelnökei, Bethlen István és Benito Mussolini 1927. április 5-én írtak alá,¹²⁵ Olaszországot tette a két világháború közötti időszak Magyarországnak egyik legfontosabb külpolitikai partnerévé, legalábbis ami az 1927 és 1934 közötti esztendőket illeti. Az együttműködést, mint vágyott külpolitikai céljaik elérése érdekében tett fontos lépést, a magyar politikai kormánykörökhöz hasonlóan az olasz vezetők is örömmel fogadták.

A két állam között a háborút követően puhatolózás indult meg a kapcsolatfelvétel érdekében, ami meglepőnek tűnhet annak fényében, hogy Olaszország a győztes

¹²⁴ Idézi: GUIDA 1990. 81.

¹²⁵ HALMOSY 1983. 267–271.

antanthatalmak oldalán fejezte be a háborút, Magyarország pedig vesztes állam volt.¹²⁶ Ráadásul felbomlott az Osztrák–Magyar Monarchia, amelynek Magyarország évtizedeken át az egyik pillérét jelentette, vagyis a két ország helyzete merőben eltért egymástól.

Arra, hogy Magyarország miért tartotta fontosnak egy nagyhatalom szövetségét, egyszerű a magyarázat. Egyfelől Magyarországnak – minthogy az Osztrák–Magyar Monarchia berkeiben a külpolitika a közös ügyek közé tartozott – a semmiből kellett megteremtenie új külpolitikai irányultságát, ami átmeneti elszigeteltséget okozott. Másfelől, mint többnemzetiségű, vesztes államnak, számítnia kellett területi veszteségekre, amely a trianoni békeszerződés nyomán be is következett.

Sokkal érthetlenebbnek tűnhet az, hogy a háborút győztes oldalon befejező Olaszország mit várt a területének kétharmadát elvesztő, lefegyverzett, vesztes Magyarországhoz való közeledéstől. A választ a „vittoria mutilata” [megcsonkított győzelem] mítoszában kell keresnünk, amely a később Fiumét elfoglaló Gabriele D’Annunzio – eredeti nevén Gabriele Rapagnetta – költő „*Győzelmünk, nem leszel megcsonkítva*” című versében fogalmazódott meg először.¹²⁷

A „csonka győzelem” érzetének előzménye az volt, hogy Olaszországot az 1915. április 26-án kötött londoni titkos szerződés területi ígéretei vették rá arra, hogy az antant oldalán belépjen az első világháborúba, azonban ezek az ígéretek a háborút követően tarthatatlanokká váltak. Franciaország, Nagy-Britannia, és Oroszország ugyanis Trentino, Trieszt, Gorizia, Pola, Zára, a dalmát partvidék olaszlakta városainak birtoklását, a Brenner-hágót, Kelet-Isztriát és Közép-Dalmáciát, valamint bizonyos albán területek feletti protektorátusságot ígérték Olaszországnak.¹²⁸ 1918. december 1-jén azonban, az új államok sorát gyarapítva, megalakult a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság. Szerbia már 1914 őszén bejelentette, mely területeket követeli. Eszerint Boszniára, Hercegovinára, a Vajdaságra, Horvátországra, Szlovéniára, Dalmáciára és az Isztriára tartott igényt.¹²⁹ A londoni szerződés értelmében Olaszországgal nyilvánvalóan a két utóbbi terület jelentett vitás pontot, miután ebben a térségben vitathatatlanul nagyobb létszámmal bírtak a délszlávok, mint az olaszok. Ezen felül 1918 novemberében a Fiumei Nemzeti Tanács

¹²⁶ Olaszország eredetileg Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia szövetségéhez csatlakozott, 1882-ben létrehozva a hármass szövetséget.

¹²⁷ IL CORRIERE DELLA SERA, 1918. október 24.

D’Annunzio fiumei szerepét lásd: 10. lábjegyzet.

¹²⁸ DDI. Quinta serie, vol. 3. 470. irat. A londoni titkos szerződés szövege, 1915. április 26.

¹²⁹ HORNYÁK 2004. 11.

petícióval fordult Vittorio Emanuele Orlando olasz miniszterelnökhöz, kérve a város Olaszországhoz csatolását,¹³⁰ ami újabb ütközőpontot jelentett Jugoszláviával.

Éppen ezért Vittorio Emanuele Orlando miniszterelnök és Sidney Sonnino külügyminiszter előtt a békekonferencián két út állt. Minthogy Fiume nem szerepelt a londoni titkos szerződés területi ígéretei között, Orlando és Sonnino a Londonban aláírtakhoz való ragaszkodással automatikusan lemondtak volna a várossról. Amennyiben az olasz politikusok a Woodrow Wilson amerikai elnök által megfogalmazott 14 pont között szereplő nemzetiségi elvet követték volna, úgy igényt tarthattak volna a kikötővárosra, viszont le kellett volna mondaniuk a szerződés több pontjáról, amit a háború alatt túlfűtötté vált nacionalizmus miatt lehetetlennek tartottak. Így Orlando és Sonnino szlogenje végül a „londoni szerződés és Fiume” lett.¹³¹ A békekonferencia azonban nem ítélte Olaszországnak egyik olyan területet sem, amelyre Jugoszlávia is igényt tartott, így a neki ígért területek közül Olaszország voltaképpen csak Dél-Tirolt, Triesztet és az Isztria egy részét szerezhette meg. Ez a kudarc hívta életre a D’Annunzio által korábban versbe foglalt „megcsonkított győzelem” mítoszt, ami nyilvánvalóan maga után vonta a versailles-i békerendszer felülvizsgálatának igényét.

A békekonferencia döntései által okozott csalódáson túl Olaszországnak belpolitikai problémákkal is szembe kellett néznie, amelyek közül a legsúlyosabb az volt, hogy a háborút követően gazdasági válság jelentkezett az országban, ami magas árakkal, inflációval és a munkanélküliségi ráta növekedésével érezte hatását. Ez azt eredményezte, hogy a hazatérő katonák többségének – ha mégoly lelkesen ünnepelték is őket – nem nyílt lehetőségük arra, hogy újból munkába álljanak, amit úgy éltek meg, hogy a három éves hadviselésért cserébe még megélhetésüket sem biztosítják. Mindez elégedetlenséget váltott ki az Orlandót követő Giovanni Giolitti miniszterelnök liberális kormányzata iránt.¹³²

Magyarországon az 1918–1920-ig tartó, zűrzavaros időszakot – amelyben a Károlyi Mihály nevével fémjelzett polgári demokráciát követően pár hónapra (1919. március 21–augusztus 1.) a Tanácsköztársaságot kikiáltó bolsevikok kerültek hatalomra, majd egy rövid periódus erejéig kérészéletű kormányok váltakoztak – követően került sor Horthy kormányzói kinevezésére, amely közel negyedszázados, viszonylag stabil politikai

¹³⁰ DDI. Sesta serie, 1. 134. irat. Orlando Bonin Longarének, 1918. nov. 13.

¹³¹ ORMOS 1987/ Mussolini. 112.

¹³² Uo. 106.

rendszert eredményezett az országban, 1920-tól az 1944. március 19-én bekövetkezett német megszállásig.

1921. április 14-én a Horthy-korszak legjelentősebb miniszterelnöke, Bethlen István elfoglalta hivatalát, amelyet tíz éven át, 1931. augusztus 24-ig viselt. Ő fogalmazta meg azt a külpolitikai koncepciót, amely alapvetően a két világháború közötti időszak egészét meghatározta Magyarországon. Ebben az elgondolásban a trianoni békeszerződésben foglaltak revíziója első helyen szerepelt.¹³³ Bethlen úgy vélte, hogy Magyarországot az a veszély fenyegeti, hogy a szlávok – akiket a kisantant, és az egyre erősödő Szovjetunió tömörít – bekerítik az országot, amennyiben nem szerzi vissza a Kárpátok vonalát, amely megvédhetné a magyarokat az orosz betöréstől. Ebben lehet a magyarság segítségére a szintén a versailles-i békerendszer revideálását kívánó Olaszország, amelyet Bethlen a szlávok természetes ellenfelének tartott, mivel a szláv térnyerés az olasz érdekekkel is szöges ellentétben állt. A magyarok – Bethlen elmélete szerint – az olaszok bábáskodása alatt közeledhetnének Romániához is, amelynek ugyancsak nem állt érdekében a szovjet terjeszkedés. A miniszterelnök végcélja egy olasz–magyar–német blokk lett volna, amelyben Olaszország és Németország ellensúlyozták volna egymást, lehetővé téve – a területeit időközben visszanyert – Magyarország politikai önállósodását, és közép-európai vezető szerepét.¹³⁴

Bár Bethlen ezeket az elveket már az 1920-as évek első felében megfogalmazta, 1926-ig – Magyarország katonai és pénzügyi ellenőrzésének megszűnéséig – nem nyílt lehetőség ezek kamatoztatására. 1920–1921-ben bilaterális egyezmények hálózataként a csehszlovák–jugoszláv (1920. augusztus 14.), majd a csehszlovák–román (1921. április 23.), végül a román–jugoszláv (1921. május 7.) szerződések aláírásával megalakult a kisantant, amelynek elsődleges célja ugyanis az első világháborút követő status quo megőrzése és a Habsburg-restauráció megakadályozása volt.¹³⁵ Még a kisantant létrejöttét megelőzően, 1920. november 12-én Olaszország és Jugoszlávia aláírták a Fiume Szabadállamot elismerő rapallói szerződést, amely azon túl, hogy lezárta az olasz–jugoszláv határvitákat, kimondta, hogy a két állam be fogja tartani az Ausztriával és a Magyarországgal aláírt békeszerződéseket, és ellenzik a Habsburg-restaurációt. Olaszország csak diplomáciai szembenállást vállalt.¹³⁶ Ez a szerződés nyilván nem

¹³³ ORMOS 1971. 133.

¹³⁴ Uo. 140–143.

¹³⁵ ÁDÁM 1981. 5.

¹³⁶ JUHÁSZ 1988. 76.

feltételezte azt, hogy a későbbiekben Olaszország a magyar revíziós törekvések egyik támogatója lehet.

1922 októberében Benito Mussolini lett Olaszország miniszterelnöke,¹³⁷ ami a fasiszta párt hatalomra jutását eredményezte, amely egyúttal ideológiai berendezkedést is jelentett. Hatalomra kerülésekor Mussolini vélhetően nem rendelkezett kiforrott külpolitikai programmal, s diplomáciai lépései nagyjából 1929-ig bezárólag a fasiszta berendezkedés megszilárdítását célozták. Ez nemcsak az ország belső viszonyait illetően értendő, hanem úgy is, hogy Mussolini igyekezett kedvező képet kialakítani Európa más államaiban a politikája iránt. Különösen fontos volt számára az Angliával való jó viszony kialakítása, mivel a szigetország ellensúlyozhatta Franciaország közép-európai terjeszkedését, ami Olaszország érdekeivel ellentétben állt. Mindazonáltal Mussolini koncepciójában már ekkor is helyet kapott a versailles-i békerendszer felülvizsgálatának gondolata, amelyet az olasz miniszterelnök, majd 1925-től kezdve kormányfő Európa elemi érdekének tartott.¹³⁸

Nagyjából az 1920-as évek közepére ugyanis Mussolininak meggyőződésévé vált az, hogy 1935 környékére új irányt vesznek az európai nemzetközi viszonyok, s addigra Németország lesz a kontinens meghatározó hatalma. Ebből fakadóan a Duce azt a célt tűzte ki maga elé, hogy a németek megerősödését megelőzően megteremtse Olaszországban a megfelelő katonai potenciált, kiépítse a Duna-menti és balkáni befolyási övezetét, és lehetőség szerint afrikai gyarmatosító törekvéseinek megvalósításába is belekezdjen. Mussolini külpolitikájában ugyanis a kezdetektől fogva a Földközi-tenger térsége és Afrika élvezett prioritást, s az itteni pozíciók elérése érdekében hajlandó volt arra, hogy a dunai-balkáni régióban szükség esetén engedelményeket tegyen.¹³⁹ Ezt azonban a magyar politikai vezetők nem vették tekintetbe, így a magyar–olasz viszonyhoz való hozzáállásukról általánosságban elmondható, hogy sokkal jelentősebbnek értékelték Magyarországnak az olasz politikában betöltött súlyát,

¹³⁷ A Nemzeti Fasiszta Párt (PNF) 1921-ben alakult meg az első világháborút követően szerveződő *fascio di combattimento* csoportjainak egyesülésével, Benito Mussolini vezetésével. A hatalomátvételhez kedvező alkalmat kínált az, hogy 1922 augusztusában az olasz szocialisták sztrájkot robbantottak ki, amelynek következtében az ez év februárjában kinevezett miniszterelnök, Luigi Facta pozíciója megrendült. Ebben a helyzetben Mussolini –miután felvetette egy esetleges koalíció lehetőségét Factának, illetve a liberálisok miniszterelnök-jelöltjének, Antonio Salandrának – tárgyalásokba bocsátkozott III. Viktor Emánuel királlyal, akit végül sikerült meggyőznie arról, hogy őt nevezze ki miniszterelnökké. A siker oka mindmáig ismeretlen, az mindenesetre tény, hogy Mussolini megkapta a kivezést, és a fasiszta milíciák bevonulhattak Rómába (*Marcia su Roma*, 1922. október 31). Mussolini hatalomra jutásának körülményeiről részletesen lásd Ormos Mária monográfiáját: ORMOS 2000.

¹³⁸ DE FELICE 1974. 336–339.

¹³⁹ HORVÁTH 2006. 20.

mint amilyen az valójában volt.¹⁴⁰ Mussolini koncepciójának legnagyobb hibája az volt, hogy a Németország megerősödéséhez szükséges időt hosszabbra becsülte a valóságosnál.¹⁴¹

A fentiek fényében elmondható, hogy Bethlen és Mussolini politikai koncepciójában hasonlóságnak tekinthető az, hogy mindketten tisztában voltak Németország jövőbeni fontos szerepével. A két gondolatmenet között azonban mégis markáns különbségek figyelhetők meg. Míg ugyanis Bethlen elképzelése a magyar revízió köré szerveződött, s a többi állam, így Olaszország politikáját is a versailles-i békerendszer felülvizsgálatához való viszony tükrében mérte, addig Mussolini – bár országa nagyhatalmi státuszának megalapozásához fontosnak tartotta a dunai-balkáni térnyerést – alapvetően a gyarmatbirodalom kiépítésében jelölte meg a fő célját, és többi politikai lépését ennek rendelte alá.¹⁴² Ez azonban az 1920-as években, a kortársak számára még nem lehetett nyilvánvaló.

Magyarországnak az 1920-as évek elején sem Ausztriával, sem Németországgal nem sikerült szövetséget kiépíteni. 1924–1925-ben ugyan közeledés indult meg Anglia és Magyarország között, ám ez sem jutott el a komolyabb együttműködés szintjéig. A külpolitikai elszigeteltségből való kilépés másik útja a szomszédokkal kötött egyezség volt, amely a trianoni békeszerződés rendelkezései közepette csak kényszermegoldás lehetett.¹⁴³ A bethleni külpolitika „passzív” szakaszának sikereként könyvelhetjük el, hogy Magyarország 1922. szeptember 18-án – hosszas tárgyalásokat követően – belépett a Népszövetségbe,¹⁴⁴ valamint 1924-ben megszerezte a népszövetségi kölcsönt. Ez utóbbi nem közömbös a magyar–olasz kapcsolatok szempontjából sem, ugyanis amikor Bethlen 1923. május 4-én benyújtotta Magyarország hitelkérelmét és a jóvátétel fizetésének elnapolását, hazánk Nagy-Britannia kivételével mindenütt ellenzésre talált. Kiszárvatva azonban – mondván, hogy Magyarország iránt a lehető legnagyobb jóindulatot kell tanúsítani – Olaszország, annak ellenére, hogy a Monarchiától elszenvedett háborús károk mértékét tekintve ez az állam volt leginkább érdekelt a magyar jóvátétel fizetésében, megváltoztatta korábbi, elutasító álláspontját.¹⁴⁵ A kisantant államok, aligha meglepő módon, elutasító magatartást tanúsítottak a magyar kölcsön ügyében. Miután

¹⁴⁰ BRECCIA 1980.

¹⁴¹ DE FELICE 1974. 336–339.

¹⁴² HORVÁTH 2006. 20.

¹⁴³ JUHÁSZ 1988. 77.

¹⁴⁴ Uo. 88.

¹⁴⁵ HORNYÁK 2010. 25.

Csehszlovákia és Románia angol kölcsönhöz kívánt jutni, e két államban Nagy-Britannia könnyűszerrel gyakorolhatott nyomást. A Franciaország révén korábban hitelhez jutott Jugoszlávia ellenében Magyarország Olaszország segítségére számíthatott, mivel Olaszország semmiképpen nem engedhette meg magának, hogy kimaradjon Közép-Európa ügyeiből. Kapóra jött, hogy épp ez idő tájt, 1923 végén mutatkozott hajlandóság Jugoszláviában az olaszokkal való megegyezésre. Ily módon az olasz nyomás és a francia hitel együttesen elegendőnek bizonyultak ahhoz, hogy Jugoszlávia megváltoztassa álláspontját a magyaroknak nyújtandó kölcsönben,¹⁴⁶ amelyet hazánk végül 1924 februárjában kapott meg azzal a kitéttel, hogy a rekonstrukció idejét jelentő két és fél év során vállalnia kellett gazdaságának külföldi ellenőrzés alá helyezését. Ezen túl a magyar kormánynak el kellett fogadnia azt is, hogy az ellenőrzést a kölcsönt szolgáltató nagyhatalmak a későbbiekben is bármikor visszaállíthatják, amennyiben a törlesztés menetét nem ítélik megfelelőnek. A kölcsön folyósítása utáni húsz év alatt Magyarországot 176 millió aranykorona összegű jóvátétel fizetésére kötelezték, s emellett hazánknak politikai engedményeket is kellett tennie, miszerint a többi állammal való diplomáciai és gazdasági kapcsolatok normalizálására törekszik.¹⁴⁷

Visszatérve Magyarország háború utáni külpolitikájának alakulásához, 1924-ben a Szovjetunióval folytak – elsősorban kereskedelmi és gazdasági jellegű – tárgyalások, ám mivel Horthy Miklós kormányzó elsősorban az angol orientáció híve volt, a magyar–szovjet kereskedelmi megállapodás ratifikálására nem került sor.¹⁴⁸ Ráadásul Horthy – aki jellemzően háttérben maradt, s nem szólt bele különösebben miniszterelnökeinek külpolitikai lépéseibe – a magyar–szovjet tárgyalások folytatását ideológiai okokból kifolyólag is határozottan ellenezte, és kijelentette, hogy nem járul hozzá a Szovjetunióval történő megegyezéshez.¹⁴⁹

Ugyancsak 1924-ben nyílt lehetőség arra, hogy Magyarország közeledjen Jugoszláviához, amit Olaszország is elő kívánt segíteni. Ennek oka abban kereshető, hogy Magyarországhoz hasonlóan, Olaszország érdekeivel is ellentétben állt a kisantant léte. A szervezet, noha eredetileg nem Franciaország kezdeményezésére jött létre,¹⁵⁰ hamarosan a mégis a franciák szövetségese lett. Olaszország – az afrikai gyarmatbirodalom megszerzésének vágyán túl – a Balkánon és a Duna-medencében

¹⁴⁶ Uo. 34.

¹⁴⁷ Uo. 38–39.

¹⁴⁸ JUHÁSZ 1988. 96–98.

¹⁴⁹ GULYÁS 2013. 14–15.

¹⁵⁰ ÁDÁM 1981. 5.

kívánt befolyásra szert tenni,¹⁵¹ s az Adria-térségben is hegemoniára törekedett.¹⁵² Mussolini külpolitikájának célját Renzo De Felice két szóval összegezte: *sicurezza* [biztonság] a duna-balkáni régióban, és *espansione* [expanzió] a Mediterráneum térségében és Afrikában.¹⁵³ Ennél fogva Olaszországnak nem állt érdekében, hogy Közép-Európa Franciaország befolyása alá kerüljön, így átmenetileg – szintén Magyarországhoz hasonlóan – maga is közeledni kezdett a kisantanthoz. Ennek legfőbb jeleként Mussolini 1924. január 27-én megkötötte Jugoszláviával a római egyezményt, amely egyrészt elismerte a Fiume feletti olasz fennhatóságot, másrészt semlegességi nyilatkozatot is tartalmazott arra az esetre, ha a két állam valamelyike egy harmadik ország agressziójának áldozatává válna.¹⁵⁴ Olaszország ugyanis úgy kívánt a franciák térnyerésének gátat vetni a közép-európai régióban, ezzel mintegy garantálva saját befolyási övezetének kialakítását is, hogy a kisantant államokat Franciaországtól eltávolítva, egyezmények útján szorosan magához köti.¹⁵⁵

Olaszországnak terve megvalósításához nélkülözhetetlen volt, hogy Magyarországot az olaszokkal szövetkezni kész államok táborában tartsa. Ezért – látva, hogy Magyarország a jugoszláv orientáció felé vezető úton halad – Olaszország törekedett a magyar–jugoszláv közeledés előmozdításában is szerepet vállalni. A belgrádi olasz követ, Alessandro Bodrero ekkor felkereste az újonnan Belgrádba érkezett magyar követet, Hory Andrást, s közölte vele, hogy Olaszország hajlandó Magyarország és Jugoszlávia között közvetíteni.¹⁵⁶ Az ajánlatra reagálva „*Khuen-Héderváry* [Sándor, a külügyminiszter állandó helyettese – H. P.] *személyes tapasztalataira hivatkozva megjegyezte, hogy az olasz diplomaták gyakran saját szakállukra politizálnak, és kijelentéseik nem mindig fedik kormányuk intencióit.*”¹⁵⁷ Khuen-Héderváry ezért azt az utasítást adta Horynak, hogy kitérő választ adjon Bodrero ajánlatára. A külügyminiszter állandó helyettese ugyanis úgy vélte, hogy a magyar–jugoszláv kapcsolatok felvételének a belgrádi kormány kezdeményezésére kell történnie, ellenkező esetben ugyanis Magyarország taktikailag gyengébb helyzetbe kerülne.¹⁵⁸

¹⁵¹ CAROCCI 1969. 13–14.

¹⁵² L.NAGY 1995. 83.

¹⁵³ DE FELICE 1974. 347.

¹⁵⁴ CANDELORO 1992. 166.

¹⁵⁵ HORNYÁK 2004. 169.

¹⁵⁶ Uo. 172.

¹⁵⁷ HORY 1987. 149.

¹⁵⁸ Uo.

Fontos itt megjegyezni, hogy Magyarországnak az utódállamok közül Jugoszláviával szemben volt a legkevesebb területi követelése, ráadásul egy magyar–jugoszláv szövetség megkötése a kisantant fellazítását is szolgálta volna. Ugyanakkor a magyar politikai körök csak átmenetinek tekintették a Jugoszláviával való szövetségkeresést. Amint az Bánffy Miklós külügyminiszter 1922. január 1-jén kelt táviratából kiviláglik, az olasz politikai elitezhez hasonlóan a magyar kormány is kedvezőnek tartotta volna Jugoszlávia felbomlását, mert ily módon Magyarország szomszédságában egy nagy délszláv állam helyett két kisebb ország, Szerbia és Horvátország feküdt volna. A terv megvalósítását Bánffy csak egy szerb–horvát konfliktus kirobbantása útján tartotta lehetségesnek, amelyben Magyarország a horvátokat támogatta volna,¹⁵⁹ egyúttal a korábban elcsatolt területek visszaszerzésére is kiváló alkalmat teremtve.

Az 1920-as évek derekán fordulatot hozott az európai nemzetközi életben az 1925. október 16-án aláírt locarnói szerződés, amelyben Németország – Nagy-Britannia és Olaszország garانتálása mellett – vállalta, hogy sérthetetlennek ismeri el a Franciaországgal és a Belgiummal fennálló határait, s egyúttal döntőbíróági szerződéseket kötött Belgiummal, Csehszlovákiával, Franciaországgal és Lengyelországgal. Németország nyugati határait, másrészt döntőbíróági és garanciális szerződések sokaságát tartalmazta. A svájci kisvárosban kötött egyezményt Európa-szerte ünnepezték, s különféle tervezetek készültek annak érdekében, hogy a locarnói elveket a közép-európai és a balkáni államokra is kiterjesszék.¹⁶⁰

Ennek megfelelően Austen Chamberlain brit külügyminiszter a locarnói találkozón felvetette, hogy hasonló elveken alapuló megegyezést kellene kötni Ausztria, Magyarország és a kisantant államok között.¹⁶¹ Eduard Beneš csehszlovák külügyminiszternek sikerült meggyőznie jugoszláv kollégáját, Momčilo Ninčićet arról, hogy még a konkrét angol javaslat előtt ők maguk forduljanak Chamberlainhez, és jelezzék neki, hogy hasznosnak tartanák, ha a közép-európai és balkáni államok között a locarnói szerződéshez hasonló megegyezés születne. A csehszlovák politikus ugyanis úgy vélekedett, hogy ily módon a kisantantnak kedvező formában lehetne tárgyalni a megállapodásról, kiküszöbölve annak kockázatát, hogy angol részről esetleg számukra

¹⁵⁹ HORNYÁK 2004. 120–121.

¹⁶⁰ CANDELORO 1992. 169. és HORNYÁK 2004. 191–192.

¹⁶¹ BAKIĆ 2013. 27–28.

kedvezőtlen ajánlatot kapnak, amelynek visszautasításával elveszíthetnék Nagy-Britannia jóindulatát.¹⁶²

Chamberlain örömmel fogadta a kezdeményezést, s mivel az egyezményt nem csupán Közép-Európára, hanem a Balkánra is ki akarta terjeszteni, Mussolini figyelmébe ajánlotta az elgondolást. Az olasz kormányfő kedvezően fogadta a tervezetet, ami mind Olaszország, mind pedig Nagy-Britannia számára azzal az előnnyel járt volna, hogy az egyezmény sikere esetén gyengült volna Franciaország pozíciója a térségben. Az angol elképzelés alapján a közép-európai Locarnóban Ausztria, Magyarország és Lengyelország mellett részt vettek volna a kisantant államok is.¹⁶³

Noha a fentiekből kiviláglik, hogy a közép-európai és a balkáni Locarno terve eredetileg Chamberlain elképzelése volt, Mussolini hamar magáévá tette az elgondolást, és az olasz külpolitikai céloknak megfelelően módosította azt. Ily módon az általa felvázolt *Progetto danubiano-balcanico* Ausztria, Bulgária, Görögország, Jugoszlávia, Olaszország és Románia részvételével alapult. A tervvel Mussolini nemcsak Franciaországot kívánta gyengíteni, hanem egyúttal meg akarta alapozni Olaszország befolyását a Balkánon. Ennek garantálását szolgálta volna Jugoszlávia bevonása az együttműködésbe.¹⁶⁴ Az olasz külügyminisztérium titkára, Salvatore Contarini kifejtette Vojislav Antonijević római jugoszláv követnek, hogy az egyezményhez való csatlakozás különösen előnyös lenne Jugoszlávia számára, mivel biztosítaná a jugoszláv–albán határt, és Bulgária részvételének köszönhetően megnyugtatóan rendezné a macedón kérdést. Antonijević kitérő válaszában a megállapodás megkötésének elhalasztását javasolta.¹⁶⁵

Ezt követően Anglia azzal érvelve igyekezett rábírní a jugoszláv kormányt a csatlakozásra, hogy a *Foreign Office*¹⁶⁶ értesülései szerint Olaszország a Balkánon Törökország iránt érdeklődik elsősorban. A britek mellett Beneš is Jugoszlávia részvétele mellett foglalt állást, ugyanis úgy vélte, hogy a csehszlovák, jugoszláv és olasz államok együttműködése révén megakadályozható lenne Németország terjeszkedése a térségben.¹⁶⁷ Ez utóbbi félelem azért merült fel Benešben, mert a locarnói szerződés csak Németország nyugati határait garantálta, viszont a keleti, azaz a Csehszlovákiával való határvonalat nem.¹⁶⁸ A jövőbeni német megerősödéstől Mussolininak ebben az

¹⁶² HORNYÁK 2004. 192.

¹⁶³ BUCARELLI 2006. 42.

¹⁶⁴ Uo. 43.

¹⁶⁵ HORNYÁK 2004. 201.

¹⁶⁶ Külügyi hivatal, Nagy-Britannia külügyi szerve.

¹⁶⁷ VINAVER 1971. 301.

¹⁶⁸ HORNYÁK 2004. 202.

időszakban azért akadt félnivalója, mert Németország és Olaszország politikai vezetői éppen 1925 őszén keveredtek vitába egymással Alto Adige miatt, miután az olasz kormányfő a régió Olaszországhoz való tartozásának garantálását kérte a német kormánytól, Gustav Stresemann német külügyminiszter viszont felszólalt a tartományban élő német kisebbség jogainak megsértése, mint a nyelvhasználat korlátozása, vagy a német nevű utcák átnevezése ellen.¹⁶⁹

A jugoszláv–olasz tárgyalások már javában folytak, amikor 1926 februárjában Franciaország előállt a saját elképzelésével, amely francia–olasz–jugoszláv megegyezést célzott. Ezt Mussolini azonnal elvetette és kijelentette Ninčićnek, hogy amennyiben Belgrád egyezményt ír alá Párizssal, úgy Olaszország meg fogja változtatni a közép-európai politikáját. Noha Jugoszlávia az olasz ellenzést látva végül elállt a franciákkal megkötött egyezmény ratifikálásától,¹⁷⁰ az olasz–jugoszláv „barátkozás” mégis zátonyra futott. Ennek okát Mussolini már ismertetett külpolitikai célkitűzéseiben kell keresnünk, amelyek megvalósításában Jugoszlávia pusztán létével is akadályozó tényezőt jelentett. Ezért Olaszország a törekvéseinek sikerre viteléhez első lépésként Jugoszlávia kiiktatását, de legalábbis gyengítését tartotta. Ehhez először megfelelőnek látszott a római egyezmény, amelyet – azon túl, hogy a megállapodás valamelyest Olaszországhoz kötötte Jugoszláviát – a későbbiekben bővíteni lehetett az olaszok számára kedvező módon. Erre jelentettek kísérletet először a Dalmáciában élő olaszoknak privilégiumokat biztosító Nettuno-konvenciók, amelyeket 1925-ben a jugoszláv parlament nem ratifikált,¹⁷¹ majd a bemutatott dunai-balkáni Locarno terve.

Mint hogy mindkét próbálkozás meghiúsult, Mussolini kénytelen volt taktikát váltani, s a kudarc után visszatértek a Pietro Badoglio tábornok (1926-tól marsall), olasz vezérkari főnök nevével fémjelzett Badoglio-tervhez, amelyet eredetileg az első világháborút követően dolgoztak ki.¹⁷² Az elképzelés a délszláv állam bekerítését, belső ellentéteinek fokozását és belülről történő bomlasztását célozta, amelynek kivitelezéséhez – Albánia és Bulgária mellett – Olaszország Románia és Magyarország segítségére számított,¹⁷³ mivel területi kérdések miatt e két államnak is komoly nézeteltérései voltak Jugoszláviával.

¹⁶⁹ SALVATORELLI – MIRA 1961.

¹⁷⁰ HORNYÁK 2004. 204–205.

¹⁷¹ CANDELORO 1992. 166.

¹⁷² BUCARELLI 2006. 11.

¹⁷³ HORNYÁK 2004. 27.

(A Badoglio-terv kivitelezésére Mussolini 1926 őszén kezdett konkrét lépéseket tenni, amelyről lesz még szó részletesebben a későbbiek során.)

Magyarországon szintén 1925-ben történt egy olyan esemény, amely végleg eldöntötte a követendő külpolitikai irányvonalat, nevezetesen a frankhamisítási botrány kirobbanása, mely nemzetközi visszhangot keltett. A botrány megerősítette azt a felfogást, hogy eredményes revíziós politikát csak nagyhatalmi támogatással és tárgyalásos úton lehet elérni.¹⁷⁴ 1926 márciusában vélhetően ezért kerülhetett sor az első Bethlen – Grandi találkozóra, ahol az 1926. március 11-én zajló Bethlen–Grandi találkozón az olasz külügyi államtitkár hangsúlyozta, hogy „*Magyarország bírja az olasz kormány szimpátiáit, különösen Mussolini, mint elnök az, aki a Magyarországgal való együttműködést állandóan és erősen hangsúlyozza: ez különben az olasz közvélemény felfogásának is megfelel.*”¹⁷⁵ Bethlen a találkozón feltette Grandinak azt a kérdést, hogy Olaszország érdekei szerint Magyarországnak melyik szomszédjával kellene jó viszonyt kialakítania. Válaszában Grandi kifejtette, hogy éppen tárgyalások folynak Olaszország és Jugoszlávia között, amelyek véleménye szerint két-három nap múlva be fognak fejeződni, s ezt követően az olasz politikus biztos választ fog tudni adni a kérdésre.¹⁷⁶

Mussolini 1926-ra döntötte el végleg, hogy visszatér korábbi, jugoszláv-ellenes politikájához,¹⁷⁷ s ezt követően, 1926. augusztus 29-én, a mohácsi csata 400. évfordulója alkalmából elhangzott az a beszéd, amely fordulópontként is tekinthető a magyar–olasz kapcsolatok történetében.

¹⁷⁴ VIZI 2013. 12.

¹⁷⁵ MNL OL. K 64. 19. csomó. 23. tétel. 1926. 154 res. pol. 926. Bethlen és Grandi beszélgetése, 1926. március 11.

¹⁷⁶ Uo.

¹⁷⁷ HORNYÁK 2004. 222.

2.2. A fordulat

Az előbbieken láthattuk, hogy az 1920-as évek első felében Magyarország és Olaszország számára a Jugoszláviával való kapcsolataik tekintetében egyaránt két lehetőség kínálkozott, nevezetesen az egymással, valamint a Jugoszláviával való megegyezés. Tekintve, hogy az utóbbi eshetőség a fennálló érdekellentétek folytán nem állhatott reális alapokon, az évek során egyre jobban előtérbe került a magyar–olasz szövetség gondolata. Magyarországnak a kisantanttal, mint revízió-ellenes szervezettel, Olaszországnak pedig magával Jugoszláviával voltak áthidalhatatlan ellentétei.

Mint láthattuk, a *Progetto danubiano-balcanico*, amely egyfajta olasz vezetésű, dunai-balkáni összefogást célzott, zátonyra futott, ezért Mussolininak más módot kellett találnia arra, hogy befolyáshoz juthasson a nevezett térségben. Nagyjából 1926 nyarára döntött a homlokegyenest ellenkező megoldás, azaz a jugoszláv-ellenes államok olasz bábáskodás alatt történő egységbe vonását célzó Badoglio-terv mellett. Ebben Mussolini kiemelt szerepet szánt Magyarországnak, és 1926 tavaszától kezdve élénk figyelemmel és aggodalommal kísérte az egyre intenzívebbnek tűnő kapcsolatkeresést Magyarország és Jugoszlávia között.¹⁷⁸ Az i-re a pontot Horthy mohácsi beszéde tette fel.

2.2.1. A mohácsi beszéd és fogadtatása Olaszországban

A tragikus emlékezetű mohácsi csata (1526. augusztus 29.) 400. évfordulóján Magyarország egész területén nagyszabású megemlékezéseket tartottak, amin a magyar politikai élet legfontosabb szereplői, így a kormány tagjai, az egyházfők és más politikusok is részt vettek. Mohácson a kormányzó, Horthy Miklós személyesen volt jelen, s a csatának állított emlékmű megkoszorúzásakor rövid beszédet mondott,¹⁷⁹ amelyet 1926. augusztus 31-én a *Pesti Napló* teljes terjedelmében közölt. A kormányzó szavainak hivatalosan deklarált célja az volt, hogy hangsúlyozzák a magyar–jugoszláv kapcsolatok megerősödésének fontosságát. Ennek megfelelően Horthy példának hozta fel azokat az esztendőket, amikor a szerbek és a magyarok egymással vállvetve harcoltak a

¹⁷⁸ ASMAE. AA. PP. 1919–1930. Ungheria. Busta 1754. Rapporti politici. Telegramma posta N. 1545/345. Durini Mussolininak, 1926. május 6.

¹⁷⁹ VIZI 2013. 11.

török ellen, s kifejezte abbéli reményét, hogy a jövőben is esély mutatkozik majd a két nép együttműködésére.¹⁸⁰

A beszéd elhangzását követően a magyar politikusok – akiknek többsége feltehetően nem tudott előre a tervezett felszólalásról – azt latolgatta, hogy vajon milyen külpolitikai indíték húzódnak meg a beszéd mögött, és miként fogja kommentálni az elhangzottakat a hazai és a nemzetközi sajtó, valamint a kormánykörök.¹⁸¹

Az elhangzottak jelentőségének megértéséhez elengedhetetlen utalni arra, hogy miként látta helyzetét 1926 nyarán a jugoszláv állam. Mint láthattuk, Mussolini eddigre elkötelezte magát a jugoszláv-ellenes külpolitika mellett. Ez idő tájt Csehszlovákia Olaszországban látta a partnert az Anschluss megakadályozásához, Romániában pedig az olaszbarát Alexandru Averescu miniszterelnök pártja volt kormányon. Ami Jugoszlávia szomszédjait illeti, Bulgáriával és Görögországgal szintén rossz volt a viszony. Ebben a helyzetben a jugoszláv külügyminiszter, Momčilo Ninčić minden eddiginél jobban törekedett a Magyarországgal való megegyezésre, hogy legalább az egyik oldalról biztosítsa magát.¹⁸² Így megcsillant a remény, hogy sikerülhet a kisantant felbomlasztása, mert a magyar kormánykörök jól tudták, hogy Jugoszlávia elveszíti a másik két kisantant-állam szövetségét, amennyiben megkérdezésük nélkül írta alá megállapodást Magyarországgal. A mohácsi beszéd e külpolitikai tényezők mérlegelése után hangzott el.¹⁸³ Szintén ismeretes volt a magyar kormány előtt az, hogy az olasz–jugoszláv viszony elhidegült, így hamarosan Olaszország érdekeivel ellentétessé válik a magyar–jugoszláv barátság.¹⁸⁴

Horthy Miklós beszéde a megemlékezést követő munkanapon jelent meg a sajtóban. Magyarországon a demokrata és a radikális párti ellenzéki körök a jugoszláv orientáció biztosítékát látták a beszédben, és örömmel fogadták azt. A kormánylapok azonban úgy vélték, hogy nem kellene kombinációkat fűzni az elhangzottakhoz.¹⁸⁵ A beszéd összességében meglegedésre adott okot, mert úgy vélték, hogy a magyar–jugoszláv szövetség lehetővé fogja tenni Magyarország számára a külpolitikai elszigeteltségből való kitörést, s általában azt feltételezték, hogy a két állam szövetsége

¹⁸⁰ PESTI NAPLÓ. 1926. augusztus 31. 11. old. „A kormányzó beszéde.” Aláhúzások tőlem – H. P.

¹⁸¹ VIZI 2013. 11.

¹⁸² HORNYÁK 2004. 223.

¹⁸³ HORNYÁK 2004./ Mohácsi beszéd. 274–275. és VIZI 2013. 14–15.

¹⁸⁴ MNL OL. K 64. 19. csomó. 23. tétel. 1926. 425 res. pol. 926. Hedry Walkónak, 1926. augusztus 29.

¹⁸⁵ VIZI 2013. 15.

Róma bábáskodása alatt fog megvalósulni.¹⁸⁶ A kisantant államok közül a beszéd nagy visszhangot kavart Prágában, ahol a kisantant esetleges felbomlásától és Csehszlovákia elszigetelődésétől féltek, így céljuk volt, hogy kétséget ébresszenek szövetségeseikben a magyar szándékok őszinteségét illetően.¹⁸⁷ Jugoszláviában, bár alapvetően pozitívan fogadták Horthy beszédét, különösebb visszhangot nem keltettek az elhangzottak.¹⁸⁸

A Jugoszlávia kiiktatását immáron nyílt célként megfogalmazó Olaszország rendkívüli figyelemmel kísérte a mohácsi beszéd fogadtatását, habár a sajtó tartózkodott annak megítélésétől. Az Olasz Külügyminisztériumba befutó jelentések kiemelték a kedvező jugoszláv fogadtatást, és azt, hogy a jugoszláv sajtó tényként kezeli Jugoszlávia és Magyarország jövőbeni szövetségét.¹⁸⁹ Olaszországban – szűkszavúan megfogalmazva – úgy vélték, hogy Horthy beszéde nem kelthetett meglepetést a jugoszláv politikai körökben, minthogy a két állam vezetői már régóta tárgyalásokat folytattak egy lehetséges megállapodásról. Ebben – vélték az olasz kormánykörök – Olaszországnak is szerepe van, mivel az 1926 márciusában tartott Ninčić–Mussolini találkozón lefektették az olasz–jugoszláv barátság alapjait, melybe Magyarországot is be kívánták vonni. A találkozón úgy vélték, hogy a hármas szövetség megkötésére csak a megfelelő pillanatot kell kivárni. 1926 nyarára azonban ez a politika elveszítette időszerűségét, így a magyar–jugoszláv szövetség a továbbiakban nem Olaszországtól eredne.¹⁹⁰ „*Ez ideig Magyarország Olaszországra támaszkodott külpolitikájában, azonban a nemrégiben elhangzott beszéd azt jelenti, hogy Magyarország mostantól önálló külpolitikai lépéseket kíván tenni.*”¹⁹¹ – vonta le a végkövetkeztetést a jelentés készítője, majd hozzáfűzte, hogy Bethlen mindig is megfontoltan viselkedett, s bizonyára a beszéd is jól átgondolt intencióktól vezérelve, a következményekkel számolva hangzott el.¹⁹²

A mohácsi beszéd célját illetően a mai napig megoszlanak a vélemények, ugyanis nem maradt fenn olyan forrás, ami azt bizonyítaná, hogy a beszédet előre eltervezték. A korabeli külpolitikát ismerve azonban kizárt, hogy holmi odavetett szavakról lett volna szó. Így dokumentumok hiányában is valószínűsíthető, hogy a beszédet eleve eltervezték,

¹⁸⁶ ASMAE. AA. PP. 1919–1930. Ungheria. Busta 1754. Convenzioni ed accordi vari. Telegramma in arrivo N. 5739. Diana Mussolininak, 1926. szeptember 14.

¹⁸⁷ Uo. 21.

¹⁸⁸ HORNYÁK 2004. 223.

¹⁸⁹ ASMAE. AA. PP. 1919–1930. Ungheria. Busta 1754. Convenzioni ed accordi vari. Telegramma posta N. 2936/681. (Olvashatatlan aláírás) Mussolininak, 1926. szeptember 10.

¹⁹⁰ Uo.

¹⁹¹ Uo.

¹⁹² Uo.

s feltehetően Bethlen volt az ötletgazda.¹⁹³ Azt, hogy a mohácsi beszéd nem a magyar–jugoszláv kapcsolat előmozdítását célozta, az a tény is igazolja, hogy korábban Ninčić kifejezetten kérte a magyar kormánytól a két állam között folyó tárgyalások titokban tartását a többi kisantant-állam előtt, ami a nyilvános beszéd elhangzásával lehetetlenné vált.¹⁹⁴ Bethlen pedig tisztában volt azzal is, hogy a magyar revízió gondolata csak egy nagyhatalom támogatásával vihető sikerre, így valószínűnek látszik az az elgondolás, miszerint a miniszterelnök a beszéddel éppen Olaszország figyelmét kívánta Magyarországra vonni.¹⁹⁵

A fennmaradt levéltári források rámutatnak arra, hogy a magyar kormány elérte célját, ugyanis a beszéd nyilvánosságra kerülése után Mussolini rögvest táviratozott Budapestre, és felvilágosítást kért a kormányzótól arra vonatkozóan, hogy valóban szükségesnek tartja-e a magyar–jugoszláv barátság felélesztését.¹⁹⁶ Pasquale Diana, a budapesti olasz nagykövetség első titkára megerősítette, hogy Horthy a Magyarország és Jugoszlávia közötti kapcsolatok szorosabbá tételének fontosságát hangsúlyozta megemlékező beszédében. A *Budapesti Hírlap* tudósítása nyomán ugyanakkor a diplomata úgy értékelte a lépést, hogy Horthy kedvezni kívánt ezzel Olaszországnak. Az 1924-es római egyezmény ugyanis elviekben olasz–jugoszláv barátsági szerződést jelentett, és a cikk magyarázata szerint Magyarország azért szorgalmazta a jugoszlávokkal való megegyezést, hogy előkészítse a talajt egy hasonló tartalmú szerződés megkötéséhez. Azaz, az első titkár értelmezése szerint a beszédben elhangzottak végeredményben megfeleltethetőek voltak az olasz külpolitikai céloknak.¹⁹⁷

A levéltári dokumentumok ismeretében ugyancsak elmondható, hogy Olaszország csak a magyar–jugoszláv közeledést kilátásba helyező szavakra figyelt fel Horthy mohácsi beszédéből, s zömében a szakirodalom is csak az erre vonatkozó passzust szokta idézni a kormányzó szavaiból: „Attól a jó barátától viszont, akivel oly soká fűzött össze minket a közös védekezés életbevágó érdeke, utóbb, sajnos mélyreható ellentétek választottak el. Hiszem és remélem, hogy itt is hamarosan visszatérhet a régi barátság és

¹⁹³ VIZI 2013. 27.

¹⁹⁴ HORNYÁK 2004. 228.

¹⁹⁵ VIZI 2013. 27.

¹⁹⁶ ASMAE. AA. PP. 1919–1930. Ungheria. Busta 1754. Rapporti politici. Telegramma in partenza N. 3120-142. Mussolini Durininak, 1926. szeptember 1.

¹⁹⁷ Uo. Telegramma in arrivo N. 5477. Diana Mussolininak, 1926. szeptember 2.

Diana igencsak félreértette a tudósítást, amely éppen abban jelölte meg a mohácsi beszéd jelentőségét – teljesen más értékelést adva az elhangzottaknak –, hogy Magyarország ki tudott lépni az olasz külpolitika árnyékából, és önálló, Olaszországtól független lépésre szánta el magát, felismerve a szomszédos államokhoz történő közeledés jelentőségét. Lásd: BUDAPESTI HÍRLAP, 1926. szeptember 1. 2. old. „A mohácsi beszéd hatása Belgrádban.”

megértés.”¹⁹⁸ A szónoklat azonban tartalmaz még egy, legalább ennyire fontosnak tekinthető mondatot, amely így hangzik: „Hosszú, nehéz idők múltak el, amíg újra megindult a vérkeringés az ország megcsönkített, elernyedtestében, és újra életre kelt a nemzet. Okulva a múltakon, a késő utódok mégis csak megérték azt, hogy még ily nagy bukás után is feltámadás követte a vigasztalan reménytelenséget.”¹⁹⁹

Úgy vélem, hogy ez a mondat félreérthetetlenül az aktív revíziós politika megkezdésének szükségességére utal, amihez elengedhetetlennek bizonyult egy nagyhatalom támogatásának megszerzése. A passzusból kiviláglik az is, hogy Bethlen hitt Magyarország területi integritásának helyreállításában, és abban, hogy az ország a jövőben jelentős szerepet tölthet be Európában. Mindezt alátámasztja az az olasz távirat is, amelyben a mohácsi beszéd kapcsán az ismeretlen aláíró leszögezi, hogy a Mussolini nagyrabecsülését élvező, mindig megfontoltan politizáló Bethlen István soha nem tette le Magyarország határainak kiigazításáról.²⁰⁰ E határkiigazításhoz a nagyhatalmak közül kétségkívül Olaszország lehetett partner, s ehhez kedvezőnek bizonyult, hogy Mussolini 1926 nyarára magáévá tette Tommaso Tittoni, egykori olasz külügyminiszter még 1919-ben tett nyilatkozatát, miszerint az olasz külpolitika: „(...) fő vonala: mindenáron megakadályozni, hogy Magyarország megegyezzen Jugoszláviával.”²⁰¹ Az olasz külpolitikának ezzel a céljával a magyar kormány is tisztában volt, ami alátámasztja azt a feltételezést, hogy a mohácsi beszéd a magyar–jugoszláv közeledés konkretizálása helyett a magyar–olasz együttműködés előmozdítására irányult.

Olaszországot ily módon sikerült behúzni a csőbe, s 1926 őszétől kezdve Mussolini fokozottan törekedett arra, hogy valamiképpen bevonja Magyarországot a Jugoszlávia felbomlására irányuló tervébe.

2.2.2. A Badoglio-terv

A Pietro Badoglio tábornok nevével fémjelzett, Jugoszlávia gyengítésére irányuló olasz tervezetnek, amint korábban utaltam rá, két lehetséges módozata volt, egyfelől Jugoszlávia körbekerítése, másfelől pedig a délszláv államtól elszakadni vágyó

¹⁹⁸ PESTI NAPLÓ. 1926. augusztus 31. 11. old. „A kormányzó beszéde.”

¹⁹⁹ Uo.

²⁰⁰ ASMAE. AA. PP. 1919–1930. Ungheria. Busta 1754. Convenzioni ed accordi vari. Telegramma posta N. 2936/681. (Olvashatatlan aláírás) Mussolininak, 1926. szeptember 10.

²⁰¹ Idézi: ÁDÁM 1981. 111.

szeparatisták támogatása. 1926 őszén a jugoszláv állam bekerítésére történtek lépések Mussolini részéről, aki elképzelését úgy tartotta kivitelezhetőnek, hogy olasz vezetésű blokkba vonja azokat az államokat, amelyek szintén ellenséges érzületet táplálnak Jugoszláviával szemben. Ennél fogva – amint arról már szó esett – Mussolini Albániát, Bulgáriát, Magyarországot és Romániát tartotta Olaszország lehetséges szövetségeseinek.²⁰² A Badoglio-terv lényegét, és annak Jugoszláviát érintő következményeit kitűnően összefoglalta az olasz–jugoszláv viszony alakulását élénk figyelemmel kísérő belgrádi apostoli nuncius, Ermenegildo Pellegrinetti.²⁰³

Jugoszláviának „igencsak akad félnivalója saját szomszédjaitól. Albánia olasz befolyás alatt áll, s területi követelésekkel lép fel Jugoszláviával szemben, Görögország Szaloniki kikötőjét félti, Bulgária Macedónia miatt forral bosszút, Magyarország pedig a földekben gazdag Vajdaságot sírja vissza. Románia szövetséges ugyan, de nem szláv állam, és a Szovjetunióval Besszarábia, Jugoszláviával pedig a Bánát hovatartozása miatt vannak konfliktusai. Ráadásul manapság feltűnően lelkesedik Mussoliniért. Természetesen a bolgárok – még ha nem is mondják ki nyíltan – Macedónia meghódítását azért tartanák ideálisnak, mert ez esetben Albániával (vagyis gyakorlatilag Olaszországgal) birtokolnának közös határvonalat, amely lehetővé tenné az Adriai-tengerre való kijutást számukra. Ugyanakkor Romániát is ugyanannyira gyűlölik [a bolgárok, mint Jugoszláviát – H. P.]. Olaszország paktumokat, konvenciókat írt alá mindezekkel az államokkal, amit Belgrád úgy definiál, mint Jugoszlávia körüli vasgyűrűt.”²⁰⁴ – írta Pellegrinetti 1927 márciusában, amikor már az Olaszország által kötött, Jugoszlávia körbekerítésére irányuló, bilaterális szerződések egy része megvalósult, és a fennmaradó államokkal is kilátásban volt hasonló egyezmények megkötése.

Mussolini két lépésben fogott hozzá a terv megvalósításához. Egyfelől Albániával²⁰⁵ kötött olyan egyezményeket, amelyek azon túl, hogy kétségtelenül jugoszláv-ellenes éllel bírtak, biztosították Olaszország számára a londoni szerződésben korábban ígért protektorátust az albán területek felett. Másfelől Bulgáriát, Magyarországot és Romániát egy olasz égisz alatt álló blokkban kívánta tömöríteni.²⁰⁶

²⁰² Uo. 27.

²⁰³ S.RR.SS. AA.EE.SS. Jugoslavia IV. Pos. 4. Fasc. 4. ff. 4–8 v–r. Ikt. sz. 6981. Pellegrinetti Gasparrinak, 1927. március 25.

²⁰⁴ Uo. fol. 6v.

²⁰⁵ Az olasz–albán tárgyalásokról részletesen lásd: LEFEBVRE D’OVIDIO 2016. 635–646.

²⁰⁶ BURGWYN 1997. 36.

Első lépésben – 1926. november 27-én – sor került az I. tiranai paktum néven ismert barátsági és biztonsági szerződés aláírására, amely kimondta, hogy Albánia politikai, jogi és földrajzi status quójának megőrzése ügyében a két állam kölcsönösen támogatja egymást.²⁰⁷ Az egyezmény megkötése előtt az olasz kormány több ízben is azt bizonygatta a jugoszláv vezetés előtt, hogy az olasz–albán tárgyalások kizárólag gazdasági kérdésekről folynak, s Olaszország békés politikára törekszik, azaz még a gondolata sem merül fel annak, hogy Albániával esetleg politikai tartalmú szerződést kössön.²⁰⁸ Az egyezmény nyilvánosságra kerülése után Pellegrinetti arról tájékoztatta Pietro Gasparri bíboros államtitkárt, a Vatikáni Államtitkárság vezetőjét, hogy Jugoszláviát hidegzuhanyként érte a Tiranában kötött megállapodás híre. Különösen a határok garantálására vonatkozó passzus aggasztotta Belgrádot. A jugoszláv kormány úgy látta, hogy ezzel Olaszország voltaképpen megszerezte az Albánia feletti protektorátust, és megvetette a lábát a Balkánon, megsértve a „Balkán a balkáni nemzeteké” elvet. A történetkért a belgrádi politikai körök elsősorban Momčilo Ninčić külügyminisztert hibáztatták, annak olaszbarát politikája miatt.²⁰⁹

Mussolini – vélhetően taktikai megfontolásból – az első egyezmény aláírásakor azzal a javaslattal fordult Belgrádhoz, hogy a jugoszláv kormány is kössön hasonló megállapodást Albániával, egyfajta hármass paktumot hozva létre. Ezzel egy időben azonban kiszivárgott annak a híre, hogy a Duce katonai szerződést is készül kötni Albániával, amely háború esetén lehetővé tenné, hogy az olasz hadiflotta használatba vegye az albán kikötőket.²¹⁰

Magyarország – a belgrádi olasz követ, Bodrero szerint – rendkívül kedvezően fogadta az olasz–albán paktum megkötését, és Olaszország balkáni politikájának sikereként könyvelte el a szerződést. Bodrero meglátása szerint a magyar kormány ekkor még nem volt tisztában sem azzal, hogy a Tiranában aláírtak jugoszláv-ellenes lépést jelentenek, sem pedig azzal, hogy Olaszország albán-politikája mellett kiállva veszélyezteti a magyar–jugoszláv tárgyalások kedvező kimenetelét.²¹¹

Egy évvel később, 1927-ben Olaszország még ennél is továbbment, és aláírta Albániával a védelmi szövetséget jelentő II. tiranai egyezményt, amely nyíltan

²⁰⁷ JUHÁSZ 1988. 105.

²⁰⁸ DDI. Settima serie, vol. 4. 333. irat. Mussolini Bodrerónak, 1926. június 13.

²⁰⁹ S.RR.SS. AA.EE.SS. Jugoslavia IV. Pos. 4. Fasc. 3. foll. 54–56 v-r. N. 6604. Pellegrinetti Gasparrinak, 1926. december 6.

²¹⁰ Uo. foll. 58v–58r. Ikt. sz. 6610. Pellegrinetti Gasparrinak, 1926. december 7.

²¹¹ DDI. Settima serie, Vol. 4. 521. irat. Bodrero Mussolininak, 1926. december 6.

Jugoszlávia ellen irányult.²¹² A szerződés ugyanis amellelt, hogy garantálta Albánia függetlenségét és integritását, kimondta, hogy minden Albánia elleni agressziót *casus bellinek* fog értékelni. A felek emellelt megegyeztek arról is, hogy bármilyen agresszió esetén Albánia a Népszövetség útján kéri majd Olaszország fellépését.²¹³ Mussolini mindezzel biztosította az albánok együttműködését az olasz külpolitikai célok elérésében. Pellegrinetti úgy vélte, hogy – miután Albániában jelentős számú macedón kisebbség élt – a két tiranai paktumnak köszönhetően Olaszország közvetve a macedónokkal is kapcsolatba került, akiken keresztül megnyílik az út Bulgária, a „második szereplő” felé is.²¹⁴

A „harmadik szereplő”, Románia az 1877–1878-as orosz–török háborút 1878-ban lezáró San Stefano-i békében foglaltak alapján nyerte el függetlenségét, majd az ugyanebben az évben megrendezett berlini kongresszuson neki ítelték Észak-Dobrudzsát is. Az 1913-as Balkán-háború végét jelentő bukaresti egyezmény pedig Dél-Dobrudzsát is a románoknak adta.²¹⁵ Bulgária, nyomatékot adva annak, hogy nem hajlandó lemondani Dobrudzsáról, 1926-ban azonnal elzárkózott a szövetség gondolatától.²¹⁶ Bulgáriát ily módon nem sikerült bevonni a Jugoszlávia körbekerítését célzó elképzelésekbe. A bolgárokhoz történő közeledés egyik lehetséges módja – mint később látni fogjuk – a Szófia pártfogását élvező Belső Macedón Forradalmi Szervezet támogatása volt, illetve a dinasztikus út kínált még alternatívát, amely 1931-ben valósult meg III. Borisz bolgár cár és Giovanna olasz hercegnő házasságával. A Balkán-Locarno kudarc ellenére Olaszország mellett Albániát, Magyarországot és Bulgáriát is a jugoszláv állam ellenségeiként tartották számon a nemzetközi politikában.²¹⁷

Visszatérve Romániához, 1926. március 30-án Olaszország és Mussolini lelkes híve, Alexandru Averescu marsall lett az ország miniszterelnöke, ami a román–olasz viszony megerősödését eredményezte.²¹⁸ A két kormány között rögvest tárgyalások kezdődtek egy esetleges barátsági szerződésről, ami nagy meglepéssel töltötte el Averescut, aki úgy vélte, hogy egy ilyen jellegű megállapodás Olaszországgal jelentősen

²¹² JUHÁSZ 1988. 105.

²¹³ ASMAE. AA. PP. 1919–1930. Albania. Busta 730. Szám nélkül. Testo del Patto di garanzia.

²¹⁴ S. RR. SS. AA. EE. SS. Jugoslavia IV. Pos. 4. Fasc. 4. ff. 4–8 v–r. Ikt. sz. 6981. Pellegrinetti Gasparrinak, 1927. március 25.

²¹⁵ JELAVICH 1996. 92.

²¹⁶ CAROCCI 1969. 52.

²¹⁷ S. RR. SS. AA. EE. SS. Jugoslavia IV. Pos. 4. Fasc. 6. ff. 10v–15v. Ikt. sz. 7881. Pellegrinetti Gasparrinak, 1928. december 7.

²¹⁸ CAROLI 2009. 79.

emelheti Románia nemzetközi presztízsét.²¹⁹ A megbeszélések sikerrel végződtek, s 1926. szeptember 16-án sor került az olasz–román barátsági és együttműködési szerződés aláírására a Palazzo Chigiben.²²⁰ Ezen túl 1927. március 6-án Olaszország ratifikálta a még 1920-ban Oroszországgal kötött, Besszarábiát Romániának adó Besszarábia-protokollt,²²¹ illetve olyan szerződést is kötött Bukaresttel, melynek titkos záradéka kimondta, hogy az egyik fél harmadik állammal való háborúja esetén a másik fél semleges marad.²²²

Az egyezmények aláírását követően olasz részről ismét felmerült a román–magyar unió gondolata, amelynek értelmében Magyarország és Románia perszónálunióra lépett volna egymással, s az új királyság Olaszország barátságát, támogatását élvezhette volna. Az olasz elképzelés szerint a perszónálunióknak a román uralkodó koronája alatt kell megvalósulnia, Erdélyben pedig vissza kell állítani az autonóm fejedelemséget. Ezt a véleményét az olasz kormány mind a román, mind a magyar politikai vezetésnek kifejtette, azonban az utóbbi pontot a román kormány azonnal elvetette, így Bethlen mérsékelte igényeit, és az erdélyi magyar optánsok kártérítésének rendezését, valamint a magyar kisebbség helyzetének javítását szabta feltételül. Románia válaszul kijelentette, hogy a két állam között megegyezés csak abban az esetben jöhet létre, hogyha Magyarország egyrészt garantálja a román határok sérthetlenségét, másrészt mérsékli a kártérítésre vonatkozó követeléseket. Mivel a feltételeket egyik fél sem volt hajlandó teljesíteni, a közeledési kísérlet hamar meghiúsult.²²³ Érdeemes megjegyezni azt is, hogy a magyar forrásokban fel sem merül a perszónálunió, mint a magyar kormány szerint kívánatos alternatíva, csupán a Walko és Grandi 1926. szeptember 13-án folytatott megbeszéléséről készült feljegyzésben történik utalás arra, hogy Olaszország örvendetesnek tartotta volna a szoros román–magyar kapcsolatokat.²²⁴

Így a Badoglio-tervbe bevonni kívánt országok közül maradt Magyarország, amely már a háború után is készséges partnernek bizonyult Jugoszlávia felbomlásához. Azonban, mint láthattuk, 1926 őszén Magyarország – látszólag legalábbis – még nem hagyott fel a Jugoszláviával folyó tárgyalásokkal, amit az olasz diplomácia egyre növekvő aggodalommal szemlélt.

²¹⁹ DDI. Settima serie, vol. 4. 378. irat. Durazzo Mussolininak, 1926. július 20.

²²⁰ Uo. 99.

²²¹ Uo. 106.

²²² JUHÁSZ 1988. 105.

²²³ ROMSICS 2005. 170–171.

²²⁴ MNL OL. K 64. 19. csomó. 1926 – 23. tétel. 448. res. pol. 1926. Feljegyzés Walko és Grandi megbeszéléséről, 1926. szeptember 13.

Arról már szó esett, hogy a magyar kormány a mohácsi beszédet egyfajta taktikai lépésnek szánta, amelynek során a magyar–jugoszláv szövetség szükségességének hangoztatásával kívánta felhívni Olaszország figyelmét Magyarországra. A beszéd célt is ért, és az olasz kormány szemében valóban felértékelődött Magyarország, azonban Mussolini valószínűleg vélte a jugoszláv–magyar közeledés veszélyét, és nem vette észre, hogy az egész csak politikai manőver volt. Ellenben ő maga is taktikázni kezdett, és 1926 decemberében kifejtette Durini di Monzának, hogy a Magyarországgal való szövetség kialakítása Olaszország számára kardinális kérdéssé vált. A magyar kormányhoz azonban úgy kell közeledni – folytatta fejtegetését Mussolini –, hogy Budapesten még csak a gyanúja sem merülhessen fel annak, hogy az olaszoknak Jugoszlávia körbekerítése miatt van szükségük Magyarországra.²²⁵

Durini, aki híres volt diplomáciai rafinériájáról, 1926 végére konkrét ürügyet talált a magyar–olasz közeledés előmozdításához, aminek köszönhetően egyfelől megkezdődött a kultúrdiplomáciai kapcsolatfelvétel, másfelől pedig a kulisszák mögött politikai tárgyalások folytak. Az események ettől kezdve két szálon futottak tovább.

²²⁵ DDI. Settima serie, vol. 4. 523. irat. Mussolini Durininak, 1926. december 8.

3. AZ OLASZ–MAGYAR BARÁTSÁGI SZERZŐDÉS **MEGKÖTÉSE**

3.1. Az olasz–magyar barátsági szerződés előkészítése

Az olasz kormány pontosan úgy reagált Horthy Miklós mohácsi beszédére, ahogyan azt a magyar vezetés várta. Azaz, Olaszország biztosra vette, hogy Magyarország és Jugoszlávia között szoros együttműködésre irányuló egyezmény megkötése van kilátásban, és rendkívül élénk figyelemmel kísérte a tárgyalások alakulását.²²⁶ Az olasz kormány minden lehetséges taktikai lépést bevetett annak érdekében, hogy a magyar kormányzó szavaiban hangsúlyos szerepet kapó magyar–jugoszláv barátkozásnak véget vessen. Dino Grandi olasz külügyi államtitkár kifejtette Walko Lajos magyar külügyminiszternek, hogy Olaszországnak nincs ellenére a Magyarország és Jugoszlávia között kötendő megállapodás, sőt, az olasz diplomácia olyannyira támogatja azt, hogy még közvetítő szerepet is szívesen vállalna a két állam között.²²⁷

Ami Magyarországot illeti, Budapest hónapokig úgy tett, mintha messzemenő eredményeket várna a magyar–jugoszláv tárgyalásoktól, amivel tovább növelte Olaszország aggodalmait. A magyar kormány részéről ez a taktikázás feltehetően azt a célt szolgálta, hogy fenntartsa Olaszország érdeklődését, amelynek kormánya kijelentette, hogy a magyar–jugoszláv szövetség kizárólag Olaszország égisze alatt elfogadható.²²⁸

A már ismertetett előzmények tükrében azonban egyértelműnek tekinthető, hogy Olaszország vágyálmai között nem az olasz bábáskodás alatt létrejött magyar–jugoszláv kooperáció szerepelt, hanem épp ennek az együttműködésnek a megakadályozása. Azaz, Olaszország maga kívánt megállapodást kötni Magyarországgal, amely megakadályozná, hogy a magyar kormány Jugoszláviával kössön szövetséget.

²²⁶ ASMAE. AA. PP. 1919–1930. Ungheria. Busta 1754. Convenzioni ed accordi vari. Telegramma in partenza N. 3120-142. Mussolini Durininak, 1926. szeptember 1.

²²⁷ MNL OL. K 64. 19. csomó. 23. tétel. 1926. 448 res. pol. 926. Walkó és Grandi beszélgetése, 1926. szeptember 13.

²²⁸ DDI. Settima serie, vol. 4. 439. irat. Mussolini Durininak, 1926. szeptember 24.

Tekintve, hogy Magyarország mégis csak vesztes, és ekkor – 1926 végén – még katonai ellenőrzés alatt álló kis állam volt, Olaszország a közeledés óvatos módját választotta, s első lépésként a kultúrdiplomácia eszközéhez nyúlt.

3.1.1. Kultúrdiplomáciai közeledés Magyarország és Olaszország között

Miután Benito Mussolini a Badoglio-tervhez való visszatérés mellett döntött, igyekezett olyan fogódzót keresni, amellyel Magyarországot Olaszország büvkörébe vonhatja, s amellyel a magyar politikai elitet és az értelmiséget egyaránt meggyőzheti arról, hogy Olaszországban a magyarság értékes szövetségesre, pártfogóra találhat.

Ahhoz, hogy érthetővé váljon, Olaszország miért tekintette a politikai közeledés előmozdításának eszközeként a kulturális kapcsolatok felvételét, szükséges címszavakban kitérni arra, hogy a két állam milyen kulturális berendezkedéssel bírt a korszakban. Olaszországban a fasizmust nem csupán egy távoli ideológiának tekintették, hanem olyan eszmeáramlatnak, amelyet hívei az élet minden területén meghatározónak tartottak, így a kultúra terén is.²²⁹ Ennek megfelelően az 1920-as évek végére az antifasiszta értelmiségiek és művészek kiszorultak az olasz kulturális életből. Az irányzatokat tekintve a tradicionalizmus és a modernizmus együttes jelenléte jellemezte a fasizmust,²³⁰ amelyben a kultúrának intézményes keretet az 1926-ban alapított, tényleges működését pedig 1929-ben megkezdő *Reale Accademia d'Italia* [Olasz Királyi Akadémia] biztosított.²³¹

Magyarországon a kultúra eltérő szereppel bírt. A trianoni békeszerződésben foglalt rendelkezések kulturális téren is éreztették hatásukat, noha ezen a területen jóval csekélyebbek voltak a veszteségek, mint a gazdasági életben. Egyfelől a szerződéssel jelentős magyar múlttal bíró városok és azok vonzáskörzetei is határon túlra kerültek, ami hátrányosan érintette az ország kulturális életét. Másfelől viszont az utódállamokból visszatérő, magyar nemzetiségű menekültek túlnyomórészt értelmiségiek voltak, ezáltal Magyarországon megnövekedett a művelt társadalmi réteg aránya, amit a későbbiekben a kultúra javára lehetett fordítani.²³²

²²⁹ GENTILE 2002. 60.

²³⁰ FRIED 2016. 33–34.

²³¹ Uo. 99.

²³² UJVÁRY 2014. 97–98.

A békeszerződés okozta sokkot követően a kulturális értékek fontos szerepet tölthettek be azáltal, hogy lehetővé tették a magyarság nemzeti egységtudatának fenntartását. Ezért a háború után megerősödött a kormánynak a kulturális életre gyakorolt befolyása, ami egyrészt a megnövelt anyagi ráfordítást, másrészt a kultúra politikai programmá emelését jelentette.²³³ Ehhez arra volt szükség, hogy a vallás-és közoktatásügyi miniszteri – más szóval kultuszminiszteri – posztot olyan személy töltsse be, aki kellő karakánssal és elhűséggel rendelkezett e célok megvalósításához. A korszakban Magyarországnak két jelentős kultuszminisztere volt, az egyikük Klebelsberg Kuno gróf (1922–1931), a másik pedig Hóman Bálint (1932–1941).²³⁴

„Egytel biztosíthatjuk a nemzeti jövőt (...), ha megmaradunk a jövőben is Kelet-Európa legműveltebb népének.”²³⁵ – fogalmazott Klebelsberg, összefoglalva a kultúrfőlény-elmélet lényegét, ami azt jelentette, hogy az egyes nemzetek állandó versenyben állnak egymással, amelynek során a kulturális színvonal döntő tényező. Emiatt a magyarságnak meg kell őriznie azt az előkelő helyet, amelyet a közép-kelet-európai térség nemzetei között kulturális téren birtokolt.²³⁶

Klebelsberg a kulturális színvonal fenntartását az iskolai és felsőoktatási képzés fejlesztésével vélte kivitelezhetőnek, amelyhez elengedhetetlennek tartotta a külföldi tanulmányutak lehetővé tételét. Ehhez egyrészt úgynevezett Collegium Hungaricumokat létesített a fontosabb európai kulturális központokban, másrészt ösztöndíjrendszert hozott létre.²³⁷ Az első Collegium Hungaricumok Bécsben, illetve Berlinben nyitották meg kapuikat 1924-ben,²³⁸ s ezeket követte a Római Magyar Intézet, melynek megalakulását erőteljes, és – Olaszország részéről legalábbis – a politikai közeledéshez vezető utat szolgáló kultúrdiplomáciai közeledés előzte meg.

1926 decemberében a budapesti olasz követ, Ercole Durini di Monza azzal a javaslattal állt elő, hogy az olasz kormány ajánlja fel, hogy visszaszolgáltasson két Mátyás király korabeli kódexet Magyarországnak.²³⁹ A követ a corvinák történetét is jól ismerte. Elbeszélése szerint a szóban forgó kódexeket a hódoltság idején a törökök vitték el a Budavári Palota könyvtárából, s eladták őket egy velencei kereskedőnek. Tőle II. (Este)

²³³ T. KISS 1998. 13–14.

²³⁴ UJVÁRY 2003. 94.

²³⁵ Idézi: WALCZ 1999. 209.

²³⁶ UJVÁRY 2014. 161.

²³⁷ ROMSICS 2010. 185.

²³⁸ UJVÁRY 1995. 21.

²³⁹ ASMAE. AA. PP. 1919–1930. Ungheria. Busta 1754. Rapporti politici. Copia di telegramma in arrivo N. 1769. Durini Mussolininak, 1926. december 1.

Alfonz modenai fejedelem vásárolta meg a corvinákat, hogy gyarapítsa a család könyvtárát. 1847-ben az akkori modenai fejedelem, IV. Ferenc – aki úgy vélte, hogy a kódexek a magyar népet illetik – visszaadta őket a magyar államnak. 1919-ben azonban Olaszország– arra hivatkozva, hogy a két irat olasz tulajdonban állt az elmúlt évszázadok során – a győztes jogán igényt tartott a két corvinára. Mivel a magyar kultúra ritka dokumentumairól volt szó, 1922-ben a magyar állam tárgyalásokat kezdeményezett annak érdekében, hogy ne kelljen átadnia a kódexeket, ám a megbeszélések nem haladtak előre. Durini úgy vélte, hogy ezt az ügyet remekül fel lehetne használni a magyar–olasz kapcsolatok megerősítésére azáltal, hogy Mussolini felajánlaná a rövidesen Rómába látogató Bethlen Istvánnak a kódexek odaajándékozását.²⁴⁰ „*Megjegyzendő, hogy a kódexek önmagukban semmilyen különösebb művészeti értékkel nem bírnak, s nem is fontosak a számunkra, már csak azért sem, mert éppen a modenai könyvtárban fellelhető még tíz hasonló.*”²⁴¹ – fogalmazta meg Durini azt az érvet, amellyel Mussolinit könnyedén meg lehetett győzni arról, hogy mondjon le a két corvináról Magyarország javára.

Mussolini megfogadta Durini tanácsát, és 1927 márciusában az olasz kormány nevében Magyarországnak ajándékozta a corvinákat. A Bethlen-kormány nagyra értékelte a gesztust, amely Klebelsberg szerint azt bizonyította, hogy Olaszország támogatja a magyar kultúra fejlődését és terjesztését, a magyarság ügyét, és a magyar eszméket is.²⁴² Ez utóbbi vélhetően arra utal, hogy a magyar kormány bízott abban, hogy Olaszország a későbbiekben hajlandóságot fog mutatni a magyar revíziós törekvések támogatására is. Ugyanakkor véleményem szerint a kijelentés magában foglalja azt is, hogy Magyarország – még ha nem is adott nyíltan hangot ennek – a politikai közeledés előfutárát látta a gesztusban.

A kódexek visszaadásáról a magyar sajtóorgánumok közül leginformatívabban *Az Est* tudósított. A cikk közölte, hogy Mussolini felhatalmazására a modenai könyvtárból két Corvin-kódexet Magyarországnak engednek át, így a Magyar Nemzeti Múzeum összesen tizenkét corvinát birtokol majd. A kódexeket azonban a lap szerint nem kellene ajándéknak tekinteni, mivel azokat Magyarország már egyszer visszakapta, csak a háború

²⁴⁰ Uo.

²⁴¹ Uo.

²⁴² ASMAE. AA. PP. 1919–1930. Ungheria. Busta 1754. Rapporti politici. Telepresso N. 214191. Durini Fedelének, 1927. március 25.

után az olaszok eltulajdonították őket, s most a barátságos közeledésre való tekintettel hajlandóak visszaadni a magyar tulajdont.²⁴³

A corvinák Magyarországnak ajándékozását követően került sor Klebelsberg Kuno római látogatására, amelynek elsődleges célja a római Collegium Hungaricum felállítása volt, amiről még lesz szó a későbbiekben. Az intézmény felállításáról a magyar kultuszminiszter már 1926 végén levelezést folytatott olasz kollégájával, Pietro Fedele közoktatásügyi miniszterrel. Ennek során Klebelsberg felvetette azt is, hogy a Római Egyetemen [ma: Università degli Studi di Roma „La Sapienza”] állítsanak fel egy magyar történelem- és kultúra tanszéket, amelyet a későbbiek folyamán esetlegesen Közép-Európa tanulmányok tanszékké lehetne bővíteni. Vezetőül Klebelsberg mindkét intézmény esetében Gerevich Tibort javasolta.²⁴⁴ Durini – aki szerint Klebelsberg már kultuszministerségének hajnalától kezdve számos eredményt ért el a magyar–olasz kulturális kapcsolatok megerősítése terén – mindegyik ötlettel egyetértett.²⁴⁵

Fedele lelkesen fogadta Klebelsberg ötleteit, és kifejtette Mussolininak, hogy a Római Magyar Akadémia nemcsak azt a célt szolgálná, hogy a magyar fiatalok jobban megismerjék Olaszországot és annak kultúráját, hanem előmozdíthatná a két állam barátságát, politikai kapcsolatainak megszilárdulását is. Ezért Fedele kijelentette, hogy kész támogatni az elképzeléseket, s minden tőle telhetőt meg fog tenni azok gyakorlati megvalósulásáért. Javasolta, hogy a konkrétumok megvitatására Klebelsberg közeljövőben esedékes római látogatása idején kerüljön sor.²⁴⁶ Ezt követően tűzték ki a kultuszminiszter utazását 1927 márciusának első felére.²⁴⁷

Miután ekkorra már ismeretes volt a nyilvánosság előtt, hogy Bethlen is Rómába készül 1927 tavaszán, a magyar sajtóban tüstént találgatások indultak meg Klebelsberg látogatásának célját illetően. Az *Est* úgy vélte, hogy biztosan van összefüggés a két államférfi közel egy idejű utazása között, ám Klebelsberg ezt cáfolta, mondván, hogy az ő utazása pusztán kulturális jellegű, amelynek során egyfelől előadást fog tartani a Római Egyetemen, másfelől pedig a Collegium Hungaricum létesítéséről fog tárgyalni olasz kollégájával, Fedelével.²⁴⁸ A *Magyarság* tudósítója Gerevich Tiborral készített interjút a

²⁴³ AZ EST. 1927. január 8. 5. „Az olaszok a Nemzeti Múzeumból elvitt Corvin-kódexeket adják vissza”

²⁴⁴ ASMAE. AA. PP. 1919–1930. Ungheria. Busta 1755. Rapporti politici. Telegramma N. 4023/926. B16. Durini Mussolininak, 1926. december 28.

²⁴⁵ Uo.

²⁴⁶ ASMAE. AA. PP. 1919–1930. Ungheria. Busta 1755. Rapporti politici. Copia di telegramma N. 3081/699. Fedele Mussolininak, 1927. január 26.

²⁴⁷ ASMAE. AA. PP. 1919–1930. Ungheria. Busta 1755. Rapporti politici. Telepresso N. 206615. Guariglia Mussolininak, 1927. február 12.

²⁴⁸ AZ EST. 1927. január 16. 2. „Klebelsberg kultuszminiszter nyilatkozata római újáról”

magyar–olasz kulturális közeledés aktuális állásáról, aki röviden felvázolta Klebelsberg útjának célját. Elmondása szerint a látogatás alkalmával elsősorban a Római Magyar Történeti Intézet állami kézbe vételéről és annak Collegium Hungaricumma történő bővítéséről, valamint az olasz kultúra magyarországi terjesztésének lehetőségeiről fog egyeztetéseket folytatni a kultuszminiszter. Ez utóbbira a Magyarország nagyobb városaiban létesítendő olasz tanszékek és lektorátusok felállítása, valamint a gimnáziumokban az olasz nyelvoktatás bevezetése teremthet majd alkalmat. Gerevich elmondta továbbá, hogy Klebelsberg – távolról sem politikai színezetű – útja kéthetes lesz, amelynek során nemcsak Rómába, hanem más olasz városokba is ellátogat majd felesége kíséretében.²⁴⁹

Klebelsberget Olaszországban rendkívül nagy formátumú politikusként tartották számon az olasz kultúra népszerűsítésében és a magyar állami életben vállalt szerepéért.²⁵⁰ Ezért az előadása helyszínéül az egyik legimpozánsabb római dísztermet választották, és már több héttel az utazás előtt összeállították a programot, amely hivatalos látogatásokat éppúgy tartalmazott, mint kötetlen kirándulást, esti kikapcsolódást.²⁵¹

A tárgyalásokon túl, amelyek a már ismerttetett intézmények felállításáról szóló megállapodásokat eredményezték, Klebelsberg látogatásának ugyanakkor volt még egy fontos eseménye, nevezetesen az, hogy a kultuszminisztert a Római Egyetem díszdoktorává avatták. Erre 1927. március 16-án került sor, s ez alkalomból Klebelsberg *La cooperazione intellettuale tra l'Italia e l'Ungheria* címmel beszédet mondott a magyar–olasz kulturális kapcsolatokról.²⁵² Történelmi hivatásához hűen Klebelsberg a beszéd jelentős részében azt elemezte, hogy e kapcsolatok miként alakultak az évszázadok folyamán, kitérve azok jövőbeni lehetőségeire is, nem feledkezett meg az olasz rezsim, valamint az olasz nép kulturális eredményeinek dicséréséről sem. A Római Magyar Akadémia és a tanszék felállításának szükségességét Klebelsberg az olasz kultúra

²⁴⁹ MAGYARSÁG. 1927. február 27. 5. „A kultuszminiszter római útja s a magyar–olasz kultúrkapcsolatok. Beszélgetés Gerevich Tiborral az olaszországi manifesztációkról.”

²⁵⁰ ASMAE. AA. PP. 1919–1930. Ungheria. Busta 1755. Rapporti politici. Telegramma N. 205/69. A52. (olvashatatlan aláírás) Mussolininak, 1927. január 24.

²⁵¹ ASMAE. AA. PP. 1919–1930. Ungheria. Busta 1755. Rapporti politici. Telegramma N. 4023/926. B16. Durini Mussolininak, 1926. december 28.

²⁵² KLEBELSBERG 1927.

Herczeg Ferenc Klebelsberg beszédével kapcsolatban a következőket írta íróársának, Balla Ignácnak 1927. március 9-én: „Ismerem az előadást, nekem fölolvasta (...) – plasztikusan és színesen tárgyalja az olasz–magyar kulturális kapcsolatok történetét, azonkívül az olasz nemzet világtörténelmi missiójáról olyan érdekes és mélyen szántó megállapításokat tesz, hogy soha az olasz nemzet hízelgőbb és szebb tükörbe nem nézhetett még.” Idézi: FRIED 2000. 561.

civilizációs értékével indokolta meg. „*Az olasz nyelv és kultúra intenzív tanítása nélkül a magyar középiskolák nem képesek pontos és helyes képet adni a modern civilizációról.*”²⁵³ – fogalmazott Klebelsberg. Annak érdekében, hogy a magyar diákok műveltségében ne keletkezzen hiány – folytatta gondolatmenetét Klebelsberg –, elengedhetetlen a magyar gimnáziumokban az olasz nyelvoktatás bevezetése, és a nagyobb városokban olasz tanszékek, szemináriumok létrehozása. Ahhoz azonban, hogy az olasz kultúra teljes mértékben megismerhetővé váljon a magyarság számára, okvetlenül szükséges egy olyan intézmény létesítése, amely tehetséges magyar fiatalok számára hosszabb római tanulmányutakat tesz lehetővé, vagyis mielőbb meg kell alapítani a Római Magyar Akadémiát.²⁵⁴

A látogatás során a felek megállapodtak abban, hogy mind a Római Magyar Akadémia felállítására, mind pedig a Római Egyetemen egy magyar tanszék megalapítására mielőbb sort fognak keríteni. Ezen túl a kölcsönös kultúraterjesztés jegyében elhatározták, hogy Budapesten olasz nyelv- és irodalom tanszékot, Pécsen, Szegeden és Debrecenben pedig olasz nyelvi lektorátusokat létesítenek. Ugyanakkor a jövőre nézve kilátásba helyezték a Budapesti Olasz Kultúrintézet megalapítását is.²⁵⁵

Klebelsberg Kuno így foglalta össze Rómában elért eredményeit *Az Est* tudósítójának, Balla Ignácnak nyilatkozva: „*Olaszországban a magyar ügynek igaz barátaira találhattam és a magyar–olasz szellemi együttműködés további nagy akciójában sikerült a legegészségesebb alapokat lefektetnem. Mussolini kormánya részéről a legnagyobb előzékenységet tapasztalhattam minden téren.*”²⁵⁶

E mondatával Klebelsberg voltaképpen megfogalmazta azt, ami olyannyira foglalkoztatta korábban a magyar közvéleményt, nevezetesen, hogy a magyar–olasz kulturális kapcsolatok megerősítése nemcsak egymás kultúrájának megismerését szolgálta, hanem egyúttal a politikai kapcsolatokat is előkészítette. Ezt követően került sort Bethlen István római útjára és az olasz–magyar barátsági szerződés aláírására.

²⁵³ Uo. 10.

²⁵⁴ Uo. 21–24.

²⁵⁵ ASMAE. AA. PP. 1919–1930. Ungheria. Busta 1755. Rapporti politici. Promemoria N. 3676/58. 1927. április 25. A Budapesti Olasz Kultúrintézet az általam vizsgált időszakot követően, 1935-ben került felállításra.

²⁵⁶ AZ EST. 1927. április 3. 2. „Beszélgetés Milánóban gróf Klebelsberg Kunoval”

3.1.2. A politikai tárgyalások előkészítése

Bethlen római útját politikai tekintetben Magyarország pénzügyi és katonai ellenőrzésének megszüntetése előzte meg, ami lehetővé tette, hogy a magyar miniszterelnök addigi külpolitikai passzivitását az úgynevezett „aktív” szakasz váltsa fel,²⁵⁷ amelyben Olaszországnak komoly szerepet szánt. Jókor érkezett tehát 1926 decemberében Mussolini meghívása. A két miniszterelnök közelgő találkozását az egyes politikai táborok eltérően ítélték meg. A *Magyarság* újévi számában Apponyi Albert legitimista politikus és Gömbös Gyula, a Fajvédő Párt vezetője foglaltak állást a továbbiakban követendő magyar külpolitikáról. Apponyi óvatosságra intett, mondván, hogy *„jelenleg az egész világ külpolitikai helyzete olyan zavaros, az európai viszonyok annyira kuszáltak, hogy óvakodnunk kell minden néven nevezendő lekötöttségtől minden irányban (...)”*²⁵⁸ Gömbös Gyula ezzel szemben úgy vélekedett az olasz orientációról, mint általa régóta vágyott elképzelésről, ugyanakkor hangsúlyozta, hogy Magyarország válaszút elé érkezett. *„Ami a külpolitikát illeti, úgy látom a helyzetet, hogy a fajvédők által régóta hangsúlyozott elv, hogy Európa külpolitikai egyensúlya Berlin és Róma tengelyében keresendő, most megvalósul. Magyarországra nézve elérkezett a döntő pillanat: vagy csatlakozunk a Berlin és Róma tengelye által meghatározott külpolitikai koncepcióhoz, vagy ellene foglalunk állást egy balkáni orientációval.”*²⁵⁹ – nyilatkozta Gömbös, akinek szavaiból a végleges elhatározás sürgetése is kiérezhető.

Január közepén mind a *Magyarság*, mind *Az Est* beszámolt a tervezett római útról, igencsak eltérő információkat közölve róla. *Az Est* tudósítása szerint a fiumei magyar szabad kikötő kérdése, valamint Albrecht főhercegnek az olasz király egyik leányával való házassága lesznek a római látogatás elsődleges témái.²⁶⁰ A *Magyarság* híradása közelebb állt az igazsághoz, mivel azt írta, hogy Bethlen és Mussolini találkozója a régóta

²⁵⁷ ORMOS 1971. 135.

A pénzügyi ellenőrzést 1926 nyarán, a helyszíni katonai ellenőrzés alatt tartást pedig 1927. március 31-én szüntették meg az antanthatalmak.

²⁵⁸ MAGYARSÁG, 1927. január 1. 3. „Politikusok nyilatkoznak az országgyűlés feladatairól és a külpolitika problémáiról”. [Idézetekben félkövéren szedett: dőlten kiemelve az eredeti újságcikkekben – H. P. A továbbiakban is így jelzem az eredeti kiemelést.]

²⁵⁹ Uo. Figyelemre méltó, hogy Gömbös már ekkor, 1927-ben a „Berlin és Róma tengelye” kifejezést használja.

²⁶⁰ AZ EST, 1927. január 13. 1. „Magyarország középeurópai vezetőszerpét jósolja a Daily Telegraph” [A továbbiakban a szó szerinti idézeteknél a korabeli helyesírással írt szavakat a cikkekben közölt, eredeti módon hagyom, aláhúzással jelezve őket mind a főszövegben, mind a lábjegyzetekben – H. P.]

fennálló olasz–magyar barátság megszilárdítását fogja elősegíteni.²⁶¹ Mindkét lap egyöntetűen beszámolt arról, hogy Belgrádban idegesen fogadták Bethlen útjának hírért. A tudósítások szerint a szerb sajtó a Jugoszlávia bekerítését célzó olasz politikától, és Olaszország káröröméről szóló híresztelésektől volt hangos.²⁶² A szerb lapok azt is megállapították, hogy Olaszország már nemcsak a Balkánon, de Közép-Európában is megkezdte hatalmi pozíciójának kiépítését.²⁶³ Hory András, aki 1927 januárjában még belgrádi magyar követ volt, csillapítani igyekezett a kedélyeket, mondván, hogy a jugoszlávokkal és az olaszokkal folytatott tárgyalások egymástól függetlenek, és „Magyarország egyelőre nem gondol arra, hogy Olaszországgal szemben kezét barátsági szerződéssel megkösse.”²⁶⁴

Olaszországban azonban valóban barátsági szerződés megkötéséről folytattak eszmecsereket a politikusok és a diplomaták. Mussolini január 20-án táviratban fejtette ki Durininak, hogy nincs ellenére egy politikai megállapodás megkötése Magyarországgal. Az olasz kormányfőhangsúlyozni igyekezett, hogy megítélése szerint a barátsági és döntőbírósi szerződés elsősorban Magyarország számára lenne kedvező, amely így támogatást nyerne az őt körülvevő kisantant-gyűrűvel szemben, s lazíthatna annak béklyóján is.²⁶⁵ Szintén e levelében szögezte le Mussolini, hogy nem elégszik meg pusztán egy formális barátsági szerződés megkötésével, hanem mindenképp csatolni kíván hozzá egy olyan záradékot is, amely kötelezi a feleket arra, hogy rendszeres konzultációt folytassanak egymással az őket kölcsönösen érdeklő kérdésekről.²⁶⁶

Eközben Magyarországon nagyban folytak a politikai irányváltást jelző utazás előkészületi munkálatai. A római magyar követség posztjára új ember került, mégpedig az a Hory András, aki előzőleg Belgrádban töltötte be ezt a hivatalt 1924 és 1927 között, vagyis azokban az években, amikor a magyar–jugoszláv közeledés volt az egyik prioritás a magyar politikai vezetés számára. Ennek tudatában felmerülhet a kérdés, hogy vajon Horyt éppen azért helyezték-e át a magyar–olasz közeledés időszakában az örök városba, mert tőle várták a két állam közötti mélyebb szövetség kialakítását. Azaz Hory

²⁶¹ MAGYARSÁG, 1927. január 12. 1. „Az olasz–magyar barátság megszilárdítására szolgál a római találkozás”

²⁶² MAGYARSÁG, 1927. január 14. 1. „Belgrádban megállapítják, hogy Szerbia külpolitikai helyzete jelentékenyen rosszabbodott”

²⁶³ AZ EST, 1927. január 13. 1. „Magyarország középeurópai vezetőszerepét jósolja a Daily Telegraph”.

²⁶⁴ MAGYARSÁG, 1927. január 15. 3. „Hory András belgrádi magyar követ a szerb–magyar jóviszonyról”. Feltűnhet, hogy Hory az „egyelőre” szót használja nyilatkozatában, ami arra utal, hogy a későbbiekben mégiscsak számítani lehet Magyarország és Olaszország szoros szövetségére.

²⁶⁵ DDI. Settima serie, vol. 4. 584. irat. Mussolini Durininak, 1927. január 20.

²⁶⁶ Uo.

áthelyezése akár annak jelképe is lehetett, hogy a magyar külpolitika fő irányvonala Belgrádból Rómába tevődött át.

Hory 1927 februárjának elején tett bemutatkozó látogatást Mussolininál. A Duce kifejtette előtte, hogy közvetlen viszonyban kíván lenni a követtel, és Bethlenről is igen kedvező a véleménye. Az olasz vezető ugyanakkor egy politikai szerződés lehetőségét is felvetette a látogatáson.²⁶⁷ Követi kinevezéséről és itáliai fogadtatásáról Hory a következőképp nyilatkozott a *Magyarság* munkatársának: „*Végtelen örömmel jöttem (...) Rómába, az új erőttől duzzadó, megifjodott örökvárosba, hogy hazámat és kormányomat képviseljem. A meleg, szíves fogadtatás, amelyben itt az első perctől kezdve részem volt, hű tükre annak az őszinte, mély barátságos érzésnek, amellyel az olasz nemzet és közvélemény irányunkban viseltetik.*”²⁶⁸ Nyilatkozatában Hory megerősítette továbbá azt a hírt is, hogy a Bethlen Rómába fog látogatni a közeljövőben.²⁶⁹

Hory – legalábbis a dokumentumokból ez világlik ki – valóban igyekezett előmozdítani Olaszország és Magyarország közeledését. Kinevezése után, még 1927 februárjában ugyanis eljuttatott Alessandro Bodrerohoz egy általa korábban, 1926. október 20-án készített memorandumot, amelyben a leendő magyar–jugoszláv megegyezés pontjait vázolta fel. A memorandum egyértelműen leszögezte ugyanakkor, hogy a Jugoszláviával való szövetkezés csak kényszermegoldás, mivel Magyarország nem reménykedhet a nagyhatalmak támogatásában.²⁷⁰ Ez a kijelentés pedig – miként azt Bodrero írta – vitathatatlanul bizonyítja, hogy Magyarország szimpatizál Olaszországgal, és csak arra vár, hogy Mussolini hajlandó legyen támogatni őt a trianoni békeszerződés felülvizsgálatára irányuló törekvéseiben.²⁷¹ Vagyis tulajdonképpen azt, hogy a memorandum pont februárban került Olaszország egyik követéhez, úgy is értékelhető, mint erős célzást arra, hogy Magyarország kész elköteleződni az olasz szövetség mellett. Ugyanaznap, amikor Bodrero beszámolt Hory memorandumáról – február 19-én –, Ercole Durini di Monza budapesti olasz követ arról értesítette Barcza György vatikáni magyar követet, hogy Mussolini a döntőbírói szerződésen túlmutató egyezményt kíván kötni Magyarországgal, amely az amúgy is barátságos magyar–olasz viszonyt írott formában is megerősítené. Mindehhez az olasz vezető előre kidolgozott terveket kért

²⁶⁷ MNL OL. K 64. 24. csomó. 1927 – 23. tétel. 69. res. pol. 1927. Hory Walkónak, 1927. február 7.

²⁶⁸ MAGYARSÁG, 1927. február 23. 5. „Hory András római magyar követ kijelentette, hogy Bethlen István rövidesen Rómába utazik”.

²⁶⁹ Uo.

²⁷⁰ DDI. Settima serie, vol. 5. 23. irat. Bordero Mussolininak, 1927. február 19.

²⁷¹ Uo.

Bethlentől.²⁷² Vagyis az olasz politika igyekezett azt a benyomást kelteni, mintha egyfajta kegyet gyakorolna azzal, hogy messzemenő együttműködést ajánl Magyarországnak, holott nyilvánvaló volt, hogy Olaszországnak épp olyan nagy szüksége volt tervei megvalósításához a magyarokkal való barátságra, mint hazánknak az olasz támogatásra. Ezt alátámasztja az a levél, amelyet Mussolini még 1926 decemberében írt Durininak, amelyben a Duce iránymutatást adott az együttműködés előkészítésével kapcsolatban. Mussolini kifejtette, hogy kerülni kell annak a látszatát, hogy Olaszország Jugoszlávia bekerítéséhez kívánná felhasználni Magyarország támogatását.²⁷³ Olaszország célja nyilvánvaló volt a magyar politikusok számára, ezért Mussolini üzenetére válaszolva leszögezték, hogy a magyarok Jugoszláviával éppúgy tárgyalnak, mint Olaszországgal, és nem tartanak lehetségesnek egy messzemenő megállapodást az olaszokkal.²⁷⁴ Azaz elmondható, hogy noha mindkét fél taktikázott, a barátsági szerződés megkötésének gondolata a diplomáciai puhatolózások során mindvégig jelen volt.

Az olaszok márciusban egyre inkább sürgették Bethlen római útját, már csak azért is, mert Lazar Marković egykori jugoszláv külügyminiszter éppen Budapesten tartózkodott, ami az olasz körökben izgalmat keltett. Durini több ízben is érdeklődött az iránt, hogy a magyar vezetés miről tárgyal Marković-csal.²⁷⁵ Bethlen ugyanakkor még a hónap végén is úgy nyilatkozott, hogy nem kívánja Magyarországot elkötelezni Olaszország irányába, annak ellenére, hogy Mussolini ismételtén kijelentette, hogy messzemenő egyezményt kíván.²⁷⁶ Bethlen vonakodása azonban csak látszólagos volt, amit Hory sürgönye is alátámaszt. Ebben ugyanis a követ kifejtette, hogy Bethlen Rómába érkezéséig okvetlenül fenn kell tartani azt a látszatot, hogy a jugoszlávokkal ápolt jó viszony előnyös Magyarország számára.²⁷⁷ Olasz–magyar barátságról tehát nem lehetett még beszélni, habár az olaszok szívesen hangoztatták a szövetség tényét.²⁷⁸ Mindazonáltal pár nappal később, április 5-én délben sor került Bethlen és Mussolini találkozására Rómában. A hivatalos nyilatkozatok gazdasági tárgyalásokat vetítettek elő, amelyek Magyarország tengerre való kijutását célozták.²⁷⁹

²⁷² MNL OL. K 64. 24. csomó. 1927 – 23. tétel. 73. res. pol. 1927. Barcza és Durini beszélgetése, 1927. február 19.

²⁷³ DDI. Settima serie, vol. 4. 523. irat. Mussolini Bodrerónak, 1926. december 8.

²⁷⁴ MNL OL. K 64. 24. csomó. 1927 – 23. tétel. 75. res. pol. 1927. Khuen-Héderváry és Durini beszélgetése, 1927. febr. 19.

²⁷⁵ Uo. 104. res. pol. 1927. Feljegyzés Durini és Khuen-Héderváry beszélgetéséről, 1927. márc. 7.

²⁷⁶ Uo. 144. res. pol. 1927. Walko Kányának, 1927. márc. 31.

²⁷⁷ MNL OL. K 66. 80. csomó. III-2. tétel. Szám nélkül. Chiffre-sürgöny a m. k. quirinali követségtől (aláírás: Hory). 1927. márc. 21.

²⁷⁸ Uo.

²⁷⁹ AZ EST, 1927. április 5. 1–2. „Ma délben találkozik Bethlen Mussolinival”.

Bár a megbeszéléseknek valóban ez is célja volt, a találkozó igazi – kulisszák mögötti – oka az olasz–magyar barátsági, békéltető eljárási és választott bírósági szerződés aláírása volt, amelyre az április 5-én került sor a Palazzo Chigi dísztermében.

3.2. A szerződés tartalma és fogadtatása

Az 1927. április 5-én aláírt olasz–magyar barátsági szerződés fordulópontot jelentett a magyar–olasz kapcsolatok történetében. Ettől kezdve a Horthy-korszak Magyarországnak legfontosabb partnere – 1934-ig legalábbis – Mussolini Olaszországa lett, s az együttműködés valós célja – bár annak lényegi pontjai többnyire a kulisszák mögött zajlottak – minden európai állam számára nyilvánvaló volt.

Az együttműködés főként a magyar revíziós propaganda Olaszország általi segítésére, és az olaszok jugoszláv-ellenes törekvéseinek magyar támogatására irányult, így ezek tekinthetőek a barátsági szerződés legfőbb hozadékaként. Ugyancsak fontos volt Olaszország számára az, hogy Magyarország mellett Ausztriát is bevonja közép-európai kapcsolati rendszerébe. Ambivalenciát eredményezett viszont az olasz diplomácia számára az optánskérdés, amelyben Olaszországnak mind a magyar, mind a román felet támogatnia kellett volna, miután mindkét állammal hasonló megállapodást kötött.

A szerződés aláírása után nem maradtak el a gazdasági kapcsolatok megerősítésére irányuló kísérletek sem, és tovább fejlesztették a felek a kulturális együttműködést is. Mindazonáltal – mint látni fogjuk – a bilaterális szövetség nem bizonyult elegendőnek a két állam céljainak eléréséhez.

3.2.1. A szerződés tartalma és az 1927. áprilisi Bethlen–Mussolini találkozó

Az olasz–magyar barátsági szerződés nyilvánosságra hozott pontjaiból aligha lehetett messzemenő politikai együttműködésre következtetni, miután mind Magyarország, mind Olaszország kormánya kényesen ügyelt a szöveg megfogalmazása során arra, hogy a dokumentum ne tartalmazzon efféle utalásokat. Bethlen arra törekedett, hogy egy látszólag semmitmondó egyezményt hozzon tető alá, a valódi együttműködést pedig a színpalak mögött kívánta megvalósítani.²⁸⁰ Mussolini, Durini tanácsát követve, szintén óvatosan járt el a szerződés megszüvegezésekor, mivel a budapesti olasz követ szerint újdonság volt a politikai életben az, hogy egy győztes nagyhatalom szövetséget köt egy lefegyverzett, vesztes kis állammal, s a környező országok esetleg arra a feltételezésre

²⁸⁰ HORNYÁK 2004. 243.

juthattak, hogy a szerződés a status quo megbontására irányul. A gyanú minimalizálása érdekében a szövegben kerülni kellett minden irredenta szót, valamint a revízió támogatására utaló tartalmakat.²⁸¹ Mussolini válaszában arra kérte megbízott követét, hogy ajánlja Bethlen figyelmébe a korábban Jugoszláviával kötött megállapodásokat – a rapallói szerződést és a római egyezményt –, amelyek mintául szolgálhatnak a Magyarországgal aláírandó barátsági egyezmény megfogalmazásakor.²⁸² Március közepén – miután Bethlen utazásának időpontját már a hónap elején kitűzték – Mussolini sürgető hangvételű táviratban szólította fel Durinit, hogy kérje meg Bethlent a szerződés-tervezet előkészítésére. A Duce ugyanis előzetesen véleményeztetni kívánta jogászokkal is az egyezményt, tekintettel arra, hogy a szöveg kényesebb, politikai természetű kérdéseket is tartalmazhat.²⁸³

A hosszas gonddal előkészített nyilvános szöveg öt pontból állt, és csupa általánosságot tartalmazott. Eszerint „*Ő Főméltósága a Magyar Királyság Kormányzója és Ő Felseje Olaszország Királya, megállapítván a két nemzet számos közös érdeke tekintetében fennálló összhangot, áthatva attól az őszinte vágytól, hogy államaik között az igaz barátság kötelékét létesítsék és gondoskodni kívánva arról, hogy a béke és a rend fenntartására irányuló törekvéseiket egyesítsék avégből, hogy ily módon a két népnek jövőre fejlődésükre nézve újabb biztosítékot adjanak, elhatározták, hogy e célból megkötik ezt a barátsági és békéltető eljárási és választott bírósági szerződést (...)*”²⁸⁴ A két ország barátságának nyomatékot adó formulát öt pont követte. Az első kimondta a két állam közötti örök barátságot és állandó békét. A második leszögezte, hogy a közöttük a jövőben esetlegesen felmerülő problémákat békéltető eljárással fogják megoldani, amennyiben a diplomáciai úton történő rendezés kísérlete kudarccal végződik. Ha a békéltetés sem jönne létre – mondta ki a harmadik pont – a felek a választott bírósági eljárás útjára terelhetik az ügyet. A negyedik pont a békéltető és választott bírósági eljárás szabályozásáról szóló jegyzőkönyvet ismertette, az ötödikben pedig a szerződő felek megegyeztek, hogy a szerződést megerősítő okiratokat a lehető leghamarabb ki fogják cserélni egymás közt.²⁸⁵ A 18 cikkelyből álló jegyzőkönyvben leszögezték, hogy az olyan vitás kérdéseknél, amelyek az egyik fél nemzeti bírósága alá tartoznak, a másik fél nem köteles beleegyezni a békéltető vagy választott bírósági eljárásba. Továbbá, a békéltetést

²⁸¹ DDI. Settima serie, vol. 5. 25. irat. Durini Mussolininak, 1927. február 19.

²⁸² Uo. 50. irat. Mussolini Durininak, 1927. március 6.

²⁸³ Uo. 70. irat. Mussolini Durininak, 1927. március 14.

²⁸⁴ HALMOSY 1983. 267.

²⁸⁵ Uo. 267–268.

háromtagú – egy olasz, egy magyar és egy harmadik állambeli – bizottság fogja végezni. Ez a bizottság vizsgálja majd meg a vitás kérdéseket, úgy, hogy a munkát lehetőleg a felterjesztést követő hat hónapon belül befejezze. Addig munkálataik nem nyilvánosak, kivéve abban az esetben, ha a szerződő felek másként rendelkeznek. A felek külön megbízottak útján képviseltetik magukat az eljárás során, ahol a határozat szóbeli szavazati többség alapján jön létre. Hogy a munka minél hatékonyabb és könnyebb legyen, a felek minden lehetséges bizonyítékot, tájékoztató információt a bizottság elé bocsátanak. Megegyezés alapján választott bíróság elé is vihetőek a jogi természetű, vitás kérdések. Az eljárás költségeit a felek egyenlő arányban viselik. A barátsági szerződés értelmezése, vagy végrehajtása körüli nézeteltéréseket pedig azonnal választott bíróság elé viszik.²⁸⁶

A nyilvános szerződés – mint láthattuk – valóban a legkisebb mértékben sem utal politikai együttműködésre, egyedül azt fogalmazták meg benne a felek, hogy több közös érdeke is van a két államnak. Az egyezményhez azonban titkos záradék is tartozott, amely kimondta, hogy e közös érdekek folytán Olaszország és Magyarország között szorosabb politikai együttműködés fog fennállni a jövőben.²⁸⁷ A záradékról a felek előzetesen úgy állapodtak meg, hogy azt a barátsági szerződés aláírását követően, egy későbbi időpontban fogják elfogadni, levél formájában kifejezve egyetértésüket a konzultációs kötelezettségről. A szöveget, amelyet végül jóváhagytak, Durini március 18-án továbbította Mussolininak.²⁸⁸

A klauzula így hangzott: „(...) megállapítván politikai érdekeik számos közös pontját és azon vágytól vezérelve, hogy tovább erősítsék az őszinte barátságot, amely oly örvendetes módon egyesíti nemzeteiket, a barátságot, amelynek nemrég szilárd alapot adtak a barátsági és döntőbírósi egyezmény aláírásával, az Olasz Királyság és a Magyar Királyság kötelezik magukat a érdekeiket érintő kérdések megoldásának folytatására, oly módon, hogy kölcsönös politikai és diplomáciai támogatást nyújtanak egymásnak. E szellemben a két kormány folyamatosan konzultál egymással azokról a kérdésekről, amelyek a köztük létrejött szívélyes kapcsolatokat bármilyen módon befolyásolják.”²⁸⁹ Vagyis Olaszország segítséget ígért a magyar revízió ügyében, Magyarország pedig Jugoszlávia felbomlásában.

²⁸⁶ Uo. 268–271.

²⁸⁷ RÉTI 1998. 62–63.

²⁸⁸ DDI. Settima serie, vol. 5. 78. irat. Durini Mussolininak, 1927. március 18.

²⁸⁹ MNL OL. K 64. 24. csomó. 23. tétel. 1927. 73 res. pol. 1927. Feljegyzés Barcza és Durini beszélgetéséről, 1927. február 19. Ford.: Kiss Gergely Bálint.

A két miniszterelnök közül elsőként Mussolini tájékoztatta kormányát az aláírtakról. A Duce az első pontot tartotta legfontosabbnak, amely az örök időkre szóló békét és barátságot mondta ki.²⁹⁰ Tekintve, hogy Olaszországban ekkorra már kiépült az egypártrendszer, így a parlamentnek nem volt szerepe, az olasz fél esetében nem lehetett kérdés a szerződés elfogadása. Magyarországon Bethlen május 3-án tartott részletes beszámolót az Egységes Párt előtt. Az utazásról a miniszterelnök nem szolgáltat új információkkal, csupán összefoglalta a korábban megjelent magyar és olasz sajtóhíreket. A barátsági szerződés létrejöttét értékelve Bethlen elmondta, hogy az egyezményvel a háború után porig alázott Magyarország egy olyan nemzetnek lett egyenrangú társa, amely súllyal bír az európai politikai életben. Ez Bethlen szerint Mussolininak köszönhető, „*aki a magyar nemzet valódi, nagy értékeit kellő pillanatban felismerte és ezt a nemzetközi életben honorálni kívánta.*”²⁹¹ Másnap Bethlen a külügyi bizottság előtt is ismertette az eredményeket.²⁹² Miután a kormány és a vele szimpatizáló körök örömmel fogadták az olasz–magyar barátsági szerződést, és az aláírtakkal szemben az ellenzék sem támasztott kifogást, Walko Lajos külügyminiszter előterjesztette az egyezmény törvénybe iktatását.²⁹³ Ezt követően Hory és Mussolini augusztus 8-án kicserélték a ratifikációs okmányokat a Palazzo Chigi „Salone della Vittoria” nevű termében.²⁹⁴ Ezzel a Magyarország és Olaszország közötti szövetség hivatalossá vált.

A nyilvánosság előtt is vállalt, inkább formális egyezmény aláírása mellett az április 4–6-ig tartó találkozáson egyéb, szóbeli megállapodások is születtek, amelyek az együttműködés gyakorlati megvalósítására irányultak. A megbeszélések a két állam politikai érdekeiről folytak. Bethlen és Mussolini április 4-én történt tárgyalása alkalmával – a találkozó ürügyéül szolgáló fiumei kikötő használatának kérdésén túl – elsősorban a nemzetközi helyzet megvitatására helyezte a hangsúlyt. Bethlen kifejtette Mussolininak, hogy nézete szerint Franciaország mindent meg fog tenni a fennálló közép-európai status quo megőrzéséért, de amennyiben a franciáknak nem sikerül megtartaniuk befolyásukat a térségben, úgy Németország és a Szovjetunió lehetnek a régió vezető hatalmai. A magyar miniszterelnök Mussolini előtt is kitért a már említett „szláv

²⁹⁰ DDI. Settima serie, vol. 5. 126. irat. Mussolini az Olaszországban külszolgálatot teljesítő diplomatáknak, 1927. április 6.

²⁹¹ MAGYARSÁG, 1927. május 3. 1–2. „Bethlen István az egységes pártban beszámolt római tárgyalásairól”.

²⁹² AZ EST, 1927. május 4. 1–2. „Összehívták csütörtökre a külügyi bizottságot”.

²⁹³ ASMAE. AA. PP. 1919–1930. Ungheria. Busta 1755. Rapportori politici. Telegramma posta No. 1189/351. Durini Mussolininak, 1927. május 3.

²⁹⁴ MAGYARSÁG, 1927. augusztus 9. 7. „Kicserélték a magyar–olasz barátsági szerződés ratifikációs okmányait”.

veszélyre”, s arra, hogy a szovjet terjeszkedésnek hosszú távon csak a revízióval lehetne gátat venni. Bethlen ebben számított Olaszország segítségére, amelyre Mussolinitól ígéretet is kapott. Utólagos ismereteink alapján kijelenthető, hogy a magyar kormányfő eltúlozta az olasz szövetség jelentőségét, noha ő maga is tisztában volt azzal, hogy Olaszország támogatása önmagában nem lehet elegendő a sikerhez.²⁹⁵ Bethlen azonban – legalábbis ekkor – nem ismerte fel azt, amit Renzo De Felice fogalmaz meg talán a legplasztikusabban az olasz revíziós politikával kapcsolatban: [A Duce] „közeledett Magyarországhoz, és az «aktív» revízió legfőbb támogatójaként lépett fel. Mindazonáltal a hangzatos szavak ellenére (...) Mussolini revizionizmusa alapvetően mérsékelt volt, és inkább a szavakban nyilvánult meg, semmint valódi tettekben.”²⁹⁶

Magyarország és Olaszország érdekei sok tekintetben hasonlóan bizonyultak, amit mindkét miniszterelnök meglelégedéssel nyugtázott. Bethlen és Mussolini közös érdeke volt a kisantant felbomlása, amelyet Magyarország a revíziós céljainak elérése érdekében, Olaszország pedig a franciák közép-európai súlyának csökkentése miatt tartott kívánatosnak. A két kormányfő az Anschlussról is értekezett, s mindketten azon a nézeten voltak, hogy bár Ausztria és Németország egyesülése egyikük számára sem kívánatos, az előbb vagy utóbb elkerülhetetlenül be fog következni. Jugoszlávia kapcsán Mussolini nyíltan leszögezte, hogy nem szeretné, ha Magyarország egy esetleges döntőbíróági egyezményen túlmenő megállapodást kötne a délszláv állammal, és inkább a magyar–román közeledést szorgalmazta, amit Bethlen az optánskérdés rendezése esetén tartott csak kivitelezhetőnek.²⁹⁷

Április 6-án, a barátsági szerződés aláírását követő megbeszélés során Bethlen Magyarország felfegyverzésének kérdésére helyezte a hangsúlyt. Miként a magyar kormányfő fogalmazott, az aktív külpolitika egyik legfőbb előfeltétele az ország hadseregének felfegyverzése, s miután tudvalevő volt, hogy Olaszországban rendelkezésre állnak azok az osztrák–magyar fegyverek, amelyeket az olasz hadsereg még a háború után lefoglalt, Bethlen Mussolini segítségéért folyamodott. Az olasz miniszterelnök válaszában kijelentette, hogy az említett fegyverek mennyisége jelentős, és kész azokat a magyar kormánynak átadni. Az egyetlen nehézséget a fegyverszállítás

²⁹⁵ ORMOS 1971. 139–140.

²⁹⁶ DE FELICE 1974. 358–359.

„...egli si avvicinava all’Ungheria e si faceva sostenitore di un revisionismo «attivo». Al di là delle frasi altisonanti (...) il revisionismo mussoliniano era sostanzialmente moderato, fatto più di parole che di effettiva disponibilità.”

²⁹⁷ IRATOK IV. 22. irat. Bethlen miniszterelnök feljegyzése Mussolini miniszterelnökkel folytatott megbeszéléséről, 1927. április 22.

gyakorlati lebonyolítása jelentette, mivel titokban kellett tartani. Mussolini első gondolata az volt, hogy Románián át lehetne esetleg szállítani a fegyvereket. Bethlen ellenben úgy vélte, hogy helyesebb volna inkább Lengyelországgal megállapodni abban, hogy a szóban forgó árut a lengyel kormánynak címezve, Ausztrián át szállítsák Magyarországra. Az elgondolás szerint a fegyverek természetesen Magyarországon maradtak volna, de viszonzásképp Lengyelországba is továbbítottak volna egy kisebb mennyiségű fegyveralkatrészt.²⁹⁸

Bethlen elgondolásának alapja az volt, hogy úgy vélte, „*Lengyelországnak igen nagy érdeke, hogy Magyarországgal közös határt kapjon, a függetlenségükért harcoló tótokat ő támogatja, szóval hiszem, hogy ha a fegyverek a tót felszabadulás érdekében vitetnek ki Olaszországból, támogatását meg lehet szerezni. Mussolininak ez a gondolat rendkívül tetszett, és figyelmét lekötötte.*”²⁹⁹ Ezt követően Mussolini levélben közölte Bethlennel a fegyverek pontos mennyiségét, hozzátéve, hogy a javításukat a kisantant államok gyanújának elkerülése érdekében célszerűnek tartja inkább Olaszországban elvégezni.³⁰⁰ Az egyeztetéseket követően nem sokkal, 1927 szeptemberében az olasz kormány Gian Battista Oxilia alezredes személyében katonai attasét is akkreditált Budapestre, míg Rómában az 1926 januárjában kinevezett Schindler Szilárd töltötte be ezt a posztot.

Ezzel megvalósult a katonai téren való együttműködés is, amely – mint majd szó lesz róla – több ízben nemzetközi bonyodalmat okozott. Ugyanakkor titkos, elsősorban a katonai kiképzésre irányuló kooperációról is beszélhetünk, amely Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején válik igazán intenzívvé. A barátsági szerződés aláírását követő első lépések azonban a politikai kapcsolatok megerősítésére irányultak.

3.2.2. Az egyezmény fogadtatása

Az olasz–magyar barátsági szerződés jelentőségét jól mutatja az tény is, hogy az egyezmény megkötésének híre nemcsak az érintett államok körében keltett meglehetősen nagy visszhangot, hanem más európai országok – különösen a kisantant – körében is. A

²⁹⁸ MNL OL. K 64. 24. csomó. 1927 – 23. tétel. 166 res. pol. 1927. Bethlen feljegyzése Mussolinival folytatott beszélgetéséről, 1927. április 6.

²⁹⁹ Uo.

³⁰⁰ Uo.

fogadtatás vegyes volt, de általánosságban elmondható, hogy a szerződést pártolók, és az azt ellenzők egyaránt egyetértettek abban, hogy a feleket ismerve bizonyára nem csupán holmi formális egyezményről van szó. Vagyis a kortársak sejtették, hogy valamiféle titkos politikai paktum is létezett a nyilvánosságra hozott szerződésen túl, s ezt a fennmaradt levéltári dokumentumok kétséget kizáróan alátámasztják.

A magyar kormánykörök történelmi jelentőségűnek értékelték a szerződés aláírásának napját, amely elhozta annak lehetőségét, hogy a magyar külpolitikai célok párhuzamba álljanak Olaszország és Nagy-Britannia törekvéseivel.³⁰¹ A politikai elit ugyanis úgy vélekedett, hogy e két nagyhatalom lehet a támogatója a Közép-Európában fennálló rend felülvizsgálatának. Azonban, mint utólagos ismereteinknek köszönhetően tudjuk, Anglia – bár esetenként akár igazságtalannak is minősítette a trianoni békeszerződést – valójában sohasem támogatta hivatalosan a revíziót.³⁰² A legitimista Andrássy Gyula kifejtette, hogy mélységesen egyetért Bethlen olasz orientációjú politikájával, ugyanis a két nép között fennálló barátságnak komoly hagyományai vannak és azt minden magyar kormánynak kötelessége ápolni.³⁰³ Az *Est* ellenben nem foglalt állást a szerződés megkötéséről, egyedül a szocialisták álláspontját ismertette, akik nemtetszéssel fogadták a barátsági egyezményt.³⁰⁴ Andrássy Gyula cikke mellett érdemes a *Magyarság* hasábjain a barátsági szerződés megkötésének napján „*Sacro Egoismo*” címmel közölt vezércikket röviden idézni, amely voltaképpen felhívta Bethlen figyelmét arra, hogy a magyar külpolitika fő célja a revízió kell, hogy legyen. „*Bármennyire tiszteljük is az olasz fassió rendszerét – írja a vezércikk ismeretlen szerzője – nem szeretnők, ha a magyar miniszterelnök a fasizmus iránt érzett szerelméből elkötelezné a magyar külpolitikát. A mi utunk nyílegyenes: a történelmi határok felé mutat. Aki támogat minket ezen az úton, barátunk. Aki csak felbiztat és saját céljainak gravitációjába akar vonzani: azzal szemben óvatosan és hűvösen semlegesek vagyunk. Aki pedig szirénhangokkal olyan utakra akar csalni bennünket, amelyek a mi számunkra járhatatlanok és veszélyesek: az ellenségünk.*”³⁰⁵ Ebből az is kiviláglik, hogy nem mindenki bízott abban, hogy Olaszország valóban képes lesz hatékonyan támogatni a revíziós célokat. Pár nappal később ugyanitt szintén ismeretlen szerző tollából származó

³⁰¹ MAGYARSÁG, 1927. május 3. 1–2. „Bethlen István az egységes pártban beszámolt római tárgyalásairól”.

³⁰² Lásd: ZEIDLER 2009.

³⁰³ MAGYARSÁG, 1927. május 4. 5. „A külügyi bizottság szerdán kezdi meg az olasz–magyar szerződés tárgyalását”.

³⁰⁴ AZ EST, 1927. május 20. 4. „Megkezdték az olasz–magyar szerződés tárgyalását”.

³⁰⁵ MAGYARSÁG, 1927. április 5. 1. „Sacro Egoismo”.

újabb vezércikk jelent meg Olaszország és Magyarország barátságáról. A cikk egy csehszlovák politikus – talán Beneš – szemszögéből írt, elképzelt monológot mondott el, mely a magyar vezetőkhez szólt: *„Emlékeznek még a rapallói Olaszországra, amely nálunknál is jobban tilalmazta királyuk visszatérését? Alig fél évtized, s íme, ez a csodálatos Itália magyar belügynek ismeri el a Habsburg-restaurációt és a magyar gróftól olyan tüntetések között fogadja, amelyeknek pompás zaja, szokatlansága olyan furcsa emóciókat gerjeszt Európa-szerte.”*³⁰⁶ A magyar–olasz együttműködés ostromozására azonban nemcsak vezércikkek készültek, hanem versike is, *„Egységes előrelátás”* címmel:

*„Rómában Bethlenen a sor mán
S az egységes párt fészkes ormán
Vajmi kevélyen leng a zászló.
A párthívecskék csiripelnek
S már eleve azon tippelnek:
Ki lesz a fiumei kormányzó?”*³⁰⁷

A gúnyvers célja nyilvánvalóan az Egységes Párt támadása volt, amihez úgy tűnik, ebben az esetben az olasz–magyar barátsági szerződés aláírása szolgáltatott ürügyet a legitimisták számára.

Tévedés lenne azonban mindebből azt a következtetést levonni ebből, hogy a *Magyarság* az olasz orientáció helyett a jugoszláv irányvonalat támogatta volna. Elegendő Battorych Kornél – az álnév valójában Bajza József irodalomtörténészt és történészt takarja³⁰⁸ – vezércikkét idézni ennek bizonyítására, amely szókimondóan fejezi ki a Jugoszláviáról alkotott legitimista véleményt: *„Szerbiánál megátalkodottabb ellensége még nem volt a magyarságnak. Ott a magyar szerelmi ömlengéseken mindig csak nevettek és rendületlenül folytatták aknamunkájukat Magyarország ellen. (...) A szerb nép rászolgált arra, hogy természetes határai között megtalálja boldogulásának feltételeit. Csak azt nem tudom elviselni, hogy ez a boldogulás más nemzetek rovására történjék, hogy ez a par excellence balkáni nemzet Balkánon túlra is kiterjessze hatalmát.*

³⁰⁶ MAGYARSÁG, 1927. április 8. 1. „Rómától Prágáig”.

³⁰⁷ MAGYARSÁG, 1927. április 6. 8. „Egységes előrelátás”.

³⁰⁸ Bajza Józsefről egyébként elmondható, hogy szakértője volt a horvát és a szerb államok történeti és irodalmi múltjának, s ezzel együtt a korszak Jugoszláviájának politikai és kulturális életében is járatos volt. A horvát kérdésnek – azaz a horvát szeparatizmus gyökereinek és okainak – egy hosszabb tanulmányt is szentelt. Lásd: BAJZA 1941.

És a magyar nemzetre végzetes veszedelemnek tartanám, ha Szerbiával, baconi idoláktól vezetve, a jószomszédságon kívül bármily közelebbi kapcsolatokra törekednék.”³⁰⁹

A fasizmus időszakában erős cenzúra alatt működő olasz sajtóorgánumok közül a külpolitikai tárgyú cikkek túlnyomó többsége a nemzetközi politikai élet figyelemmel kísérésére specializálódott *Il Giornale d'Italia* hasábjain kapott helyet. A lap április 5-én tudósított Bethlen Rómába érkezéséről és arról, hogy a magyar miniszterelnök találkozott Mussolinival, aminek eredményeképp megegyezés született a két nép között, amelyben megerősítették a nagy hagyományokra visszatekintő barátságot. A cikk nem rejtette véka alá, hogy a két miniszterelnök hosszas megbeszélés keretében vitatta meg a mindkét államot érintő politikai problémákat, azonban hangsúlyozta, hogy a megállapodás nem a kisantant ellen irányul, aminek legékesebb bizonyítéka, hogy az aláírtakat nyilvánosságra fogják hozni.³¹⁰ Az *Il Giornale d'Italia* másnap megjelent tudósítása a Fiume kikötőjének magyar használatba vételéről szóló tárgyalásokra helyezte a hangsúlyt.³¹¹

Az olasz sajtó ezen túlmenően nem foglalkozott a szerződéssel, Mussolini pedig inkább azon igyekezett, hogy pontos értesüléseket kapjon arról, hogy a kisantant államok – különösen a szintén szövetséges Románia – miként értékelik az egyezmény megkötését. Carlo Durazzo bukaresti olasz követ már a magyarokkal való barátsági szerződés megkötése előtt felhívta kormánya figyelmét arra, hogy az egyezmény nem adhat okot aggodalomra Románia számára, mivel Olaszország a továbbiakban is jó viszonyt kíván ápolni a román kormánnyal. Sőt, a Duce távlati tervei között a román–magyar közeledés előmozdítása is szerepelt.³¹² Az olasz kormányfő bízott abban, hogy Averescu nem fog messzemenő következtetéseket levonni a magyar–olasz egyezményből, és úgy értékeli majd azt, mint Olaszországnak a tartós európai béke elérésére tett kísérletét. Mussolini hangsúlyozta továbbá azt is, hogy a Magyarországgal kötött megállapodás hosszú távon Románia békéjét is szolgálhatja, miután a szerződésnek köszönhetően kedvező irányba tudják majd befolyásolni a magyar politikát.³¹³ Mussolini minden biztatása ellenére azonban Bethlen római látogatása nagy port kavart Bukarestben. Főként azt a szívélyes fogadtatást kifogásolták, amiben a magyar miniszterelnököt az olasz fővárosban részesítették, és a több évszázadra visszatekintő olasz–magyar barátságot éltető

³⁰⁹ MAGYARSÁG, 1927. június 1. 1. „Szerb orientáció”.

³¹⁰ IL GIORNALE D'ITALIA, 1927. április 5. 1. „Il conte Bethlen arrivato stamattina a Roma”.

³¹¹ IL GIORNALE D'ITALIA, 1927. április 6. 1. „Il conte Bethlen parla al „Giornale d'Italia” sui problemi discussi con Mussolini e sul fascismo”.

³¹² DDI. Settima serie, vol. 5. 121. irat. Mussolini Durazzónak, 1927. április 3.

³¹³ ASMAE. AA. PP. 1919–1930. Ungheria. Busta 1755. Rapporti politici. Copia di telegramma in partenza N. 558/133. Mussolini Durazzónak, 1927. március 25.

pohárköszöntők is heves ellenkezést váltottak ki a román politikusok körében. Kijelentették egyúttal azt is, hogy a szerződés súlyosan sérti a kisantant érdekeit.³¹⁴ Ez utóbbi nyilatkozat kapcsán Bethlen igyekezett hangsúlyozni, hogy a szerződés nem irányul harmadik állam ellen. Sőt, a miniszterelnök meglátása szerint, egyrészt a fiumei kikötő használata – amiben a római tárgyalások során szintén megállapodtak – feltételezi a jugoszláv–magyar megegyezést, másrészt az Olaszország és Románia közti jó viszony előbb-utóbb román–magyar együttműködést is eredményezhet. Éppen ezért meglátása szerint az olasz–magyar megegyezés elősegíti Magyarország szomszédos államokhoz való közeledését is.³¹⁵

A szerződés Olaszország részéről, mint tudjuk, Jugoszlávia ellen irányult, amire először az egyezmény aláírását követően megjelent törökországi hírekben történt egyértelmű utalás. A török kormány a délszláv állam bekerítését célzó, újabb olasz lépésként értékelte az egyezmény aláírását.³¹⁶ Tahy László ankarai magyar követ arról tudósított, hogy a helyi sajtóban nyoma sem volt magyarellenességnek a barátsági szerződés aláírása miatt. A legtöbb török újság a Bethlen utazásával kapcsolatos tényeket és a világsajtó erről szóló híreit ismertette. Törökországban biztosra vették, hogy Mussolini jugoszláv-ellenes egyezményt kötött Magyarországgal, s azt, hogy ez sikerülhetett, a törökök a jugoszlávok határozatlan politikájának tulajdonították. Úgy vélték, hogy a szerződés legalább négy területen fejtheti ki hatását. Elsősorban figyelmeztetés a kisantantnak, másodsorban lehetőséget kínál a magyar királykérdés megoldására, harmadrészt erősíti az oroszellenes angol blokkot, végül pedig csapást mér a közép-európai francia befolyásra. Ugyanakkor a török sajtó azt a kérdést is feszegette, hogy az egyezménynek vajon lesz-e tényleges gyakorlati hozadéka. Érdeklődő kérdésük pedig arra irányult, hogy vajon a szerződésnek vannak-e ténylegesen jugoszláv-ellenes pontjai.³¹⁷

A *Magyarság* a *New Statesman*³¹⁸ című hetilap cikkét közölte a barátsági egyezmény angliai fogadtatásáról. Ennek írója kijelentette, hogy a szerződés voltaképpen célja az angolok szerint nem világos, de az bizonyos, hogy halálos csapást

³¹⁴ MNL OL. K 66. 212. csomó. I-5. a tétel/3. 91.pol.-1927. Villani Walkónak, 1927. ápr. 12.

³¹⁵ MAGYARSÁG, 1927. június 3. 3–4. „Az olasz szerződés nem rontja el a kisántanthoz való viszonyunkat”.

³¹⁶ ASMAE. AA. PP. 1919–1930. Ungheria. Busta 1755. Rapporti politici. Copia di telegramma in arrivo N. 1032. Orsini Mussolininak, 1927. április 7.

³¹⁷ MNL OL. K 66. 212. csomó. I-5. a tétel/3. 4. pol.-1927. Tahy Walkónak, 1927. ápr. 13.

³¹⁸ A *New Statesman* heti egy alkalommal megjelenő újság, melyet 1913-ban Sidney és Beatrice Webb alapított George Bernard Shaw és Herbert George Wells angol írók közreműködésével.

jelent a közép-európai francia befolyásra, és úgy tűnik, az olasz–magyar szövetséggel az európai diplomácia súlypontja Párizsból Rómába tevődött át.³¹⁹

Ausztria esetében Auriti bécsi olasz követ számolt be arról, hogy az olasz–magyar szerződés az osztrák–olasz kapcsolatok elhidegülését vonta maga után. Auriti azonban ezt nem tekintette kardinális problémának, mert véleménye szerint a Magyarországgal való szövetség jövedelmezőbb lesz Olaszország számára.³²⁰

Lengyelországban a szélsőjobb-, illetve szélsőbaloldali pártok kivételével mindenütt kedvezően fogadták a szerződést. A lengyelek úgy vélték, hogy az egyezmény révén a későbbiekben akár a trianoni békeszerződés rendelkezései is hatályon kívül kerülhetnek, és Olaszország védelme alatt Magyarország jelentős szerepet fog játszani az európai politikában. Míg a lengyel politikusok többsége kedvezőnek tartott volna egy barátsági szerződés megkötését Magyarországgal, addig a szélsőjobb inkább Franciaországhoz és a szláv államokhoz való közeledés gondolatát pártfogolta, a szélsőbal pedig a fasizmus túlzott európai térnyerésétől tartott a Rómában aláírt egyezmény hallatán.³²¹

Bulgáriában a sajtó nem foglalkozott különösebben az olasz–magyar együttműködés hírével. A témában megjelent csekély számú cikk pártatlan és tárgyilagos hangnemben tudósított a történekről, szigorúan kerülve az egyezmény Jugoszláviára gyakorolt esetleges hatásainak fejtegetését. Annyit azonban megemlítettek a bolgár lapok, hogy a szerződés mindenképp a kisantant bomlasztását célozza, így jellegét tekintve igen offenzívnek minősíthető.³²² A Szovjetunió sem tulajdonított komolyabb jelentőséget a szerződésnek. Makszim Litvinov szovjet külügyminiszter ugyanakkor megjegyezte, hogy a maga részéről szívesebben fogadta volna a magyar–jugoszláv tárgyalások eredményes befejezésének hírért, s hangot adott annak a nézetének, miszerint Magyarországnak inkább a szomszédos államokkal való megegyezésre kellett volna törekednie, amely egyben lehetővé tette volna az optánskérdés megoldását.³²³

A vizsgált téma szempontjából fontos lehetne, hogy Csehszlovákia, Franciaország és a talán leginkább érintett Jugoszlávia miként fogadta az olasz–magyar barátsági szerződést. Erre azonban nem lelhetőek utalások sem a magyar, sem az olasz forrásokban.

³¹⁹ MAGYARSÁG, 1927. május 11. 1. „Tudjuk, hogy Magyarország nem szándékozik állandóan lemondani a tőle elvett területekről”.

³²⁰ DDI. Settima serie, vol. 5. 139. irat. Auriti Mussolininak, 1927. április 14.

³²¹ MAGYARSÁG, 1927. ápr. 23. 2. „A lengyelek véleménye az olasz–magyar szerződésről”.

³²² MNL OL. K 66. 212. csomó. I-5. a tétel/3. 39. pol. 33857. szám. Kiss János Walkónak, 1927. ápr. 18.

³²³ ASMAE. AA. PP. 1919–1930. Ungheria. Busta 1755. Rapporti politici. Telepresso N. 1603/521. Cerruti Mussolininak, 1927. május 11.

Jugoszlávia kapcsán Pellegrinetti nuncius megemlített annyit, hogy a belgrádi kormány tisztában volt azzal, hogy Magyarország a délszláv államot tartja legtöbbször a kisantant tagjai közül, ellenben Magyarország lépése akadályt gördített Belgrád és Budapest további közeledése elé. Bár a kereskedelmi tárgyalások továbbra is folytak a két ország között, Jugoszlávia nem hunyhatott szemet afelett, hogy Magyarország a jugoszláv-ellenes olasz törekvések legfőbb támogatójává vált.³²⁴

Az olasz–magyar barátsági szerződéssel Magyarország és Olaszország együttműködése mindenestre hivatalossá vált, és a két állam megkezdhette a külpolitikai céljaik elérésére irányuló együttműködést.

³²⁴ ASV. Arch. Nunz. Jugoslavia IV. Busta 4. Ikt. sz. 7624. Pellegrinetti Gasparrinak, 1927. november 26.

4. AZ OLASZ–MAGYAR BARÁTSÁG KIBONTAKOZÁSA A BETHLEN-KORMÁNY IDEJÉN

4.1. A kulturális és gazdasági kapcsolatok megalapozása

Az olasz–magyar barátsági szerződés aláírását követően a politikai kapcsolatok szorosabbá fűzése mellett folytatódott a kulturális együttműködés kiépítése, valamint sor került a Bethlen római útjának hivatalos indokaként szolgáló, Fiume kikötőjének használatát érintő megállapodások megkötésére is.

Ami a kulturális kapcsolatokat illeti, 1927-ben alapították a ma is fennálló Római Magyar Akadémiát, amely 1929-ben a Falconieri-palota átadása után Collegium Hungaricumként meg is kezdte működését.³²⁵ Első lépésként arra volt szükség, hogy elhelyezzék az intézményt Rómában, azaz ingatlant vásároljanak számára. Ezt követően kellett lefektetni az intézet működésének elvi alapjait. Bár az Akadémia létrejöttének több lépése Gömbös Gyula miniszterelnöksége idejére esett, célszerűnek tartok eltérni a kronológiától, és egyben vizsgálni az intézet 1927 és 1934 közötti történetét.

Gazdasági téren a Fiuméra vonatkozó megállapodásokat további szerződések követték, amelyek ugyancsak a magyar–olasz kereskedelmi kapcsolatok megerősítését célozták. Ezen a területen a kooperáció sokkalta kevésbé bizonyult sikeresnek, mint a politikai, vagy a kulturális együttműködés terén, mivel a két fél közül egyik sem rendelkezett olyan erős gazdasági potenciállal, ami lehetővé tette volna, hogy Magyarország és Olaszország kizárólag egymásra támaszkodjanak e tekintetben. Ezen felül Mussolini igyekezett önálló gazdálkodásra berendezni államát, és a külföldről történő importálást minimálisra korlátozni. Ennek jegyében meghirdette az úgynevezett „gabonacsatát”, amelynek lényege az volt, hogy Olaszország annyi gabonát termeljen, ami fedezi a lakosság szükségleteit. Mindkét állam számára fontos kereskedelmi partner volt Jugoszlávia, s később Németország is színre lépett, Olaszország pedig főként az Ausztriával való gazdasági kapcsolatok szorosabbá tételében volt érdekelt.

³²⁵ UJVÁRY 1995. 27.

4.1.1. A Római Magyar Akadémia (Collegium Hungaricum) alapítása és a magyar–olasz kulturális kapcsolatok úttörői

Amint arról már szó esett, Klebelsberg Kuno politikai „ugródeszkának” szánt római látogatása során, 1927 márciusában megállapodás született a Római Magyar Akadémia felállításáról, amely a magyar kultúra külföldi terjesztését elősegíteni hivatott Collegium Hungaricumok sorát gyarapította.

Rómában nem számított újdonságnak egy magyar intézet alapítása, mivel 1895-től kezdve működött a Római Magyar Történelmi Intézet (Istituto Storico Ungherese di Roma), amelyet Fraknoi Vilmos arbei címzetes püspök alapított villájában, a Villa Patrizi-ben. Az első világháború idején az intézetet bezárták, azonban 1923-ban újra megnyitotta kapuit. Klebelsberg ezt az intézményt kívánta bővíteni, illetve Collegium Hungaricummá fejleszteni,³²⁶ miután a magyar kultúrfőlény szellemi külképviselőre Róma városát tartotta a legalkalmasabb helynek.³²⁷ Az intézet élére a kultuszminister Gerevich Tibor művészettörténészt nevezte ki, akit az olasz értelmiségi körökkel való kapcsolatai tettek különösen alkalmassá a feladatra.³²⁸

Az átalakított intézmény működését illetően Klebelsbergnek az volt az elgondolása, hogy az ne csupán történészeket fogadjon be, hanem más tudományágak képviselőinek, valamint a képzőművészeknek is otthont adjon. Az ez irányú bővítés kivitelezése megkívánta, hogy a magyar állam egy nagyobb palotát vásároljon, amely egyszerre sok tanuló és kutató szálláshelyéül képes szolgálni. Klebelsberg 1926 végén vázolta fel Durininak elképzelését, miszerint a magyar állam a trianoni békeszerződés következtében az olasz állam tulajdonába került Fraknoi-villa visszavétele helyett nagyobb palotát vásárolna,³²⁹ mely egyszerre hozzávetőlegesen negyven ösztöndíjas befogadására képes. Az erre szánt anyagi keretet Klebelsberg egymillió-kétszázézer aranykoronában határozta meg, ami körülbelül hatmillió olasz lírának felelt meg.³³⁰

Az újonnan alapítandó intézménybe magyar állami ösztöndíjjal érkezének a legtehetségesebb magyar egyetemi hallgatók és kutatók, akinek kiválasztásában maga Klebelsberg is közreműködne, azzal a nem titkolt céllal, hogy római tapasztalataikat az

³²⁶ UJVÁRY 1995. 22–25.

³²⁷ P. SZŰCS 1995. 95.

³²⁸ CSORBA 1995. 16.

³²⁹ WALCZ 1999. 211.

³³⁰ ASMAE. AA. PP. 1919–1930. Ungheria. Busta 1755. Rapporti politici. Telegramma N. 4023/926. B16. Durini Mussolininak, 1926. december 28.

odautazó ösztöndíjasok a két ország kulturális kapcsolatainak és szövetségének tovább erősítése érdekében kamatoztassák majd.³³¹ A két politikus megállapodott abban, hogy a Római Magyar Akadémián három szekciót különítenek majd el, melyek közül az első a már diplomával rendelkező kutatók, a második a képzőművészek, a harmadik – s egyben legnagyobb – pedig a Rómába érkező, zömében bölcsész szakos egyetemi hallgatók, diákok kényelmét szolgálja majd.³³² A bölcsész kutatók között is kiemelt helyet foglaltak el a történettudománnyal foglalkozó szakemberek, miután Klebelsberg kultúrpolitikájában a történelemnek kiemelt szerep jutott, két okból is. Az egyik az volt, hogy a magyarság történetének dicsőséges korszakairól szóló értekezéseket fel lehetett használni Magyarország civilizációs értékének bizonyítására, amellyel meg lehetett indokolni a revízió szükséges voltát. A másik okot az jelentette, hogy az időszakban a történészek feladatává vált annak feltárása, hogy melyek voltak azok a múltbéli események, elhibázott lépések, amelyek a trianoni békeszerződést eredményezték.³³³

Az olasz állam a Via Giulia 1. szám alatt található Falconieri-palotát ajánlotta fel Klebelsbergnek 1927 augusztusában a Római Magyar Akadémia lehetséges székhelyéül. Miután Itália kész volt a palotát – amelyet a korabeli források legtöbbször Medici-Vascello palotaként említenek – 5 millió líráért átadni a magyar államnak, a felek rövidesen megegyeztek az ingatlan adásvételében.³³⁴ Klebelsberget joggal tölthette el büszkeséggel az impozáns épület megvásárlása, s az intézet mindmáig a magyar állam legértékesebb külföldi tulajdonát képezi. A Római Magyar Történeti Intézethez hasonlóan a Collegium Hungaricum igazgatásával is Gerevich Tibort bízták meg 1928-ban, így az intézmény működésének kezdete ekkortól datálható.³³⁵ Az első ösztöndíjasok is 1928/1929-es akadémiai évben érkeztek a Római Magyar Akadémiára.³³⁶

Ami az ösztöndíjasok római tevékenységét illeti, elég sokszínűnek bizonyult a paletta, amit a források is jól mutatnak: a mérnökök, az orvosok, a hivatalnokok, valamint a diplomaták éppúgy jelen voltak az intézetben, mint a történészek, a művészek, az irodalmárok és a zenészek. Az ösztöndíjasok pedig életkorukat tekintve is széles skálán mozogtak. Bár sokan megfordultak Rómában ezekben az években, az ösztöndíjasok vitathatatlan többségét mégis az egyetemi oktatók és a hallgatók alkották. Az általuk

³³¹ Uo.

³³² Uo. Telegramma N. 355/132. A52. Durini Mussolininak, 1926. december 28.

³³³ SANTORO 2005. 97.

³³⁴ ASMAE. AA. PP. 1919–1930. Ungheria. Busta 1755. Rapporti politici. Telegramma in arrivo N. 6370. Durini Mussolininak, 1927. augusztus 25.

³³⁵ P. SZÚCS 1995. 96.

³³⁶ SANTORO 2005. 101.

művelt tudományterületeket tekintve a történészek, a művészettörténészek, az irodalmárok és a teológusok közül került ki a bentlakók jelentős hányada.³³⁷ A kezdeti időszakban az intézet nemzeti jellegéhez képest nagy számban voltak jelen külföldi lakók is a palotában, aminek oka az volt, hogy ők nem állami ösztöndíjjal, hanem önköltségen szállhattak meg az intézetben. Az első évek gazdasági nehézségei között pedig rendkívül szükségesnek bizonyult, hogy fizető vendégek is igénybe vegyék az Akadémiát, biztosítva ezzel a római Collegium Hungaricum fennmaradását.³³⁸ A nagy gazdasági világválság kirobbanását követően az intézetnek a személyzetét is csökkentenie kellett, ami megnehezítette az Akadémia zavartalan működését.³³⁹

Az új magyar intézetben a kor erkölcsi szellemisége miatt kisebb vitát okozott a bentlakás problémája, nevezetesen, hogy lakhatnak-e férfi és női ösztöndíjasok együtt a palotában. A korszakunkat ez a kérdés végigkísérte, s csak Gerevich utódja, Miskolcgy Gyula igazgató (1930–1935) idején jutottak a politikusok arra az álláspontra, hogy a többi ország külföldi intézetének szabályainak beható vizsgálata után érdemes döntést hozni a probléma ügyében.³⁴⁰ A vizsgálódás nem vitte sokkal előrébb a kérdést, ugyanis a végeredmény nagyon vegyes képet mutatott. Míg az amerikai ösztöndíjasok nemenként elkülönítve laktak az amerikai akadémián, a németek és az angolok nem tettek kivételt a férfiak és a nők között, ezzel szemben a francia, a belga és az egyiptomi akadémiák esetében tilos volt a nők bentlakása. Miskolcgy az eredményt látva arra a következtetésre jutott, hogy a nőkkel azok az intézetek engedékenyebbek, ahol nincs közös étkezésre, társalgásra alkalmas hely, vagyis nem fenyeget a közvetlen érintkezés veszélye.³⁴¹ A kérdést végül úgy oldották meg, hogy mind a fő-, mind a melléképületben kijelöltek 2-2 olyan szobát, ahol női ösztöndíjasok lakhattak a tanév idején. A korabeli vélekedés szerint a magyar intézet esetében a bentlakás problémáját az súlyosbította, hogy a szintén 1927-ben létrehozott Pápai Osztály (1940-től Pápai Magyar Intézet) is a Falconieri-palotában kapott helyet, így még indokoltabbá vált a nők elkülönítése.³⁴² Valójában azonban a Pápai Magyar Intézet fizikailag jól elkülöníthető egység az épületen belül.

³³⁷ MNL OL. K 636. 664. doboz. 1932/36 – K 63 – 2. Szám nélkül. Kimutatás a Római Magyar Intézet lakóiról az 1932-1933. tanulmányi évben; és: Az intézet vendégei 1934 január, február, március hónapokban.

³³⁸ Uo. 326/1933-34. szám. Miskolcgy Hómannak, 1934. február 13.

³³⁹ Uo. 51/1932-33. szám. (Olvashatatlan aláírás). Az intézet titkára Hómannak, 1932. szeptember 5.

³⁴⁰ Uo. 158/1934-35. szám. Miskolcgy Hómannak, 1934. október 17.

³⁴¹ Uo.

³⁴² MNL OL. K 636. 664. doboz. 1932/36 – K 63 – 2.

Itt érdemesnek tartok röviden rámutatni arra, hogy a Római Magyar Akadémia eredeti, fentebb bemutatott működési tervében a Pápai Osztály nem szerepelt. Annak oka, hogy az újjászervezett intézményben egy egész osztály kizárólagosan a katolikus egyház papjainak római továbbképzését szolgálta, vélhetően az volt, hogy a Horthy-korszak politikájában meghatározó elemet jelentett a „keresztény-nemzeti kurzus”, és ehhez kapcsolódóan a katolikus egyházzal való jó viszony kialakítása.³⁴³

A kezdeti – főleg anyagi és elvi természetű – nehézségek leküzdését követően az intézet megkezdhette működését. A Római Magyar Akadémia Klebelsberg kultuszminisztersége és Gerevich igazgatósága alatt virágzott leginkább,³⁴⁴ amit alátámaszt az is, hogy míg 1929 és 1931 között mintegy negyven ösztöndíjas kapott helyet a római Collegium Hungaricum falai között, addig 1932 után e szám drasztikusan csökkent, s az 1930-as évek végén már csak évente tíz lakója volt az intézetnek.³⁴⁵ Ehhez kétségtelenül hozzájárult az 1929-ben kirobbant világgazdasági válság is, amely Közép-Európában az 1930-as évek első felében éreztette leginkább a hatását. Mindazonáltal az Akadémia az 1950-es évek kivételével folyamatosan működött, és napjainkban is betölti a Klebelsberg által meghatározott kultúrmissziós szerepet.

Az Akadémia felállításán túl Klebelsberg tervei között szerepelt az is, hogy a római egyetemen „történeti és kulturális” tanszéket hozzanak létre. Az elképzelés szerint a kezdetben csak magyar témák kutatására specializálódó intézmény tevékenységi körét a későbbiekben kibővítették volna a Duna-menti államokat érintő tudományterületekkel, egy regionális kutatóközpontot kialakítva.³⁴⁶ Klebelsberg elgondolásában, amely Fedele tetszését is elnyerte, olyan tanszék létesítését célozta, amely nemcsak az irodalmi és a nyelvi ismereteket helyezi előtérbe, hanem a kultúra egyéb területeinek közvetítésére is alkalmas, így kiemelt szerepet kapott volna a magyar történelem és művelődéstörténet oktatása.³⁴⁷ A tanszék manapság elsősorban a magyar nyelv és az irodalmi-kulturális alapok tanítására koncentrál.

A korszakban ugyancsak fontosnak tartották, hogy a két ország olvasóközönségének érdeklődését kölcsönösen felkeltsék egymás irodalmi értékeinek megismertetésével. Magyar részről ebben Balla Ignác játszott úttörő szerepet, akit

³⁴³ CSORBA 2012. 233.

³⁴⁴ UJVÁRY 1995. 38.

³⁴⁵ Uo. 33.

³⁴⁶ WALCZ 1999. 212.

³⁴⁷ ASMAE. AA. PP. 1919–1930. Ungheria. Busta 1755. Rapporti politici. Telegramma N. 15285. Fedele Mussolininak, dátum nélkül.

Kosztolányi Dezső egyenesen „a magyar kultúra olaszországi nagykövetének” nevezett.³⁴⁸ Sokrétű irodalmi és publicisztikai tevékenységének teljes körű bemutatására itt nem vállalkozhatok, de elengedhetetlennek tartom, hogy röviden kitérjek a két ország közötti kapcsolatok kiépítésében betöltött szerepére. Balla kiváló kapcsolatokkal rendelkezett Olaszországban, amit jól mutat az is, hogy újságíró-kísérőként Klebelsberg Kuno, valamint Bethlen István olaszországi útján is részt vett. Fried Ilona tanulmányában idézi Herczeg Ferenc író 1927. január 26-án kelt levelét, amelyben közli Ballával a kedvező híreket: „(...) megállapodtam Klebelsberggel, hogy Te fogod az olasz útja alkalmával a sajtószolgálatot szervezni (...) Bethlennel hasonló megállapodásom van. Mikor megtudta, hogy Klebi is igénybe fogja venni a szolgálataidat, nevetve mondta: majd kipróbáljuk Balla ügyességét Klébivel, ha beválik, akkor én is vele akarok dolgozni (...) Tudja, hogy a Duce ismer és kitüntet a bizalmával (...).”³⁴⁹

A Balla Ignác munkásságát bemutató tanulmányokból a magyar kultúra és művelődés elkötelezett hívének képe rajzolódik ki előttünk. Az 1925-től Milánóban élő író és műfordító például több ízben elkeseredését fejezte ki a Petőfi Társaság akkori elnökének, Pekár Gyulának amiatt, hogy a magyar olvasóközönséget az olasz szépirodalmi alkotások korántsem érintik meg a kívánt mértékben. Válaszul Pekár azt javasolta Ballának, hogy próbálkozzon a revízió ügyét támogató olasz művek magyarra fordításával, illetve azok szerzőinek bemutatásával. A tanácsot megfogadva Balla 1932-ben *A Duce és a dolgozó új Itália* címmel a *Marcia su Roma* 10. évfordulója alkalmából megírta Mussolini életrajzát, amelyet – tekintve, hogy az eredeti írás olasz nyelvű volt – Kosztolányi Dezső fordított magyarra, az előszót a munkához pedig Herczeg Ferenc írta.³⁵⁰

Ami a magyarról olaszra fordított műveket illeti, Balla Ignác az *Edizioni Alpes* [Alpes Kiadó] gondozásában jelentette meg azokat, amelynek vezetője Mussolini öccse volt. Hogy csak a legismertebbeket említsem, Balla a már említett Herczeg, Kosztolányi és Pekár alkotásain kívül Ady Endre, Bánffy Miklós, Berzeviczy Albert, Bethlen Margit, Molnár Ferenc, Márai Sándor, Móricz Zsigmond és Tormay Cecil műveit is átültette olasz nyelvre.³⁵¹ Munkásságáért az olasz állam több alkalommal is kitüntette.

³⁴⁸ FRIED 2011. http://epa.oszk.hu/02300/02391/00001/pdf/EPA02391_italogramma_01_2011_09.pdf (Utolsó letöltés: 2018.01.31.)

³⁴⁹ FRIED 2000. 560–561.

³⁵⁰ Balla Ignác: *A Duce és dolgozó új Itália*. (Il Duce e la nuova Italia lavoratrice) Budapest, Singer és Wolfner irodalmi intézet Rt., 1932. pp. 235.

³⁵¹ FRIED 2000. 557.

4.1.2. Az 1932-es Volta konferencia magyar résztvevői

A két állam kulturális kapcsolatainak megerősítését követően nemcsak az irodalom fentebb említett képviselőinek műveit fogadta szívesen az olasz közönség, hanem időről időre meghívást kaptak Olaszországba a magyar kulturális és politikai élet olyan személyiségei is, akik szívesen vállalkoztak arra, hogy aktuálpolitikai kérdésekről tartsanak előadásokat. E kultúrdiplomáciai rendezvények közül kiemelkedett az 1931 és 1938 között évente megrendezett Volta konferencia (*Convegno Volta*). A tudóstalálkozót az Olasz Királyi Akadémia négy osztálya felváltva szervezte, és az Alessandro Volta olasz fizikus nevével fémjelezett alapítvány, a *Fondazione Alessandro Volta* támogatta.³⁵²

1932. november 14–20-a között Vittorio Scialoja, a Népszövetség Tanácsának olasz tagja elnökletével került sor az Erkölc és Történelemtudományok Osztályának (*Convegno di scienze morali e storiche*) „Európa” címen megrendezett konferenciájára, amely a kontinenst leginkább foglalkoztató kérdések, és azok történelmi gyökereinek feltárását tűzte ki célul, egyben a *Marcia su Roma* 10. évfordulójára is megemlékezve.³⁵³ A rendezvényt Mussolini kifejezett kérésére szervezték meg, és célja az európai válság megoldásának elősegítése volt. Az előadások elsősorban Európa első világháború és a gazdasági világválság közötti történetére, valamint a kontinens Amerikával és az iszlám világgal ápolt kapcsolataira koncentráltak. Az összejövétel tudományos, kulturális és politikai presztízsenek érzékeltetésére elegendő csupán néhány nevet említeni a résztvevők közül, mint amilyen Alfred Weber német közgazdász, Stefan Zweig osztrák író, vagy a náci párt képviselőjében jelen lévő Hermann Göring és Alfred Rosenberg voltak.³⁵⁴

Magyarországot a konferencián gróf Apponyi Albert, Berzeviczy Albert,³⁵⁵ a Magyar Tudományos Akadémia elnöke és Hantos Elemér képviselték. Meghívást kapott Klebelsberg Kuno is, aki egyéb elfoglaltságaira hivatkozva nem vett részt a

³⁵² FRIED 2016. 108–109.

³⁵³ A konferencia háttér munkálatairól és az olasz résztvevőkről lásd: GIUSTIBELLI 2002.

³⁵⁴ FRIED 2016. 112–117.

³⁵⁵ Berzeviczy Albert (1853–1936): magyar politikus, történetíró, 1905-től haláláig az MTA elnöke. A Római Magyar Történelmi Intézetet az olasz állam 1918 augusztusában lefoglalta. A magyar kormány fellépésén túl Berzeviczy Albert közbenjárására is szükség volt ahhoz, hogy az olaszok az intézetet visszaadják a magyar államnak. Ennek érdekében 1923 októberében a tudós Rómába utazott, s tárgyalásai sikerének köszönhetően 1924 elején megindulhatott a szakmai munka. In.: *Berzeviczy Albert emlékezete*. Írta és a Magyar Tudományos Akadémiának 1938. évi január 13-án tartott rendkívüli ülésén felolvasta Balogh Jenő. 11. Lásd: http://misc.bibl.u-szeged.hu/22460/1/10314_001-039.pdf

rendezvényen.³⁵⁶ Berzeviczy Albert *Európa helyzete, értéke és szerepe a háború előtt és után* [Posizione, valore e funzione dell'Europa prima e dopo la guerra] címen tartott előadásában³⁵⁷ azt vizsgálta, hogy a háború és a békeszerződések miként hatottak Európa kulturális életére. Mint Berzeviczy kifejtette, ezek az események pusztítóan hatottak a több évszázada virágzó európai civilizációra, mivel a háború hatalmas veszteségeket okozott mind az emberáldozatok számát, mind pedig az anyagi károkat tekintve. A kontinens népei kitörő örömmel fogadták a harcok végét, azonban a békekonferencián hozott rendelkezések a várakozásokkal szemben nem javítottak a helyzeten. A győztesek ugyanis – vélekedett az előadó – királyokként viselkedtek, és anélkül róttak ki méltánytalanul súlyos büntetést a vesztesekre, hogy ezek az államok akár csak egy szót is szólhattak volna ellene. Ez Berzeviczy szerint hosszú évtizedekre ellehetetlenítette a térség államainak békés együttélését, és ezzel együtt a gazdasági és a kulturális fejlődést is.³⁵⁸ Hozzátette ugyanakkor a következőket is: „*Nem akarom tagadásba venni, hogy Európa térképének ez a nagy megváltoztatása, melyet a békeszerződések idéztek elő, oly vonásokat is mutatna föl, melyek az európai kultúra szempontjából kedvező hatásúak lehetnek. Annak a területnek, melyen az olasz nemzeti szellem a maga alkotó erejét gyakorolhatja, jelentékeny megnagyobbodása, az a lendület, melyet ez az olasz nemzeti szellem nyert a fascizmustól, amely maga is eredménye Olaszország hadviselésének; (...) az olyan, kétségkívül európai szerepre hivatott nemzetek számára, aminő a cseh és a román, megnyílt szélesebb tevékenységi kör az általános európai műveltség szempontjából előnyösnek bizonyulhat.*”³⁵⁹

Berzeviczy – miután részletesen kifejtette Magyarország helyzetét – a háború utáni Európa jövőjét illetően fogalmazta meg gondolatait:³⁶⁰ „*Az Úristen csak egyszer teremtett világot, hiábavaló azt várni, hogy most újat teremtsen. (...) A múlt tovább él bennünk és körülöttünk; a régi Róma meghalt már 1500 év előtt és mégis ma inkább él mint valaha, él itt a mai Itáliában, korszakunk legnagyobb államférfijának gondolatában. (...) Egy ilyen mély, ily megszilárdult, ily szervesen kifejlett, gazdag kultúrát nem lehet megdönteni, de még csak megrendíteni sem (...); sőt remélhetjük, hogy a régi Európában*

³⁵⁶ FRIED 2016. 116–117. Érdekességként megemlítendő, hogy Klebelsberghez hasonlóan a meghívásnak Austen Chamberlain, Rudyard Kipling és Winston Churchill sem tett eleget. Marconi – az Olasz Királyi Akadémia akkori elnöke és nem mellesleg a drótnélküli távíró feltalálója – a britek a konferenciával szemben tanúsított csekély érdeklődését Anglia a kontinens nagyhatalmaival szembeni kétértelmű politikájával magyarázta. Lásd: http://www.lincei-celebrazioni.it/volta/i2con_volt_invit.html

³⁵⁷ Az előadás megjelent: AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ 1933.

³⁵⁸ CONVEGNO DI SCIENZE MORALI E STORICHE. 158–165.

³⁵⁹ AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ 1933. 23.

³⁶⁰ CONVEGNO DI SCIENZE MORALI E STORICHE. 158–165.

rejlő belső ősi erő a békeszerződések megváltoztatásával ki fogja javítani a múltnak a kultúra érdekei ellen elkövetett nagy hibáit és hogy ezek a legmagasabb kultúrérdekek győzedelmeskedni fognak végül a változékony és gyakran kicsinyes politikai érdekek felett.”³⁶¹

Hantos Elemér *A páneurópai gondolat fejlődése* [L'évolution de l'idée paneuropéenne] című előadásában ugyancsak hosszabb kitérőt tett az első világháborút követő rendezés igazságtalan voltára. Az előadó úgy vélekedett, hogy a páneurópai gondolatot képviselő politikusoknak és gondolkodóknak kétségtelenül igazuk van abban, hogy Európa gazdasági és esetenként kulturális egysége megkérdőjelezhetetlen. Hantos egészen a 18. századra visszamenőleg elemezte az európai egység gondolatának történetét, amelyet nézete szerint a békekonferencia intézkedései, átmenetileg legalábbis, ellehetlenítettek. A magyar tudós a Népszövetség intézményének kudarcait ugyancsak evvel magyarázta.³⁶²

A konferencia harmadik magyar résztvevője, Apponyi Albert *Az európai együttműködés nehézsége* [La difficoltà di un'intesa europea] című felszólalásában elsősorban aktuálpolitikai problémákat igyekezett felvázolni. Ennek során – Hantoshoz hasonlóan – kitért a Népszövetség gyakorlati működésének nehézségeire:³⁶³ „*Úton-útfélen a Népszövetség válságáról beszélnek, és kétség sem férhet hozzá, hogy számos olyan körülmény létezik, amelyek az intézmény tekintélyének csökkenését eredményezik. (...) Nem sikerül megoldást találnia a világot sújtó gazdasági problémákra; lassan haladnak a leszerelési konferencia*³⁶⁴ *munkálatai, és amikor azt mondom, hogy «lassúak», akkor a tények ismeretében megengedhető legoptimistább kifejezést használom.*”³⁶⁵

Apponyit, mint a konferencia legidősebb résztvevőjét a szervezők felkérték továbbá arra, hogy a záró ceremónián is szóljon néhány szót a jelenlévőkhöz. Ennek során a gróf az Olaszország iránti tiszteletének és csodálatának adott hangot.³⁶⁶

Apponyi Albert hazatérése után a Budapesti Szemle hasábjain közölt cikkében összegzi olaszországi benyomásairól, melyből érdemesnek tűnik ehelyütt rövidebben

³⁶¹ Uo. 29.

³⁶² Uo. 567–588.

³⁶³ CONVEGNO DI SCIENZE MORALI E STORICHE. 606–609.

³⁶⁴ A leszerelési konferenciát szintén 1932-ben rendezték meg, célja a fegyverkezési egyenjogúság előmozdítása volt.

³⁶⁵ CONVEGNO DI SCIENZE MORALI E STORICHE. 606.

„Dappertutto si parla di una crisi della Società delle Nazioni e non v'è dubbio che molte circostanze concorrono a diminuire l'autorità di questa istituzione. Essa (...) non riesce a risolvere i problemi economici che pesano sul mondo; lenti sono i progressi della Conferenza del Disarmo, e quando dico «lento» faccio uso dell'espressione più ottimista che i fatti permettano.”

³⁶⁶ Uo. 698.

idézni: „Mert ne feledjük, hogy bármennyire viselje is magán a fascista rendszer egy egészen kivételes méretű egyéniség kinyomatát, bármennyire is lehessen azt személyes uralomnak, diktaturának, vagy egyáltalán a szabadságellenes hatalmi alakultok valamelyikének nevezni: hatalma gyökereit mégis tömegérzésben, tömeghitben, tömeglelkésedésben bírja és Mussolini kivételes nagyságát semmi sem mutatja jobban, mint éppen az a körülmény, hogy személyes hatalmának fáját tömegérzések talajába tudta ültetni.”³⁶⁷

Ugyan a konferencia a nemzetközi sajtóban csekély visszhangot kapott és a külföldi lapok zömében a fasiszta párt politikai akciójának értékelte azt,³⁶⁸ mindez nem csökkentette a rendezvény szakmai színvonalát. Témánk szempontjából pedig láthattuk, hogy kiváló alkalmat nyújtott a magyar meghívottak számára, hogy felszólalásaikkal tovább erősíthessék az olasz–magyar baráti viszonyt, felhasználva azt a két ország tudományos-politikai eszmecseréjének terepét is.

4.1.3. Kétoldalú gazdasági szerződések Olaszország és Magyarország között

A kulturális kapcsolatok mellett a kölcsönös gazdasági kedvezmények és előnyök biztosítása is egyfajta eszközt jelentett a politikai együttműködés előkészítéséhez. 1926 októberében, amikor Mussolini az olasz–magyar megállapodás megkötésén fáradozott, ígéretet tett arra, hogy kedvezményeket biztosít Magyarország számára Fiume kikötőjében.³⁶⁹ A barátsági egyezmény ratifikálása után erre hamarosan sor is került, vélhetően azért, mert Olaszországnak szintén érdekében állt Fiume kereskedelmének felélénkítése, hogy a város újra betölthesse – vagy legalábbis megközelíthesse – azt a pozíciót, melyet a Monarchia felbomlása előtt Közép-Európa kereskedelmében birtokolt. A fiumei kikötőn áthaladó magyar áruforgalom fejlesztését célzó magyar–olasz jegyzőkönyvet a felek 1927. július 25-én írták alá. A kilenc cikkelyt tartalmazó egyezmény kimondta, hogy a szerződés életbe lépését követően Fiume kikötőjében a Magyarországról származó, vagy magyarországi rendeltetésű áruk közterhek és forgalmi könnyítések tekintetében az olasz árukkal azonos kedvezményeket élveznek, vagyis „nem tétetik különbség olasz lobogót vagy magyar lobogót viselő hajókon fuvarozott áruk

³⁶⁷ APPONYI 1933.

³⁶⁸ FRIED 2016. 112–117.

³⁶⁹ NEMES 1964. 45.

között.”³⁷⁰ Továbbá a szerződés a kikötő egy részét évi egy aranylíra ellenében bérbe adta Magyarországnak.³⁷¹

Az olasz kormány az aláírtak értelmében nemcsak helyet adott a magyar zászló alatt futó hajóknak Fiume kikötőjében, de segítette is a magyar áru Fiume irányába történő áramlását. Cserébe a magyar fél köteles volt hajózási vállalatot felállítani a városban a konvenció hatályba lépését követő három hónapon belül. Szintén három hónappal a szerződés életbe lépése után a szerződő felek vegyes bizottságot állítottak fel, amelynek feladata a Fiumén áthaladó magyar forgalom megkönnyítését segítő előnyök kidolgozása és a szállítmányok tarifáinak pontos megállapítása volt. Az olasz kormány ígéretet tett arra is, hogy a hagyományosan az olasz vasúton érkező magyar gabonát is a kikötőváros felé irányítják.³⁷²

Egy évvel az 1927-es jegyzőkönyv aláírása után, 1928. június 11-én Magyarország és Olaszország a „Fiume olasz birtoklása végett felmerülő anyagi kérdések ügyében”³⁷³ kötött egyezményt.³⁷⁴ A szerződés megkötése azt követően vált szükségessé, hogy az egykori magyar kikötőváros az 1924-es római egyezménnyel olasz fennhatóság alá került. Magyarország és Olaszország szabályozták a magyar állampolgárok Olaszországban fekvő javainak felszámolását, és az Olaszországban elhelyezett háború előtti magyar államadósság kérdését. Az egyezményben foglaltak alapján Fiume minden lakosa – beleértve a magyar nemzetiségűeket is – olasz állampolgárnak minősültek, így a pénzügyi kérdések a fiumei lakosokra nem vonatkoztak. Nem fiumei magánszemélyek esetén a háború előtt Olaszországban elhelyezett magyar adósságok rendezésével kapcsolatban az olasz hitelezőknek a szerződés életbe lépésétől számított hat hónapon belül kellett benyújtaniuk követeléseiket a magyar államhoz. Amennyiben a rendezés nem történt meg, az olasz hitelező igényt tarthatott a Vegyes Döntőbíróság határozatára. A magyar állampolgárok az olasz területen lévő vagyonaikat felhasználhatták adósságtörlesztésre.³⁷⁵ Az egyezményt Magyarországon törvénybe is iktatták.³⁷⁶

³⁷⁰ MNL OL. K 70. 335. csomó. Magyar–olasz, 1928–1934. 71. Magyar–olasz egyezmény a fiumei kikötőn áthaladó magyar kereskedelem fejlesztésének ügyében.

³⁷¹ Uo.

³⁷² Uo.

³⁷³ MNL OL. K 70. 334. csomó. 134/b. Egyezmény Magyarország és Olaszország között a Fiume olasz birtoklása végett felmerülő anyagi kérdések ügyében.

³⁷⁴ Bővebben lásd: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7606> Utolsó letöltés: 2017. 11. 01.

³⁷⁵ Uo.

³⁷⁶ 1928. évi XXIII. törvénycikk. Elérhető online: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7742> (Utolsó letöltés: 2017. 11. 01.)

Az 1928. július 4-én kötött olasz–magyar kereskedelmi és hajózási szerződés sikernek tekinthető, mivel viszonylag gyorsan hatályba lépett, és a vizsgált korszak végéig érvényben volt. A szerződést magyar részről Hory András és Nickl Alfréd követségi tanácsos, olasz részről pedig – mint minden mást – Mussolini írta alá.³⁷⁷ A szerződő felek megállapodtak abban, hogy kölcsönösen biztosítják egymás számára a kereskedelem és a hajózás szabadságát, és azokat a kereskedelmi jogokat, amelyeket a másik fél állampolgárai is élveztek. Így a felek szabadon utazhattak, letelepedhettek és folytathattak kereskedelmi tevékenységet a másik fél államának területén, ahol bármilyen tulajdonuk, ingóságuk lehetett éppen úgy, mint az adott állam polgárainak. Egymás hazájában a szerződők szabadon intézhették ügyeiket anélkül, hogy ezért bármiféle fizetési kötelezettség terhelte volna őket. Ipari tevékenység folytatását is szabadon engedélyezte számukra. A felek a másik állam területén mentesültek mindennemű katonai szolgálat, illetve az ehhez tartozó illetékek fizetése alól. A közterhekhez tartozó adókkal kapcsolatban felmerülő esetleges problémák esetén a szerződő felek polgárai ugyanolyan pénzbírói eljárásban részesültek a másik fél területén, mint a hazai polgárok. Egymás nyersanyagtermékeire, iparcikkeire a legnagyobb kedvezmény elvét alkalmazták, továbbá nem nehezítették behozatali és kiviteli vámokkal, illetve egyéb korlátozásokkal a köztük zajló kereskedelmet. Az egymás területén, vasúton keresztül vitt áruk esetében is könnyített tarifákat alkalmaztak. A hajókra vonatkozóan a rendelkezés leszögezte, hogy az olasz kikötőkbe érkező magyar hajók ugyanolyan bánásmódban részesülnek, mint az olasz hajók.³⁷⁸ A három évre kötött szerződést Magyarországon 1929-ben cikkelyezték be.³⁷⁹

Magyarország és Olaszország a kereskedelmi szerződéssel egy időben, 1928. július 4-én állategészségügyi egyezményt is kötött.³⁸⁰ Ennek lényege az volt, hogy a kereskedelmi könnyítések a jószágokra is vonatkoztak, de mivel azok – különösen a szárnyasok – betegséget is terjeszthetnek, importjukhoz orvosi igazolólevelet kellett kiállítani arról, hogy az adott szállítmány állatai egészségesek. Az állatszállítmányok esetén a származási bizonyítványt is mellékelni kellett.³⁸¹

³⁷⁷ MNL OL. K 70. 334. csomó. 1928-II-1-Olaszország. Kereskedelmi szerződés Magyarország és Olaszország között.

³⁷⁸ Uo.

³⁷⁹ MNL OL. K 70. 334. csomó. 1928-II-1-Olaszország. 1928/33.

³⁸⁰ MNL OL. K 70. 334. csomó. 1928-II-1-Olaszország. Állategészségügyi egyezmény Magyarország és Olaszország között.

³⁸¹ Uo.

Ami a kereskedelmi szerződés mérlegét illeti, elmondható, hogy Magyarország és Olaszország árucseréje folyamatos volt, ám az összes kivitel arányában egyik részről sem tekinthető számottevőnek a másik fél részére eladott áru mennyisége.³⁸² Magyarország főként állatokat (szarvasmarha, sertés, ló), feldolgozott sertésárut (zsír, szalonna), valamint gabonát exportált Olaszországba, ahonnan déligyümölcsöt, rizst, sajtot, ipari termékeket (személyautó, traktor, textil- és üvegáru) vásárolt fel. A számadatok azonban jól mutatják, hogy a két állam nem volt egymás elsős számú kereskedelmi partnere, mindkét ország folytatott más irányba is árukivitel.³⁸³ Mindebből azonban hiba lenne azt a következtetést levonni, hogy a két állam együttműködése sikertelen lett volna ezen a téren. A statisztikai adatok alapján készült táblázatok,³⁸⁴ amelyek az olasz–magyar kereskedelmi szerződés megkötésétől a vizsgált időszak végéig nyújtanak áttekintést a két állam behozatali és kiviteli forgalmának alakulását, ugyanis élénk árucserét mutatnak.

³⁸² ROMSICS 2010. 169.

³⁸³ MNL OL. K 69. 704. csomó. Olaszország – I-a-1. tétel. 3018. 1930. szám. Feljegyzés az Olaszországgal folytatott árucseréről, 1930. szeptember 23.

³⁸⁴ Az Olaszországból történő behozatalt és az Olaszországba történő kivitel bemutató táblázatokat a *Magyar Statisztikai Évkönyv* (1928–1934. évi könyvek) alapján készítettem. A számadatok értéke: „millió pengő”.

Az Olaszországból történő behozatal 1928 és 1934 között³⁸⁵							
	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934
Déli gyümölcs	9.842	8.951	7.858	5.902	3.853	4.838	5.013
Nyers rizs	3.741	4.600	4.221	2.449	2.062	1.903	2.409
Selyem (szövet, fonál)	2.871	3.032	3.455	2.865	1.097	2.403	8.441
Bőr	3.810	4.854	2.129	1.796	1.991	1.823	4.292
Pamutfonál- és cérna	1.108	999	1.820	2.956	947	2.004	-
Nyers kávé	1.993	2.118	1.651	937	870	556	523
Friss gyümölcs	1.362	1.272	1.396	620	455	573	667
Gyapjúfonál	43	227	1.348	915	457	386	2.298
Hántolt rizs	917	990	1.225	621	160	313	-
Gyapjúsövet	2.045	1.489	1.216	1.121	405	875	1.525
Kender és kenderkóc	457	1.069	1.181	998	895	1.074	1.103
Pamutszövet	2.579	1.698	1.031	684	150	181	1.038
Szivarkapapíros	671	1.020	949	1.078	1.087	838	-
Gépek és készülékek	494	295	834	514	157	198	365
Olajok	734	1.306	823	191	124	168	-
Automobil (tartozékok is)	1.807	1.621	737	316	206	494	916
Friss főzelék	1.528	600	717	495	207	298	-
Nyersanyag (foszfát, fém, kőolaj)	1.763	1.569	848	20	2	115	924
Nyers dohány	350	5700	-	22	-	471	1.198
Film	-	-	-	61	123	241	294
Burgonya	635	488	58	194	95	108	-
Kalapok (és tartozékok)	381	439	354	693	400	361	-
Olajos magvak	1.077	108	185	470	783	545	-
Kén	417	215	163	69	49	199	378
Egyéb áruk	7.788	7.212	6.484	6.642	1.956	2.265	9.030
Összesen	48.413	46.872	40.688	32.629	18.531	23.230	41.105

³⁸⁵ A táblázat alapja: *Magyar statisztikai évkönyv. 1928–1934. évfolyamok.*

Az Olaszországba történő kivitel 1928 és 1934 között³⁸⁶							
	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934
Szarvasmarha	6.197	24.392	64.713	24.012	10.972	13.661	10.118
Búza	1.677	14.725	19.254	1.563	7	4.464	10.030
Ló	2.366	4.201	4.223	1.733	504	339	305
Baromfi	206	594	3.272	3.990	4.037	1.337	1.610
Rozs	506	1.469	2.265	484	593	320	214
Burgonya	3.779	4.487	2.023	7.719	1.775	1.046	2.964
Liszt	611	1.560	1.776	1.690	243	661	390
Száraz bab	1.103	2.557	1.138	1.748	163	146	922
Gépek, készülékek	1.737	1.617	1.348	512	428	1.211	1.366
Villamos izzólámpa	532	820	697	371	303	260	197
Selyem	431	435	653	133	151	1.009	210
Szivar	130	171	645	445	267	221	197
Lucernamag	595	294	591	332	147	163	-
Maláta	624	405	505	789	491	642	250
Fabútor	440	360	461	496	390	457	373
Olajos magvak	526	573	397	1.396	504	254	107
Vas- és fémárúk	1.051	1.378	1.426	263	107	117	332
Cirokszakáll	582	550	299	301	154	156	94
Sertésáru	745	2.199	3.465	209	82	86	116
Vaj	12	7	258	1.159	362	334	287
Zab	17	731	48	-	113	3.167	688
Borsó	164	415	200	39	320	346	55
Pamutszövet, ruházat	311	412	25	448	140	89	148
Sertés, élőállat	85	387	-	33	36	82	109
Villamos készülékek	248	317	242	288	359	441	171
Árpa	190	293	84	103	66	282	292
Gyógynövény, gyógyszer	399	238	248	271	209	160	216
Szesz	269	159	75	490	122	98	95
Egyéb áruk	3.688	5.780	6.057	4.628	3.134	2.182	1.826
Összesen	20.221	71.525	116.338	55.645	26.179	33.731	33.659

Első ránézésre szembeötlő lehet az, hogy 1929 és 1932 között visszaesés volt tapasztalható az Olaszországból Magyarország felé irányuló árucere-forgalomban. Az adatok értékelésekor azonban figyelembe kell venni, hogy 1929-ben kirobbant gazdasági világválság Közép-Európában éppen ebben az időszakban érezte leginkább a hatását. Másfelől Olaszország nem elégedett meg a Magyarországgal kialakított, kétoldalú kereskedelmi kapcsolatokkal, hanem – amint arra már történt utalás – az egész térséget politikai és gazdasági befolyás alá kívánta vonni. A Magyarországból Olaszországba irányuló export ezzel szemben növekvő tendenciát mutatott a gazdasági világválság ideje alatt is.

A gazdasági világválság nyomán Olaszországban körvonalazódni kezdett egy olasz–osztrák–magyar vámszövetség terve. Az elképzelés Iginio Brocchi olasz gazdasági

³⁸⁶ A táblázat alapja: *Magyar statisztikai évkönyv. 1928–1934. évfolyamok.*

diplomata nevéhez fűződik, amely Magyarországon is kedvező fogadtatásra talált, s amiről még szó esik majd a későbbiekben.

4.2. Revízió és fegyverkezés

A két állam barátsági szerződésének aláírása a revíziós propaganda terén is éreztette hatását. Bár a történetírás általában a brit Rothermere revíziós kampányát szokta hangsúlyozni, az olasz kormány is több ízben nyíltan kiállt Trianon felülvizsgálatának szükségessége mellett. Az első lépést a Rothermere-féle kampányban játszott olasz szerep jelentette, amelyet Mussolini 1928 júniusában elmondott szenátusi beszéde követett. Szintén ez évben került sor a revíziót pártoló olaszokat tagjai között tudó *Amici dell'Ungheria* alapítására is, amely főleg a Gömbös-kormány idején folytatott intenzív propagandatevékenységet.

A korbeli magyar közvélemény hajlamos volt túlradó lelkesedéssel fogadni, s Mussolini magyarbarát érzelmeinek betudni a revíziós propaganda olasz támogatását, a források ismerete azonban árnyaltabb képet mutat a tárgyban, rávilágítva arra, hogy az olasz vezetőt a saját érdekei is jócskán vezérelték a Magyarország melletti kampány során.

4.2.1. A magyar revíziós propaganda olasz támogatása

1927. június 21-én az egyik legolvasottabb brit napilap, a *Daily Mail* „Magyarország helye a nap alatt” címmel olyan cikket közölt, amely nyíltan bírálta a trianoni békeszerződésben foglaltakat. Szerzője – és egyben a lap tulajdonosa –, Lord Harold Sidney Harmsworth Rothermere lord úgy vélte, hogy a nemzeti önrendelkezést hirdető wilsoni 14 pont ellenére Magyarország esetében figyelmen kívül hagyták az etnikai elvet a határok megvonásakor, és mintegy három és fél millió magyart elszakítottak az anyaországtól. Ahhoz, hogy Európában tartós béke uralkodhasson – fogalmazott a cikk –, vissza kellene juttatni a magyarlakta területeket Magyarországnak. Az írás megjelenésének dátumából joggal feltételezhető, hogy Mussolini szerepet játszhatott a Rothermere-kampány elindításában. A lord 1927 tavaszán, az olasz–magyar barátsági szerződés aláírását követően ugyanis Rómában járt, ahol találkozott Mussolinival.³⁸⁷ Rothermere visszaemlékezésében utalt is erre a találkozóra, viszont az ott elhangzottakról

³⁸⁷ ZEIDLER 2009. 57.

– sajnálatos módon – nem szolgált részletekkel.³⁸⁸ Feltehető azonban, hogy Rothermere és Mussolini megállapodtak abban, hogy a lord közöl néhány cikket erről a nagy érdeklődésre számot tartó témáról.³⁸⁹

Rothermere további cikkeket is megjelentetett a magyar revízió támogatása érdekében. A lord gyakorta a Népszavának küldte el a revízió ügyét támogató írásait, ami arra utal, hogy kapcsolatban állhatott a magyarországi szociáldemokrata párttal is. Egyébként a lap is gyakran felszólalt Trianon igazságtalansága ellen: „*A magyarországi szociáldemokrata pártot nagy ellentét választja el külső és belső politikai tekintetben a kormány politikájától, de nem választja el abban a törekvésben, amely a trianoni határok megváltoztatására irányul.*” – fogalmazott a lap Rothermere kampánya kapcsán.³⁹⁰

A lord a *Daily Mail* hasábjain publikált írásait megelőzően igyekezett tanulmányozni Magyarország etnikai viszonyait, és térképeket készített az általa méltányosnak vélt határjavaslatokról, amelyek azonban tartalmaztak pontatlanságokat az egyes nemzetiségek etnikai megoszlásának tekintetében.³⁹¹

Rothermere augusztus 30-án kelt írása szerint az olyan igazságtalanságok, mint a trianoni béke rendelkezései, előbb-utóbb háborúhoz fognak vezetni.³⁹² A kisantant többnyire figyelemmel kísérte a Rothermere-kampányt csakúgy, mint magát az olasz–magyar barátságot. Rothermere augusztus 30-ai cikke elsősorban Csehszlovákiában talált erőteljes ellenzésre, a kampány ellen országszerte tüntetések zajlottak. Andrej Hlinka, a Szlovák Néppárt vezetője kijelentette, hogy a szlovák nép minden erejével védelmezni fogja az első világháború után létrejött állapotokat.³⁹³ A csehszlovákok magyarelles kampánya végül odáig fajult, hogy Rothermere szükségesnek látta levélben felszólítani Eduard Beneš külügyminisztert annak befejezésére. Beneš kitérő válaszában arról biztosította a lordot, hogy kész információkkal szolgálni neki a csehszlovák–magyar viszonyra vonatkozóan.³⁹⁴

1928 márciusában a lord ismét felkereste Mussolinit, aki ez alkalommal kifejtette, hogy az olaszok őszinte barátsággal viseltetnek Magyarország iránt, és egész Európa érdekeivel ellentétes az az igazságtalan béke, amit Magyarországra rákényszerítettek.–

³⁸⁸ ROTHERMERE 1939. 35.

³⁸⁹ ZEIDLER 2009. 57.

³⁹⁰ NÉPSZAVA, 1927. július 2. 5. „A trianoni igazságtalanságot a nemzetközi reakció diktálta, jóvátévesztését tehát csak a nemzetközi demokráciától várhatjuk.”

³⁹¹ A térképeket lásd Rothermere visszaemlékezésében. ROTHERMERE 1939.

³⁹² ASMAE. AA. PP. 1919–1930. Ungheria. Busta 1757. Telegramma N. 2729/1019.

³⁹³ Uo. Telegramma N. 1195/526.

³⁹⁴ Uo. Telegramma N. 1959/628.

Hozzátette, hogy a történelem során nem született még olyan békeszerződés, amely örök időkre tartott volna. Rothermere ezt a beszélgetést 1928. március 8-án – Bethlen nyílt revíziós politikát meghirdető debreceni beszéde után négy nappal – interjú formájában publikálta, állítása szerint nagy port kavarva a francia, a csehszlovák és a román körökben. Magyarországon azonban örömmel üdvözölték az elhangzottakat, Rothermere-t és Mussolinit pedig „Magyarország legnagyobb barátainak” titulálták.³⁹⁵ A magyar lapok lelkes hangvételű cikkei közül talán *Az Est* írása érdemes kiemelésre, amely Mussolini márciusi nyilatkozatából azt a következtetést vonta le, hogy az Olaszországgal kötött szerződés kiváló politikai lépés volt, amelynek köszönhetően Magyarország többé nem áll egyedül a világban.³⁹⁶

A Mussolinival készített interjú a kisantant államok közül különösen Romániában keltett nagy visszhangot. Nicolae Titulescu román miniszterelnök a cikk hatására magához hívatta Raniero Paulucci di Calboli olasz népszövetségi megbízottat, akit betegágyában fogadott. Titulescu, mint halálos komolysággal előadta, annak hatására kapott tüdőgyulladást, hogy az olasz lapok Magyarország mellett kampányoló cikkeket jelentetnek meg Rothermere-től. Paulucci válaszul megpróbálta elmagyarázni Titulescunak, hogy a Romániával való szövetség ugyanolyan fontos Olaszországnak, mint az együttműködés a magyarokkal.³⁹⁷

Az angol kormány – talán a kisantant államok és Franciaország várható ellenkezése miatt is – kezdettől fogva hangsúlyozni igyekezett, hogy a Rothermere-kampány nem a hivatalos angol politikai köröktől indult, s annak támogatását nem élvezzi, annak ellenére, hogy az angol politikusok is igyekeznek megoldást találni a magyar revízió kérdésére.³⁹⁸

Benito Mussolini 1928. június 5-ei szenátusi beszéde legalább akkora visszhangot keltett Magyarországon, mint a Rothermere-kampány. Ebben a beszédben ugyanis Mussolini nyíltan kiállt a magyar határrevízió szükségessége mellett: „*Magyarország számíthat Olaszország barátságára. Meg lehet állapítani, hogy a trianoni szerződés területi meghatározásainál nagyon is elevenébe vágtak ennek az országnak (...) A magyar nemzet (...) jobb sorsot érdemel. Nemcsak az egyetemes igazság szempontjából, de*

³⁹⁵ ROTHERMERE 1939. 35.

³⁹⁶ AZ EST, 1928. március 31. 4. „Mussolini nyilatkozata a külügyi bizottságban”.

³⁹⁷ DDI. Settima serie, vol. 6. 263. irat. Paulucci de'Calboli Mussolininak, 1928. április 19.

³⁹⁸ MAGYARSÁG. 1927. augusztus 10. 1. „Az angol parlament magyar bizottsága Rothermere lord akciójától függetlenül alakult meg”.

Olaszország érdekeinek szempontjából is kívánatos, hogy a magyar nemzetnek ez a jobb sorsa bekövetkezzék.”³⁹⁹

A magyar kormány nevében Hory András fejezte ki köszönetét az olasz kormányfőnek, aki válaszul kifejtette, hogy véleménye szerint 1935-re olyan körülmények fognak uralkodni az európai nemzetközi élet színpadán, amelyek lehetővé teszik, hogy gyakorlati lépések is történjenek a Trianonban aláírtak felülvizsgálatára. Mussolini hangsúlyozta, hogy amikor a revízió kapcsán mérsékletre inti Bethlent, akkor nem a magyar nemzet reményeit és lelkesedését akarja kioltani, csupán arra szándékozik felhívni a figyelmet, hogy a korai bizakodás sok esetben csalódáshoz vezet.⁴⁰⁰

Természetesen a magyar sajtó is lelkesedéssel fogadta Mussolini szavait. A revizionista *Magyarság* szerint a beszéd szakít a titkos diplomáciának nevezett ármánykodással, és nyíltan kitér az Európában fennálló problémákra. Mindez a Trianon óta elhangzott legfontosabb magyar beszéddé teszi Mussolini kijelentését.⁴⁰¹ Szintén a régi, a valóságot szóvirágok mögé rejtő diplomáciától való eltérést emeli ki *Az Est*, mely szerint Mussolini beszéde alapvető igazságokat mondott ki Magyarország helyzetéről és arról, hogy a békeszerződések nem örök érvényűek, különösen akkor, ha kényszer alatt születtek.⁴⁰² A *Népszava* tényeken alapuló, kommentárok nélküli cikket közölt a szenátusi beszédről.⁴⁰³

A szenátusi beszéd hihetetlen lelkesedést váltott ki a magyar közvéleményben. Több százezer, Mussolininak címzett levél érkezett Magyarországról a legkülönbözőbb társadalmi osztályok képviselőitől a beszédet követően, amelyek mindegyike megköszönte, hogy Mussolini felszólalt a magyar revízió érdekében. A határon túlra került magyarok is köszönetüket fejezték ki a Ducénak. Bár néhány levél említi, hogy a világháborúban sajnálatos módon egymás ellen harcolt a két nép, Magyarország időközben felismerte, hogy Mussoliniban a legnagyobb pártfogóját tisztelheti.⁴⁰⁴ A levelek között akadt olyan, amit magánszemélyek írtak, de a többség egész települések lakosságának aláírásával, iskolák diákjaitól és tanáraitól, illetve egyesületek tagjaitól származott, és mindegyikük a magyarok Mussolini iránt érzett hálájáról tanúskodik.

³⁹⁹ MUSSOLINI 2000. 23.

⁴⁰⁰ MNL OL. K 64. 30. csomó. 1928 – 23. tétel. 395. res. pol. 1928. Hory Walkónak, 1928. június 15.

⁴⁰¹ MAGYARSÁG. 1928. június 7. 3. „Mussolini békerevíziós beszéde mindenütt mély hatást keltett”.

⁴⁰² AZ EST. 1928. június 7. 1. Vezércikk, cím nélkül.

⁴⁰³ NÉPSZAVA. 1928. június 6. 5. „Mussolini a békeszerződés revíziójáról”.

⁴⁰⁴ ASMAE. AA. PP. 1919–1930. Ungheria. Busta 1765. Szám nélkül. A sajtóhivatal fordító osztályának feljegyzése, 1929. február 7.

Mussolini beszéde reményt ébresztett a lakosságban a revízió megvalósíthatóságát illetően, és egyeseket tettekre sarkalltak az elhangzottak. Például Szegeden a Művezetők Országos Szövetsége 38. kerületi egyesülete 1928. november 18-án tartotta meg revíziós gyűlését, ahol elhatározták, hogy a jövőben követelni fogják az igazságtalan béke jogorvoslását. Erre a fő alapot Mussolini beszéde szolgáltatta, amely a szegediek szerint bizonyíték arra, hogy a béke aláírói közül is sokan belátták már a tévedésüket.⁴⁰⁵

Orosháza község nevében a községi bíró, Baranyai Kálmán így fogalmazott: *„Ami a sötét, viharos éjszakában bolyongó vándornak egy parányi csillag felragyogása; ami a nehéz beteg mellett virrasztóknak az első hajnalsugár reszketése, olyanok voltak a Miniszterelnök Úrnak önzetlen, testvéri szeretetből fakadt, férfias, bátor kijelentései a Magyar-Igazság érdekében. Nekünk a gyűlölet és igazságtalanság, sötétségbe taszított édes Hazánk betegágya mellett kétségbeesetten virrasztó magyaroknak az Ön szavai új erőt, új reménységet, új hitet adtak. (...) A magyar alföldön egy 25.000. lelket számláló szűn magyar falu apraja és nagyja, fiatalja és öregje, minden harang kondulására összetett kézzel imádkozik, hogy áldja meg Isten Miniszterelnök Urat, családját, kormányát, országát és népét, hogy lássák meg mielőbb egy síró nemzet fiaival együtt az Igazság diadalát, Nagy Magyarország feltámadását.”*⁴⁰⁶

Míg az orosházaiak levele a Mussolini szavai nyomán éledt reményt emelte ki, addig a Magyar Nemzeti Szövetség olcsvaapáti-i csoportja az olasz vezető bátorságát dicsérte: *„Az olasz szenátus nyilvános ülésén a trianoni szerződés igazságtalansága ellen való bátor állásfoglalásáért hálás szívvel köszönti s életére és további működésére Isten áldását kéri a Magyar Nemzeti Szövetség olcsvaapáti-i csoportja nevében Fóris Lajos elnök.”*⁴⁰⁷

Megint mások örömmel ismerték fel Mussoliniban a magyar revízió ügyének támogatóját: *„Kegyelmes Uram! Engedje meg, hogy azon jóindulatáért, amelyet velünk szemben szegény elhagyatott tönkre tett magyar nemzetért tett leghálásabb köszönetünket fejezzük ki. Kérjük az Egek urát tartsa meg hosszú életben és egészségben nemzetének dicsőségére. (...)Magunkat kegyes jóindulatába ajánlva vagyunk Kegyelmességednek alázatos tisztelőjei! Pattermann János földbirtokos, és más becskei polgárok.”*⁴⁰⁸

⁴⁰⁵ Uo. Szám nélkül. Határozat, 1928. november 18.

⁴⁰⁶ Uo. Szám nélkül. Orosháza község levele Mussolininak, 1929. március 11. A leveleket eredeti helyesírással idézem.

⁴⁰⁷ Uo. Szám nélkül. Fóris Lajos levele Mussolininak, 1929. január 19.

⁴⁰⁸ Uo. Szám nélkül. Pattermann János levele Mussolininak, 1929. június 22.

A lányokat, nőket Mussolini együttérzése hatotta meg: „*Szívem melegével üdvözlöm Önt, mert velünk érez és tudja, hogy minden egyes hazáját szerető igaz magyar szív a trianoni szörnyű igazságtalanságba soha soha nem nyugodhat bele! Honleányi üdvözlettel: Dala Vilma.*”⁴⁰⁹

A szombathelyi állami leánylíceum minden osztálya azonos szövegű levélben igyekezett megköszönni Mussolini szavait: „*Főméltóságú Herceg, Miniszterelnök Úr! Hűséges magyar szívvel köszöntik Főméltóságodat, mint a magyar nemzet nemes és önzetlen barátját a szombathelyi m. kir. állami leánylíceum I. osztályának növendékei. Szombathely, 1929. jan. 25-én. Mélységes hálával és hódolattal: aláírások.*”⁴¹⁰

Hasonló tartalmú leveleket kapott egyes magyaroktól Lord Rothermere is, akit folyamatosan invitáltak, hogy látogassa meg Magyarországot, és az ország díszpolgárává is avattak.⁴¹¹

De vajon indokolt volt-e az a már-már eufórikus hangulatot mutató lelkesedés, amit Mussolini szenátusi beszéde a magyarság körében előidézett? Egy rövid levéltári feljegyzés rávilágít arra, hogy minden bizonnyal nemleges választ kell adnunk a kérdésre. Rudnay Lajos hágai magyar követ olasz kollégájával, Francesco Barbaróval beszélgetett a magyar revíziós kampányról. Barbaro elmondta, hogy Mussolini beszédének szóban forgó része valóban vonatkozott Magyarországra is, ám elsősorban azt kívánta kifejezni, hogy Olaszország a párizs környéki békéknek az olaszokra nézve kedvező revízióját kívánja elérni. A magyar követ szerint ez az információ nem a magyaroknak volt szánva, csak egy véletlen elszólásból derült ki. Így a kérdés diszkrétan kezelendő.⁴¹² Mindazonáltal az, hogy Olaszország nyilvánvalóan főként saját céljait kívánta elérni a revízió által, nem jelentette a magyaroknak nyújtott támogatás végét. Ezt bizonyítja az is, hogy Mussolini csak 1934 őszén érdeklődött Gömböstől, hogy a magyar revíziós elképzelés voltaképpen hogyan is néz ki a gyakorlatban. A magyar miniszterelnök elgondolását egy saját készítésű revíziós térképpel illusztrálta az 1934 novemberében esedékes római útja során, amit etnikai, földrajzi és gazdasági szempontok figyelembe vételével készített.⁴¹³ Gömbös terve alapján Magyarország 195 ezer négyzetkilométer területű lett volna, mellyel 1,7 millió magyar visszakerült volna az anyaországhoz. A terv

⁴⁰⁹ Uo. Szám nélkül. Dala Vilma levele Mussolininak, 1929. február 20.

⁴¹⁰ Uo. Szám nélkül. A Szombathelyi Állami Leánylíceum első osztályának levele Mussolininak, 1929. január 25.

⁴¹¹ ROTHERMERE 1939. 36.

⁴¹² MNL OL. K. 63. 208. csomó. 23. tétel. 23/1. 93/pol.

⁴¹³ DDI. Settima serie, vol. 16. 111. irat. Mussolini–Gömbös találkozó, 1934. november 6.

megvalósulása gazdasági és katonai előnyöket is hozott volna. Megvalósíthatóságával azonban sem ő, sem Mussolini nem számolt, noha az olasz kormányfő a tervet mérsékeltnak és tárgyilagosnak ítélte.⁴¹⁴

Arról, hogy a kisantant államok miként reagáltak a szenátusi beszédre, sem az olasz, sem a magyar források nem szolgálnak információkkal. Az olasz diplomáciai iratok csak a magyar revízió olasz támogatásának romániai fogadtatásáról közölnek két rövid bejegyzést. Eszerint a románok 1929 januárjában kijelentették, hogy a magyar revíziós igények nyílt támogatása esetén az olasz–román barátság nem működhet.⁴¹⁵ Ugyanez év júniusában pedig a románok tettek még egy kísérletet a magyarbarát olasz propaganda megfélemezésére, mondván, hogy az nemcsak a román kormányt, hanem a román közvéleményt is sérti.⁴¹⁶ Mivel Olaszország Romániában látta a jugoszláv-ellenes törekvéseinek másik lehetséges partnerét, ezt követően a magyar revízió érdekében kifejtett propaganda éveken keresztül csendesebb vizeken folyt tovább, nevezetesen az *Amici dell'Ungheria* nevű egyesület berkein belül.

Az egyesület 1928 novemberében, Mussolini pártolásával alakult Milánóban. Hivatalosan a magyar–olasz kapcsolatok erősítését tűzte ki célul, és amely a magyar kultúrát volt hivatott terjeszteni az olasz közönség előtt.⁴¹⁷ A szervezet, amelyet Balla Ignác műfordító vezetett, valójában nem kifejezetten kulturális célokat szolgált, hanem a Magyarország határrevíziója érdekében történő, minél szélesebb körű reklámozást kívánta elősegíteni.⁴¹⁸ Ennek előzménye az volt, hogy Herczeg Ferenc író – aki Balla műveinek nagy részét olaszra fordította – a Magyar Revíziós Liga megalapítását javasolta, amelynek feladata a propagandaanyagok nyomtatása lenne. A Ligában gazdasági szakemberek és szociológusok is helyet kapnának, és élükön egy bizottság állna, az elnöki posztot pedig Herczeg töltené be. Az egyesület mentes lenne a politikai karaktertől, társadalmi szervezetként működne. A Liga nem a kormány irányítása alatt állna, hanem önállóan tevékenykedne, szervezeteket létrehozva külföldön is.⁴¹⁹ A Revíziós Liga tevékenységét az olasz kormány élénk figyelemmel kísérte, kiemelten kezelve az egyesület által szervezett konferenciákat, ahol a meghívott tudósok különböző aspektusok mentén járták körbe a revízió kérdését és a közép-európai helyzetet, s hathatós érvekkel

⁴¹⁴ Zeidler, 2009. 152–154.

⁴¹⁵ DDI. Settima serie, vol. 7. 167. irat. Preziosi Mussolininak, 1929. január 12.

⁴¹⁶ Uo. 488. irat. Preziosi Mussolininak, 1929. június 15.

⁴¹⁷ MNL OL. K. 63. 208. csomó. 23. tétel. 23/7. 32293.

⁴¹⁸ ZEIDLER 2009. 130.

⁴¹⁹ ASMAE. AA. PP. 1919–1930. Ungheria. Busta 1757. Telegramma N. 2389/78.

igyekeztek alátámasztani a magyar határok kiigazításának szükségességét.⁴²⁰ Ehhez hasonló, hosszabb-rövidebb ideig működő szervezetek már az első világháborút követően is alakultak. A legismertebb az 1918 novemberében létrejött Területvédő Liga, vagy ismertebb nevén Tevél volt, mely nagyjából másfél évig működött. Ez a propagandaszervezet röpiratok segítségével agitált a magyarság hazafias hangulatának felélesztése, és a volt etnikai kisebbségek megnyerése érdekében. E szervezet utóda a Nemzeti Szövetség lett, melynek röpiratai nagyban hozzájárultak a magyarság Trianon-ellenes hangulatának fenntartásához.⁴²¹

Az *Amici dell'Ungheria* elsősorban a revízió szükségességének kulturális, történeti, földrajzi és gazdasági érvekkel történő alátámasztásában segédkezett. Többnyire a Magyarországon megjelent propagandafüzetek olasz fordítását terjesztette, valamint kirándulásokat szervezett Magyarországra, amelyek lehetővé tették az olaszok számára a magyar körülmények megismerését.

Ezt a fajta propagandát Olaszország a korszakban végig szívesen segítette, azonban 1928-tól kezdve Mussolini mindinkább igyekezett mérsékleltre inteni Bethlent a nyílt kampányolást illetően. Ennek fényében Rothermere cikkeinek hangvételt – amelyek olykor-olykor napvilágot láttak a Daily Mail hasábjain – is egyre inkább kifogásolta az olasz politikai vezetés, és mint a budapesti olasz követ, Ercole Durini di Monza jelentette, maga Bethlen is kezdte kényelmetlennek érezni a Rothermere-akciót. Durini erre hivatkozva kérte az olasz kormányfőt, hogy tegyen valamit a lord kampányának visszafogottabbá tétele érdekében.⁴²²

Arra, hogy Mussolini – akinek, mint láthattuk, jelentős szerepe volt a Rothermere-kampány elindításában, és a Daily Mailnek adott interjújában, valamint szenátusi beszédében maga is nyíltan kiállt a magyar revízió szükségessége mellett, Hory András 1929 júliusában készített, hosszú jelentése ad magyarázatot. A követ – akinek szavait érdemesnek tartom hosszabban idézni – úgy ítélte meg, hogy a revízió nyílt támogatását illetően Mussolini és a külügyminisztérium vezérkarának véleménye nem feltétlenül volt összhangban egymással:⁴²³ „Az olasz–magyar baráti szerződés megkötése óta az olasz külpolitika – egy-két részlet-sikertől eltekintve – legjobb esetben stagnálónak mondható. Távolról sem akarom azt állítani, mintha ez kizárólag a velünk való barátkozással

⁴²⁰ Uo. Telegramma N. 2526/1031.; Telegramma N. 2776/937. és Telegramma N. 3036/1204.

⁴²¹ ZEIDLER 2009.

⁴²² DDI. Settima serie, vol. 7. 261. irat. Durini Mussolininak, 1929. február 17.

⁴²³ MNL OL. K 64. 35. csomó. 1929 – 23. tétel. 558. res. pol. 1929. Hory Walkónak, 1929. július 14.

függene össze, bár a kisentente-államokkal, nevezetesen a Romániával való összeköttetés, a besszarábiai ajándék dacára, jórészt miattunk lazult meg. Azonban a magát kissé izoláltnak érző és emiatt idegeskedő Palazzo Chigi tehetetlenségében máshol keresi – és könnyen bennünk találja meg a bűnbakot. (...) És itt ki kell térnem egy korábban jelentett tényre, amelyet ebben az összefüggésben is vizsgálnunk kell, és ez azon mentálisbeli különbség, amely Mussolini és a Palazzo Chigi vezérkara között fennáll. Míg ugyanis az olasz kormányelnök – legalább ma még – fenntartás nélküli barátunk, aki a politikai kalkulációkon kívül tényleg emberi rokonszenvvel viseltetik a magyar nemzet iránt, addig ugyanez nem állítható a külügyminisztérium vezetőségéről. A Palazzi Chigi urai, akik a sacro egoismo jegyében születtek és nevelődtek és akik sokkal inkább diplomaták, mintsem hogy a szentimentalizmusnak a legkisebb mértékben is teret adjanak, talán nem is osztják teljesen a Duce politikáját, legalább is nem minden részletében. Egy részük talán még nem tudta kilökni magából a korábbi politikai tradíciókat és esetleg nem érti meg, hogy miért kell Olaszországnak Közép-európai politikáját a magyar törekvésekhez szabni. Az áldozatokat, amelyeket Olaszország értünk hoz, láthatólag diszporcionáltaknak tartják, és – mint erről különböző elszólások és bizalmas információk révén meggyőződtem – a Ducenak Magyarország iránti politikai bőkezűségét sokallják. Erre abból is következtetni, hogy sok esetben a Mussolinivel megbeszélte és általa akceptált előterjesztéseimnek nincs meg a fogamatja. Kereken kimondva sokszor megkíséreltek elamerikázni olyan ügyeket, amelyeket illetőleg Mussolini határozott ígéretet tett nekem. És ha a szabotálás nem is járhat sikerrel, a végleges megoldást igen sokszor kihúzzák, legalább is a kormányelnöknél tett újabb lépésemig. Az elmondottak nem állanak Grandi úrra, aki politikailag és emberileg is 100%-ig híve a Ducenak és aki a politikai elgondoláson kívül személyes szimpátiái folytán is erős támogatója a magyar ügynek.”⁴²⁴

A külügyminisztériumon belüli nézeteltérés miatt Grandi azt javasolta Horynak, hogy kifelé a jövőben kevésbé demonstrálják a magyar–olasz barátságot.⁴²⁵ Ahhoz, hogy egyes olasz körök helytelenítették a magyar törekvések nyílt olasz támogatását, a Hory által vázolt okokon túl minden bizonnyal hozzájárult az 1928 elején történt szentgotthárdi fegyverbotrány is, amely voltaképpen leleplezte Európa többi állama előtt, hogy Magyarország olasz segítséggel kíván fegyverkezni.

⁴²⁴ Uo.

⁴²⁵ Uo.

4.2.2. A szentgotthárdi fegyverbotrány és a milánói Bethlen–Mussolini találkozó

Tekintve, hogy a trianoni békeszerződés revíziója esetén számítani lehetett az utódállamok heves reakcióira, amely akár fegyveres konfliktust is jelenthetett, Magyarország – amelynek az egykori Monarchia fennállása alatt nem volt saját hadserege, és fegyveres erejét a Honvédség jelentette – a revízió gyakorlati megvalósításához alapfeltételnek érezte az ország katonai erejének kiépítését. Az olasz–magyar barátsági szerződés aláírása során a két miniszterelnök szóban megállapodott abban, hogy igyekeznek lehetőséget teremteni Magyarország fegyverkezésére.

Ennek az igyekezetnek az eredménye volt az osztrák–magyar határon zajló vámvizsgálat során, 1928. január 1-jén felfedezett, állítólagosan gépalkatrészeket, ám valójában fegyveralkatrészeket tartalmazó öt vasúti kocsi,⁴²⁶ amelynek feladójaként a veronai Commercio Universale Ferramento d’Ordini S.A. nevezetű olasz cég szerepelt,⁴²⁷ címzettjeként pedig Varsó, míg köztes állomásként Nové Mestót, azaz Sátoraljaújhelyet jelölték meg.⁴²⁸ Az csak utóbb, a vizsgálódásokat követően derült ki, hogy mind a veronai feladó, mind a varsói címzett fiktív cégek voltak.⁴²⁹ Az osztrák vámhatóságok tüstént vissza kívánták szállítani a vagonokat Ausztria területére, ehhez azonban a magyarok nem járultak hozzá, mondván, hogy a kocsik Magyarország területén találhatóak, így azokat a magyar szakemberek vizsgálódásának kell alávetni.⁴³⁰ Ennek következtében Ausztriában nyilvánosságra hozták az ügyet, ami nemzetközi botrányt keltett.⁴³¹

A Magyar Távirati Iroda tudósításai szerint az ügygel elsőként a francia sajtó foglalkozott, mely szerint Szentgotthárdnál fegyvercsempészésre történt kísérlet.⁴³² Azonnal kiderült, hogy a szállítmány Olaszországból érkezett, így Franciaország nyíltan megvádolta Olaszországot azzal, hogy fegyveres támogatással segíti Magyarország kisantant-ellenes törekvéseit.⁴³³ A Duce azonban nem zavartatta magát a francia sajtó támadásától. A budapesti követet instruálva Mussolini így reagált az esetre: „*A szentgotthárdi incidenssel kapcsolatban kérem Önt [Durinit – H. P.], tudassa Bethlen*

⁴²⁶ NEMES 1964. 83–84.

⁴²⁷ ZSIGA 1990. 47.

⁴²⁸ MNL OL. MTI „Könyomatos” hírek. Napi tudósítások, K 428.a. 1928. január 6. 1. old.

⁴²⁹ NEMES 1964. 89.

⁴³⁰ TOYNBEE 1929. 161.

⁴³¹ JUHÁSZ 1988. 111.

⁴³² MNL OL. MTI „Könyomatos” hírek. Napi tudósítások, K 428.a. 1928. január 3. 11. old.

⁴³³ IL CORRIERE DELLA SERA, 1928. január 29. 1. „Punte francesi contro l’Ungheria”.

gróffal és a befolyásos politikai körökkel, hogy Olaszország a lehető legnagyobb közönnyel, minden aggodalom nélkül szemlélte és szemléli azon európai – különösen francia – sajtóhíreket, melyek a békeszerződések megszegésével, valamint Magyarország felfegyverzésével, illetve szabad és méltóságteljes politikára való biztatásával vádolják Olaszországot. Mindazonáltal a szentgotthárdi incidens lehetséges következményeit egyedül Olaszország fogja viselni, mivel ő a történelemért a felelős. A fasiszta kormányt a legkevésbé sem fogja zavarni az ellene irányuló támadás abban, hogy a jövőben is segítő kezet nyújtson Magyarországnak, biztosítva [Magyarországot – H. P.] arról a szolidaritásról és barátságról, amely [az olasz kormányt – H. P.] a magyar néphez és kormányához fűzi.”⁴³⁴ Ez a levél, melyet Mussolini Ercole Durini di Monza budapesti olasz követnek írt, több dologra is rávilágít. Egyrészt sejteni engedi, hogy a Duna-medencében való rivalizálás miatt a francia–olasz viszony nem éppen rózsás, másrészt leszögezi, hogy Mussolini továbbra is segíteni fogja a tőle telhető eszközökkel Magyarország fegyverkezését. Mussolininak nem kimondottan a magyar határok kiigazítása állt érdekében, hanem a versailles-i békerendszer egészének revideálása, mely Jugoszlávia kiiktatását eredményezhette volna. A magyar határrevíziót Mussolini vélhetően ehhez tekintette egy lépésnek.

Magyarország esetleges fegyverkezése félelmet keltett a kisantant államok körében, különösen Csehszlovákiában, bár feltehető, hogy ezek az államok maguk sem gondolták komolyan, hogy Magyarország megtámadhatja őket, csupán minden alkalmat igyekeztek megragadni a revízió-ellenes kampányra. Olaszországban az egyik legolvasottabb, korszakunkban a fasiszta kormány irányítása alatt álló olasz napilap, az *Il Corriere della Sera* Apponyi Albert magyar legitimista politikust idézte, aki neveltségesebbnek vélte a kisantant aggodalmait. Úgy gondolta, hogy egyszerűen szólni való, ha valaki Magyarországot a Trianon utáni hadseregével támadásra képesnek tartja.⁴³⁵ Ezzel az olasz politikusok nagy része is egyetértett, akik úgy vélték, hogy Prága akarja mindenáron felfűjni a fegyverszállítmány ügyét, a többi kisantant-állam csak megy utána.⁴³⁶ A három kisantant-állam ugyanis népszövetségi eljárást kívánt kezdeményezni annak érdekében, hogy Magyarországon visszaállítsák a Szövetségek közötti Katonai

⁴³⁴ DDI. Settima serie, vol. 6. 6. irat. Mussolini Durininak, 1928. január 6.

⁴³⁵ IL CORRIERE DELLA SERA, 1928. január 22. 1. „L’Ungheria decise a respingere”.

⁴³⁶ DDI. Settima serie, vol. 6. 29. irat. Durazzo Mussolininak, 1928. jan. 19.

Ellenőrző Bizottságot,⁴³⁷ melynek működése 1927 márciusában, közvetlenül az olasz–magyar barátsági szerződés aláírását megelőzően szűnt meg.

Az olasz–magyar közeledésben leginkább érintett kisantant ország, Jugoszlávia kevésbé aggódott, mint Csehszlovákia. A jugoszláv külügyminiszter, Vojislav Marinković úgy vélekedett, hogy Jugoszláviának folyamatos kapcsolatban kell állnia a másik két kisantant-állammal. Mivel a délszlávok is arra gyanakodtak, hogy Szentgotthárdon Magyarország fegyvercsempészési kísérlete lepleződött le, ők is támogatták a Népszövetségtől vizsgálatot követelő jegyzék átnyújtását, azonban Marinković azt is hangsúlyozta, hogy Jugoszlávia figyelmét és idejét inkább az Olaszországgal fennálló súlyos nézeteltérések kötik le.⁴³⁸ Ráadásul ez idő tájt Jugoszlávia javítani kívánta viszonyát Magyarországgal.⁴³⁹

A harmadik kisantant-állam, Románia eleinte ugyanolyan hangosan követelte a Népszövetség precedensértékű beavatkozását sürgető jegyzék átadását, mint társai, azonban alig pár hét múlva visszakozni kezdett, és a benyújtás elhalasztása mellett foglalt állást.⁴⁴⁰ Ezt Titulescu hivatalosan azzal indokolta, hogy „*tekintettel Anglia, Olaszország és Lengyelország Genfben elfoglalt álláspontjára* [vagyis az eltussolásra való hajlandóságra – H. P.], *az volt a benyomása, hogy e kérdésben a kisantant kisebbségbe kerül, és úgy gondolta, egy ilyen kalandot nem szabad megkockáztatni, és óvatosan kell eljárni.*”⁴⁴¹

Románia természetesen nem azért változtatta meg álláspontját, mert hirtelen szívélyes magatartást kívánt tanúsítani Magyarország irányába. A háttérben Mussolini állt, aki január közepén közölte, hogy nem fogja hagyni a kisantantnak Magyarország befektetését, és azt, hogy a három állam hasznot húzzon a fegyverszállítmány lebukásából.⁴⁴² Ezt megerősíti Walko számjeltávirata is, amely szerint az olasz miniszterelnök kategorikusan kijelentette, hogy nem engedi felfűjni az ügyet, és ürügyre használni azt bárminemű propagandához.⁴⁴³ Január 27-én Titulescu Rómába utazott, hogy az Olaszország és Románia között fennálló nézeteltérések tisztázását követően kereskedelmi egyezményről tárgyalhasson Mussolinival. Mind az *Il Corriere della Sera*,

⁴³⁷ Uo. 29. irat. Durazzo Mussolininak, 1928. jan. 19.

⁴³⁸ Francia diplomáciai iratok. 5. irat. Dard (belgrádi francia követ) Briand-nak, 1928. január 20.

⁴³⁹ ZSIGA 1990. 12.

⁴⁴⁰ MNL OL. MTI „Könyomatos” hírek. Napi tudósítások, K 428.a. 1928. január 27. 3. old.

⁴⁴¹ Francia diplomáciai iratok. 6. irat. Beaumarchais (római francia nagykövet) Briand-nak, 1928. január 27.

⁴⁴² DDI. Settima serie, vol. 6. 23. irat. Mussolini Pauluccinak, 1928. január 16.

⁴⁴³ MNL OL. K 64. 30. csomó. 1928 – 23. tétel. 44. szám. Walko Horynak, 1928. február 6.

mind az *Il Giornale d'Italia* arról cikkezett, hogy az olasz–román viszonyban két Magyarországgal kapcsolatos kérdés okozott feszültséget. Az egyik kérdés az erdélyi optások, vagyis a romániai földreform során kisajátított birtokok tulajdonosainak ügye, a másik pedig a szentgotthárdi incidens volt.⁴⁴⁴ Azaz feltehetően Mussolini közölte Titulescuval, hogy Olaszország és Románia között mélyreható szerződés – legyen szó akár gazdasági, akár politikai egyezményről – abban az esetben lehetséges, ha Románia mérsékletet tanúsít a Magyarországgal követendő politikáját illetően, így a szentgotthárdi incidensben is. Ennek fényében érthető, hogy Románia Titulescu római útja után igyekezett kevésbé harciasan reagálni a Szentgotthárdon történetekre.

A főként külpolitikai ügyekkel foglalkozó, Virginio Gayda által szerkesztett *Giornale d'Italia* hasábjain az is kifejtésre került, hogy a szentgotthárdi incidenst az olasz vezetőség egy jelentéktelen esetnek tartja, amelyet csak a csehszlovák sajtó, illetve Európa más államainak baloldali periodikái fűjtak fel. A lap úgy vélte, hogy a kisantant államoknak nem áll jogában katonailag ellenőrizni Magyarországot, mint ahogyan nem volt joguk ehhez akkor sem, amikor még működött ott a Szövetségi Katonai Ellenőrző Bizottság.⁴⁴⁵ Azaz Olaszország maximálisan kiállt Magyarország mellett, és azzal, hogy hangsúlyozta az eset jelentéktelen voltát, saját magát is védeni igyekezett.

A lefűlelt küldemény állítólagos címzettjeként Jozef Piłsudski marsall Lengyelországa szerepelt, és a magyar politikai elit még akkor is ragaszkodott ahhoz, hogy a fegyvereket Varsónak szánták, amikor már minden európai állam számára egyértelmű volt, hogy mi is történt valójában. „*Fegyverküldemény Varsóba lengyel rendelőnek volt és van szánva. Hadianyag itt tartása azért történt, mert MÁV. osztrák vasutaknak incidens kivizsgálására közösen kiküldendő bizottságot javasolt, magyar területen már átadott vámküldemények osztrák közegek által való feltörése miatt. Ennek megejtése után küldemény rendeltetési helyére megy.*”⁴⁴⁶ – jelentette ki táviratában Khuen-Héderváry Sándor, a magyar külügyminiszter állandó helyettese. Lengyelország rendkívüli korrektségről tanúbizonyságot téve reagált a történetekre. Bár Piłsudski kijelentette, hogy Varsó nem rendelt fegyvereket senkitől, hivatalos cáfolatot nem adott

⁴⁴⁴ IL CORRIERE DELLA SERA, 1928. január 27. 1. „Nessuna antitesi d'interessi fra Italia e Romania”; IL GIORNALE D'ITALIA, 1928. február 1. 1. „Titulescu precisa con una dichiarazione ufficiale la politica romana nella questione di San Gottardo”.

⁴⁴⁵ IL GIORNALE D'ITALIA, 1928. február 2. 2. „L'incidente di San Gottardo e la Piccola Intesa”.

⁴⁴⁶ MNL OL. K 64. 31. csomó. 35.a tétel. 5049/4. szám. 9. res. Pol.

ki az esetről, ami jelentős segítséget jelentett a szorult helyzetben lévő magyar kormánynak.⁴⁴⁷

Varsó tehát jó szándékkal viseltetett Magyarország iránt a Szentgotthárdon lebukott fegyverszállítmányt illetően. A későbbiekben Piłsudskiék úgy nyilatkoztak a lengyelországi olasz katonai attasé előtt, hogy amennyiben előre be lettek volna avatva a fegyverszállítás ügyébe, szívesen segítettek volna, és nem torkollott volna botrányba az eset.⁴⁴⁸ Megjegyzendő, hogy Lengyelország rendelhetett volna nyíltan is fegyvereket, nem szorult volna rá egy titkos szállítmányra. Ez a tény vélhetően hozzájárult ahhoz, hogy Magyarország nem moshatta le magáról, hogy fegyverek importálásával kísérletezett. Lengyelország azonban tisztában volt azzal, hogy Trianon rendelkezései nem tettek más módot lehetővé arra, hogy hazánk esetlegesen felállítson egy önvédelemre képes hadsereget, így a hagyományosan jó lengyel–magyar barátság jegyében szolidárisan viselkedett.

Lengyelország fentebb ismertetett álláspontja még kifejtésre sem került, sőt, még a három kisantant-állam jegyzékének átadására sem került sor, amikor Mussolini és Bethlen már a következő, újból Lengyelországnak címzendő fegyverszállítmány útvonalát, csempészésének módját tervezgette. Bethlen Durininak vázolta fel ötleteit, amelyek közül a legjobbnak tűnőt Durini továbbította Mussolininak. Az új terv szerint Olaszország küldene két-három nagyméretű monitort, melyeket Magyarország megvásárolna. A hajók olasz zászló alatt futnának, és a Dunán állomásoznának addig, amíg Magyarországnak nincs joga használatba venni őket. A monitorok minden évben – politikai propaganda céljával – áthajóznának a folyón, a magyarok pedig örömmel üdvözölnék az olasz zászlókat. A magyar kormány minden alkalommal kijelentené, hogy az olasz hajók addig maradhatnak magyar vízen, amíg Mussolini úgy kívánja. A kisebb fegyvereket Lengyelországnak címezhetnék vasúton, Ausztrián, Magyarországon és Románián át, úgy, hogy a fegyverekkel együtt más vasalkatrészeket is szállítanának, elrejtve a fegyverzeti felszerelést. De akár Németországon át is lehetne importálni könnyebb fegyvereket.⁴⁴⁹

Ez azonban még a jövő zenéje volt, előbb a szentgotthárdi fegyverbotrányt kellett elsimítani. Január 17-én egy osztrák–magyar vegyes bizottság vasúti szakértők

⁴⁴⁷ NEMES 1964. 90.

⁴⁴⁸ ASMAE. AA. PP. 1919–1930. Ungheria. Busta 1764, „Armi e munizioni”, Telegramma N. 102. Mario Roatta távirata, 1928. május 7.

⁴⁴⁹ DDI. Settima serie, vol. 6. 73. irat. Durini Mussolininak, 1928. jan. 30.

bevonásával megvizsgálta és le is zárta az ügyet,⁴⁵⁰ de ennek ellenére a kisantant államok 1928. február 2-án átadták jegyzéküket a Népszövetségnek. A csehszlovák és a jugoszláv jegyzék szó szerint megegyezett. Mint megfogalmazta, Csehszlovákia, illetve Jugoszlávia „kötelességének érzi, hogy a Népszövetség Tanácsának figyelmét felhívja azokra a következményekre, melyek ebből származhatnak, és a súlyosabb események és következmények megelőzése érdekében utal a tanács beavatkozási jogára...”⁴⁵¹

Románia jegyzéke eltért ettől, mondván, hogy a román állam, „megállapítva, hogy a két közvetlenül érdekelt állam között valóságos konfliktus pillanatnyilag nem keletkezett (...) a Népszövetség Tanácsának azon kötelezettségére hívja fel a figyelmet, melynek értelmében olyan módon kell beavatkoznia az eseményekbe, hogy a következmények megelőzhetőek legyenek...”⁴⁵²

Azaz Csehszlovákia és Jugoszlávia precedensértékű beavatkozást várt a Népszövetségtől, amellyel minden bizonnyal az lehetett a céljuk, hogy elvegyék Magyarország kedvét a békerevízióra irányuló törekvésektől. Románia jegyzéke ellenben azt sugallja, hogy e dokumentum csak azért született meg, hogy kedvére tegyen a másik két kisantant-államnak. A szövegben hangsúlyozott, hogy nem a szentgotthárdi lebukás nem okozott konfliktust, így a Népszövetség beavatkozása az incidens mielőbbi elsimítása érdekében szükséges, hogy az eset ne okozzon mélyebb konfliktust az érintett államok között. Az enyhe hangvételű román jegyzék háttérében minden bizonnyal az Olaszország jóindulatának elnyerésére való törekvés állt.

Noha a francia kormány korábban igencsak felháborodottan nyilatkozott a Magyarországnak szállított olasz fegyverekről, Aristide Briand francia külügyminiszter a jegyzék átadásakor nem kívánt túlzott jelentőséget tulajdonítani az ügynek. Ezt azzal indokolta, hogy az incidenst csak a különféle napilapok híradásaiból ismeri, melyeket nem tart annyira megbízható forrásoknak, hogy azokra alapozva népszövetségi intézkedéseket kezdeményezzen.⁴⁵³ Ez vélhetően annak volt köszönhető, hogy Anglia igyekezett közbenjárni az ügy elsimítása érdekében, s ezen felül Briand politikájában az európai államok békés együttélését tűzte ki célul.⁴⁵⁴

Mivel a kisantant államok arra hivatkoztak, hogy a Népszövetség presztízse kerül veszélybe akkor, ha nem veszik komoly vizsgálat alá az incidenst, március 10-én egy

⁴⁵⁰ MNL OL. MTI „Könyomatos” hírek. Napi tudósítások, K 428.a. 1928. január 14. 15. old.

⁴⁵¹ ZSIGA 1990. 67.

⁴⁵² Uo. 67–68.

⁴⁵³ MNL OL. MTI „Könyomatos” hírek. Napi tudósítások, K 428.a. 1928. február 3. 7. old.

⁴⁵⁴ IL CORRIERE DELLA SERA. 1928. március 6. 7. „L'affare di San Gottardo a Ginevra”.

háromtagú, holland, finn és chilei küldöttekből álló bizottság kapott felkérést az ügy feltárására.⁴⁵⁵ A helyszíni vizsgálatba a háromtagú bizottság két katonai és két vasúti szakértőt is bevont, angol, holland, svéd és svájci nemzetiségűeket.⁴⁵⁶ „Nagyon meglepő lesz, ha négy hónappal az események után még valami új bizonyítékot lehet felfedezni.”⁴⁵⁷ – nyilatkozta a Magyar Távirati Iroda. A szkepszis megalapozott volt, eddigre ugyanis a fegyvereket Olaszország kifejezett kérésére már megsemmisítették.⁴⁵⁸ A szakértőkkel együtt héttagú, semlegesnek tekinthető bizottság június 5-én megállapította, hogy kísérlet történt a fegyverszállításra,⁴⁵⁹ de ezzel az ügyet le is zárták.

Mussolini örömmel fogadta a botrány elcsitulását, és saját sikerének tudta be azt. „Remélem, Excellenciád [Durini – H. P.] megtalálja a módját, hogy a magyar kormánykörökkel és újságírókkal tudassa: Magyarország Genfben elért sikere Olaszország szolidaritásának köszönhető. Szintén az olasz támogatás eredményeképp a szentgotthárdi incidens a kisantant, valamint a Horthy-rendszer ellen izgató nemzetközi baloldal szégyenteljes vereségével végződött.”⁴⁶⁰ Ez azért így nem teljesen helytálló, ugyanis az igaz, hogy az ügy lezárásra került, viszont a kisantant megerősödött olyan értelemben, hogy államai szoros együttműködésben cselekedtek az incidens kivizsgálásának hónapjaiban.⁴⁶¹ De a botrány jó hatással volt – legalábbis Durini szerint – az olasz–magyar barátság fejlődésére is, mert Magyarországot nagyon meghatotta az a gyors, szívből jövő segítség, amit a fegyverszállítmánnyal kapott. Így Magyarország meggyőződhetett az olasz támogatás értékéről, és Olaszország nemzetközi tekintélyéről.⁴⁶²

A két állam vezetői, mint láthattuk, már januárban tervezni kezdték a következő, Magyarországnak szánt olasz szállítmány célba juttatásának kivitelezését. Februárban Mussolini és Bethlen megállapodtak arról, hogy a magyar kormányfő húsvét hetében, április 1-je és 9-e között Olaszországba utazik annak érdekében, hogy megbeszéljék többek között Magyarország felfegyverzésének további menetét.⁴⁶³ Bethlen ismét Lengyelországnak szándékozott címeztetni a küldeményt, előzetes egyeztetést

⁴⁵⁵ NEMES 1964. 96.

⁴⁵⁶ MNL OL. MTI „Könyomatos” hírek. Napi tudósítások, K 428.a. 1928. április 10. 8. old.

⁴⁵⁷ Uo.

⁴⁵⁸ NEMES 1964. 94.

⁴⁵⁹ JUHÁSZ 1988. 111.

⁴⁶⁰ DDI. Settima serie, vol. 6. 155. irat. Mussolini Durininak, 1928. március 12.

⁴⁶¹ JUHÁSZ 1988. 111.

⁴⁶² DDI. Settima serie, vol. 6. 70. irat. Durini Mussolininak, 1928. január 30.

⁴⁶³ Uo. 108. irat. Durini Mussolininak, 1928. február 15.

követően.⁴⁶⁴ Olaszország is egyezkedett Varsóval annak érdekében, hogy Lengyelország hajlandó legyen nevét adni a Magyarországnak szánt fegyverszállítmányokhoz, azok címzettjévé válni. Tartottak azonban attól, hogy a lengyel válasz negatív lesz, mondván, hogy „a szentgotthárdi incidens még túl friss esemény ahhoz, hogy el lehessen felejteni.”⁴⁶⁵

Az olasz dokumentumok alátámasztják, hogy 1928. január 1-jén Szentgotthárdnál valóban egy fegyvercsempészési kísérlet lepleződött le, amelynek során Olaszország megpróbálta átadni Magyarországnak az első világháború idején Olaszországban maradt fegyverek egy részét. Az ügyet a kisantant államok igyekeztek felhasználni egyrészt Magyarország befeketítésére, másrészt – és a fő ok ez volt – attól való félelmükben is követelték az ügy haladéktalan kivizsgálását, hogy felfegyverkezve Magyarország esetleg támadást indíthat ellenük elcsatolt területeinek visszaszerzése érdekében.

A kisantant jegyzéke benyújtásra került és az incidens kivizsgálására is sor került, azonban sem Franciaországnak, sem Angliának nem állt érdekében az ügy komolyabb konfliktusba torkollása. Kiállt hazánk mellett az esetben meglehetősen csúnya módon belerángatott Lengyelország is. Olaszország is kifejezte nyílt pártfogását, megerősítve ezzel a magyar–olasz kapcsolatokat.

Olaszország a botrányt követően sem kívánta megtagadni segítségét Magyarországtól, csupán átgondoltabb formában óhajtotta megvalósítani a fegyverkezésre irányuló további támogatást. Ennek megvitatására Mussolini meghívta Bethlent, hogy 1928 tavaszán látogasson el Olaszországba, ahol a két vezető főként katonai tárgyalásokat folytatott.

Bethlen milánói látogatására 1928. április 2–6. között került sor. A találkozó szervezését Grandi vállalta, aki 1928 februárjában kezdte meg a részletek egyeztetését Horyval. Bár magyar részről először Bologna merült fel, mint az eszmecsere lehetséges helyszíne, az olasz külügyi államtitkár – tekintve, hogy a találkozót eredetileg titokban kívánták tartani a felek – úgy vélekedett, hogy Milánóban könnyebb lenne kerülni a feltűnést, miután Mussolini évek óta az észak-olaszországi régió központjában töltötte a húsvéti ünnepeket.⁴⁶⁶ Bethlen magánemberként, a velencei gyorsvonattal utazott, s pár nappal ezt megelőzően Walko rejtjeles számjeltáviratban utasította Horyt, hogy az

⁴⁶⁴ ASMAE. AA. PP. 1919–1930. Ungheria. Busta 1764. „Armi e munizioni”, Telegramma N. 102. Mario Roatta távirata, 1928. május 7.

⁴⁶⁵ Uo. Telegramma N. 940/365. 1928. május 12.

⁴⁶⁶ MNL OL. K 64. 30. csomó. 1928 – 23. tétel. 20. res. pol. 1928. Hory Walkónak, 1928. február 25.

inkognitó megőrzése érdekében a miniszterelnök fogadására ne történjenek előkészületek, csak szűk körben, az állomáson várják az érkezését. Walko továbbá úgy rendelkezett, hogy amennyiben valaki mégis felismerné Bethlent, le kell tagadni a látogatást.⁴⁶⁷

Ennek ellenére – noha Bethlen „Békessy báró” néven utazott – a találkozó kitudódott, miután a magyar miniszterelnököt mind a vonaton, mind pedig a milánói szállásán felismerték. A római magyar követség dolgozói ugyan a kapott utasításoknak megfelelően letagadták Bethlen ittlétét, de szavaik nem bizonyultak elég meggyőzőeknek.⁴⁶⁸

A Mussolinival folytatott megbeszélés egyik fő témája – az Ausztria tekintetében követendő közös politikai irányvonal megvitatása mellett⁴⁶⁹ – a magyar fegyverkezés olasz támogatásának további kivitelezési módja volt. A minden részletre kiterjedő tárgyalást követően felélénkült – azzal együtt, hogy természetesen továbbra is titokban zajlott – a két állam közötti katonai együttműködés is, amelynek legfőbb célja Magyarország felfegyverzése volt.

4.2.3. Olasz elgondolások Magyarország felfegyverzésének elősegítésére vonatkozóan

A főként a magyar fegyverkezés gyakorlati kérdéseire fókuszáló milánói találkozón Bethlen egyebek mellett javaslatot tett arra, hogy a pár hónappal korábban kirobbant botrány ellenére folytassák az első világháborús fegyverek javíttatását, azonban a jövőben legyenek óvatosabbak a fegyverek szállítása során, és annak módját az osztrák külpolitika pillanatnyi állásától tegyék függővé. Ezen túl a magyar miniszterelnök segítséget kért olasz kollégájától a katonák kiképzéséhez, valamint katonai kölcsönért is folyamodott, amelyet hadianyagra és a magyar hadiipar fejlesztésére kívánt fordítani.⁴⁷⁰

Erre vonatkozóan Bethlen részletes jegyzéket adott át az olasz kormányfőnek, amelyben kifejtette, hogy a két állam hadi felkészítését 1935-re kell kivitelezni.

⁴⁶⁷ Uo. 226. res. pol. 1928. Walko Horynak, 1928. március 30.

⁴⁶⁸ MNL OL. K 64. 30. csomó. 1928 – 23. tétel. 260. pol. res. 1928. (Olvashatatlan aláírás, milánói magyar konzul) Walkónak, 1928. április 13.

⁴⁶⁹ Mivel Ausztria tekintetében a két miniszterelnök a milánói találkozó során a Heimwehr-mozgalom támogatásáról állapodott meg, az erre vonatkozóan elhangzottakat célszerűbbnek tartom a Heimwehr magyar–olasz kapcsolatairól szóló fejezetben ismertetni.

⁴⁷⁰ JUHÁSZ 2014. 141.

Mussolini, kifejezve egyetértését, a katonai kiképzésen és fegyvereken túl 300 millió pengő kölcsönt ígért.⁴⁷¹ Ez az ígélet azonban inkább csak szóvirágot jelentett, ugyanis a katonai kölcsönnel kapcsolatos megállapodást követően szinte azonnal két évig tartó huzavona vette kezdetét, aminek lényege abban állt, hogy az olasz vezetők megijedtek a saját merészségüktől, miután voltaképpen a békeszerződés megszegéséhez ajánlottak segítséget, ugyanakkor azonban nem akartak szószegőnek sem tűnni. Khuen-Héderváry 1928. június 8-án kelt jelentésében beszámolt arról, hogy Durini a napokban felkereste Bethlent és előadta, hogy az olasz kormánykörök hosszas tárgyalásokat folytattak a katonai kölcsön ügyében, amelyek során nehézségek merültek fel. Ezek természetét a budapesti olasz követ nem részletezte, csupán – Mussolini nevében – türelemre intette a magyar miniszterelnököt. Durini tolmácsolta továbbá a Duce üzenetét, miszerint bár Olaszország tárgyalásokat folytat Jugoszláviával a Nettuno-konvenciók ratifikálásáról és a római egyezmény meghosszabbításáról, ez nem befolyásolja a magyarokkal szembeni olasz politikát. Mussolini kérte Bethlent, hogy a revízió tekintetében is legyen türelemmel, mondván, hogy *„a legközelebbi időben nem igen várhatók mélyreható akciók, mert a kritikus idő nézete szerint csak 1935-ben fog bekövetkezni (...). Addig főleg készülni kell.”*⁴⁷² Azaz Mussolini úgy vélekedett, hogy a revíziós törekvések sikerre viteléhez szükséges katonai potenciált és a megfelelő politikai körülményeket a háttérben kell előkészíteni.

Noha 1928 júliusában Mussolini ígéretet tett Horynak arra, hogy az olasz kormány rövidesen megoldást fog találni a katonai kölcsön folyósításának mikéntjére,⁴⁷³ egy évvel később Grandi még mindig a magyar vezetők türelmét kérte, arra hivatkozva, hogy az Olasz Nemzeti Bank devizakészleteinek fele hiányzik. A külügyi államtitkár – Mussolini kérésére – hangsúlyozta Bethlen előtt, hogy a halasztás valójában csupán késleltetést jelent, s nem pedig burkolt elutasítást, ugyanis az olasz miniszterelnök szívügyének tekintette Magyarország felfegyverzését. Bethlen megértéséről biztosította Grandit, és – mivel előzőleg szárnyra kaptak olyan hírek, miszerint az olaszok vélekedése szerint Magyarország olyan szoros katonai kapcsolatokat ápol Németországgal, amelyek bizalmatlanságot ébresztettek az olasz vezetőkben – igyekezett meggyőzni az olasz diplomatát arról, hogy a magyar katonai összeköttetésekre a németekkel technikai

⁴⁷¹ ORMOS 1971. 143.

⁴⁷² MNL OL. K 64. 30. csomó. 1928 – 23. tétel. 368. res. pol. 1928. Khuen-Héderváry jelentése Horynak, 1928. június 8.

⁴⁷³ Uo. 440. res. pol. 1928. Hory Khuen-Hédervárynak, 1928. július 13.

okokból volt szükség, azonban politikai természetű kapcsolat nem áll fenn köztük.⁴⁷⁴ Felmerült az is, hogy az Olasz Nemzeti Bank és a magyar kormány kössön gazdasági szerződést a kölcsön folyósításához, ám az olaszok elhárították a gondolatot azzal, hogy bankjuk sem a hazai, sem idegen kormánynak nem nyújthat kölcsönt.⁴⁷⁵

Ez azonban egyértelműen mondvacsinált indoknak bizonyult, mivel 1928. november 14-én, Durini és Bethlen megbeszélésén éppen Durini javasolta a kölcsön a magyar állam és az olasz bank között történő bonyolítást, arra hivatkozva, hogy állam államnak nem folyósíthat kölcsönt. Az olaszok ugyanis attól tartottak, hogy amennyiben az ügy kitudódna, az kompromittálhatná őket a többi európai ország előtt, így Durini határozottan kijelentette, hogy mindenképp titokban kell majd tartani, hogy az Olaszországtól kapott pénzt a magyar fél mire fordítja.⁴⁷⁶ 1930-ban Bethlen ismét napirendre tűzte a kölcsön ügyét, kifejtve, hogy Magyarországnak részletekben, öt év alatt 300 millió pengőre lenne szüksége. Mussolini ígéretet tett a magyar kormányfőnek arra, hogy kormánya emelni fogja a katonai költségvetést, és abba egyúttal beleépíti a magyar kölcsönt is. A költségvetés emelése valóban meg is történt, azonban annak célja nem a Magyarországnak folyósítandó katonai kölcsön előteremtése volt, hanem az olasz hadiflotta fejlesztése.⁴⁷⁷ Ami a magyar állam és az olasz bank szerződését illeti, azt Mussolini kivitelezhetetlennek tartotta. Olaszország esetleg a két nemzeti bank közötti szerződésbe ment volna bele, ami viszont magyar részről nem bizonyult lehetségesnek, ugyanis a Magyar Nemzeti Bank számára hátrányt jelentett volna, ha kölcsönfelvevő félként szerepel, ha pedig mégis felvette volna a pénzt – továbbítva azt a magyar kormánynak –, az szabálytalan eljárásnak minősült volna.⁴⁷⁸

A kölcsön ügye 1931-ben került utoljára napirendre. Hory ekkor azzal próbálta meggyőzni Raffaele Guarigliát, az európai és levantei politikai, kereskedelmi és gazdasági ügyekért felelős külügyi megbízottat, hogy bizalmas értesülései szerint Románia gyakorta küld fegyverszállítmányokat Jugoszláviának, azaz felmerül annak lehetősége, hogy Belgrád a közeljövőben megtámadja akár Magyarországot, akár

⁴⁷⁴ MNL OL. K 64. 35. csomó. 1929 – 23. tétel. 404. res. pol. 1929. Bethlen és Grandi beszélgetése, 1929. április 3.

⁴⁷⁵ MNL OL. K 64. 40. csomó. 1930 – 23. tétel. 613. res. pol. 1930. (Olvashatatlan aláírás) Wekerle Sándor pénzügyminiszternek, 1930. szeptember 24.

⁴⁷⁶ DDI. Settima serie, vol. 7. 73. irat. Ercole Durini di Monza Benito Mussolininak, 1928. november 14.

⁴⁷⁷ JUHÁSZ 2014. 142–143.

⁴⁷⁸ MNL OL. K 64. 40. csomó. 1930 – 23. tétel. 618. res. pol. (Olvashatatlan aláírás) Wekerlének, 1930. szeptember 26.

Olaszországot.⁴⁷⁹ A kísérlet azonban nem vezetett eredményre, a kölcsön terve pedig ezzel végleg kútba esett. Igaz, egy esetben az olasz kormány ugyan folyósított katonai hitelt a magyar államnak, azonban ez inkább szolgálta Olaszország, semmint Magyarország hadiiparának érdekeit. Tudniillik a katonai kapcsolatok felvétele után Magyarország hadifelszerelést rendelt és kapott a FIAT gyártól. Mivel a magyar felnek a szállítmány összegét 1931 végére sem sikerült törleszteni, Fulvio Suvich államtitkár azzal a megoldási javaslattal állt elő, hogy a törlesztőrészeket az olasz pénzügyminisztérium által kiállított váltók útján teljesítsék. Bár az ötlet kezdetben ellenkezést váltott ki az olasz szervnél, Arlotta később rájött arra, hogy a FIAT termékeinek megvételére adott hitel előnyös az olasz gazdaság számára. Ezért Arlotta rábírta Walkót és Gömböst arra, hogy a magyar fél formálisan kérvényezze a kölcsönt, amit így meg is kapott.⁴⁸⁰

A milánói találkozón – mint említettem – a kölcsön kérdésén túl a katonai kiképzés ügye is felmerült. Bethlen és Mussolini megállapodása értelmében Magyarország repülőtiszteket küldhetett Olaszországba e célból: *„Elhatároztuk, hogy a magyar tisztek olaszországi kiképzése kérdésében nyíltan affrontálni fogjuk a szerződés adta nehézségeket. A kiképzést en cachette [titokban – H. P.] amúgy sem lehet kieszközölni. Ez feltétlenül kiderülne s akkor a titkolózás rosszhiszeműségünk bizonyítására szolgálhatna. Így állván a dolog, már most gondolkodhatnak az első transzport összeállítására. A kérdés lebonyolítása a katonai attachék feladata lesz. Valamivel nehezebb a repülők [repülőtiszték – H. P.] kiképzése. Erre is találtunk egy formulát. A repülők olasz állampolgárságot fognak nyerni kiképzésük tartamára. Az igaz, hogy az állampolgárság elnyeréséhez szükséges jogi kellékek hiánya bizonyos formális nehézségekkel jár, de azt hatalmi szóval el fogjuk intézni.”* – tájékoztatta Grandi a tervekről Hory Andrást.⁴⁸¹

Egy évvel később, a nemzetközi bonyodalmak elkerülése érdekében Mussolini minden, a háborúban korábban az ellenséges oldalon álló állam számára lehetővé tette, hogy úgynevezett hivatali kiküldötteket (missioni ufficiali) delegálhasson Olaszországba a légvédelem tanulmányozásának céljából, amely – mint azt a Duce is hangsúlyozta – nem volt azonos a katonatiszték küldöttjeivel (missioni di ufficiali).⁴⁸² Mussolini Durini útján értesítette Bethlent arról, hogy e lehetőség révén a magyar fél formális keretek

⁴⁷⁹ MNL OL. K 64. 45. csomó. 1931 – 23. tétel. 93. res. pol. 1931. Hory Károlyi Gyulának (mint külügyminiszternek), 1931. január 10.

⁴⁸⁰ JUHÁSZ 2014. 146–149.

⁴⁸¹ MNL OL. K 64. 30. csomó. 1928 – 23. tétel. 280. res. pol. 1928. Hory Walkónak, 1928. április 24. Aláhúzás az eredetiben.

⁴⁸² DDI. Settima serie, vol. 7. 275. irat. Mussolini Durininak, 1929. február 21.

között kérvényezheti az olasz kormánytól egy polgári repülőtisztokból álló csoport fogadását, amely pilótaképző tanfolyamon vehetne Itáliában részt. Mussolini tervei szerint a képzést, és azt, hogy az oktatásnak magyar résztvevői is vannak, nyilvánosságra lehetett hozni a környező államok gyanújának eloszlatása érdekében. Természetesen Mussolini úgy képzelte az akciót, hogy a valóságban a küldöttség javarészt katonákból tevődött volna össze, akiknek a kulisszák mögött valódi katonai kiképzést nyújtottak volna. Az olasz miniszterelnök azt kérte magyar kollégájától, hogy az előzetes, szigorúan bizalmas egyeztetések során szabályozzák a felmerülő költségeket, a résztvevő katonatisztek rangfokozatát, és a többi fegyveres szervezet tagjainak esetleges részvételét. Amennyiben Bethlen számára nem lettek volna elfogadhatóak a fenti feltételek, az olasz kormányfő annak sem látta akadályát, hogy légvédelmi továbbképzésre érkező katonai delegációként nevezzék meg a küldötteket. Ebben az esetben Mussolini kiemelten körültekintő eljárást kért a résztvevő személyek kiválasztásakor, garantálva ezzel a diszkréció és a kiképzés komolysága. A Duce végezetül arra hívta fel a figyelmet, hogy bármelyik módot is választja Bethlen, az bizonyos, hogy a légierő kiképzése jóval lassabban fog megvalósulni, mint amennyi időt az normális körülmények és feltételek mellett igényelne.⁴⁸³

A katonai kapcsolatoknak sikeres és kevésbé sikeres fejezetei egyaránt voltak. Míg a kiképzőtisztek „cseréje” és a magyar haderő olasz felszereléssel történő modernizálása az utóbbihoz, addig a híradástechnikai ipar fejlesztéseinek kölcsönös cseréje az előbbihez sorolható. Ami a kiképzőtiszteket illeti, az olasz kormánytól Francesco Amalfi alezredes kapott megbízatást arra, hogy olasz katonaként részt vegyen az örkényi lovasiskolában folyó lovassági kiképzésben.⁴⁸⁴ Magyarország azonban – gazdasági nehézségekre hivatkozva – nem küldött tisztet az olasz lovassághoz, pedig a franciaországi Samourban található lovasiskolába igen, amit az olasz vezetés kissé nehezményezett is.⁴⁸⁵ Később, 1933 végén azonban bizonyíthatóan sor került magyar kiképzőtisztek Olaszországba küldésére.⁴⁸⁶

A két kormányfő abban is megegyezett, hogy Olaszország elő fogja segíteni a magyar hadifelszerelés modernizációját. Ennek érdekében 1929 júniusában Rómába

⁴⁸³ Uo.

⁴⁸⁴ ASMAE. AA. PP. 1931–1945. Ungheria. Busta 2. Militari esteri. Telepresso N. 250751/307. (Olvashatatlan aláírás) Arlottának, 1931. november 26.

⁴⁸⁵ Uo. Telegramma N. 7307/981. Arlotta Gazerának, 1931. október 26.

⁴⁸⁶ ASMAE. AA. PP. 1931–1945. Ungheria. Busta 8. Fasc. Ufficiali esteri nelle R. R. Scuole Militari. Telegramma N. 1018. Mattioli Mussolininak, 1933. december 2.

utazott egy magyar katonai szakbizottság Rumpelles Kornél tábornok, a Haditechnikai Intézet parancsnokának vezetésével, ám a látogatás nem hozta meg a kívánt eredményt, lévén hogy az olasz hadiipar nem kínált modernebb alternatívát a magyar felszerelésnél. Giovanni Oxilia, budapesti olasz katonai attasé a magyarok hazatérését követően készített beszámolóiban egyenesen úgy vélekedett, hogy a látogatás kifejezetten rosszul sikerült, és tovább növelte a magyar katonai körök már addig is tapasztalható kedvezőtlen véleményét az olasz hadseregről.⁴⁸⁷

Az előbbieknél jóval több eredménnyel járt az a megbeszélés-sorozat, amelyre 1931 januárjában került sor a katonai híradás és -hírszerzés fejlesztéseinek kölcsönös cseréjének érdekében. Ennek előzménye az volt, hogy 1930 novemberében egy magyar szakbizottság feltérképezte a híradás olaszországi működését, és a küldöttek kifejtették, hogy annak egyes elemeit hazai terepen is szívesen kipróbálnák.⁴⁸⁸ A gyakorlati részleteket rögzítő munkálatokról készült jegyzőkönyv szerint – amelyet magyar részről Janicsék József százados, olasz részről pedig Carlo Micheletta és Giovanni Rossoni alezredek írtak alá, mint a bizottságok vezetői – a két állam katonai megbízottjai között megállapodás született a híradást, hírszerzést elősegítő eszközök átadásáról. Olaszországban a tüzérségi és a gyalogsági egységek közötti összeköttetést RFT-2 távírógépek segítségével biztosították, amelyek különösen nagy sikert arattak a magyar szakbizottság körében, így az olasz illetékesek felajánlották, hogy átadnak a magyar haderőnek egy állomáspárt. A tájékoztatással megbízott olasz albizottság ugyancsak bemutatta a magyaroknak az R2 és R3 rádióállomásokat, amelyeket az olasz hadsereg a hadosztályhálózaton belül használt, valamint – a magyarok élénk érdeklődésére való tekintettel – a Ristow nevet viselő rádióevő készüléket⁴⁸⁹ is ismertette. Ez utóbbi iránt a harckocsik és a páncélos járművek közti távbeszélés tervezett fejlesztése miatt érdeklődtek a magyar küldöttek. Szintén ezen a megbeszéléseken állapodott meg a két állam katonai szakbizottsága arról, hogy Olaszország átad Magyarországnak olyan készülékeket, amelyek harcászati lehallgatásra, illetve a repülőhíradások vételére szolgáltak. Ezt megelőzően a magyar honvédség nem rendelkezett ilyen technikával.⁴⁹⁰

⁴⁸⁷ JUHÁSZ 2014. 105.

⁴⁸⁸ Archivio dell'Ufficio Storico dello Stato Maggiore dell'Esercito (AUSSME). H-1. 71. Fasc. 2. 9755. (Olvashatatlan aláírás), 1931. április 25.

⁴⁸⁹ Az eredeti szövegben: „l'apparata Ristow per chiamata r. t.” AUSSME. H-1. 71. Fasc. 2. Szám nélkül. Jegyzőkönyv az 1931. január hó 10.-től 26.-ig összejött híradóanyag albizottság munkálatairól, 1931. január 27.

⁴⁹⁰ Uo.

Ezt megelőzően, 1931 nyarán a magyar honvédség által használt és fejlesztett hírszerző eszközöket is bemutatták, valamint kipróbálták Rómában. A magyar szakértők két tábori rádiótávíró és rádiótávbeszélő állomás, nevezetesen a Bibó és a Standard állomások működését ismertették az olasz katonai szakértőkkel. Az olasz RTF-2 típusú állomással összevetve a magyar Standard állomás bizonyult a legnagyobb hatótávolságúnak, az adó hangminősége tekintetében viszont az olasz fejlesztés mutatott jobb eredményeket. Az albizottság különféle terepeken, több szempontból is megvizsgálta a készülékeket, és arra a végkövetkeztetésre jutott, hogy a magyar–olasz együttműködés sikere az egymás haditechnikáinak megismerése, alkalmazása során is bizonyítható. Ennek szellemében a két fél megegyezett abban, hogy kölcsönösen átveszik egymás találmányaiból a legjobb elemeket, és azokat felhasználva mindkét haderő híradását tovább fejlesztik.⁴⁹¹ Az erre irányuló kölcsönös együttműködés tervezetét 1932 szeptemberében Pietro Gazzera olasz hadügyminiszter is jóváhagyta, Oxilia útján megköszönve a magyar szakbizottságot vezető Rumpelles munkáját.⁴⁹²

Noha a két állam igyekezett minden katonai együttműködést a lehető legnagyobb titoktartás mellett, kizárólag a katonai attasék és a hadügyi szakértők útján bonyolítani, valamennyi információ mégis kiszivároghatott a hadieszközök cseréjéről. Erre utal legalábbis az, hogy 1932 februárjában a csehszlovák sajtóban olyan hírek jelentek meg, miszerint Olaszország harckocsikat szállított volna Magyarországnak.⁴⁹³ Az Olaszországból Szentgotthárdon át Magyarországra érkező 96 harckocsiról szóló cikk tartalmát, amely a *Narodny Listy* február 9-ei lapszámában jelent meg, Oxilia azonnal megcáfolta. Egyúttal tájékoztatta Gazzerát, valamint Arlottát arról, hogy a vádat az összes megbízható forrású hírszerző ügynökség képtelenségnek és pusztán kitalációnak minősítette, amely kizárólag a magyar és az olasz politika lejáratására irányult.⁴⁹⁴ Az újságcikkből nyert híreket azonban az osztrák szociáldemokratákhoz kötődő két lap, a *Stunde* és az *Abend* is leköszölte, kényszerbe hozva az osztrák kormányt, amelyet – az állítólagos szállítmány Ausztrián át történő érkezése miatt – az ellenzék azzal vádolt meg, hogy a fegyverek egy részét minden bizonnyal a Heimwehrnek ígérték az akcióban

⁴⁹¹ Uo. Szám nélkül. 3. számú jegyzőkönyv a Rómában összejött híradóanyag albizottság munkájáról 1931. augusztus hó 21-től szeptember hó 4.-ig.

⁴⁹² AUSSME. H-1. 73. Fasc. 4. 358. Gazzera Oxiliának, 1932. szeptember (nap nélkül).

⁴⁹³ ASMAE. AA. PP. 1931–1945. Ungheria. Busta 4. Armi e munizioni. Telegramma posta N. 1052/152. Arlotta Grandinak, 1932. február 11. és telegramma posta N. 1325/183. Arlotta Grandinak, 1932. február 24.

⁴⁹⁴ Uo. Telegramma N. 155. Oxilia Arlottának és Gazzerának, 1932. február 10.

való szerepvállalásért cserébe.⁴⁹⁵ Mindazonáltal a hírek nem keltettek különösebb nemzetközi visszhangot, így a csehszlovák kampány alább is hagyott.⁴⁹⁶

A katonai értekezések és kisebb árucserék így zavartalanul folyhattak tovább. A töredékesen fennmaradt források ugyanis rávilágítanak arra, hogy noha a csehszlovák sajtó egyebekhez hasonlóan a harckocsi-szállítmányok ügyét is erősen eltúlozta, a közös hadsereg-fejlesztésre irányuló megbeszélések mellett kétségtelenül fegyverkereskedelem is zajlott Magyarország és Olaszország között. Egy nagyobb szállítmány 1933 januárjában bukott le Hirtenbergnél, amiről még lesz szó a későbbiekben.

⁴⁹⁵ Uo. Telepresso N. 205033. (Olvashatatlan aláírás) Arlottának, 1932. február 19.

⁴⁹⁶ Harckocsik vásárlására a magyar kormány az 1935-ben megszerzett második olasz kölcsönt fordította (JUHÁSZ 2014. 151.), azonban ez kívül esik a dolgozatban vizsgált időszakon.

5. MAGYARORSZÁG, OLASZORSZÁG ÉS JUGOSZLÁVIA

5.1. Magyarország és olaszország jugoszláv-politikája a korszakban

Az előbbiekből – különösen a külpolitikai célok vizsgálatát tekintve – is nyilvánvaló, hogy a Jugoszláviához való viszony rendkívül fontos szerepet töltött be a két állam kapcsolatában. A délszláv állam gyengítése – amely lehetőség szerint a felbomlásához vezet – elsősorban Olaszország számára volt fontos, de tekintve, hogy Jugoszlávia pozíciójának elvesztése a kisantant fellazulását is eredményezhette, Magyarország szempontjából sem volt közömbös a dolgok kimenetele.

A Jugoszlávián belül szerveződő szeparatista csoportok – albánok, horvátok, macedónok, montenegróiak – közül a magyar–olasz kapcsolatok szempontjából kettő tett szert jelentőségre, nevezetesen a macedón és a horvát mozgalom.

Mivel a Belső Macedón Forradalmi Szervezet vitathatatlanul terrorszervezet volt, támogatása kevésbé volt intenzív, mint a horvát szeparatistáké, akiknek mérsékeltebb szárnyát a Horvát Parasztpárt képviselte, a radikálisokat pedig az Ante Pavelić vezetésével megalakult Usztasa-mozgalom. Utóbbi támogatása a Gömbös-kormány idején is folytatódott. Az egység miatt azonban – eltérően a kronológia iránymutatásától – e fejezetben vizsgálom az 1932 utáni együttműködést is.

5.1.1. A két állam jugoszláv-politikája a korszakban

Arról, hogy Olaszország milyen okoktól vezérelve törekedett a jugoszláv állam felbomlasztására, és Magyarország miért támogatta ezeket a törekvéseket, korábban már volt szó. 1927-ben, az olasz–magyar barátsági szerződés aláírásakor a Jugoszláviához való viszony mindkét állam esetében megromlott, s változtatásra legközelebb 1929-ben nyílt lehetőség.

A délszláv államban ugyanis fordulatot hozott, hogy 1929. január 6-án I. Sándor király diktatúrát vezetett be országában a belső, etnikai konfliktusok megoldása érdekében. A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság elnevezést még ez év októberében

Jugoszláviára változtatta, hogy kifejezze birodalma nemzetek felettségét.⁴⁹⁷ A Jugoszláviában történt változások hatására Magyarországon tapasztalható volt egy kis megingás. Hazánk 1918 óta gyakorlatilag folyamatosan ingadozott az olasz és a jugoszláv orientáció között, és ez történt 1929-ben is. Forster Pál belgrádi magyar követ azzal az információval fordult olasz kollégájához, Carlo Gallihoz, hogy a délvidéki területek visszaszerzése és a kisantant felbomlasztása érdekében Bethlen István kész lett volna szövetkezni Jugoszláviával, mivel Bethlen eddigre már úgy látta, hogy Olaszországtól nem lehet gyakorlati sikereket várni a revízió tekintetében. Ezért Bethlen arra jutott – legalábbis Forster elmondása szerint –, hogy amennyiben a szerbek szövetséget ajánlanának Magyarországnak, Bethlen inkább a magyar–jugoszláv viszony megjavítását választaná.⁴⁹⁸

Mivel az 1924-ben kötött római egyezmény 1929. január 27-én járt le, a diktatúra bevezetése után Olaszországnak is lehetősége nyílt arra, hogy az új jugoszláv kormánnyal konszolidált viszonyt alakítson ki. Bár Vojislav Marinković jugoszláv külügyminiszter szívesen vette volna a szerződés megújítását, vagy akár új alapokra helyezését, Mussolini kijelentette, hogy *„e szerződés, mely nem javította meg a helyzetet, valójában kimúlt, még mielőtt érvényét veszítette volna. Nem lett volna őszinte dolog megújítani egy barátsági szerződést, amely valójában sohasem létezett.”*⁴⁹⁹ Így az olasz–jugoszláv kapcsolatok továbbra sem néztek javulás elé.

Változásra legközelebb akkor mutatkozott esély, amikor 1931 augusztusában I. Sándor Olaszországba utazott annak érdekében, hogy Mussolinival személyesen tárgyaljon az esetleges olasz–jugoszláv megegyezésről.⁵⁰⁰ A király a Jugoszláviában élő olasz antikváriussal, Guido Malagola Cappival is elbeszélgetett arról, hogy a két állam viszonyát javítani szükséges. Állítása szerint a Franciaországgal való szövetséget is kész lett volna feladni azért, hogy megegyezésre juthasson Olaszországgal.⁵⁰¹ Az olaszok különösen kereskedelmi szempontból jelentettek volna fontos partnert Jugoszlávia számára, de a király a politikai megegyezést is kívánta – mint hangsúlyozta, csakis Jugoszlávia államberendezkedésének megszilárdításával együtt.⁵⁰² Ez érthető akár úgy is,

⁴⁹⁷ SOKCSEVITS 2011. 492.

⁴⁹⁸ DDI. Settima serie, vol. 7. 138. irat. Galli Mussolininak, 1929. január 4.

⁴⁹⁹ MNL OL. K 63. 118. csomó. 16-27. tétel. 1929. 90 pol./ 1929. szám. Hory Walkónak, 1929. május 26.

⁵⁰⁰ BUCARELLI 2006. 198.

⁵⁰¹ DDI. Settima serie, vol. 11. 238. irat. Galli Grandinak, 1932. február 23.

⁵⁰² Uo.

hogy Sándor király kész lett volna egyezsége jutni az olasz kormánnyal annak érdekében, hogy Olaszország ne támogassa a horvát ellenzékét.

A jugoszlávokkal való megegyezésre olasz részről is mutatkozott készség. Olaszország vezetőiben, hasonlóan a magyar politikusokhoz, szintén felmerült időnként, hogy a jószomszédi viszony jegyében kössenek valamiféle kompromisszumos megegyezést Jugoszláviával, azonban ezek a megegyezési kísérletek sorra meghiúsultak.⁵⁰³ Ennek oka az volt, hogy valamelyik fél mindig szabott olyan feltételt, amelyet a másik állam nem volt hajlandó teljesíteni. 1932-ben például a jugoszláv kormány azt kívánta, hogy Olaszország mondjon le a Jugoszláviával szembeni revíziós igényeiről, és a balkáni törekvéseiről. Ezt pedig Olaszország – félve, hogy ez esetben Franciaország kiszorítaná a vágyott befolyási övezetéből – nem kívánta megígérni, és ő maga azt kérte Jugoszláviától, hogy a délszláv állam ismerje el az olaszok pozícióit Albániában, amibe pedig Jugoszlávia nem akart beleegyezni.⁵⁰⁴ Érthető ez úgy is, hogy mindkét fél azt kívánta a másiktól, hogy hagyjon fel balkáni törekvéseivel, így a megegyezési kísérlet meghiúsult, s a Balkánon folyó hatalmi harc tovább folytatódott.⁵⁰⁵

Magyarország a diktatúra bevezetése után egy ideig puhatolózott Jugoszlávia irányába. Forster kifejezte abbéli reményét Marinkovićnak, hogy a magyar–jugoszláv viszony javítására az új jugoszláv rezsim fog tenni lépéseket. Forster úgy vélte, hogy az 1926-ben kötött kereskedelmi egyezmény ratifikálása kedvező jelnek tekinthető, azonban a jugoszláviai magyar kisebbséggel való bánásmódon változtatnia kellene a jugoszláv kormánynak. Erre Marinković kifejtette, hogy Magyarországnak pedig a revíziós törekvéseit kellene mérsékelnie.⁵⁰⁶ A magyar–jugoszláv viszony azonban nem a kisebbségi kérdés vagy a revíziós propaganda miatt rosszabbodott, hanem amiatt, hogy az említett kereskedelmi szerződés – mely a Jugoszláviában és Magyarországon egyaránt javakkal bíró kettősbirtokosok számára lehetővé tette a szabad határátlépést és a termények átvitelét – 1932-ben lejárt, és a jugoszláv kormány nem volt hajlandó meghosszabbítani azt, sőt, a mezőgazdasági terményekre vámot is kivetett. Mindezzel vélhetően a kettősbirtokosság intézményét kívánta megszüntetni.⁵⁰⁷

⁵⁰³ Az olasz–jugoszláv megegyezés csak később, 1937. március 25-én jött létre.

⁵⁰⁴ DDI. Settima serie, vol. 12. 178. irat. Galli Mussolininak, 1932. július 27.

⁵⁰⁵ A tárgyalás sikertelenségének okát részletesen lásd: BUCARELLI 2006. 218–224.

⁵⁰⁶ MNL OL. K 63. 118. csomó. 16-7. tétel. 1929. 160. pol. szám. 1929. Forster Walkónak, 1929. június 18.

⁵⁰⁷ HORNYÁK 2010b. 45–46.

A magyar–jugoszláv, illetve olasz–jugoszláv viszonyban ezt követően nem állt be változás a korszakban, bár amikor 1933 januárjában Adolf Hitler német kancellár lett, és propagandába kezdett Ausztria Németországba olvasztása, az Anschluss érdekében, Mussolini figyelme Jugoszlávia felé fordult. Az olaszok célja az lett ugyanis, hogy egy olasz–osztrák–magyar–jugoszláv blokk létrehozásával megakadályozzák az Anschlusst, és elejét vegyék Németország Duna-menti térnyerésének.⁵⁰⁸ A szeparatistákat szintén támogató Németország is, Olaszországhoz hasonlóan, közeledni igyekezett Jugoszláviához.⁵⁰⁹

A szeparatisták támogatása 1927 és 1934 között végig jellemző volt. A „hivatalos” jugoszláv-politika úgy befolyásolta a szeparatistákkal való kapcsolatokat, hogy amikor akár Magyarország, akár Olaszország feszült viszonyban volt Jugoszláviával, a szeparatistáknak erőteljes és nyílt segítséget nyújtottak, míg a tárgyalási kísérletek idején igyekeztek mérsékelni és titokban tartani a támogatást.

⁵⁰⁸ ORMOS 1984. 85.

⁵⁰⁹ Uo. 87.

5.2. A Jugoszlávián belüli szeparatista csoportok támogatása

A jugoszláv-ellenes törekvésekhez felhasználható szeparatista csoportok közül a Belső Macedón Forradalmi Szervezet (VMRO) alakult meg először, tekintve, hogy már a 19. század végén, az oszmánellenes küzdelmek idején létrejött. A vizsgálódást célszerűnek látom ezért is a VMRO-nak nyújtott magyar–olasz segítség bemutatásával kezdeni. Logikus kezdet ez azért is, mert a VMRO támogatása csak a Bethlen-kormány idején bizonyult intenzívnek, ezzel szemben az Usztasával való kapcsolatok tovább nyúltak.

A többi fejezethez képest e résznél fellelhető még egy eltérés, amelyet indokoltnak gondolok. Ez pedig nem más, mint az, hogy a fejezetet nem zárom a római jegyzőkönyvek aláírásának dátumával, 1934. március 17-ével, mivel a VMRO és az Usztasa támogatása az 1934. október 9-én elkövetett marseille-i merénylet kapcsán tetőzött. Ennél fogva ez esetben a záró dátumot a merénylet, és annak fogadtatása jelenti.

5.2.1. A Belső Macedón Forradalmi Szervezet (VMRO) támogatása

Jugoszlávia, bár kormányzatát tekintve a szerb Karađorđević-dinasztia egységes vezetése alatt állt, etnikai tekintetben távolról sem volt egységesnek tekinthető. A birodalomban a nagyobb nemzetiségek – szerbek, horvátok, szlovének – és egyéb kisebbségek – bosnyákok, macedónok, dalmátok, magyarok, németek, olaszok, albánok és románok – éltek együtt. E népek mind nyelvileg, mind vallásilag, mind pedig kulturális és történelmi hátterüket tekintve rendkívül különbözőek voltak. A nemzeti ellentétek leginkább a szerb–horvát viszályban voltak tetten érhetőek, mivel az összlakosság mintegy 40%-át a szerbek, 24%-át pedig a horvátok tették ki.⁵¹⁰ De szeparatizmusra törekedtek a macedónok is, akik a bolgár kormány támogatásával szintén okoztak kellemetlenségeket a szerb vezetésnek. Mivel a macedónok mozgalma szerveződött előbb, Magyarország és Olaszország először a Belső Macedón Forradalmi Szervezettel – Vnatrešna Makedonska Revolucionarna Organizacija, VMRO – vette fel a kapcsolatot.

A szervezet megalakulásának közvetlen oka az volt, hogy a 19. század utolsó évtizedeiben Macedóniára – amely nem rendelkezett rögzített határokkal – négy állam,

⁵¹⁰ ORMOS 1984. 16.

nevezetesen Bulgária, Szerbia, Görögország és Románia is igényt tartott, miután a macedónok által lakott vidék Thesszaloniki kikötőjének, valamint a Vradar és Strumica folyók völgyének birtoklásával stratégiai szempontból jelentős területnek számított.⁵¹¹ A macedónok válaszul a „Macedónia a macedónoké” jelszóval megalapították a VMRO-t. A szervezet alapvetően egy délszláv föderáción belül képzelte el az önálló Macedóniát, azonban vezetői kezdettől fogva szoros kapcsolatot ápoltak Bulgáriával is. A VMRO tagjai között számos bolgár állampolgár volt, akik igyekeztek nyomást gyakorolni Bulgária kormányaira, melyek nem tudták kézben tartani a folyamatosan felkelések szítására törekvő szervezetet.⁵¹²

A szervezet fordulatot a Balkán-háborúktól remélt, azonban a második háborút lezáró bukaresti békeszerződés a macedón területek felosztását eredményezte, amelynek során Bulgária csak Pirini-Macedóniát tarthatta meg, míg Vardar-Macedóniát Szerbiához, Égei-Macedóniát pedig Görögországhoz csatolták.⁵¹³

Magyarországon és Olaszországban egyaránt 1924-ben vetődött fel először a VMRO-val való kapcsolatfelvétel gondolata. Mussolini – a jugoszláv sajtóban megjelent számos olaszellenes megnyilvánulásra hivatkozva – ez idő tájt fogalmazta meg azt az ötletét, hogy keresni kellene egy olyan szervezetet – akár terrorszervezetet –, melyet ki lehet játszani Jugoszlávia ellen.⁵¹⁴ Hory András, aki 1924-től a belgrádi, majd 1927-től a római követi posztot töltötte be, visszaemlékezéseiben leírta, hogy a macedónokkal való kapcsolatfelvételre utasítást kapott. *„A mai helyzetben nekünk az ellenségeink ellenségeivel kell kapcsolatot keresnünk és velünk barátkoznunk – tette hozzá [Kánya – H. P.]. Ezzel kapcsolatban felhívta figyelmemet a (...) macedónok nagyfokú elégedetlenségére, és utasított, hogy fogadjam szívesen az esetleg hozzám forduló macedónokat, akiktől sok értékes információt kapok.”*⁵¹⁵ A tanácsot Kánya Kálmán adta, aki ekkor a külügyminiszter-helyettesi posztot töltötte be. Ez az idézet tömören, mégis érthetően összefoglalja a macedónok szerepét a magyar politikában, azaz, hogy VMRO-

⁵¹¹ JELAVICH 1996. 83–84.

⁵¹² Uo. 87.

⁵¹³ FRUSETTA 2006. 156.

Az 1877–1878-as orosz–török háborút lezáró san stefanói békével Bulgária egész Macedóniát megszerezte, ám a szintén 1878-ban megrendezett berlini kongresszus felülírta ezeket a rendelkezéseket, és kimondta Szerbia, Montenegro és Románia függetlenségét, valamint a macedón területek felosztását. Az első Balkán-háborúban Bulgáriának ismét sikerült megszereznie Macedónia nagy részét, ám Szerbia és Görögország is részesedni kívánt a területekből, ami a második Balkán-háborúhoz (1913) vezetett. Ez a konfliktus az említett felosztással végződött, ami az első világháborút követően is fennmaradt.

⁵¹⁴ IUSO 1998. 23.

⁵¹⁵ HORY 1987. 131.

val való kapcsolat ápolása Magyarországra nézve kettős haszonnal járhatott. Egyfelől a VMRO gyengíthette Jugoszláviát, mint a kisantant egyik tagját, másfelől pedig a macedónok szolgáltathattak értékes információkat a jugoszláv belpolitikára vonatkozóan.

A VMRO vezetői mind a magyarokkal, mind pedig az olaszokkal történő kapcsolatfelvételre 1927–1928 folyamán tettek konkrét lépéseket. Olaszország részéről a szervezet egyfajta eszközt jelentett ahhoz, hogy Bulgáriát is bevonhassa a Jugoszlávia körbekerítését célzó tervekbe, így amikor Andrei Liapcev bolgár miniszterelnök azt sugallta Renato Piacentini szófiai olasz követnek, hogy Bulgária rendkívül hálás lenne, ha Olaszország képviselői esetenként felszólalnának a Jugoszláviában élő macedónok érdekében a Nemzetek Szövetsége előtt,⁵¹⁶ Mussolini kijelentette, hogy „*a macedónok mostantól* [1927-től – H. P.] *Olaszország legmelegebb barátságát tudhatják magukénak.*”⁵¹⁷ Az olasz vezető ennek szellemében szólította fel Piacentinit a macedón körökkel, különösen a Tomalewskival való kapcsolattartásra, a tőle való informálódásra.⁵¹⁸

1928 januárjában Tomalewski az ekkor már római magyar követként tevékenykedő Hory Andrást is felkereste. A találkozáson Tomalewski kifejtette, tudatában van annak, hogy Olaszország elsősorban a Jugoszlávia felbomlására irányuló törekvések eszközét látja a VMRO-ban, így leszögezte, hogy a macedónok csak akkor vállalnak tevékeny részt egy esetleges olasz–jugoszláv konfliktusban, ha előbb az olaszok meggyőzően támogatják a macedón törekvéseket.⁵¹⁹ Hory minderről jelentést küldött Walkónak, felhívva a külügyminiszter figyelmét arra a tényre, hogy Tomalewski állítása szerint az olaszokkal való kapcsolatfelvétel nem megfelelően halad, azonban más, Hory által megbízhatónak ítélt források szerint Tomalewski már Mussolinival is tárgyalt.⁵²⁰ A valóságban Tomalewski Rómában nem Mussolinival találkozott 1927 szeptemberében, hanem Dino Grandi külügyi államtitkárral, akit a Duce maga helyett tárgyalni küldött a macedón vezetőhöz. A találkozáson Grandi biztosította Tomalewskit arról, hogy Olaszország kiemelt figyelemmel kíséri a macedón ügyet, és támogatni is igyekszik annak előrehaladását.⁵²¹ Így elmondható, hogy 1927-re mind Magyarország, mind Olaszország kiépítette kapcsolatait a VMRO-val. Ahhoz, hogy Olaszország is fenntartsa

⁵¹⁶ DDI. Settime serie, vol. 5. 369. irat. Piacentini Mussolininak, 1927. augusztus 23.

⁵¹⁷ Uo. 446. irat. Mussolini Solának (albániai olasz követ), 1927. október 3.

⁵¹⁸ ASMAE. AA. PP. 1919–1930. Bulgaria. Busta 924. Questione e movimento macedone. Telegramma n. 1487/358 R. Mussolini Piacentininek, 1927. november 14.

⁵¹⁹ MNL OL. K 64. 29. csomó. 16. a tétel. 7 pol. 1928. Hory Walkónak, 1928. január 24.

⁵²⁰ Uo. 6 pol. 1928. Hory Walkónak, 1928. január 16.

⁵²¹ BUCARELLI 2006. 150.

a kapcsolatot a szervezettel, hozzájárult a magyar politikusok közvetítő tevékenysége is, akik már régóta kapcsolatban álltak a macedón körökkel, és időszakosan anyagi támogatásban is részesítették őket.⁵²²

Pár hónappal később, 1928. július 8-án, azonban egy, a VMRO-n belüli viszoly eredményeképp meggyilkolták a szervezet egyik vezetőjét, Aleksandar Protogerov tábornokot, és hamar bebizonyosodott, hogy a merényletben a másik vezető, Ivan Mihailov is szerepet játszott.⁵²³ Protogerov halála után a VMRO két szárnyra szakadt,⁵²⁴ ami mind a szervezet, mind pedig az őt támogató Bulgária nemzetközi tekintélyének ártott.⁵²⁵ Ebből következően csökkent az a hatás, amelyet a VMRO gyakorolt a bolgár kormányra, mely a macedónok visszahúzó ereje nélkül hajlamos volt a jugoszláv-barát politika folytatására. Vagyis a jugoszláv–bolgár közeledés fő akadálya gyengült, ami Magyarországot aggodalommal töltötte el.⁵²⁶

Az eset mindazonáltal nem jelentette a VMRO magyar és olasz támogatásának végét. 1930 februárjában, Hory és Mussolini találkozásán szóba került a macedón kérdés, s a magyar követ felvetette az olasz kormányfőnek, hogy össze kellene hangolni a magyarok és az olaszok macedón-politikáját, és a támogatást Budapesten bonyolítani, mivel Pestnek már régebb óta vannak összeköttetései a VMRO-val. Mussolini nem adott konkrét választ a felvetésre, mert a pártszakadás miatt jobbnak látta, ha egy időre Magyarország és Olaszország csak távolról kísérik figyelemmel a VMRO tevékenységét. Mindazonáltal Mussolini a macedón és a horvát helyzet nyomon követésére külön osztályt állított fel a Palazzo Chigiben.⁵²⁷

Hory azonban türelmetlen volt. „*Ma újból felvettem a macedón kérdést politikai igazgató előtt. Kifejtettem, hogy tekintettel Sófia és Belgrád közt jelentkező détente-ra szükséges volna Macedón szervezetet újra működésbe hozni. Ezt nemcsak azért tartom szükségesnek, hogy bolgár külügyminiszternek párisi nexusaiból táplálkozó politikáját erőltentsük, de azért is, hogy európai közvélemény Jugoszlávia krónikus betegségére újból emlékeztetve legyen...*”⁵²⁸ – írta táviratában Hory, aki láthatóan úgy vélte, hogy a

⁵²² ORMOS 1984. 46.

⁵²³ Az esetről, és annak okairól lásd részletesen: ROSSOS 2008. 152.

⁵²⁴ A protogerovisták, akiknek vezetője Tomalewski lett, a föderalista szárnyat alkották, melynek célja Macedónia autonómiája volt valamilyen balkáni föderáción belül. Ezzel szemben a mihailovisták, vagy centristák a macedón területek Bulgárián belüli egyesítését tűzték ki célul, államot létrehozva az államban. JELAVICH 1996. 154.

⁵²⁵ JELAVICH 1996. 154.

⁵²⁶ MNL OL. K 64. 29. csomó. 16. a tétel. 83 pol. 1928. Kiss Walkónak, 1928. július 20.

⁵²⁷ MNL OL. K 64. 39. csomó. 16. a tétel. 23. res. szám. 1930. Hory Walkónak, 1930. február 7.

⁵²⁸ Uo. 33. res. 1930. Hory jelentése, 1930. február 19.

macedón kérdést nem szabad jegelni egy percre sem, mert a VMRO a legalkalmasabb arra, hogy a világ figyelmét felhívja a jugoszláv állam belső gyengeségére.

1930-ban Mihailov kifejtette Rudnaynak, hogy nincs megelégedve Olaszország és a VMRO viszonyával. Mihailov szerint az olaszok lagymatag hozzáállását az okozza, hogy Piacentini a protogerovistákhoz húz, vagy mivel régen Protogerov nagy híve volt, nem akar nyíltan Mihailov mellé állni. A magyar támogatással viszont Mihailov igencsak elégedett volt.⁵²⁹ Hamarosan e találkozó után azonban olyan esemény történt, mely kissé a magyarok kedvét is elvette a szervezet támogatásától. 1930 decemberében ugyanis meggyilkolták a saját kertjében sétáló Tomalewskit,⁵³⁰ aminek következtében a VMRO tekintélye még tovább csökkent. Tomalewski meggyilkolásával a protogerovisták legértékesebb tagja halt meg, így Borisz cár felszólította a két frakciót arra, hogy fejezzék be a gyilkosságokat, amik mind a macedónok, mind Bulgária nemzetközi tekintélyének aláadását eredményezik.⁵³¹ Tomalewski megöléséről és temetéséről megemlékeztek az olasz források is, kiemelve, hogy ez a merénylet minden eddiginél hátborzongatóbbnak tekinthető abból a szempontból, hogy az áldozatot a saját házában ölték meg.⁵³² A VMRO tekintélycsökkenése a magyar és az olasz politikai érdekekkel egyaránt ellentétben állt, mert a VMRO – mely egyfajta visszatartó erőt jelentett ahhoz, hogy Bulgária ne kezdjen jugoszláv-barát politikába – tekintélyének hanyatlása könnyedén eredményezhette volna azt, hogy Bulgária közeledni kezd a szomszédos Jugoszláviához.

Magyarország és Olaszország feltehetően azért tarthatott egy esetleges jugoszláv–bolgár közeledéstől, mert – annak ellenére, hogy az első világháborút követő rendezéssel Bulgária kivételével voltaképpen minden balkáni állam elégedett volt – a belgrádi politikai elit körében mégiscsak megfogalmazódott annak gondolata, hogy a Balkán államainak, jugoszláv dominanciával, együtt kellene működniük, különösen gazdasági tekintetben. A balkáni összefogásba Bulgáriát is bevonták volna. 1930-tól kezdve évente meg is rendezték a balkáni térség együttműködését elősegíteni hivatott Balkán-konferenciákat,⁵³³ melyeket – amint az a diplomáciai iratok számából levonható – Olaszország rendkívüli idegességgel figyelt. Vagyis a balkáni államok egy tömbbe tagolódásának réme, és így Bulgária, mint szövetséges elvesztésének lehetősége a

⁵²⁹ Uo. 35. pol. res. 1930. Rudnay Walkónak, 1930. szeptember 9.

⁵³⁰ MNL OL. K 64. 39. csomó. 16. a tétel. 50. pol. res. 1930. Rudnay Walkónak, 1930. december 3.

⁵³¹ MNL OL. K 64. 45. csomó. 16. a tétel. 54. pol. res. 1930. Vörnle Walkónak, 1930. december 30.

⁵³² ASMAE. AA. PP. 1931–1945. Bulgaria. Busta 2. Movimento macedone. Telepresso N. 62/21. Piacentini Mussolininak, 1931. január 6.

⁵³³ HORNYÁK 2010a.

korszakban végig az olasz és a magyar politikai vezetők szeme előtt lebegett, annak ellenére, hogy – legalábbis a magyar és olasz források tanúsága szerint – Bulgária nem is reagált különösebben a Balkánnal kapcsolatos belgrádi tervekre. Érthető azonban – különösen Olaszország politikai érdekeit szem előtt tartva –, hogy már maga a lehetőség megcsillogtatása is feszült figyelmet keltett az olasz politikai körökben. Egy Olaszország szerepvállalása nélküli balkáni összefogás ugyanis olyasvalami lett volna, ami Olaszország tényerési törekvéseit csírájában fojtotta volna el.

Visszatérve a gyilkosságokhoz, 1931 elején a protogerovisták is akcióba léptek, és megölték Giurkovot, aminek következtében a béke lehetetlenné vált a két frakció között. „*A magam részéről sajnálom, hogy a két frakció kibékülése megghiúsult. Ezen harciállapot a szerbekre nézve előnyös, a komité Macedónia helyett minden figyelmét a belső harcra fordítja, a magyar politika érdekében állana, ha a két pártot ki lehetne békíteni.*”⁵³⁴ – fejtette ki Rudnay. Olaszországban szintén úgy vélték, hogy a békülés Giurkov meggyilkolása után immár soha nem fog bekövetkezni.⁵³⁵

1931. február 19-én azonban – mint azt Piacentini híradásából tudjuk – a két frakció mégiscsak békét kötött, mivel a protogerovisták visszavonultak, és elismerték Mihailovot az újraegyesült szervezet vezetőjének.⁵³⁶ 1932-ben Mihailov úgy érezte, hogy Olaszország és a VMRO között elhidegült a kapcsolat. Grandi kifejtette, hogy nem elhidegülésről van szó, csupán arról, hogy Olaszország még nem látja elérkezettnek az időt komolyabb akció végrehajtására.⁵³⁷ Az mindenesetre tény volt, hogy 1932 és 1934 között meglehetősen csekély számban maradtak fenn magyar és olasz iratok a VMRO-ra vonatkozóan, és azok is csak egy-egy szokványosnak tekinthető terrorakcióról tudósítottak röviden. Ráadásul – az egy évvel korábbi békekötés ellenére – a két frakció közötti harcok ismét kiújultak, aminek oka a Mihailovval bizalmas viszonyt ápoló Petrov elleni merénylet volt.⁵³⁸ A VMRO Magyarországgal és Olaszországgal való kapcsolata kétségkívül azért lett egyre lazább, mert a szervezet kezdett egyre kényelmetlenebbé válni a bolgár kormány számára, így a VMRO egyre kevesebb támogatásban részesült a székhelyén. Ennek következtében csökkent a Jugoszlávia területén zajló terrorakciók

⁵³⁴ MNL OL. K 64. 45. csomó. 16. a tétel. 8/ pol. res. 1931. Rudnay Károlynak, 1931. február 10.

⁵³⁵ ASMAE. AA. PP. 1931–1945. Bulgaria. Busta 2. Movimento macedone. Telegramma N. 1477/517. 1931. március 18.

⁵³⁶ DDI. Settima serie, vol. 10. 77. irat. Piacentini Grandinak, 1931. február 19.

⁵³⁷ DDI. Settima serie, vol. 11. 300. irat. Grandi Corának (szófia-i olasz követ), 1932. március 17.

⁵³⁸ ASMAE. AA. PP. 1931–1945. Bulgaria. Busta 5. Movimento macedone. Telegramma N. 3191/978. Cora Mussolininak, 1932. szeptember 24.

száma is, így a macedón szervezet csakhamar nem tudta betölteni azt a szerepet – Jugoszlávia gyengítését –, melyhez a magyarok és az olaszok számára eszközt jelentett.⁵³⁹

Bulgáriában eddigre ért csúcsára az 1929-es gazdasági világválság nyomán kialakult belpolitikai válság, mely különféle jobboldali csoportok szerveződését hozta magával, amiknek célja az volt, hogy tekintélyelvű vezetést hozzanak létre Bulgáriában. 1934 májusában a republikánus eszméket valló Kimon Georgiev tábornok puccsal átvette a hatalmat, katoná államot akarva létrehozni. Úgy döntött, hogy feloszlat minden olyan szervezetet, mely árthat Bulgária nemzetközi presztízsének, ezért hivatalosan a VMRO-t is feloszlatták.⁵⁴⁰

Ezt követően Magyarország és Olaszország már csak a macedón kisebbség propagandatevékenységét támogatta, mely már Protogerov tábornok idején elindult az Amerikai Egyesült Államok, Argentína, Törökország, Románia, Ausztria és Svájc területén, valamint Szófiában is volt két, nagy olvasóközönséggel bíró lapjuk. A propagandát a külföldön tanuló macedón fiatalok is segítették. A macedónok 1928-ban 400 ezer lírát kértek és kaptak Olaszországtól propagandisztikus célokra.⁵⁴¹ Az olaszok pár hónappal Protogerov meggyilkolása után is örömmel konstatálták, hogy a főként olasz és francia nyelven megjelenő propagandisztikus cikkek terjedését nem szakította meg a szégyenletes merénylet.⁵⁴² Grandi továbbá fontosnak tartotta, hogy a VMRO rendszeresen küldjön petíciókat a Népszövetséghez, melyekkel folyamatosan napirenden lehetett tartani a macedón kérdést.⁵⁴³ A fennmaradt magyar iratok tanúsítják, hogy Magyarországon az egész időszakban összegyűjtötték a macedónok propagandaanyagait, brossúráit, melynek terjesztését szívesen segítették, amennyire módjukban állt. Ez a segítség azonban nem annyira a szervezetnek szólt, mint inkább annak, hogy Magyarország a VMRO tevékenységében a versailles-i békerendszer elhibázott voltának újabb bizonyítékát látta. Vagyis megfogalmazható ez úgy is, hogy Magyarország és Olaszország – különösen az 1930-as évektől kezdve – nem a VMRO figyelemfelkeltő akcióját, hanem a macedónok propagandáját támogatta.

⁵³⁹ ORMOS 1984. 89.

⁵⁴⁰ PAVLOV–JANEV 2005. 124–125.

⁵⁴¹ DDI. Settima serie, vol. 8. 92. irat. Piacentini Grandinak, 1929. október 21.

⁵⁴² ASMAE. AA. PP. 1919–1930. Bulgaria. Busta 924. Questione e movimento macedone. Telegramma N. 443/16768. 1928. szeptember 8.

⁵⁴³ DDI. Settima serie, vol. 8. 222. irat. Grandi Mussolininak, 1929. december 6.

5.2.2. A horvát szeparatizmus támogatása

Ahogy arról már szó esett, a horvát szeparatistákat voltaképpen Tomalewski ajánlotta először Magyarország és Olaszország figyelmébe 1928 tavaszán.⁵⁴⁴ A kezdettől fogva fennálló horvát–szerb ellentét akkor csúcsosodott ki, amikor 1928. június 20-án udvarhű, szerb elkövetők halálosan megsebesítették a Horvát Parasztpárt (Hrvatska Seliačka Stranka) vezetőjét, Stjepan Radićot.⁵⁴⁵ Az esetet követően a horvát koalíció elhagyta a Skupštinát, és a horvátok addig csak körvonalazódó függetlenségi mozgalmának erőteljesebb szervezésébe kezdett. A horvát koalíciót három párt alkotta. A legjelentősebb erőt kétségkívül az agrárreform és autonómia ígéretével kecsegtető Parasztpárt képviselte, melynek vezetését Radić halála után Vlatko Maček vette át. A második párt a tulajdonképpen két frakciót magában foglaló Horvát Blokk volt, mely egyrészt az Ante Trumbić-vezette Föderalista Pártból, másrészt az Ante Pavelić vezetése alatt működő Jogpártból tevődött össze. A harmadik párt a horvátországi szerbeket tömörítő Független Demokrata Párt volt, melyet Svetozar Pribičević vezetett.⁵⁴⁶ Ez utóbbi a vajdasági magyar diákegyesület elnöke, Nagy Iván szerint kettős játszmát folytatott, nevezetesen „*horvát színekben integer jugoszláv politikát. A horvátokat támogatja ugyan a szerbiaiak és azok politikai metódusai ellen, mert azt véli, hogy a horvát–szerb ellentétet tompítani tudja az ilyen szereplésével; a horvátokat visszatartja a határozott, döntő lépésektől, hogy így az egész küzdelmet elnyújtsa, a horvátokat kifárassza, és azután olcsó pénzen, a horvátok egy részének segítségével Belgráddal kiegyezzen.*”⁵⁴⁷ Nagy Iván memorandumában kifejtette azt is, hogy reményei szerint a magyar kormány fel fogja karolni a horvátok ügyét, már csak azért is, mert 1918-tól kezdve több horvát politikus élt száműzetésben, emigrációban Budapesten.⁵⁴⁸

E reménykedés nem bizonyult hiábavalónak. Radić halála után Magyarország sürgetni kezdte Olaszországot a horvátok mielőbbi felkarolása érdekében. Ennek oka feltehetően az volt, hogy még korábban, 1927 őszén a Jogpárt vezetői, Pavelić, Gustav Perčec és a Bécsben székelő Ivan Perčević Budapestre látogattak, ahol Khuen-Héderváry Sándor, a külügyminiszter állandó helyettese fogadta őket. Khuen-Héderváry ígéretet tett,

⁵⁴⁴ DDI. Settima serie, vol. 6. 244. irat. Piacentini Mussolininak, 1928. április 11.

⁵⁴⁵ ASMAE. AA. PP. 1919–1930. Jugoslavia. Busta 341. Rapporti politici. Telegramma N. 9724/2164. 1928. október 31.

⁵⁴⁶ GOBETTI 2001. 20.

⁵⁴⁷ MNL OL. K 63. 116. csomó. 16-42. tétel. 1928. Nagy Iván (a vajdasági magyar diákegyesület elnöke és a horvát nemzeti diákszövetség választmányi tagja) memorandumuma, 1928. szeptember 11.

⁵⁴⁸ Uo.

hogy a magyar kormány lehetővé teszi a horvát emigránsok Magyarországon való letelepedését, és kötelezettséget vállalt arra is, hogy lehetőségeihez képest titokban hadianyaggal támogatja a horvátokat egy esetleges horvát–szerb konfliktus esetén.⁵⁴⁹

A horvát kérdéssel kapcsolatban megfogalmazott magyar állásponttól Róma úgy értesült, hogy bár Magyarországon a horvátok szándékait komolyaknak tekintették, a mozgalmat nem tartották olyan erősnek, hogy végre tudjon hajtani valódi forradalmat. Forster Pál belgrádi magyar követ szorgalmazta Gallinál, hogy egyeztessék a horvátok ügyében követendő magyar és olasz politikát, hogy az közös alapokon működhessen. Mindebből Galli arra következtetett, hogy Magyarország – noha komolynak ítélte a horvát mozgalmat – nem kívánt gyakorlati támogatást nyújtani a szeparatistáknak, mert egyrészt bizalmatlan volt velük szemben, másrészt pedig félt attól, hogy kompromittálódna Európa többi állama előtt.⁵⁵⁰

Forster javaslata annyiban megtette a hatását, hogy azt követően az olasz vezetésben megfogalmazódott a horvátokkal kapcsolatos politikát illetően, hogy az olasz sajtó esetleg cikkezhetne a Horvát Állam függetlenségének történeti érveiről, aminek hatására Maček vélhetően észrevenné, hogy ha cselekvésre határozná el magát, számíthatna Olaszország segítségére.⁵⁵¹ Olaszország ugyanis a horvát szeparatisták közül Mačekot tartotta legalkalmasabbnak Horvátország vezetésére. Az olaszok azonban egyelőre óvatosak maradtak, ami feltehetően annak volt köszönhető, hogy a horvát nép – Isztria, Dalmácia és Fiume miatt – tulajdonképpen Olaszország tradicionális ellenségének számított. A horvátok sajtókampánya Magyarországon és Olaszországon kívül Ausztriában és Németországban is igen jelentős volt. Utóbbi országban 1934-ig két horvát lap is megjelenhetett, az egyik az angol nyelvű *Croatian Press*, a másik pedig a *Nezavisna Država Hrvatska* volt.⁵⁵²

1928 októberében Giacinto Auriti bécsi követ hírül adta Mussolininak, hogy információi szerint Badenban a horvát vezetők titkos találkozására került sor, amelynek magyar résztvevői is voltak, és eredménye az lett, hogy aláírásra került egy titkos szerződés a horvátok és Magyarország jövőbeni szövetségéről.⁵⁵³ Az írásbeli szerződés feltehetően túlzás, de az igaz, hogy Trumbić és Maček Bécsben találkoztak Apor Gábor

⁵⁴⁹ ORMOS 1984. 57–58.

⁵⁵⁰ ASMAE. AA. PP. 1919–1930. Jugoslavia. Busta 1341. Rapporti politici. Telegramma N. 5801. Galli Mussolininak, 1928. szeptember 24.

⁵⁵¹ DDI. Settima serie, vol. 7. 24. irat. Szerző és évszám nélküli feljegyzés.

⁵⁵² JELIĆ-BUTIĆ 1977. 27–28.

⁵⁵³ DDI. Settima serie, vol. 7. 39. irat. Auriti Mussolininak, 1928. október 15.

magyar diplomatával, akinek kifejtették, hogy a Parasztpárt – bár megfelelő keretek között a horvát autonómiával is megelégedne – elsősorban Horvátország függetlenségét kívánja elérni.⁵⁵⁴ Maček kifejtette azt is, hogy Magyarország közvetítése által Olaszországgal is fel kívánja venni a kapcsolatot.⁵⁵⁵

A horvátokkal való kapcsolatfelvétel tényét október közepén Magyarország külügyminisztere, Walko Lajos is megerősítette. Walko érdeklődött arról is, hogy vajon Olaszország is megtette-e már az első lépéseket. Amennyiben nem – fejtette ki a külügyminiszter – Magyarország szívesen vállalkozna az olaszok és a horvátok közötti közvetítésre. Walko ugyanis a horvát kérdésben is a legszorosabb olasz–magyar kooperációt tartotta szükségesnek.⁵⁵⁶ Mussolini válaszában kifejtette, hogy az olasz kormány meg van győződve a horvát mozgalom komolyságáról, így annak törekvései figyelmet érdemelnek. Az olasz vezető nem látta akadályát annak, hogy a magyar kormánnyal együttműködjön ebben a kérdésben, közösen meghatározva a horvátokkal kapcsolatosan követendő politikai irányvonalat. Ennek szellemében felszólította a budapesti olasz követet, Ercole Durini di Monzát arra, hogy folytasson további megbeszéléseket Walkóval a kérdéstről, barátságos és bizalmas eszmecsere keretében. Mint megfogalmazta, ezek a beszélgetések a magyar–olasz barátság tekintetében is hasznosak lehetnek.⁵⁵⁷

Időközben Magyarországon is sajtókampány kezdődött az egykori jogpárti vezető, Ivo Frank irányításával.⁵⁵⁸ Frank 1918-tól élt száműzetésben Budapesten, és kérte mind a magyar, mind az olasz vezetéstől a horvát függetlenség érdekében folytatott propaganda elősegítését. Cserébe Olaszországnak azt ígérte, hogy Horvátország biztosítani fogja számára a londoni szerződésben foglaltak teljesülését.⁵⁵⁹ Frank ugyanis abban reménykedett, hogy a sajtókampánynak köszönhetően a horvát mozgalom nemzetközi szinten is figyelmet kelt, aminek eredményeképp az 1929 tavaszán esedékes parlamenti választásokon Horvátország kinyilváníthatja függetlenségét.⁵⁶⁰ Pavelić-csel memorandumot is készítettek, melyben összefoglalták a horvátok követeléseit, és

⁵⁵⁴ ASMAE. AA. PP. 1919–1930. Jugoslavia. Busta 1341. Rapporti politici. Telegramma N. 6195. 1928. október 17.

⁵⁵⁵ HORNYÁK 2010a. 44.

⁵⁵⁶ DDI. Settima serie, vol. 7. 43. irat. De Astis Mussolininak, 1928. október 17.

⁵⁵⁷ ASMAE. AA. PP. 1919–1930. Jugoslavia. Busta 1341. Rapporti politici. Telegramma N. 5426. Mussolini Durininak, 1928. október 23.

⁵⁵⁸ DDI. Settima serie, vol. 7. 41. irat. De Astis Mussolininak, 1928. október 16.

⁵⁵⁹ ADRIANO–CINGOLANI 2011. 31–32.

⁵⁶⁰ ASMAE. AA. PP. 1919–1930. Jugoslavia. Busta 1341. Rapporti politici. Telegramma in arrivo N. 6257. 1928. október 16.

kifejtették, hogy a magyar és olasz segítséggel elért szabadságuk kivívását követően Magyarországgal és Olaszországgal különlegesen jó viszonyt fog ápolni az új állam.⁵⁶¹ Olaszország számára a memorandum kilátásba helyezte továbbá, hogy a függetlenségét elnyert Horvátország tiszteletben fogja tartani az olaszok elsőbbségét az Adria-térségben, és a horvátok tekintettel lesznek az olasz gazdasági érdekekre is.⁵⁶²

Az olaszok óvatos lépésekkel haladva folytatták a helyzet feltérképezését. Ubaldo Rochira zágrábi konzul a horvát vezetőkkel való tanácskozásai során úgy értesült, hogy Maček, bár elsődleges célja az önálló Horvátország volt, kész lett volna elfogadni a föderalizmust, vagy a Magyarországgal való perszónáluniót is, mint az önállóság egy lépcsőfokát. Szerette volna, ha Horvátországot demilitarizálják, és a nagyhatalmak írásban beleegyeztek volna a horvát állam örök semlegességébe.⁵⁶³

Az 1928-as esztendő tehát az óvatos puhatolózás jegyében telt. Magyarország már ekkor is messzemenően meg volt győződve a támogatás helyességéről, de szövetségese, Olaszország még óvatosságra intett. Ez az egy év inkább a lehetőségek felméréséről és egyfajta mérsékelt sajtókampány előkészítéséről szólt, mintsem a konkrét támogatásról. Fordulatot – elsősorban az olasz hozzáállásban – az 1929-es esztendő hozott.

Miután I. Sándor bevezette a diktatúrát, több horvát nemzetiségű politikus emigrációba kényszerült. A szeparatisták legradikálisabb csoportjának vezetője, Ante Pavelić Olaszországot választotta menedékhelyéül, ahol megalapította az Ustaša Horvát Forradalmi Szervezetet (Ustaša Hrvatska Revolucionarna Organizacija), röviden Usztasát, amely Horvátország függetlenségének mindenáron való kivívását tűzte ki célul, nem riadva vissza az esetleges fegyveres konfliktustól sem.⁵⁶⁴ Pavelić az elveket csak 1933. június 1-jén foglalta össze. A *Načela Hrvatskog Ustaškog Pokreta* [A Horvát Usztasa Mozgalom alapelvei] címet viselő dokumentum szerint az önálló Horvátország valamennyi horvátlakta területet egyesítene, és az államot érintő döntéshozatalban csak horvát nemzetiségű egyének vehetnek részt. A Horvát Állam sorsáról sem idegen nép, sem idegen állam nem hivatott dönteni. A horvátok kötelességgel bírnak az állam felé, azaz meghatározott elvek szerint kell élniük, rendezett és vallásos családi életben, és katonai erényeket birtokolva. Mindeközben a horvát nép kulturális haladására és a gazdasági élet fejlődésére is figyelmet kell fordítaniuk ahhoz, hogy a Független Horvát

⁵⁶¹ ADRIANO–CINGOLANI 2011. 48–49.

⁵⁶² GOBETTI 2001. 23.

⁵⁶³ DDI. Settima serie, vol. 7. 46. irat. Rochira feljegyzése, 1928. október 22.

⁵⁶⁴ SOKCSEVITS 2011. 494.

Államot kivívassák.⁵⁶⁵ Mindezt Pavelić igyekezett történeti érvekkel alátámasztani, hangsúlyozva, hogy a horvátság több évszázados múlttal bír és jelentős civilizációs, illetve kulturális értéket képvisel, aminek következtében a horvát nép kiérdemelte az önálló, független nemzetállamot.⁵⁶⁶

Mint arról már szó esett, Olaszországnak a jugoszláviai diktatúra bevezetését követően lehetősége nyílt arra, hogy az új politikai berendezkedésű állammal való viszony konszolidálását válassza, azonban Mussolini nem hosszabbította meg az ez évben lejáró szerződést, és nem élt a lehetőséggel. Így az olasz–jugoszláv kapcsolatok továbbra sem néztek javulás elé, s Mussolini – feltehetően nem kis mértékben a fentebb említett Frank–Pavelić-féle memorandum hatására – a Pavelić által alapított szervezet erőteljes támogatása mellett döntött, bízva abban, hogy az Usztasa képes lesz egy olyan méretű felkelés kirobbantására, amely akár Horvátország függetlenségének tényleges kivívását, azaz Jugoszlávia felbomlását is eredményezheti. Olaszország még ez évben megkezdte a horvát szeparatisták felfegyverzését, és 400 ezer líra értékű géppisztolyt és egyéb hadianyagot ígért Pavelićnek.⁵⁶⁷ Az új fegyverek birtokában 1929 és 1934 között mintegy száz merényletet hajtottak végre, melyek közel felének kiindulópontja Olaszország, Magyarország és Ausztria volt.⁵⁶⁸

Ami Magyarországot illeti, Forster Pál belgrádi magyar követ kifejtette olasz kollégájának, Carlo Gallinak, hogy a délvidéki területek visszaszerzése és a kisantant felbomlasztása érdekében Bethlen István kész lett volna szövetkezni Jugoszláviával, mivel a magyar miniszterelnök eddigre már úgy látta, hogy Olaszországtól nem lehet gyakorlati sikereket várni a revízió tekintetében. Ezért Bethlen arra jutott – legalábbis Forster elmondása szerint –, hogy amennyiben a szerbek szövetséget ajánlanának Magyarországnak, Bethlen inkább a magyar–jugoszláv viszony rendezését választaná.⁵⁶⁹

A diktatúra bevezetését követően ratifikálásra került az 1926-ben kötött magyar–jugoszláv kereskedelmi egyezmény, amit Forster kedvező fordulatként értékelt. A jugoszláv kormánynak a vajdasági magyar kisebbséggel való bánásmódját illetően a magyar követ bőven talált kivetni valót, s kifejtette Marinković előtt, hogy ezen a téren változtatnia kellene a belgrádi kormány magatartásán. Erre válaszul Marinković a magyar

⁵⁶⁵ A. SAJTI 1989. 71. irat. A horvát usztasák mozgalmának alapelvei.

⁵⁶⁶ KRIZMAN 1978. 117–119.

⁵⁶⁷ DDI. Settima serie, vol. 8. 129. irat. Grandi feljegyzése Mussolininak, 1929. október (nap nélkül).

⁵⁶⁸ ORMOS 1984. 70.

⁵⁶⁹ DDI. Settima serie, vol. 7. 138. irat. Galli Mussolininak, 1929. január 4.

revíziós igények mérséklését kérte.⁵⁷⁰ A magyar–jugoszláv viszonyt azonban nem a kisebbségi kérdés vagy a revíziós propaganda rontotta meg, hanem az, hogy az említett kereskedelmi szerződés – mely a Jugoszláviában és Magyarországon egyaránt javakkal bíró kettősirtokosok számára lehetővé tette a szabad határátlépést és a termények átvitelét – 1932-ben lejárt, és a jugoszláv kormány nem volt hajlandó meghosszabbítani azt, sőt, a mezőgazdasági terményekre vámot is kivetett. Mindezzel vélhetően a kettősirtokosság intézményét kívánta megszüntetni.⁵⁷¹ Mindazonáltal – mivel a magyar vezetés voltaképpen nem igazán bízott a Jugoszláviával való jó viszony lehetőségében – 1929 nyarán Pavelićnek lehetősége nyílt arra, hogy Magyarországgal is kiépítse kapcsolatait. Pavelić 1929. július 23-án találkozott Aporral Bolognában, ahol Apor a horvát ügy segítését és a szervezet anyagi támogatását ígérte a horvát vezetőknek.⁵⁷²

Szintén ez évben, 1929. április 20-án Pavelić és Perčec Szófiába látogattak, ahol megbeszélést folytattak Ivan Mihailovval, a VMRO centralista frakciójának vezetőjével. Renato Piacentini olasz követ jelentése szerint a két horvát vezető és Mihailov megállapították, hogy a jugoszláv rezsim alatt kisebbségként élni egyenesen elviselhetetlen, így a horvátoknak és a macedónoknak egyesíteniük kell erőiket a Jugoszláviától való függetlenség mielőbbi kivívásához.⁵⁷³

Az 1929-es kapcsolatfelvételt követően a horvát szeparatizmus támogatását mind Magyarország, mind Olaszország igyekezett minél diszkrétebben kezelni, mivel egyikük sem kívánta a Jugoszláviával való viszony elmérgesedését. A jugoszláv politikai körök tettelesen is felléptek az elszakadást célzó megnyilvánulások ellen, amit bizonyít, hogy 1931 elején a horvát szeparatisták ideológusa, Milan Sufflay professzor politikai gyilkosság áldozata lett, amit a horvátok szerint egy, a jugoszláv rendőrség által fizetett bérgyilkos hajtott végre. Ezzel eltették láb alól az egyik legtehetségesebb horvát vezetőt, de ugyanakkor kreáltak egy új mártírt a horvát ügynek.⁵⁷⁴

Amint a korábbiakban említésre került, 1931–1932-ben mind Olaszországban, mind Magyarországon felvetődött a Jugoszláviával való megegyezés lehetősége. Siker esetén az Usztasa a legfőbb támogatóit veszítette volna el, ezért Pavelić, felismerve ezt,

⁵⁷⁰ MNL OL. K 63. 118. csomó. 16-7. tétel. 1929. 160. pol. szám./ 1929. Forster Walkónak, 1929. június 18.

⁵⁷¹ HORNYÁK 2010b. 45–46.

⁵⁷² ORMOS 1984. 67.

⁵⁷³ ASMAE. AA. PP. 1919–1930. Bulgaria. Busta 927. Questione macedone. Telegramma N. 2010/94. Piacentini Mussolininak, 1929. április 24.

⁵⁷⁴ ASMAE. AA. PP. 1931–1945. Jugoslavia. Busta 3. Separatismo croato. Telegramma N. 653/94. Rochira Grandinak és Gallinak, 1931. február 24.

az olasz–jugoszláv, illetve a magyar–jugoszláv egyezkedés hírére azonnal akcióba lendült. Első lépésként Carlo Umiltà zágrábi olasz konzult kereste fel, aki Dino Grandi olasz külügyminiszterhez írott levelében arról számolt be, hogy Pavelić – akit Umiltà az egyik legnagyobb horvát ellenzéki csoport vezetőjeként írt le – úgy vélte, hogy 1932 hűsvétjét már a független Horvátországban tölthetik, amennyiben Olaszország hajlandó támogatást nyújtani ennek eléréséhez.⁵⁷⁵

Vélhetően Pavelić ekkor már tervezgette azt a felkelést, amelyet az Usztasa 1932 őszen, Likában robbantott ki. A lázadás kudarcra végződött, s az eset miatt rengeteg támadás érte a horvát ellenzéket a belgrádi sajtóban, amire Maček igyekezett felhívni Umiltà figyelmét, nem rejtve véka alá, hogy a horvátok számítanak az olaszok szolidaritására ebben az ügyben.⁵⁷⁶ Szintén figyelemfelkeltő szándékkal igyekezett megköszönni az olasz kormánynak az eddigi horvátbarát sajtókampányt, valamint az eddig nyújtott anyagi és erkölcsi támogatást, melynek eredményeképp Európa előtt akkorra már nem voltak ismeretlenek a horvátok szándékai. Maček igyekezett hangsúlyozni azt is, hogy Horvátország függetlensége nemcsak a horvát nép boldogságát, hanem Olaszország keleti határainak biztonságát is elő fogja segíteni.⁵⁷⁷

A felkelést követően sem az akkor már Gömbös Gyula miniszterelnöksége alatt működő magyar állam, sem Olaszország nem gondolt egy ideig a Jugoszláviával való megegyezésre. Az 1932. novemberi Gömbös–Mussolini találkozón a két vezető megállapodott abban, hogy – bízva abban, hogy a jövőben az Usztasa akár forradalom kirobbantására is képes lesz – támogatni fogják a bennük rendkívül jó benyomást keltő Pavelićet.⁵⁷⁸ Magyarországon Gustav Perčec Horvát Emil néven vásárolta meg 1931-ben Szájbély Gyula Jankapuszta nevű tanyáját, mely a horvát határ mentén feküdt,⁵⁷⁹ az olasz szakirodalom szerint azzal a céllal, hogy legyen egy hely a jugoszláv határ közelében, ahonnan a terrorcselekményeket el lehet indítani.⁵⁸⁰ 1933 tavaszán Olaszország is táborhelyeket létesített a horvát menekültek számára, akiknek koordinálásával a pisai rendőrfőnököt, Ercole Contit bízták meg.⁵⁸¹ A három legjelentősebb olaszországi usztasa-tábornak Lipari, Bovigno és Brescia adott otthont.⁵⁸²

⁵⁷⁵ DDI. Settima serie, vol. 11. 155. irat. 274. Umiltà Grandinak, 1932. január 5.

⁵⁷⁶ DDI. Settima serie, vol. 12. 572. irat. Umiltà Mussolininak, 1932. december 24.

⁵⁷⁷ Uo.

⁵⁷⁸ GOBETTI 2001. 47.

⁵⁷⁹ ORMOS 1984. 79.

⁵⁸⁰ ADRIANO–CINGOLANI 2011. 98.

⁵⁸¹ Uo.

⁵⁸² JELIĆ-BUTIĆ 1977. 21.

Galli – igaz, hiába – még ekkor is igyekezett felhívni kormányja figyelmét a Pavelić támogatásában rejlő veszélyekre.⁵⁸³ A belgrádi olasz követ úgy vélte, hogy a horvát szeparatisták most, 1933-ban is csak egy kis csoportját alkotják a horvát társadalomnak, nem pedig a többségét. Ezen kívül pedig – érvelt Galli – az Usztasa nem elég jól szervezett és dinamikus ahhoz, hogy külső segítség nélkül elérjen bármit is, aminek ékes bizonyítéka, hogy a horvát ellenzék voltaképpen már 1920 óta szervezkedik, és tizenhárom év alatt sem tudott eredményeket elérni.⁵⁸⁴

Az óvatosság valóban indokolt lett volna, ugyanis még ez évben, 1933 novemberében felfedték a jankapusztai horvát tábort, miután Gustav Perčec egykori szeretője, Jelka Pogorelec revütáncosnő *Az emigráns gonosztevők titkai* (Tajne emigrantskih zločinaca) címmel megjelent vallomása igencsak kompromittáló adalékokat tartalmazott a horvát szeparatisták radikális szárnyának támogatásában való magyar–olasz együttműködésre nézve.⁵⁸⁵ Pogorelec írását először a *Novosti* elnevezésű napilapban közölték, majd innen terjesztették tovább. A könyvecskét bámulatos gyorsasággal fordították le több nyelvre, köztük magyarra is. A mű elbeszéli, hogy a „természeténél fogva igaz, jó és romlatlan” Jelkát Perčec házasság ígéretével vette rá arra, hogy vele tartson, és politikai tevékenységében együttműködjön vele.⁵⁸⁶ A Tattay ezredes fedőnevet viselő, Jankapusztával magyar részről kapcsolatban álló katonatiszt – akinek valódi kiléte mindmáig nem ismeretes⁵⁸⁷ – hamarosan jelentést készített a Pogorelec-féle írással kapcsolatos észrevételeiről.⁵⁸⁸ Tattay a beszámolóját Jelka múltjának bemutatásával kezdi, elmondva, hogy a hölgy valóban Perčec barátnője volt. Viszonyukból, mely már akkor elkezdődött, amikor Perčec még Zágrábban élt, egy kislány született. Ezt követően Perčec táncosnővé képezte ki Jelkát, aki ebben a minőségében bejárta fél Európát, majd amikor állás nélkül maradt, összeköltözött az akkor már Bécsben élő Perčec-cel. Itt a táncosnő megismerkedett a jugoszláv követség sajtóattaséjával, Perčec pedig – hasznot akarván húzni az attasétól szerzett információkból – nem ellenezte az ismeretséget.⁵⁸⁹

⁵⁸³ ASMAE. AA. PP. 1931–1945. Jugoslavia. Busta 30. Separatismo croato. Telegramma N. 6210/2459. 1933. szeptember 17.

⁵⁸⁴ Uo.

⁵⁸⁵ ORMOS 1984. 79.

⁵⁸⁶ MNL OL. K 63. 130. csomó. 16-7. tétel. 6267 pol. 1933.

⁵⁸⁷ Lásd: ORMOS 1984. 13. sz. jegyzet.

⁵⁸⁸ MNL OL. K 63. 130. csomó. 16-7. tétel. 170 pol. 934.

⁵⁸⁹ Uo.

Jelka Pogorelec így kezdte röpiratát: „*Azt hiszem, hogy én vagyok leginkább hivatva dr. Pavelics Antalt és Percsec Gusztávot, a horvát nemzet állítólagos vezéreit a közvéleménynek igazi világításban bemutatni...*”,⁵⁹⁰ majd kifejtette, hogy ő vezette Perčec levelezését, így voltaképpen szinte minden Magyarországon élő horvát vezetőt ismert.⁵⁹¹ A hivatalos dokumentumokkal összevetve elmondható, hogy az írásban foglalt információk közül néhány hitelesnek tekinthető. Éppen így Tattay jelentése is tartalmaz számos valós adatot, de ugyanakkor ferdtéseket, elhallgatásokat is.

Jelka Pogorelec elmondása szerint Jankapusztán, ahol élt, keményen dolgoztatták az odamenekülteket, és kegyetlen terror alatt tartották azokat, akik családjukat választották volna a független Horvátország kivívásáért folytatott harc helyett.⁵⁹² Tattay jelentéséből az derül ki, hogy Jelka valójában nem Jankapusztán élt, hanem Budapesten, előbb az Erzsébet Körúton, majd a Szigony utcában. Perčec azonban néha elvitte magával a táborba, így a hölgy valamelyest betekintést nyerhetett az ott lakó horvátok életkörülményeibe.⁵⁹³ Tattay szerint az sem helytálló, hogy Jelka intézte volna Perčec levelezését.⁵⁹⁴

A brosúra szerint „*Percsec, Pavelics és a társaik a valóságban ellenséges országok közönséges megfizetett bérencei, akik a jó pénzért nemcsak, hogy nem tettek semmit a szűkebb hazájukért, hanem vakul követték az olasz és a magyar hatóságok rendelkezéseit, elvégezvén a dolgokat, amelyek nemcsak kárt okozhattak az egész országnak, hanem semmiféle hasznot sem hozhattak Horvátországnak.*”⁵⁹⁵ Így Jelka nem kimondottan Jankapusztát, hanem az Usztasa magyar–olasz támogatást leplezte le emlékiratában, ugyanakkor – feltehetően a politikai érdekek következtében – a francia és a csehszlovák sajtó a magyarországi táborról szóló fejezeteket hangsúlyozta, eltúlozva jelentőségét. Jelka ugyanis úgy vélte, hogy „*Percsec és a többi emigráns főképpen Olaszország és bizonyos mértékben Magyarországnak is a zsoldosai.*”⁵⁹⁶ Azaz tapasztalatai alapján Pogorelec Olaszországot tartotta főbűnösnek az Usztasa támogatásában. Szerepel az írásban egy igencsak érdekes bekezdés, amelyből választ kaphatunk arra a kérdésre, hogy Olaszország – amely korábban nem volt bizonyos abban, hogy hasznára válhat a horvát szeparatizmus támogatása – végül miért is szánta rá magát az intenzív segítségnyújtásra.

⁵⁹⁰ MNL OL. K 63. 130. csomó. 16-7. tétel. 6267 pol. 1933. A nevek így vannak írva az eredetiben.

⁵⁹¹ Uo.

⁵⁹² MNL OL. K 63. 130. csomó. 16-7. tétel. 6267 pol. 1933.

⁵⁹³ MNL OL. K 63. 130. csomó. 16-7. tétel. 170 pol. 934.

⁵⁹⁴ Uo.

⁵⁹⁵ MNL OL. K 63. 130. csomó. 16-7. tétel. 6267 pol. 1933.

⁵⁹⁶ Uo. Aláhúzás tőlem – H. P.

Pogorelec ugyanis felfedte, hogy Perčec, Pavelić, és az időközben velük szövetkező Belső Macedón Forradalmi Szervezet vezetői szerződést kötöttek a római kormánnyal, amelyben megállapodtak, hogy a támogatás fejében segíteni fogják Olaszország balkáni ambícióinak sikerre vitelét.⁵⁹⁷ Ekkor Perčec és társai még Bécsben székeltek.⁵⁹⁸

Jelka vallomása voltaképpen csak néhány oldalt szentelt Jankapusztának, e pár oldalon azonban bőséggel írt olyat, amit valóban fel lehetett használni Magyarország kompromittálására. Beszámolt ugyanis arról, hogy Perčecet az usztasák felügyeletével, tanításával megbízott magyar személyek is segítették azoknak a horvátoknak a terrorizálásában, akik a horvát szeparatizmus előmozdítása helyett inkább a hazájukat választották volna. A lelki és fizikai terror következményei szökési kísérletek, különféle rémtettek voltak, és esetenként öngyilkosságra, gyilkosságra is sor került.⁵⁹⁹

Tattay, aki igyekezett megmagyarázni a táborról kiderült híreket a magyar kormánynak, véleményem szerint hibát követett el azzal, hogy „a röpiratból csak a magyar vonatkozásokkal foglalkozott”,⁶⁰⁰ mert épp ezzel érte el a Jankapuszta rémtetteiről szóló hírek felnagyítását, ezzel hívta fel rájuk a figyelmet. Ha az egész iratot elemezte volna, Jankapuszta valószínűsíthetően eltörpült volna a többi leírt dolog mellett. Tattay ehelyett magyarázni kezdte, hogy a táborban nem gyártottak fegyvereket, viszont az igaz, hogy „*a Janka pusztán élő emigránsok egy része önvédelmi célból pisztollyal el van látva és azok használatában egyszer-egyszer oktatásban részesültek.*”⁶⁰¹ Tattay elmondása szerint egy szó sem igaz viszont abból, hogy a táborlakókat merényletek elkövetésére készítették fel. Jankapuszta ugyanis azzal a céllal létesült, hogy korábbi merényletek elkövetői menekülteként ott élhessenek tovább.⁶⁰² Pár sorral később azonban Tattay így fogalmazott: *A Janka pusztán összegyűjtött emberek túlfűtött temperamentuma, fanatizmusa és lelkiállapotuk folytán azokat fegyvelmező eljárás alá kellett vonni, ezért naponta a rendes gazdasági munkák mellett katonai gyakorlatok végzésére is kötelezve lettek és pedig kihallgatás, parancskiadás, tisztelgési és elléptetési gyakorlatok formájában. Hetenkint egyszer vasárnap leventeszerű gyakorlatokat végeztek.*⁶⁰³ Ebből a mondatból kiviláglik, hogy bár a szó szoros értelemben véve nem zajlott katonai kiképzés a táborban, az mégis tagadhatatlan, hogy a Jankapusztán élő

⁵⁹⁷ Uo.

⁵⁹⁸ ORMOS 1984. 79–83.

⁵⁹⁹ MNL OL. K 63. 130. csomó. 16-7. tétel. 6267 pol. 1933.

⁶⁰⁰ MNL OL. K 63. 130. csomó. 16-7. tétel. 170 pol. 934.

⁶⁰¹ Uo.

⁶⁰² Uo.

⁶⁰³ Uo.

horvát emigránsok birtokoltak – valószínűsíthetően az olaszoktól szerzett – fegyvereket. Noha 1934 februárjában a tábor kiürítése és felszámolása befejeződött,⁶⁰⁴ Jankapuszta a későbbiekben még okozott fejfájást Magyarországnak.

Nem sokkal később történt egy olyan eset, amely alátámasztotta, hogy némi alapja volt annak a feltevésnek, hogy a horvát szeparatisták támogatásában szorosan együttműködő Magyarország és Olaszország által üzemeltetett táborokban valóban folyhattak előkészületek a Jugoszlávián belüli politikai merényletek előkészítésére. 1934 januárjában, I. Sándor ellen merényletet kíséreltek meg Zágrábban. Ennek végrehajtásával egy Olaszországban élő, de magyar útlevelet birtokoló, Petar Oreb nevű, huszonegy éves fiataalt bíztak meg.⁶⁰⁵ A kísérlet részleteiről Bogoljub Jevtić jugoszláv külügyminiszter számolt be Gallinak. A beszámoló szerint I. Sándor meggyilkolásával három fiatal volt megbízva, akiknek fegyvereit Olaszországban gyártották. Ráadásul Olaszországot terhelte az eset kapcsán az is, hogy a fiatalok olasz földről utaztak Zágrába, és be is vallották, hogy a horvátok számára létesített olasz menekülttáborokban a lakók fegyvert kapnak ahhoz, hogy Jugoszláviában felkelésre buzdítsák a népet, és merényleteket kövessenek el.⁶⁰⁶ Galli ugyan tagadta Jevtić előtt, hogy Olaszországban ilyen táborok lennének, de azért figyelmeztette Mussolinit, hogy a jugoszláv vezetés tud arról, hogy Olaszország támogatja Pavelić és Perčec terrorista csoportjait.⁶⁰⁷ E két eset egy évvel később okozott igazán kellemetlen perceket Magyarországnak és Olaszországnak, amikor Európa államai a jugoszláv király meggyilkolásának előkészítőit keresték.⁶⁰⁸

5.2.3. A marseille-i merénylet szerepe a magyar–olasz kapcsolatokban

Az Usztasa és a VMRO legismertebb akciója az 1934. október 9-én elkövetett marseille-i merénylet volt, amelynek során I. Sándor mellett Louis Barthou francia külügyminiszter is életét vesztette. A merényletet az Ercole Conti által vezetett felügyelőség értesülése szerint egy hét főből (egy nő és hat férfi) álló terrorista csoport követte el.⁶⁰⁹ Közülük

⁶⁰⁴ ADRIANO–CINGOLANI 2011. 109.

⁶⁰⁵ FERRARA 2008. 62.

⁶⁰⁶ DDI. Settima serie, vol. 14. 551. irat. Galli Mussolininak, 1934. január 12.

⁶⁰⁷ Uo.

⁶⁰⁸ A marseille-i merénylet eseményeiről részletesen lásd: ORMOS 1984.

⁶⁰⁹ IUSO 1998. 67.

hárman a korábbi évek során biztosan megfordultak Jankapusztán.⁶¹⁰ Az eset igencsak kellemetlen időpontban érte az olasz kormányt, ugyanis amikor 1933 januárjában Adolf Hitler német kancellár lett, és propagandába kezdett Ausztria Németországba olvasztása, az Anschluss érdekében, Mussolini figyelme Jugoszlávia felé fordult. Az olaszok célja az lett ugyanis, hogy egy olasz–osztrák–magyar–jugoszláv blokk létrehozásával megakadályozzák az Anschlusst, és elejét vegyék Németország Duna-menti térnyerésének.⁶¹¹ Éppen ezért a tragikus esemény másnapján Galli, talán annak érdekében, hogy az esetleges gyanúnak elejét vehesse, felkereste az I. Sándor kiskorú fia, II. Péter mellé utóbb a régenstanács elnökévé kinevezett Pál herceget – aki egyébként személyes jó barátja volt –, kifejezve az olasz kormány részvétét.⁶¹² Jelentésében azonban nem rejtette véka alá azt a véleményét, miszerint Olaszország számára kedvezőbb lesz Pál régenssége a megboldogult Sándor uralkodásánál, ugyanis Pál céljai között az olasz–jugoszláv kapcsolatok megerősítése, jobbá tétele is szerepelt.⁶¹³

Magyarországot illetően Ascanio Colonna budapesti olasz követ meglepetéssel számolt be arról, hogy Budapest nyugalommal fogadta a Marseille-ben történeteket és nem tart azok nemzetközi visszhangjától.⁶¹⁴ Az irat hangvételéből kiérezhető, hogy Colonna igencsak furcsának találta ezt a nyugalmat. Olaszország kormányához hasonlóan Kurt Schusnigg osztrák kancellár is igyekezett rögvest tisztázni országa szerepét az ügyben, miután tudvalevő volt, hogy az Usztasa egyik fő embere, Perčević, Bécsben tartózkodott. Schusnigg a *Neues Wiener Journal* hasábjain tette közzé nyilatkozatát, melyben kifejezte részvétét a jugoszláv királyi családnak, és leszögezte, hogy a történeteket a civilizált társadalom elveivel összeegyeztethetetlennek tartja.⁶¹⁵

Umiltà, az eseményeket mindvégig figyelemmel kísérő zágrábi olasz konzul tudósítása szerint a merényletet követő napokban Horvátország-szerte az utcákon tolongtak az emberek, s a horvátok túlnyomó többsége csak a szigorú rendőri intézkedések következtében volt hajlandó a felsőbb utasításnak megfelelően fekete zászlót tenni az ablakába.⁶¹⁶ Bár a rendőrség ébersége miatt Umiltà nem tudta a horvát szeparatista pártok vezetőivel felvenni a kapcsolatot, más civil és katonai tekintélyekkel

⁶¹⁰ FERRARA 2008. 62.

⁶¹¹ ORMOS 1984. 85.

⁶¹² DDI. Settima serie, vol. 16. 35. irat. Galli Suvichnak, 1934. október 10.

⁶¹³ Uo.

⁶¹⁴ DDI. Settima serie, vol. 16. 36. irat. Colonna Mussolininak, 1934. október 10.

⁶¹⁵ ASMAE. AA. PP. 1930–1945. Jugoslavia. Busta 55. Re Alessandro (Marsiglia). Telegramma N. 4036-A6/2111. 1934. október 11.

⁶¹⁶ DDI. Settima serie, vol. 17. 43. irat. Umiltà Mussolininak, 1934. október 11.

volt alkalma beszélni. Ennek eredményeképp megkönnyebbüléssel állapíthatta meg, hogy Olaszországot egyelőre nem kívánják felelősségre vonni Olaszországot a merénylet elkövetése miatt.⁶¹⁷

Hamar fordult azonban a kocka, és két nappal később Galli már arról volt kénytelen beszámolni, hogy a jugoszláv sajtóorgánumok Olaszországot okolják a történetekért.⁶¹⁸ Sőt mi több, a jugoszláv külügyminiszter testvére, Bora Jevtić kifejtette neki, hogy meggyőző bizonyítékok állnak rendelkezésére arra vonatkozóan, hogy Sándor király megölését Olaszország akarta és tervezte el.⁶¹⁹ A gyilkos ugyanis vélhetően a horvát emigránsoknak abból a csoportjából volt való, akiket Gustav Perčec és Ante Pavelić vezetésével Olaszország indított útnak körülbelül egy hónappal a véres események előtt, olasz iratokat biztosítva nekik.⁶²⁰ Pár nap múlva Galli Mussolinihoz írott levelében arról tudósított, hogy Božidar Purić – Jugoszlávia külügyi megbízottja az Amerikai Egyesült Államokban – szerint I. Sándor gyilkosa Zürichben találkozott egy olasz származású illetővel, aki instrukciókat adott a merénylet kivitelezésére vonatkozóan, és a gyilkosság végrehajtásához szükséges anyagi eszközöket is rendelkezésre bocsátotta.⁶²¹ Galli és Purić párbeszéde azzal folytatódott, hogy Purić – hangsúlyozva, hogy ez a mondat már nem képezi a hivatalos tárgyalás részét – felszólította Gallit: „*Tegyetek valamit Pavelić ellen, tüntessétek el.*”⁶²² Erre Galli csak annyit válaszolt, hogy „*(...) de ha egyszer nem tartózkodik Olaszországban.*”⁶²³

Galli táviratainak hangvételéből kiviláglik, hogy a követet meglehetősen aggodalommal töltötte el, hogy milyen kimenetele lesz az ügynek. Hamarosan előkerültek azonban a merénylet idején készült fényképek, amik némileg csillapították Galli aggályait. A fotók alapján ugyanis a hatóságok egy bulgáriai macedón, Vlado Csernozemski személyében azonosították Sándor és Barthou gyilkosát, akiről azt állították, hogy egy ideig a magyarországi Jankapusztán élt a horvát menekültekkel.⁶²⁴ E feltevés – annak ellenére, hogy Ormos Mária könyvéből megtudjuk, hogy Csernozemskiről a merénylet idején már nagyjából két éve nem láttak napvilágot új információk, és feltehetően 1932-ben meghalt⁶²⁵ – a mai napig tényként él a köztudatban.

⁶¹⁷ Uo.

⁶¹⁸ DDI. Settima serie, vol. 16. 48. irat. Galli Mussolininak, 1934. október 13.

⁶¹⁹ Uo. 49. irat. Galli Mussolininak, 1934. október 13.

⁶²⁰ Uo.

⁶²¹ DDI. Settima serie, vol. 16. 57. irat. Galli Mussolininak, 1934. október 15.

⁶²² Uo. 58. irat. Galli Mussolininak, 1934. október 15.

⁶²³ Uo.

⁶²⁴ DDI. Settima serie, vol. 16. 60. irat. 53–59. Galli Mussolininak, 1934. október 15.

⁶²⁵ ORMOS 1984. 126.

Azonban a jól tájékozott olasz diplomata, Pompeo Aloisi 1957-ben, csupán francia fordításban napvilágot látott naplójában így fogalmazott: „[A gyilkos] *egy horvát, aki Zágrábban kapott útlevelet. De tetteistársai is voltak. Reméljük, hogy az usztasák, akik Olaszországban vannak, nem bűnrészesek az ügyben.*”⁶²⁶ Aloisinak e reménye azonban pár nappal később szertefoszlani látszott, miután tudomására jutott, hogy a gyilkos, valódi nevén Kortov, egy usztasa volt, aki 1934. szeptember 25-én távozott az olaszországi Arezzóban található usztasa-táborból.⁶²⁷

A gyilkos valódi kilétét azonban sem a politikai elit, sem pedig a sajtóorgánumok nem feszegették, így elfogadták, hogy a merényletet az említett Csernozemi követte el. Ez, mint Galli kifejtette, Olaszország számára nagy megkönnyebbülést jelentett. A követ azt javasolta Mussolininak, hogy e kedvező fordulatot használják fel arra, hogy az olasz kormány minden ott élő horvát menekülttől megszabaduljon, és tüntessen el Olaszországból mindenkit, akinek a királygyilkossághoz akár csak a legkisebb köze lehet.⁶²⁸ Pár nappal később pedig Galli örömmel számolt be arról, hogy Pavelić és egyik társa, Eugen Kvaternik Torinóban történt letartóztatása szintén jó színben tünteti fel Olaszországot.⁶²⁹ A francia sajtó valóban dicsérte Olaszországot a két usztasa bebörtönzéséért,⁶³⁰ és a merényletnek hamarosan egyetlen vádlottja maradt: Magyarország. Ennek oka az volt, hogy ez idő tájt Franciaország és Olaszország között közeledés vette kezdetét, így a francia kormány számára politikai érdek fűződött ahhoz, hogy az olasz államról elterelődjön a gyanú.⁶³¹

November elején Fulvio Suvich olasz külügyi államtitkár arról informálta Pignatti párizsi- és Fracassi londoni olasz követeket, hogy a jugoszláv kormány a francia és az angol kormányokat kívánja megkérni arra, hogy mind Rómában, mind Budapesten végezzenek széleskörű nyomozást a merénylet ügyében, horvát terrorsejtek után kutatva.⁶³² Mint Suvich megfogalmazta, Olaszország nem tűrhet el egy ilyen akciót, mely „*minden bizonnyal nem segítené elő a helyzet tisztázását, amit pedig mi óhajtunk leginkább.*”⁶³³

⁶²⁶ ALOISI 1957. 225. Ford.: Bene Krisztián.

⁶²⁷ Uo. 226.

⁶²⁸ DDI. Settima serie, vol. 16. 60. irat. 53–59. Galli Mussolininak, 1934. október 15.

⁶²⁹ Uo. 73. irat. 69–70. Galli Mussolininak, 1934. október 20.

⁶³⁰ ORMOS 1984. 173.

⁶³¹ Uo. 126.

⁶³² DDI. Settima serie, vol. 16. 102. irat. 107–108. Suvich Pignattinak és Fracassinak, 1934. november 1.

⁶³³ Uo.

Pár nappal később Gömbös Gyula magyar miniszterelnök felháborodottan fejtette ki római találkozójukon Mussolininak, hogy a horvát menekültek segítését és a merényletet élesen el kellene különíteni egymástól, ugyanis Magyarország csak a menedéknyújtásban érintett, de a merénylethez semmi köze.⁶³⁴ Kis idő múlva Mussolini Schussnigg osztrák kancellárral is találkozott, aki elmondta, hogy Ivan Perčević, akinek kiadatását a közelmúltban kérte a francia kormány, Ausztriában tartózkodik. A kiadást – mondta Schussnigg – az osztrák kormány valószínűleg meg fogja tagadni, mire Mussolini leszögezte, hogy Olaszország sem lesz hajlandó kiadni Pavelicét és Kvaterniket.⁶³⁵ Perčević kiadatásáért a francia kormány azért folyamodott, mert – a szerb rendőrség szerint – 1933-ban az ő közbenjárásával engedtek szabadon a klagenfurti börtönből egy nem megnevezett illetőt, akit Perčević először Magyarországra irányított, majd később a marseille-i gyilkosság kivitelezésében is részt vett.⁶³⁶ Decemberre azonban kiderült, hogy az elkövetők közül senki sem tartózkodott soha osztrák földön, még bebörtönözve sem, így a Perčević elleni vádak alaptalannak bizonyultak.⁶³⁷

Kánya Kálmán magyar külügyminiszter is személyes találkozót kért és kapott Mussolinitól e kényes ügy megvitatása érdekében, melynek során Kánya elmondta, hogy pár hónappal a gyilkosság előtt – 1934 májusában – Magyarország megállapodott Jugoszláviával egy olyan egyezmény életbe léptetéséről, amely kötelezte Magyarországot a területén lévő horvát táborok felszámolására. Kánya szerint ez meg is történt, Jankapusztát kiürítették, azonban – sajnálatos módon – a magyar hatóságok igyekezete ellenére maradhatott egy kisebb horvát „mag” az országban⁶³⁸ – fogalmazott a külügyminiszter. A tábort – amint korábban szó esett róla – valóban felszámolták, és a Jankapusztán élő usztrasák többnyire elhagyták Magyarországot, amikor a tanya kiürítésére 1933 végén sor került.⁶³⁹

Egy Olaszországba küldött számjeltávirat rávilágít arra, hogy Csehszlovákia kormánya a marseille-i ügyel kapcsolatban kijelentette, hogy Magyarországra kell

⁶³⁴ DDI. Settima serie, vol. 16. 112. irat. 121–122. Feljegyzés a Gömbös-Mussolini találkozóról, 1934. november 6.

⁶³⁵ DDI. Settima serie, vol. 16. 157. irat. 165–168. Feljegyzés a Schussnigg-Mussolini találkozóról, 1934. november 17.

⁶³⁶ ASMAE. AA. PP. 1930–1945. Jugoslavia. Busta 55. Re Alessandro (Marsiglia). Telegramma N. 4706/2487. 1934. december 6.

⁶³⁷ Uo.

⁶³⁸ DDI. Settima serie, vol. 16. 75. irat. 71–72. Feljegyzés Kánya és Mussolini beszélgetéséről, 1934. október 20.

⁶³⁹ ADRIANO–CINGOLANI 2011. 109.

hárítani a felelősséget az eset miatt.⁶⁴⁰ Beneš terveit azonban Olaszország keresztelte, amely, mint láthattuk, korábban még örült annak, hogy Pavelić és Kvaternik letartóztatása enyhített a nemzetközi megítélésén, ám most mégis Magyarország mellé állt.⁶⁴¹ Ennek oka az volt, hogy Kánya több ízben is kifejtette, hogy amennyiben a kisantant és egyes nagyhatalmak mindenáron Magyarországra akarják hárítani a felelősséget a merényletért, a magyar kormány a nyilvánosság elé fogja tární a valóságot, azaz Olaszországnak a történetekben játszott szerepét.⁶⁴²

A kisantant államok és Franciaország mind Olaszországot, mind Magyarországot felelősnek tartották az ügyben. Az a nézet terjedt el, miszerint a merényletkez szükséges anyagi forrást Magyarországról kapták az elkövetők, azonban előzőleg Olaszország küldte oda a pénzt.⁶⁴³ Eszerint Magyarország egyfajta összekötőként szerepelhetett az ügyben, ami logikus lenne annak fényében, hogy az 1920-as évek végén Magyarország felajánlotta közvetítő szerepét az olaszoknak a horvátokkal való kapcsolatfelvételben.

A merényletről Vlatko Maček is beszámolt visszaemlékezésében.⁶⁴⁴ Igyekezett hangsúlyozni, hogy ő sohasem szimpatizált semmilyen terrorcselekménnyel, és őszintén együtt érzett a megözevegyült királynéval, osztozva a király halála feletti fájdmában.⁶⁴⁵ Ezt alátámasztja egy Mussolininak küldött hivatalos jelentés is, miszerint Pavelić és Maček valójában ádáz ellenségek voltak, és a horvátok legszervezettebb erejét nem Pavelić, hanem Maček vezette a Parasztpárttal, mely még mindig a horvát lakosság többségét jelentette.⁶⁴⁶ Vagyis a levél arra utal, hogy egyáltalán nem volt biztos az, hogy a horvát lakosság többsége az elszakadást kívánta.

A marseille-i merénylet – legalábbis több dokumentum ezt támasztja alá – nem érhetne volna váratlanul a jugoszláv kormányt, ugyanis már jóval a Marseille-ben történeteket megelőzően készültek beszámolók arról, hogy I. Sándor terrorszervezetek célpontja.⁶⁴⁷ Ennek ellenére a királygyilkosság megtörtént, s – bár az ügyet meglehetősen

⁶⁴⁰ ASMAE. Affari Politici 1930–1945. Jugoslavia, Busta 55. Re Alessandro (Marsiglia). Telegramma N. 2115/1473. 1934. november 26.

⁶⁴¹ Uo.

⁶⁴² ORMOS 1984. 176–179. és HORNYÁK 2010. 48.

⁶⁴³ ASMAE. Affari Politici 1930–1945. Jugoslavia. Busta 55. Re Alessandro (Marsiglia). Telegramma N. 6724/1842. 1934. november 13.

⁶⁴⁴ MAČEK 1957. 154–155.

⁶⁴⁵ Uo.

⁶⁴⁶ ASMAE. Affari Politici 1930–1945. Jugoslavia, Busta 55. Telegramma n. 6724/1842. 1934. november 13.

⁶⁴⁷ ASMAE. Affari Politici 1930–1945. Jugoslavia, Busta 55. Fasc. Re Alessandro (Marsiglia). Telegramma n. 6377/1742. (Feljegyzés). 1934. október 13.

hamar és könnyedén elsimították⁶⁴⁸ – azt lehet mondani, hogy mind Olaszország, mind Magyarország jogosan került a vádak keresztjébe a merényletet követő hónapokban.

⁶⁴⁸ A marseille-i merényletet követő népszövetségi tárgyalásokról és az Aix-en-Provence-i perről lásd: ORMOS 1984.

6. A MAGYAR–OLASZ KAPCSOLATOK EGYÉB REGIONÁLIS HATÁSAI

6.1. Új szövetségesek keresése

Noha az olasz–magyar barátsági szerződés, mint korábban láthattuk, virágzó együttműködést eredményezett az időszakban, Magyarország és Olaszország vezetői egyaránt tisztában voltak azzal, hogy végső céljaik – a magyar területi revízió és az olaszok Jugoszlávia felbomlásztására irányuló törekvései – eléréséhez más szövetségesek bevonása is szükséges.

Az 1920-as években a Bethlen István által tervezett olasz–német–magyar blokkról még nem lehetett szó. Mussolini ugyanis ebben az időszakban Ausztriához is közeledett, mivel az osztrák állam feletti befolyás megszerzése döntő tényező volt abból a szempontból, hogy Olaszország megvetheti-e véglegesen a lábát a Duna-medencében, avagy idővel át kell adnia helyét Németországnak, amely az Anschlusst tűzte ki célul. Ezen felül Ausztriához gazdasági érdekek is fűzték az olasz államot, s Magyarországnak – mint az egykori dualista monarchia egyik pillérének – szintén az osztrákok maradtak a legjelentősebb kereskedelmi partnerei ebben az időszakban is.

Potenciális partnernek bizonyult Törökország is, amellyel Magyarország 1923-ban vette fel a diplomáciai kapcsolatokat, korszakunkban pedig elsősorban kereskedelmi tárgyalásokat folytattak, amelyekről azonban mind a magyar, mind az olasz részről sajnálatosan kevés forrás maradt fent a diplomáciai levelezésben. 1928-ban az olasz–török semlegességi szerződés aláírására is sor került. A magyar–olasz kapcsolatok egy fontos állomásának tartom a mai Vatikánvárost, mint államot megteremtő lateráni egyezmény aláírását (1929) is. Magyarország hagyományosan jó viszonyt ápolt az Apostoli Szentszékkal, így nem volt számára közömbös az, hogy a baráti Olaszországnak sikerül-e pontot tennie az 1871 óta húzódó „római kérdés” végére. Az egyezmény kiemelkedő fontosságú abban a tekintetben is, hogy nagymértékben hozzájárult Mussolini népszerűségének növekedéséhez.

A Németországhoz történő olasz közeledés előmozdítására irányuló magyar kísérletek, illetve a Szovjetunióval való – Olaszország indíttatására történő – magyar

kapcsolatkeresés Gömbös Gyula kormányának idején történtek, így azokat a későbbiek során tárgyalom.

6.1.1. Az osztrák Heimwehr magyar–olasz támogatása

1928 áprilisának első napjaiban, amikor „Békessy báró”, azaz Bethlen István meglátogatta Mussolinit Milánóban, a katonai kérdéseken túl, illetve velük összefüggésben szó esett az osztrák külpolitikáról is. Ennek alakulásától egyrészt ugyanis nagyban függött az, hogy a fegyverszállítmányok a továbbiakban érkezhetnek-e Ausztrián keresztül, másrészt Bethlen és Mussolini gazdasági együttműködést is kívántak kötni az osztrák állammal.⁶⁴⁹

Az első világháborút követően Ausztria független állammá vált, és a kormányzás a Szociáldemokrata Munkáspárt kezébe került. Az ország gazdasága fejlődött, de ugyanakkor a társadalom nagy része – főként a kisbirtokos parasztság – elutasította a demokratikus berendezkedést, így az 1920-as évek elejétől kezdve sorra alakultak a jobboldali paramilitáris szervezetek, amelyek soraikba gyűjtötték a lefegyverzést követően állás nélkül maradt hivatásos katonákat, tiszteket.⁶⁵⁰ Ezek egyike volt a Heimwehr (Heimatwehren, Honvéderő), amely 1920-ban, Tirolban alakult meg Dr. Richard Steidle vezetésével. A magyar és az olasz kormányok – 1927 és 1929 között legalábbis – e szervezet támogatásában látták az Ausztriához történő közeledés felé vezető utat, ugyanis úgy vélekedtek, hogy a Heimwehr segítségével hatalomra lehetne juttatni az országban egy jobboldali kormányt, amely ideológiai okoknál fogva hajlandóbb lenne együttműködni Magyarországgal és Olaszországgal.⁶⁵¹

Az elgondolásnak két szépséghibája is volt. Egyfelől a Heimwehr esetében nem lehetett egységes szervezetről, mozgalomról beszélni, miután minden tartománynak, nagyobb városnak megvolt a maga Heimwehr-alakulata, amelyek ideológiai tekintetben is eltérést mutattak. Ily módon a Heimwehr nem pártot jelölt, hanem a jobboldali paramilitáris szervezetek megnevezésére használták gyűjtőfogalomként. Másfelől a Heimwehr egyes csoportjai éppen Olaszországgal szemben, Dél-Tirol védelmében igyekeztek fellépni. Így az alakulatok gerincét mégiscsak olaszellenes csapatok alkották.

⁶⁴⁹ KERÉKES 1973. 9.

⁶⁵⁰ KERÉKES 1961. 200–201.

⁶⁵¹ LEFEBVRE D’OVIDIO 2016. 773–774.

Az 1920-as évek elején a szociáldemokrata párt katonai erejét képviselő Schutzbund mind katonailag, mind szervezetileg fölényben volt. 1927 júliusában egy bécsi tüntetésen sor került a munkásság és a rendőrség fegyveres összecsapására, s Ausztria polgárháborúközeli helyzetbe sodródott. A Heimwehr-alakulatok jelentős szerepet töltek be a rend helyreállításában, így a népszerűségük – Ignaz Seipel kancellár és Johannes Schober bécsi rendőrfőnök tekintélyével egyetemben – jelentősen megnövekedett.⁶⁵²

1927 tavaszától kezdve az olaszok növekvő érdeklődéssel figyelték a Heimwehr szerveződését, aminek azon túl, hogy Olaszország jobboldali kormányt kívánt Ausztria élén látni, az is oka volt, hogy Mussolini abban reménykedett, hogy a Heimwehrrel szövetségbe sikerül elejét venni a jövőbeni Anschluss-törekvéseknek.⁶⁵³ Giulio Ricciardi innsbrucki konzul 1927. április 27-én memorandumban számolt be Mussolininak az alakulatokkal kapcsolatos meglátásairól. Ricciardi örömmel nyugtázta a Heimwehr antimarxista szemléletét, és az autoriter berendezkedés iránti szimpátiáját. Furcsamód éppen a tiroli – tehát tulajdonképpen az Olaszország ellen szerveződő – csoport vezetőjét, Dr. Richard Steidlét találta leginkább érdemesnek arra, hogy Olaszország tárgyalásokat kezdeményezzen vele az esetleges együttműködésről.⁶⁵⁴

A magyar külügy az 1927 júliusi mozgólódásokat követően figyelt fel a Heimwehrré, miután Ambrózy Lajos bécsi követ folyamatosan beszámolt kormányának az ausztriai helyzet alakulásáról, s ezen belül arról is, hogy az osztrákok egyre növekvő szimpátiával viseltettek a Heimwehr iránt.⁶⁵⁵ Ambrózy továbbította Walko részére egy bizonyos „Albert” fedőnevű bizalmasa jelentését, aki igen dicsérően nyilatkozott a mozgalomról és annak harci moráljáról, ugyanis a tapasztalatok azt mutatták, hogy a júliusi megmozduláson a Heimwehr-tagok – akiknek többsége paraszti sorból származott – egy emberként sorakoztak fel a szocialisták megállításáért. „Albert” hangsúlyozta továbbá, hogy a Heimwehr kiemelt fontosságot tulajdonít annak, hogy jó viszonyt ápoljon Magyarországgal és Olaszországgal, s szimpatikusnak találta a szervezetet a nemzeti, az antiszemita és az antibolsevik elvei miatt is.⁶⁵⁶ A magyar kormány megnyeréséhez feltehetően hozzájárult az is, hogy Steidle állítása szerint a

⁶⁵² MURBER 2010. 110–113.

⁶⁵³ DE FELICE 1974. 467.

⁶⁵⁴ DDI. Settima serie, vol. 5. 168. irat. Ricciardi Mussolininak, 1927. április 27.

⁶⁵⁵ MURBER 2010. 113.

⁶⁵⁶ MNL OL: K 64. 24. csomó. 1927 – 20. tétel. 115 pol. sz. 1927. Ambrózy Walkónak, 1927. október 12.

Heimwehr szoros kapcsolatot ápolt egyes kormánytagokkal, köztük Carl Vaguion hadügyminiszterrel.⁶⁵⁷

A mozgalom vezetői támogatásra számítottak a magyar kormánytól, ám ennek részleteit csak Bethlen milánói útját követően, Mussolinival egyetértésben egyeztették.⁶⁵⁸ A két állam vezetői ugyanis 1927 őszétől kezdve folyamatosan értekeztek az osztrák kérdéstről. Walko aggodalommal számolt be olasz kollégájának, Grandi külügyi államtitkárnak arról a hírről, miszerint a szociáldemokraták a hatalom átvételére készülnek Ausztriában,⁶⁵⁹ és a bizonytalan helyzetet látva a két külügyi vezető megállapodott abban, hogy folyamatosan tájékoztatják egymást az Ausztriával kapcsolatos hírekről.⁶⁶⁰ Mint Grandi kifejtette Walkónak, Olaszországnak elemi érdeke volt az, hogy Ausztriában olyan rezsim kerüljön hatalomra, amelyik képes lehet a szocialista erők megfékezésére,⁶⁶¹ ugyanis a közép-európai olasz befolyás megszerzésének elengedhetetlen feltétele volt, hogy Olaszország eltérítse Ausztriát a szociáldemokraták által követett francia–csehszlovák orientációtól, és bekapcsolja azt a körvonalazódó olasz szövetségi rendszerbe. Erre pedig a szociáldemokratákkal való ideológiai különbségek miatt nem kínálkozott esély, amíg Ausztriában ez a kormányzat volt hatalmon.⁶⁶²

A milánói találkozón Bethlen felvetette Mussolininak, hogy a Beneš-féle kisantant politikát támogató Seipel kancellár kormányát egy jobboldali kabinettel kellene felváltani Ausztriában, amihez a Heimwehr segítséget nyújthatna, amennyiben fegyvert és pénzt kapna szervezete központosításához és megerősítéséhez. Válaszában Mussolini kifejtette, hogy ha a Heimwehr kötelezettséget vállal a hatalom belátható időn belül történő megszerzésére, akkor az olasz vezető hajlandó a támogatásra.⁶⁶³ Mussolini azért karolta fel a tervet, mert a dél-tiroli kérdés miatti feszültség⁶⁶⁴ ekkor még nem tette lehetővé, hogy a két állam a hagyományos diplomácia útján rendezze kapcsolatait, aminek

⁶⁵⁷ MURBER 2010. 118.

⁶⁵⁸ Uo. 116.

⁶⁵⁹ DDI. Settima serie, vol. 5. 409. irat. Grandi Mussolininak, 1927. szeptember 12.

⁶⁶⁰ Uo. 410. irat. Grandi Mussolininak, 1927. szeptember 12.

⁶⁶¹ MNL OL. K 64. 24. csomó. 1927 – 20. tétel. 455. res. pol. 1927. Walko napi jelentése, 1927. szeptember 10.

⁶⁶² KERÉKES 1961. 206–207.

⁶⁶³ GULYÁS 2013. 71.

⁶⁶⁴ Trentino-Alto Adige a korszakban német többségű tartomány volt, amelyet a párizsi békekonferencia Olaszországnak ítelt. Mussolini hatalomra jutását követően megkezdődött a terület erőszakos olaszosítása (pl. németajkú iskolák bezárása, az olasz nyelv egyedüli hivatali nyelvvé tétele, utcanevek megváltoztatása). Ez feszültséget okozott Ausztria és Olaszország között, s az osztrák társadalom jelentős részének körében olaszellenes hangulat uralkodott.

eredményeképp az olasz vezetőknek csak egy, az olasz fasizmushoz igazodó rendszer megteremtésével nyílhatott volna esélye arra, hogy Ausztriát külpolitikai irányváltoztatásra bírja. A két miniszterelnök abban állapodott meg, hogy Olaszország fogja biztosítani a kért fegyvereket és a pénzt, Magyarország pedig vállalja a Heimwehr politikai irányítását, miután a magyaroknak – az Ébredő Magyarok Egyesületén keresztül – már 1919 óta voltak kapcsolataik az osztrák jobboldali erőkkel. A kapcsolattartást Jánky Béla tábornok, bécsi követségi tanácsosra bízta, Budapesten pedig Bethlen, Walko és Apor Gábor közvetített az olaszok és az osztrákok között.⁶⁶⁵

A Heimwehrrel való magyar és olasz kapcsolatok kényes epizóddal indultak. 1928. április 16-án Ferdinand von Pantz báró, a stájerországi tartomány Heimwehr-alakulatának egyik vezetője, aki állítása szerint Schober rendőrfőnökkel is kapcsolatban állt, memorandumban taglalta az osztrák belpolitikai helyzetet.⁶⁶⁶ Elbeszélése szerint 1927. július 15-én kísérlet történt a baloldal részéről a proletárdiktatúra bevezetésére, ami szükségessé tette a Heimwehr alakulatainak fellépését, amelyeknek a hősiessé helytálló bécsi rendőrséggel karöltve sikerült megfékezniük a forradalmárokat. Pantz úgy vélte, hogy a fegyvereket tekintve jelentős hátrányban lévő jobboldalnak okvetlenül az ugyancsak bolsevik-ellenes Magyarország és Olaszország segítségére van szüksége ahhoz, hogy a Heimwehr megakadályozhassa a marxista diktatúra kiépülését.⁶⁶⁷

Pantz nemcsak az olasz külügyminisztériumnak, hanem Jánkynak is átnyújtotta a memorandumot, kifejtve, hogy a hatalomátvételt célzó puccs során a Schutzbund leverése és Bécs középületeinek megszállása után először katonai diktatúrát kiáltanának ki, később pedig egy direktórium venné át a hatalmat. Ebben Schober rendőrfőnök mellett Dr. Walter Pfrimer, a stájerországi Heimwehr feje – Pantz „főnöke” – kapott volna helyet, a Steidle-vezette keresztényszocialista párt tagjai pedig kívül maradtak volna a kormányzáson. Pantz kilátásba helyezte, mint fő célt, a német–osztrák vámuniót is, ami – mivel voltaképpen az Anschlusst vetítette előre – Magyarország és Olaszország érdekeivel egyaránt ellentétben állt. A keresztényszocialista párt teljes kirekesztését Bethlen és Mussolini egyaránt ellenezték.⁶⁶⁸ Ambrózy azonban bizalmas forrásból értesült arról, hogy Schober őszinte felháborodással fogadta, hogy Pantz memorandumában magát, mint közvetítőt állítja be, s így kíván külföldi kapcsolatokat szerezni a Heimwehr

⁶⁶⁵ KERÉKES 1973. 12–13.

⁶⁶⁶ ASMAE. Gabinetto del Ministero e della Segreteria Generale 1923–1943. Busta 187. Heimatwehren. (Szám nélkül.) Memoriale Barone de Pantz sul movimento austriaco, 1928. május 16.

⁶⁶⁷ Uo.

⁶⁶⁸ KERÉKES 1973. 14–15.

számára. A mozgalom legfőbb vezetőjének tartott Steidle ugyancsak önösnek ítélte Pantz szándékait, akinek eladósodása ismert tény volt a Heimwehr vezetősége körében, így felmerült a gyanú, hogy Pantz esetleg saját pénzügyi nehézségeit kívánja rendezni a külföldről szerzett kölcsönből.⁶⁶⁹ Ezt hírül véve Apor utasításba adta a bécsi magyar követségnek, hogy elutasító választ adjanak Pantz esetleges jövőbeni megkereséseire.⁶⁷⁰

Bethlen időközben személyesen tárgyalt a dél-tiroli Heimwehr vezetőjével, Steidlével, amelynek részleteiről Durininak is beszámolt. A milánói találkozón megbeszélteket alapul véve Bethlen biztosította Steidlét arról, hogy az olasz kormány is kész fegyverrel és pénzzel támogatni a Heimwehrt annak érdekében, hogy a szervezet képes legyen a „cselekvésre”.⁶⁷¹ Steidle elmondása szerint a Heimwehr mintegy 150 ezer tagot számlált, s voltak jól, illetve kevésbé jól szervezett egységei. A támogatásra ez utóbbiaknak volt szükségük. A kormányfő-jelöltje Steidlének is Schober volt, és mint fogalmazott, a Heimwehr megállapodott a rendőrséggel abban, hogy a bécsi rendőrök segíteni fogják a hatalomátvételt. Bár a hadsereg ilyen közvetlen szerepet nem vállalt volna az akcióban, a semlegességre ígéretet tett. Ami a puccs kivitelezésének idejét illeti, Steidle jónak látta megvárni, amíg egy sztrájk, vagy ehhez hasonló megmozdulás során megfelelő alkalom kínálkozik. A Heimwehr vezetője 18 ezer pisztolyt és további fegyverszállítmányokat igényelt az akció lebonyolításához, és mind a tárgyaláson elhangzottak, mind pedig a várható szállítmányok esetében a legnagyobb titoktartást kérte.⁶⁷² Mussolini beleegyezett a kért támogatás folyósításába, és Magyarország közvetítő szerepét is helyeselte. Ígéretet tett továbbá arra, hogy a Heimwehr hatalomra jutását követően egyrészt elismeri az új kormányzatot, másrészt hajlandó engedményekre a Dél-Tirolban élő osztrák kisebbséget érintő kérdésekben. Utóbbi tekintetében Seipel kancellár is engedékenyebbnek bizonyult Mussolini nyilatkozatát követően, ami arra enged következtetni, hogy Seipel és Steidle között napi szintű kommunikáció lehetett azzal együtt is, hogy a Heimwehr olasz kapcsolatairól a kancellár vélhetően nem tudott.⁶⁷³

1928 júliusában kezdetét vette a támogatás gyakorlati kivitelezése. Bethlen tervezete szerint, amelyet Hory András nyújtott át Grandinak, az olasz kormány 1,5 millió

⁶⁶⁹ MNL OL. K 64. 29. csomó. 1928 – 20. tétel. 94. res. pol. sz. Ambrózy Walkónak, 1928. június 14.

⁶⁷⁰ KERÉKES 1973. 14–15.

⁶⁷¹ ASMAE. Gabinetto del Ministero e della Segreteria Generale 1923–1943. Busta 187. Heimatwehren. Copia di telegramma N. 1396. Durini Mussolininak, 1928. június 4. A Durini által használt szó – „da agire” („cselekvésre”) – a hatalomátvételre utal, erre kellett volna képessé tenni a Heimwehrt.

⁶⁷² Uo.

⁶⁷³ MURBER 2010. 119–120.

lírát juttatott volna el vasúton a Heimwehrnek, és ezen kívül tetemes mennyiségű fegyvert helyeztek el az olasz–osztrák határon abból a célból, hogy alkalomadtán átadhassák azokat Steidle megbízottjainak. Grandi és Mussolini egyaránt támogatták a tervet, így az olasz külügyi államtitkár rendelkezett, hogy 500 ezer líra előleg kerüljön átadásra Bethlennek, aki aztán továbbította a pénzt Steidlének.⁶⁷⁴ Ez utóbbi ügy történt, hogy Bethlen és Steidle a budapesti olasz követségi tanácsos, Giovanni De Astis jelenlétében Fonyódon találkoztak, ahol az anyagi ügyek rendezésén túl megbeszélték az együttműködés további menetét is. A „balatoni nyaralásra” érkező Steidle elfogadta és aláírta a Bethlen által készített tervezetet, és tájékoztatta a jelenlévőket arról, hogy október 7-én, Bécsújhelyen nagyobb szabású gyűlést tervez a Heimwehr tagjai részére, ahol mintegy 40 ezer résztvevőre számít. A szocialisták ugyanakkorra, ugyanarra a helyszínre tűztek ki hasonló rendezvényt, és Steidle úgy vélte, hogy a baloldaliak bizonyára incidenst fognak provokálni, ami alkalmat teremthet a hatalomátvétel kivitelezésére.⁶⁷⁵

A pénzküldemény némi késéssel, 1928. augusztus 25-én érkezett meg. A két – 500 ezer, illetve 1 millió 120 ezer líráról szóló – csekket, amelyet a Banca d'Italia [Olasz Nemzeti Bank – H. P.] a magyar külügyminisztériumnak címzett, De Astis nyújtotta át Apornak, majd beváltás után az összeget Jánky személyesen adta át Steidlének.⁶⁷⁶ A kért fegyverek csempészésének bonyolítására Jaromir Diakow ezredes kapott megbízatást, azonban – miután az olasz kormány nem kockáztathatott meg még egy, a szentgotthárdi esethez hasonlatos botrányt – a fegyverek átadására végül nem került sor.⁶⁷⁷

Mindeközben közeledni kezdett a Heimwehrhez Seipel kancellár is, mivel – látva, hogy az osztrákok nagy része Ausztria megmentőjeként üdvözölte őt, amikor 1927 júliusában vállalta a szociáldemokraták elleni fellépést – úgy látta, hogy egyedül nem képes arra, hogy hosszú távon visszaszorítsa a baloldalt. Anyagi támogatást is jutatott a mozgalomnak a központi pénzekből, ám ez nem jelentette azt, hogy Seipel egyetértett volna a Heimwehr elveivel. A Steidle és követői által képviselt jobboldali ideológia helyett egy keresztény alapokon nyugvó, hivatásrendi államot képzelt el, amelynek társadalmi bázisát a polgárság jelentette volna. Ily módon a kancellár számára a

⁶⁷⁴ ASMAE. Gabinetto del Ministero e della Segreteria Generale 1923–1943. Busta 187. Heimatwehren. Lettera N. 4347. Grandi Durininak, 1928. július 17.

⁶⁷⁵ Uo. Lettera N. 1969. De Astis Grandinak, 1928. július 31.

⁶⁷⁶ KERÉKES 1973. 24.

⁶⁷⁷ BELLÉR 1985. 65.

Heimwehr csak ideiglenes eszközt jelenthetett a szociáldemokrácia visszaszorításához.⁶⁷⁸ Bár 1928-ra névleg megalakult a Heimwehr országos szervezete, a valóságban ez is az egyes tartományok alakulatainak összessége volt, amelyek politikai elképzeléseiben továbbra is eltérések mutatkoztak.⁶⁷⁹

Mindazonáltal Magyarország, Olaszország és természetesen a Heimwehr is nagy reményekkel telve készült az 1928. október 7-i Heimwehr-napra. Október 3-án Giacinto Auriti bécsi olasz követ örömmel számolt be Mussolininak arról, hogy a Heimwehrnek a szerveződését, egységesedését tekintve sikerült elérnie a kívánt eredményt. Auriti személy szerint kitűnő ötletnek tartotta, hogy Steidle megmozdulást tervezett a szocialisták fellegráráként ismert Bécsújhelyen, s a követ arra számított, hogy az akció hatásaként a Heimwehrnek nagyobb szava lesz az osztrák politikai életben. Auriti rámutatott arra is, hogy – Bécsből, azaz közlelől szemlelve az alakulatok tevékenységét – a Heimwehr elveinek a valóságban csupán egyetlen közös pontja volt a fasizmussal, nevezetesen a szocialisták elleni küzdelem.⁶⁸⁰

Noha 1928 júliusában Steidle aláírta Bethlen tervezetét, amely magában foglalta azt is, hogy a Heimwehr az olasz támogatás fejében lemond a Dél-Tirollal kapcsolatos követeléseiről,⁶⁸¹ Auriti szkeptikus maradt. A követ ugyanis attól tartott, hogy – miután a Heimwehr továbbra is igényt tartott Tirolra – a jövőben a szocialista-ellenes harcot esetleg Alto Adige visszaszerzésére irányuló, olaszellenes megmozdulások válthatják fel. Noha a szocialisták is kifejezték egyetértésüket a nacionalistákkal Alto Adige ügyében, Auriti megítélése szerint a baloldal részéről ez csak választási kampányfogást jelentett, ellenben Steidle hatalomra jutása esetén komolyan tartani lehetett attól, hogy a Tirol kérdése miatt az olasz–osztrák ellentétek kiéleződhetnek, ami zavart okozhatott volna az olasz külpolitikai célok megvalósításában.⁶⁸²

Október 7-én sor került a várva-várt Heimwehr-felvonulásra, azonban az akció – annak ellenére, hogy a szocialisták valóban szintén részt vettek az eseményen – nem volt képes politikai válságot előidézni.⁶⁸³ Miután a Heimwehr és a szocialisták tüntetése egyaránt békésen ment végbe, a hatalomátvételre nem került sor.⁶⁸⁴

⁶⁷⁸ MURBER 2010. 121–122.

⁶⁷⁹ ORMOS 1987/ Nácizmus-fasizmus. 277.

⁶⁸⁰ DDI. Settima serie, vol. 7. 17. irat. Auriti Mussolininak, 1928. október 3.

⁶⁸¹ DDI. Settima serie, vol. 6. 528. irat. De Astis Grandinak, 1928. július 31.

⁶⁸² DDI. Settima serie, vol. 7. 17. irat. Auriti Mussolininak, 1928. október 3.

⁶⁸³ GULYÁS 2013. 110.

⁶⁸⁴ EDMONDSON 1978. 66–67.

A bécsújhelyi eseményeket követően, az Osztrák Köztársaság kikiáltásának 10. évfordulója alkalmából rendezett, 1928. november 12-i ünnepségen Seipel kancellár nyilvánosságra hozta a demokratikus alkotmány jobboldali reformjára irányuló elképzeléseit. Ezek között olyan pontok szerepeltek, mint a Schober által is követett keresztényszocialista elvek elleni szociáldemokrata propaganda beszüntetése, az egyházellenes agitáció betiltása, valamint a parlament működésének reformja. Seipel kilátásba helyezte a Schutzbund feloszlatását is.⁶⁸⁵ A kancellár december 18-án, Gratzban beszédet tartott az osztrák belpolitikai helyzetről, amelyben félreérthetetlenül utalt arra, hogy kész együttműködni a Heimwehrrel, amelyet a demokrácia egyik legfontosabb erőforrásának nevezett.⁶⁸⁶

1929 januárjában Bethlen és Durini újabb megbeszélést folytattak a Heimwehr helyzetéről, amelynek során a miniszterelnök tájékoztatta az olasz követet arról, hogy a sikertelen kísérletet követően jó ideig nem nyílt alkalma személyesen tárgyalni Steidlével, azonban a napokban felkereste őt egy, az iratban nem megnevezett illető a Heimwehr képviselőjében azzal, hogy további anyagi támogatásért folyamodjon, amelyen a szervezet fegyvereket vásárolna. Mint kifejtette, a Heimwehr 1929 nyarára tervezett egy 100 ezer fő részvételével zajló hatalomváltó akciót. Bethlen annyit válaszolt, hogy mindenképpen Steidlével kíván újra kapcsolatba lépni, hogy megbízható információkat hallhasson a Heimwehr szándékairól.⁶⁸⁷

A várt információkat – amelyeket a magyar külügyi levelezésben „Bérces barátunk” névvel illetett Steidle szolgáltatott – Jánky Bélának, mint kapcsolattartónak 1929 márciusában nyílt alkalma továbbítani Walko részére. A hírek szerint a Heimwehr vezetői továbbra is igyekeztek a háttérbe szorítani az egész osztrák nemzetet élénken foglalkoztató dél-tiroli kérdést, mivel az Olaszországgal való jó viszony fenntartását elengedhetetlennek tartották a további sikereikhez. Az anyagi fedezet mellett morális, illetve politikai támogatást is kértek a magyar és az olasz kormányoktól, s igyekeztek kibővíteni kapcsolatrendszerüket az angolszász hatalmak, különösen az Amerikai Egyesült Államok irányába.⁶⁸⁸

1929. április 3-án Ignaz Seipel váratlanul lemondott a kancellári tisztségéről, amit az Ausztriában egyre súlyosabbá váló gazdasági problémák kezelhetetlenségével

⁶⁸⁵ KEREKES 1973. 32.

⁶⁸⁶ MURBER 2010. 124–125.

⁶⁸⁷ ASMAE. Gabinetto del Ministero e della Segreteria Generale 1923–1943. Busta 187. Heimatwehren. Telegramma N. 163/83. Durini Mussolininak, 1929. január 19.

⁶⁸⁸ MNL OL. K 64. 31. csomó. 1929 – 20. tétel. 297 res. pol. 929. Jánky Walkónak, 1929. március 28.

indokolt. Helyébe Ernst von Streeruwitz lépett, aki a keresztényszocialisták mérsékelt szárnyához tartozott, s – mivel az ország nyugalma és gazdasági stabilitása érdekében meg kívánt egyezni a szociáldemokratákkal – nem támogatta a Heimwehr által tervezett leszámoló akciót. Ez azt eredményezte, hogy a Heimwehr még erőteljesebben kezdte sürgetni a demokratikus fordulatot, amit a magyar és az olasz kormányok is szorgalmaztak.⁶⁸⁹

Seipel lemondását követően a *Popolo d'Italia* tudósítója, Eugenio Morreale felkereste Steidlét, hogy információkat szerezzen a Heimwehr további terveiről. A mozgalom vezetője elmondta, hogy bár a Heimwehr természeténél fogva nem alkalmas arra, hogy fasiszta mintára alakítsa át belső szervezetét, a vezetők igyekeznek figyelemmel kísérni a fasiszta párt működését arra az esetre, ha a későbbiekben a Heimwehrnek esetleg alkalma nyílna önálló párt létrehozására. Morreale érdeklődésére válaszolva Steidle közölte, hogy miután a tavaszi, illetve a nyári időszakra az erdészek tüntetéseket helyeztek kilátásba, a Heimwehr – amely nem akarta megzavarni ezeket a megmozdulásokat – a következő nagyobb akcióját nem ezekre a hónapokra, hanem őszre kívánta időzíteni. Ezúttal a tüntetés célpontja Bécs városa volt, ahol a siker a vezető szerint csak a pénzen múlt.⁶⁹⁰ A Heimwehr fő célja Ausztria alkotmányának módosítása volt, amellyel azt kívánták elérni, hogy törvényes úton csökkenteni lehessen a szocialisták részvételi arányát az osztrák parlamentben.⁶⁹¹

Miután Diakowról nem volt jó véleménnyel az olasz kormány, aminek oka a dokumentumokból nem derül ki, Bethlen arra kérte Steidlét, hogy inkább a mozgalom egyik tekintélyesebb vezetőjét küldjék Rómába tárgyalni. A választás Waldemar Pabst porosz származású katonatisztre esett,⁶⁹² akinek római útját június 17-ére tűzték ki. Pabst – Steidle útján – megígérte, hogy először a római magyar követséget fogja felkeresni egyeztetés céljából. Steidle elmondása alapján Jánky úgy ítélte meg, hogy a Heimwehr szándékai komolyak az 1929-re tervezett hatalomátvételt illetően.⁶⁹³

Luigi Toselli, az olasz katonai hírszerzés vezetője június 19-én számolt be Grandinak Pabst nála tett látogatásáról. Ennek során a két katonatiszt megegyezett az 1929 őszére tervezett Heimwehr-akcióhoz szükséges fegyver mennyiségéről, és arról,

⁶⁸⁹ KERÉKES 1973. 36–38.

⁶⁹⁰ DDI. Settima serie, vol. 7. 376. irat. A *Popolo d'Italia* bécsi tudósítójának, Morrealének feljegyzései. 1929. április 19.

⁶⁹¹ DDI. Settima serie, vol. 8. 10. irat. Auriti Grandinak, 1929. szeptember 19.

⁶⁹² KERÉKES 1973. 38. és MURBER 2010. 126.

⁶⁹³ MNL OL. K 64. 31. csomó. 1929 – 20. tétel. Szám nélkül. Jánky Walkónak, 1929. június 4.

hogy az egyes osztrák városok alakulatai milyen arányban részesülnek a szállítmányból.⁶⁹⁴ Június 21-én Pabst Hory András kíséretében felkereste Raffaele Guarigliát is. Pabst igyekezett meggyőzni Guarigliát a Heimwehr felkészültségéről, és azonnali segélyként 900 ezer schillingnek megfelelő összegért folyamodott az olasz kormányhoz, amelyet a mozgalom vezetősége javarészt géppuska vásárlására kívánt fordítani.⁶⁹⁵

A nyár utolsó napjaiban Auriti úgy ítélte meg, hogy a Heimwehr – morális tekintetben legalábbis – országszerte egyre nagyobb népszerűsége tett szert, miután a propagandatevékenységük kedvező visszhangra talált a munkásság körében. A bécsi olasz követ, mint az események szemtanúja, a törvényes keretek között végbemenő kormányváltást tartotta az egyetlen jó megoldásnak, amely keresztülvihetné a jobboldal által követelt alkotmányreformot. Auriti megnyugvására a Heimwehr is legális hatalomváltásban gondolkodott, amelynek érdekében kész volt együttműködni az állam rendfentartó erőivel.⁶⁹⁶

Szeptember 19-én Walko megbeszélést folytatott Seipellel, amelynek során az egykori kancellár kifejtette, hogy véleménye szerint a Heimwehr örvendetes fejlődésen ment keresztül, ezért alkalmas a kormányzásra. Seipel úgy ítélte meg a helyzetet, hogy Ausztriában hamarosan kormányválság fog bekövetkezni, ezért a Heimwehrnek módot kell keresnie arra, hogy legális úton átvehesse a hatalmat. A jelentősebb ausztriai városokban folyamatosan kisebb Heimwehr-megmozdulásokra, tüntetésekre került sor, az 1928. október 7-i felvonuláshoz hasonló nagyobb akciót pedig Steidle 1929. szeptember 29-ére tervezett. Seipel azonban – aki Walko meglátása szerint a lemondását követően is jelentős befolyással bírt az osztrák politikai életben – úgy vélekedett, hogy a felvonulás nem lesz nagy jelentőségű.⁶⁹⁷

Ennek ellenére Mussolini kilátásba helyezte, hogy fegyverrel és pénzzel támogatná ezt az akciót is, amennyiben Bethlen biztosítja őt a Heimwehr tervének komolyságáról. E kitételre vélhetően a felelősség megosztása érdekében volt szükség.⁶⁹⁸ Mint az olasz vezető kifejtette, ő személy szerint Schobert tartotta legalkalmasabbnak a

⁶⁹⁴ DDI. Settima serie, vol. 7. 499. irat. Toselli Grandinak, 1929. június 19.

⁶⁹⁵ ASMAE. Gabinetto del Ministero e della Segreteria Generale 1923–1943. Busta 187. Heimatwehren. Appunto di Guariglia sul colloquio con Pabst. 1929. június 21.

⁶⁹⁶ DDI. Settima serie, vol. 7. 601. irat. Auriti Mussolininak, 1929. augusztus 21.

⁶⁹⁷ MNL OL. K 64. 31. csomó. 1929 – 20. tétel. 635 res. pol. 929. Walko és Seipel beszélgetése Bécsben, 1929. szeptember 19.

⁶⁹⁸ MURBER 2010. 135.

kancellári posztra.⁶⁹⁹ A tervezett hatalomátvételre, illetve a szociáldemokratákkal való leszámolásra végül mégsem került sor, mivel szeptember 26-án – néhány napos előkészítés után, amikor is az osztrák politikai elit megvitatta Streeruwitz lemondásának és az ezt követő alkotmánymódosítás részleteit – Schober nevezték ki Ausztria kancellárjává.⁷⁰⁰ Ezt a hatalomátvételt a magyar és az olasz kormány egyaránt kedvezőnek ítélte meg, s a magyar vezetés örömmel nyugtázta, hogy végül erőszak nélkül ment végbe Ausztriában a jobboldali fordulat. Schober kinevezését követően Ambrózy arra számított, hogy a Heimwehr vezetői kis idő elteltével részt vehetnek majd az ország kormányzásában.⁷⁰¹

Az olasz politikai vezetés Schober kancellárságával megoldottnak tekintette a helyzetet. A fordulat után néhány nappal Wodianer Andor római ügyvivő felkereste Grandit, hogy megvitassák az osztrák kérdést, s a Heimwehr támogatásának további alakulását. A beszélgetés során Grandi kijelentette, hogy miután az osztrák helyzet békés úton megoldódott, véleménye szerint nem lesz szükség arra, hogy a Heimwehr segítségére korábban kilátásba helyezett anyagi támogatást folyósítsák. Az olasz külügyi államtitkár hangsúlyozta, hogy Mussolini abból a megfontolásból kívánta megtartani a szóban forgó pénzüsszeget, hogy az a magyar–olasz együttműködés más területein is felhasználható lenne.⁷⁰²

Mind az olasz, mind a magyar diplomáciai dokumentumokból kiviláglik, hogy – noha az olasz kormány támogatta a Heimwehrt, mint az általa kívánatosnak tartott ausztriai jobboldali fordulat eszközét – a felszín alatt Olaszország mindvégig tartott attól, hogy a nacionalista szervezet előbb-utóbb benyújtja igényét Trentino-Alto Adige birtoklására vonatkozóan. Bár a támogatás fejében Steidle ígéretet tett arra, hogy eláll a békekonferencián Olaszországnak ítélt, de osztrák többségű terület visszaszerzésének szándékától, a valóságban időről időre sor került olaszellenes tüntetésekre a Heimwehr tagjainak részvételével.⁷⁰³ Például – amint azt a magyar levelezésből tudjuk – Innsbruckban évente megrendezték a több Heimwehr-tagot is számláló aranyvitézség

⁶⁹⁹ KERÉKES 1973. 45.

⁷⁰⁰ MURBER 2010. 136.

⁷⁰¹ MNL OL. K 64. 31. csomó. 1929 – 20. tétel. 29.578-14. 1929. Ambrózy Darányi államtitkárnak, 1929. szeptember 30.

⁷⁰² MNL OL. K 64. 31. csomó. 1929 – 20. tétel. Szám nélkül. Wodianer jelentése Walkónak, 1929. október 1.

⁷⁰³ DDI. Settima serie, vol. 8. 78. irat. Auriti Grandinak, 1929. október 15.

érmes tiroliak találkozóját. 1929. október 10-én ez az összejövetel olaszellenes tüntetésbe torkollott, ami Dél-Tirol visszaszerzésére irányult.⁷⁰⁴

Ez a kettősség azt eredményezte, hogy Olaszország – hasonlóan egyébként a horvát szeparatistákkal kapcsolatos kételyeikhez, akik Isztriára tarthattak igényt – a Heimwehr segítése mellett ugyanakkor féltette az országot a mozgalomtól, és attól tartott, hogy Steidle és társai megerősödésük és tényleges hatalomhoz jutásuk után esetleg az olaszok ellen fordulhatnak. Ennek fényében érthető, hogy Mussolini meglepéssel fogadta az alapvetően mérsékelt Schober kancellári kinevezését.

1929 decemberében elkészült Ausztriában az alkotmánymódosítást célzó javaslat is, ami a jobboldali átalakuláshoz volt szükséges. Bár a szociáldemokraták számos tekintetben engedtek a jobboldali nyomásnak, s a tervezet jelentősen kiterjesztette az elnöki jogkört – ami a jobboldali berendezkedés egyik sajátja –, az eredmények elmaradtak a Heimwehr eredeti követeléseitől, ami csalódást okozott a mozgalom hívei körében. E kiábrándultság oda vezetett, hogy december 6-án, a Heimwehr Nagytanácsán a vezetők felvetették Schober megbuktatásának gondolatát az alkotmánymódosítást tárgyaló szövetségi ülésen. Voltak a mozgalomnak olyan tagjai is, akik a radikálisabb változtatások fegyverrel történő kivívását szorgalmazták, néhányan pedig úgy vélekedtek, hogy átmenetileg bele kellene nyugodni a történetekbe, és a megfontolt harcot kellene folytatni tovább.⁷⁰⁵ Steidle tanácsot kért Seipeltől is, aki határozottan leszögezte, hogy Schober megbuktatására nem sok esélyt lát, ezért a Heimwehr – átmenetileg legalábbis – kénytelen-kelletlen beletörődött a kompromisszumos megoldásba. Ehhez hozzájárulhatott az is, hogy Seipel ígéretet tett Steidlénak arra, hogy propagandát indít az alkotmánymódosítás továbbfejlesztése érdekében, miközben a Heimwehr nekilát a szervezet tovább erősítésének.⁷⁰⁶ Ez idő tájt lépett közelebbi kapcsolatba a mozgalom vezetőségével Ernst Rüdiger Starhenberg herceg is, aki Felső-Ausztriában a magánvagyonából tartott fenn egy kétezer főből álló Heimwehr-alakulatot. A herceg – származása, szónoki képességei és magabiztossága révén – csakhamar maga is a Heimwehr vezető személyiségei közé került.⁷⁰⁷

Magyarország és Olaszország komolyabb segítségére a Heimwehr ekkor már nem számíthatott, ugyanis mindkét kormány meg volt elégedve a Schober által véghezvitt

⁷⁰⁴ MNL OL. K 64. 35. csomó. 1929 – 23. tétel. 159. számjeltávirat. Hory Walkónak, 1929. október 16. és Walko válasza: 146. számjeltávirat. Walko Horynak, 1929. október 25.

⁷⁰⁵ KERÉKES 1973. 68–70.

⁷⁰⁶ Uo.

⁷⁰⁷ Uo. 59–60.

fordulattal. Még egy magyar–olasz pénzszállítmány érkezett a Heimwehrhez, 1929 októberében, ugyanis a magyar külügyi vezetés – miután a pénz első felét már a szeptember 29-ére tervezett akciót megelőzően átutalta – folyósította a Heimwehr vezetőinek a mozgalom támogatására korábban megígért összeg második felét is. Ezzel az anyagi segítséggel véget ért a Heimwehr magyar közvetítéssel történő olasz segélyezése.⁷⁰⁸ Schober ugyanis hajlandónak mutatkozott arra, hogy közeledjen Olaszországhoz, s az általa képviselt – egyértelműen jobboldali – irányvonalat Grandi sokkal szimpatikusabbnak találta, mint a Heimwehr radikális eszközeit.⁷⁰⁹

Az 1930-as esztendő válsághelyzetet hozott a Heimwehr számára. Schober feltehetően azért támogatta kezdetben a mozgalmat, mert tudatában volt annak, hogy Steidle és a többi vezető szívesen látná őt a kancellári székben. Azt, hogy Schober egyfajta eszközt látott a Heimwehrban, alátámasztja, hogy noha 1929. szeptember 27-i kormánynyilatkozatában még nyíltan kiállt a mozgalom mellett, a kormányban a Heimwehr tagjai – ellentétben a korábbi várakozásokkal – nem kaptak helyet.⁷¹⁰ Ez nem jelentette azt, hogy a Heimwehr-mozgalom tevékenysége és további hatalomra jutási kísérletei véget értek volna, azonban ezeknek már nem volt jelentőségük a magyar–olasz kapcsolatok szempontjából. Mint Auriti fogalmazott, „*az osztrák jobboldal bízott benne [Schoberban – H. P.], a baloldal félt tőle és tisztelte, a külföldi megítélése pedig igen kedvező volt. Mi többet lehetne kívánni?*”⁷¹¹

Ezt követően Magyarország és Olaszország egyaránt arra törekedett, hogy szorosabbra fűzzék a viszonyt Ausztriával, a közeledés lassú mederben folyt tovább. Az osztrák kérdés legközelebb 1931-ben, a német–osztrák vámunió tervének beharangozásakor került ismét napirendre, amely a gazdasági világválság kezelésének lehetséges módzatai között merült fel.

6.1.2. Kapcsolatkeresés Törökországgal

Az első világháborút követően – feltehetően a vesztes államok „sorsközösségének” is köszönhetően – Magyarország és Törökország között közeledés indult meg, és a két fél

⁷⁰⁸ MURBER 2010. 141.

⁷⁰⁹ Uo. 145.

⁷¹⁰ BELLÉR 1985. 92.

⁷¹¹ DDI. Settima serie, vol. 8. 108. irat. Auriti Grandinak, 1929. október 25.

1923. december 18-án felvette a hivatalos diplomáciai kapcsolatokat. Az erről szóló egyezmény inkább formalitást jelentett abban a tekintetben, hogy nem vont jelentősebb együttműködést maga után,⁷¹² de az 1920-as évek második felében lehetőség kínálkozott a török–magyar viszony szorosabbá tételére. 1926 folyamán Jugoszlávia felfigyelt arra, hogy egyre intenzívebb közeledés folyik Magyarország, Törökország és Bulgária között, s a kibontakozó magyar–török barátság eredményeképp a két állam között megállapodás született, amely lehetőséget biztosított a magyar katonatisztek és katonák Törökország területén történő gyakorlatozására, valamint közös gazdasági vállalkozások létesítéséről is szó esett.⁷¹³ Augusztus 29-én a már említett mohácsi megemlékezésen részt vett a budapesti török követ, Hüsrev R. Gerede is, aki beszédet is mondott az 1526-os mohácsi csata emlékére, amelyről ily módon a győztes és a legyőzött fél együtt emlékezett meg. Ez a diplomáciában ritkaságnak számított.⁷¹⁴

1927-ben, az olasz–magyar barátsági szerződés aláírása után a török kormány külügyminisztere, Tevfik Rüstü bej kifejtette Tahy László ankarai magyar követnek, hogy Törökország szívesen kötne ehhez hasonló megállapodást Magyarországgal. Tevfik Rüstü úgy vélte, hogy ezáltal a magyar kormány közvetett kapcsolatba kerülhetne a Szovjetunióval és megerősíthetné pozícióját Romániával szemben, Törökország pedig Magyarország segítségével közeledhetne Olaszországhoz, ellensúlyozva ezzel Görögországban a francia befolyást. Bethlen az 1928-as milánói találkozón vitatta meg Mussolinival a javaslatot, aki kifejtette, hogy éppen egy bilaterális szerződéseken alapuló, olasz–török–görög együttműködés kialakításán fáradozik, így a magyar–török közeledést – Olaszország és Törökország megbeszélésének befejezése után – kívánatosnak tartja.⁷¹⁵ Tahy úgy vélte, hogy Tevfik Rüstü ajánlata – amelyre a magyar diplomata szerint a török–olasz viszony javulásán túl a görög–jugoszláv szövetségtől való félelem és Magyarország megnövekedett súlya miatt kerülhetett sor – közvetlen gyakorlati, politikai hasznot ugyan nem hozott volna, viszont gazdasági és kulturális eredményeket igen, s ráadásul egy ilyen megállapodás távol tarthatná Törökországot Franciaországtól és a kisantanttól.⁷¹⁶

Annak oka, hogy Mussolini szívesen fogadta volna a magyar–török kapcsolatok megerősödését, abban keresendő, hogy ez idő tájt Olaszországhoz hasonlatosan

⁷¹² OLÁH 2015. 94.

⁷¹³ HORTHY-KORSZAK MAGYARORSZÁGA. 41. irat. Az SZHSZ Királyság Hírszerző Osztályának vezetője a londoni követségnek, 1926. június 5.

⁷¹⁴ GULYÁS 2013. 119–120.

⁷¹⁵ JUHÁSZ 1988. 115.

⁷¹⁶ IRATOK IV. 56/a. irat. Tahy Walkónak, 1927. december 20.

Franciaország is egy számára kedvező balkáni blokk kialakítását célozta meg, amelynek résztvevői Jugoszlávia, Görögország és Bulgária lettek volna. Mussolini elképzelése szerint a balkáni szövetség alapját a fenti együttműködési hálózat jelentette volna, s azt a későbbiekben ki lehetett volna egészíteni Bulgáriával, Romániával és esetleg Magyarországgal. Miután mind a franciák, mind az olaszok számítottak Görögországra az általuk kiépített szövetségi rendszerben, a két elképzelés keresztezte egymást. Míg a francia konstellációban Jugoszláviának szánták a legnagyobb szerepet, addig Olaszország elképzelésében Törökország lett volna a balkáni együttműködés fő pillére.⁷¹⁷ Mussolini elképzelésében ugyanis nemcsak a már említett olasz–magyar–román–bolgár együttműködés szolgálta a dunai-balkáni befolyási övezet kiépítését és Jugoszlávia bekerítését, hanem az olasz–török–görög hármass megállapodás is,⁷¹⁸ amely keletről biztosította volna az olasz külpolitikai aspirációk zavartalan megvalósítását.

Törökország távlati célja az volt, hogy a Földközi-tenger keleti medencéjének vezető hatalma legyen,⁷¹⁹ így Mussolinit – aki ugyancsak a Mediterráneum feletti befolyást tűzte ki hosszú távú céljául – vélhetően az az elgondolás mozgatta, hogy idejében meg kívánta teremteni a lehetőségét annak, hogy a jövőben a két állam együttműködhessen a térségben. 1928. február 21-én Mussolini tájékoztatta Mario Arlotta athéni olasz követet arról, hogy Törökország római követe, Suad bej az ankarai kormány nevében megnemtámadási és semlegességi szerződés megkötését ajánlotta Olaszországnak. Mussolini kedvezően fogadta a megkeresést, és ígéretet tett arra, hogy a napokban elkészít egy elsődleges egyezmény-tervezetet, amelynek aláírására a török diplomata rövid időn belül sort szeretett volna keríteni. Levelében Mussolini arról is beszámolt Arlottának, hogy néhány hete Nicolaos Mavroudis, a római görög követ arról érdeklődött, hogy a Duce miként fogadna egy ilyen szerződést Törökország és Görögország között. Mivel Törökország mind Olaszországgal, mind Görögországgal megállapodásra törekedett, Mussolini úgy vélte, hogy akár hármass egyezmény megkötését is kilátásba lehet helyezni. Az olasz vezető nem rejtette véka alá, hogy ezzel a balkáni szövetséget illető tervei a lehető legjobb módon valósulnának meg.⁷²⁰

Mussolini március 2-ára készült el az ígért tervezettel, s egyúttal arról is informálta Suad bejt, hogy rákérdezett Mavroudistól, vajon Görögország hajlandó lenne-

⁷¹⁷ GULYÁS 2013. 120.

⁷¹⁸ BUCARELLI 2006. 103.

⁷¹⁹ HORNYÁK 2016.

⁷²⁰ DDI. Settima serie, vol. 6. 120. irat. Mussolini Arlottának, 1928. február 21.

e egy hármass, olasz–görög–török paktum aláírására. Miután az athéni kormány részéről kedvező válasz érkezett, Mussolini igyekezett hathatós érveket felsorakoztatni emellett, kifejtve, hogy a kétoldalú szerződések aláírása nézete szerint feszültséget okozhat a harmadik állammal való viszonyban.⁷²¹ Ankara azonban nem igazán kívánt semmilyen szövetségi rendszer mellett elköteleződni, és a kétoldalú megállapodásokat részesítette előnyben, ezért Tevfik Rüstü kijelentette, hogy a török kormány csak Olaszországgal kíván barátsági szerződést kötni.⁷²² Görögország ugyanis, Franciaország ösztönzésére, időközben Jugoszláviával is tárgyalásokat folytatott egy esetleges megállapodásról, s ebbe kívánta bevonni Törökországot is, amely azonban elzárkózott a délszláv állammal való megegyezéstől.⁷²³ Miután ily módon a görögöket is érintő hármass egyezmény megghiúsult, kétoldalú olasz–török, illetve olasz–görög semlegességi és békéltető eljárási szerződések aláírására került sor.⁷²⁴ A magyar–olasz kapcsolatok szempontjából a Törökországgal kötött megállapodásnak volt jelentősége, amelyet – amint arról Mussolini, Durini útján, azonnal tájékoztatta Bethlent – 1928. május 30-án írtak alá.⁷²⁵

Ezzel párhuzamosan a magyar–török közeledés is megkezdődött. Bethlen és Tevfik Rüstü első ízben a magyar miniszterelnök 1928. áprilisi milánói látogatása alkalmával tárgyaltak egymással,⁷²⁶ azt követően, hogy Bethlen és Mussolini megbeszélésén szóba került, hogy az olasz kormányfő egyfajta négyes paktumot tervez Olaszország, Magyarország, Törökország és Görögország között.⁷²⁷ Amint Bethlen a Grandi 1929 májusában esedékes budapesti látogatására készített megbeszélés-tervezetében kifejtette, a magyar kormány jónak tartotta az elgondolást, és sajnálattal fogadta, hogy a görög–török szerződés aláírásának elmaradása miatt nem jött létre a paktum, amelyhez Magyarország a magyar–török barátsági szerződés révén csatlakozott.⁷²⁸

E megállapodás részleteit Tevfik Rüstü budapesti útja alkalmával vitatták meg, aki 1928. augusztus 14-én érkezett a magyar fővárosba. A látogatás során a török

⁷²¹ Uo. 133. irat. Mussolini feljegyzése Suad bejjel folytatott beszélgetéséről, 1928. március 2. és 134. irat. Mussolini feljegyzése (a szerződés tervezete), 1928. március 2.

⁷²² Uo. 163. irat. Mussolini Piacentininek, 1928. március 17.

⁷²³ IRATOK IV. 117. irat. Tahy a Külügyminisztériumnak, 1928. május 29.

⁷²⁴ CANDELORO 2014. 175.

⁷²⁵ DDI. Settima serie, vol. 6. 371. irat. Mussolini Durininak, 1928. május 30.

⁷²⁶ MNL OL. K 64. 30. csomó. 1928 – 23. tétel. 260. pol. res. 1928. (Olvashatatlan aláírás, milánói magyar konzul) Walkónak, 1928. április 13.

⁷²⁷ MNL OL. K 64. 35. csomó. 1929 – 23. tétel. Szám nélkül. „A miniszterelnök úr beszélgetése Grandi úrral (tervezet).”

⁷²⁸ Uo.

A török–görög barátsági és békéltető eljárási szerződést végül 1930. október 30-án írták alá a felek. MNL OL. K 63. 288. csomó. Kail József athéni magyar követségi titkár, ideiglenes ügyvivő, 1933. szeptember 25.

külgügyminiszter – akit a magyar politikai elit tagjai fényes külsőségek között fogadtak – Bethlennel, Horthyval és Walkóval egyaránt találkozott, amiről De Astis – akinek a török politikus által a diplomáciai testület részére adott villásreggeli volt alkalma értesülni arról, hogy a megbeszélések az Olaszország által kívánt mederben folytak – örömmel számolt be Mussolininak. Az olasz diplomata jelentése szerint Tevfik Rüstü több ízben kijelentette, hogy Törökország mély barátsággal viseltetett Magyarország iránt, és a két állam komolyabb megállapodása semmi akadályba nem ütközött, miután nem álltak fenn közöttük érdekellentétek. Tevfik Rüstü egyik beszédében általánosságban is megfogalmazta a török külpolitika által képviselt irányvonalat, hangsúlyozva Törökország békére való törekvését és azt, hogy a török kormány mind Magyarországra, mind Bulgáriára testvéri nemzetként tekintett, és Olaszországgal is megerősödött a kapcsolata a barátsági szerződés aláírása óta. A török külügyminiszter hangot adott annak a véleményének, miszerint némi jó szándékkal a Görögországgal fennálló nézeteltérések is elsimíthatóak lesznek.⁷²⁹

„Az a tény, hogy itt vagyok, (...) minden szónál ékebben beszél és mindennél jobban kifejezi azt a szimpátiát és barátságot, amelyet Törökország Magyarországgal szemben érez és amelynek kifejezésére minden lehető alkalmat megragad.” – fogalmazott Tevfik Rüstü Az *Est* munkatársainak adott nyilatkozatában.⁷³⁰

A magyar–török megnemtámadási szerződés aláírását megelőzően Bethlen – De Astis útján – Mussolini véleményét is meg kívánta ismerni a benne foglalt pontokkal kapcsolatban.⁷³¹ Az egyeztetést követően az elsődleges tervezetet – döntőbírósi egyezményrel kiegészítve – 1928 októberében küldték el Ankarába. Annak érdekében, hogy a tárgyalások minél rövidebb idő alatt befejeződhessenek, a magyar kormány a nemrégiben aláírt olasz–török barátsági egyezményt vette alapul, s ennek mintájára készítette el a szöveget.⁷³² Az aláírást megelőző tárgyalások kissé elhúzódtak, mivel a török kormány decemberben kérte, hogy a magyar kormány jelentse ki, hogy nem szándékozik szovjetellenes élő egyezményt kötni Lengyelországgal, amellyel Magyarország szintén tárgyalásokat folytatott ezekben a hónapokban. Walko csak szóban erősítette meg a török követ előtt, hogy nincs tervben ilyen típusú megállapodás, s a

⁷²⁹ ASMAE. AA. PP. 1919–1930. Ungheria. Busta 1762. Rapporti politici. Copia di telegramma in arrivo N. 5096. De Astis Mussolininak, 1928. augusztus 19.

⁷³⁰ AZ EST. 1928. augusztus 17. 1–2. „Beszélgetés a török külügyminiszterrel a budapesti török követ estélyén”.

⁷³¹ ASMAE. AA. PP. 1919–1930. Ungheria. Busta 1762. Rapporti politici. Copia di telegramma in arrivo N. 4879. De Astis Mussolininak, 1928. augusztus 14.

⁷³² Uo. Copia di telegramma in arrivo N. 6259. De Astis Mussolininak, 1928. október 16.

törökök – látva, hogy egyelőre nincs esélye Magyarország és a Szovjetunió közeledésének – átmenetileg ejtették az ügyet.⁷³³

Ezt követően számolhatott be Luca Orsini konstantinápolyi olasz követ Mussolininak arról, hogy 1929 januárjában várhatóan sor fog kerülni a magyar–török szerződés aláírására.⁷³⁴ A semlegességi, békéltető eljárási és választott bírósági szerződést január 5-én valóban megkötötték. Az egyezményben Magyarország és Törökország kötelezték magukat arra, hogy kívül maradnak minden olyan gazdasági és politikai szövetségen, amely a másik fél ellen irányul, továbbá semlegességet vállaltak arra az esetre, ha valamelyiküket támadás érné harmadik állam részéről.⁷³⁵

A szerződés megkötése után több diplomáciai találkozó történt a két állam politikusai között, amelyek közül a legjelentősebb Bethlen István 1930 októberében tett ankarai látogatása volt. Ekkor ugyanis a török fővárosban tartózkodott Eleftheirosz Venizelosz görög miniszterelnök is, és sor került egy semlegességi szerződés és egy flottaegyezmény aláírására Görögország és Törökország között. Ezt követően mind Ismet pasa török miniszterelnök, mind Mustafa Kemal Atatürk köztársasági elnök egy esetleges török–görög–bolgár összefogás szükségességét ecsetelte Bethlennek, amelyhez Magyarország is csatlakozhatna. Szó esett továbbá a magyar–török együttműködés kereskedelmi szinten történő bővítéséről, és az államférfiak a jugoszláv külpolitikai törekvésekről alkotott meglátásaikat is megvitatták. Ennek során Bethlen kifejtette, hogy véleménye szerint Jugoszlávia egy pánszláv program végrehajtását tűzte napirendre, amelynek célja a Jeges-tengertől az Égei-tengerig tartó területek szláv uralom alá vonása. Ezt pedig – folytatta okfejtését Bethlen – csakis a revízióval, azaz a Kárpátok vonalának visszaszerzésével lehetne megakadályozni, amiben a magyar miniszterelnök vélekedése szerint Törökország is Magyarország segítségére lehet.⁷³⁶ A török–görög szerződés aláírása kedvező volt Magyarországra nézve, ugyanis Athén és Ankara – valamint a Törökországgal korábban szintén szerződést kötő Szófia – fontos szerepet tölthettek be a román és a jugoszláv politika ellensúlyozásában.⁷³⁷

Törökország és Görögország megállapodását illetően Pompeo Aloisi ankarai olasz követ úgy fogalmazott, hogy a szerződés felülmúlta a várakozásokat. Mindazonáltal

⁷³³ GULYÁS 2013. 121–122.

⁷³⁴ ASMAE. Affari Politici 1919–1930. Ungheria. Busta 1762. Rapporti politici. Copia di telegramma in arrivo N. 7373. Orsini Mussolininak, 1928. december 22.

⁷³⁵ JUHÁSZ 1988. 115–116.

⁷³⁶ GULYÁS 2013. 122–124.

⁷³⁷ OLÁH 2015. 99.

Venizelos továbbra is ellenezte a hármas paktum tervét, amely Aloisi szerint részben annak volt köszönhető, hogy a görög miniszterelnök és Bethlen egyidejű látogatása Ankarában felkeltette Franciaország gyanúját, amellyel Görögország fenn kívánta tartani a jó viszonyt.⁷³⁸

Eközben Giovanni Persico moszkvai olasz külügyi megbízott beszámolt Grandinak – aki ekkor már Olaszország külügyminisztere volt – a Lev Mihajlovics Karakan szovjet külügyi népbiztossal folytatott eszmecserejéről. Karakan örömmel konstataálta, hogy Olaszország kitűnő kapcsolatokat ápol Törökországgal, ugyanis a mind a szovjet politikus, mind Tevfik Rüstü bej úgy vélekedett, hogy Törökország egyfajta hidat jelenthetne a szovjet–olasz közeledés előmozdításához.⁷³⁹ Aloisi úgy vélte, hogy ennek sikere esetén Olaszország keleti politikája szilárd alapokon nyugodna, és Kelet-Közép-Európa politikáját három katonailag erős hatalom – Olaszország, a Szovjetunió és Törökország – hasonló tartalmú szerződések révén kialakított szövetségi rendszere határozná meg.⁷⁴⁰ Magyarország – legalábbis ekkor még – hallani sem akart a Szovjetunióval való diplomáciai kapcsolatok megerősítéséről,⁷⁴¹ így ebben a rendszerben Róma nem szánt szerepet Budapestnek.⁷⁴²

Olaszország számára – elsősorban balkáni és mediterráneumi politikájában – fontos tényezőt jelentett a Törökországgal fennálló barátság, de a magyar–török szerződés inkább papírformát jelentett, mivel Magyarországnak alapvetően nem voltak politikai érdekei ebben a térségben, bár – amint a konstantinápolyi apostoli nuncius, Carlo Margotti (1930–1934) püspök kifejtette Eugenio Pacelli bíboros államtitkárnak – a kulturális együttműködésre reális esély mutatkozott.⁷⁴³ A magyar–olasz viszonyban Törökország az 1933–1934-ben tervezett Balkán-paktum kapcsán jutott ismét jelentősebb szerephez.

⁷³⁸ DDI. Settima serie, vol. 9. 362. irat. Aloisi Guarigliának, 1930. november 8.

⁷³⁹ Uo. 293. irat. Persico Grandinak, 1930. október 9.

⁷⁴⁰ Uo. 348. irat. Aloisi Grandinak, 1930. november 4.

⁷⁴¹ GULYÁS 2013. 124.

⁷⁴² Mint látni fogjuk, 1934-ben Olaszország igyekezett előmozdítani a szovjet–magyar kapcsolatokat szorosabbá tételét, így ekkor történtek is kezdeményezések a kapcsolatfelvételre.

⁷⁴³ S.RR.SS. AA.EE.SS. Turchia IV. Pos. 121. Fasc. 108. foll. 4r–4v. Ikt. sz. 547/30. Margotti Pacellinek, 1930. november 2.

6.1.3. A lateráni egyezmény és annak magyarországi sajtóvisszhangja

Az egyes közép-európai és balkáni államokhoz történő közeledés mellett a pápai állammal való kapcsolatok is fontos szerepet töltek be mind Magyarország, mind Olaszország politikájában. Míg hazánk kitűnő viszonyt ápolt az egyházzal – 1927-ben „Intesa Semplice” [Egyszerű szövetség – H. P.] néven szerződést is kötöttek, amely ugyan nem konkordátum volt, de szabályozta a magyar állam és a katolikus egyház között fennálló vitás kérdéseket –, addig Olaszország és a pápai állam viszonyát 1871 óta az úgynevezett „római kérdés” mérgezte.⁷⁴⁴

1929. február 11-e jeles napja volt Mussolini kormányzásának, ugyanis ekkor történt meg a „kiengesztelődés”,⁷⁴⁵ vagyis Olaszország és az Apostoli Szentszék békekötése, amely megteremtette az önálló pápai államot. Az esemény igencsak megnövelte Mussolini népszerűségét Olaszországban, és egyúttal nemzetközi tekintetben is pozitív fogadtatásra talált. Magyarországon ezért, és a Szentszékkel való kapcsolatoknak tulajdonított jelentőség miatt is örömmel vették a megállapodás hírért.

Olaszország esetében 1871 óta Mussolini hatalomra kerülése után mutatkozott először komolyabb hajlandóság a pápai állammal való megegyezésre. Beszédeiben Mussolini – aki szükségét érezte a probléma megoldásának – több ízben kifejtette, hogy a fasizmus nem vallás és egyházellenes, sőt, az állam és az egyház kitűnően kiegészíthetik egymást ebben az eszmerendszerben. Mint fogalmazott, *„a katolicizmus ereje, tekintélye, ezeréves és állandó varázsa éppen abban van, hogy a katolicizmus minden népfaj egyetemes vallása. (...) Ezért Róma az egyetlen város a világon, mely joggal nevezheti magát egyetemlegesnek.”*⁷⁴⁶ Mussolini ugyanis tisztában volt azzal, hogy az olasz nép hagyományosan kötődik a katolikus egyházhoz és a valláshoz, ezért az egyházellenesség csorbát ejthetett volna a fasiszta párt tekintélyén. Ráadásul – mint később, a szerződésről folyó tárgyalások idején az olasz vezetők fogalmaztak – a katolikus egyházzal történő

⁷⁴⁴ Az olasz egységért vívott küzdelem – Risorgimento – utolsó fázisa az volt, amikor az 1861-ben kikiáltott Olasz Királyság csapatai benyomultak Rómába, és fővárosukká tették azt. A királyi csapatok ajánlatot tettek a francia katonák védelmét élvező pápai államnak, amely bizonyos területet és éves apanázszt biztosított volna az egyházi állam részére, azonban IX. Pius (1846–1878) visszautasította azt, és önkéntes fogságba vonult vissza a Lateráni Palotába. Ezzel együtt megtiltotta, hogy a katolikus körök részt vegyenek az olasz állam politikai életében, ami a hagyományosan vallásos, de a Risorgimento eszméit is fontosnak tartó olasz nép körében egyfajta meghasonlást eredményezett. Az Olaszország legégetőbb belpolitikai problémáját jelentő ügy a „római kérdés” elnevezéssel került be a köztudatba, amelynek megoldása a lateráni szerződés megkötéséig váratott magára.

⁷⁴⁵ „La Conciliazione”. A római Szent Péter térre vezető utca is a lateráni szerződésnek állít emléket, a Via della Conciliazione nevet viseli.

⁷⁴⁶ MUSSOLINI 2000. 127.

kiegyezés egyfajta győzelmet jelentett a fasizmus egyik legfőbb ellensége, a szabadkőművesség felett.⁷⁴⁷

XI. Pius pápa (1922–1939) és Mussolini már 1922-től kezdve tárgyaltak a Vatikán helyzetéről, azonban ezek ekkor még nem vezettek eredményre. Az első, 1925-ös egyezménytervezetet a pápa nem fogadta el, ám amikor Mussolini egy évvel később abszurdnak minősítette az állam és az egyház különválasztását, lehetőség nyílt a tárgyalások újrafelvételére. Eddigre III. Viktor Emánuel – aki, tartva attól, hogy túl nagy területet kényszerül átengedni a pápai államnak, kezdetben aggályoskodott a megállapodást illetően – felismerte, hogy a Vatikánnal kötött megegyezés a királyi ház számára is dicsőséget hoz majd, így 1927-ben ő maga is javasolta a megbeszélések folytatását. A megállapodást azonban hátráltatták azok a rendeletek, amelyekkel Mussolini az egyesületek működését szabályozta. Különösen negatívan fogadták a Vatikánban az Opera Balilla Nazionale létrehozását (1926), amellyel az olasz kormányfő voltaképpen állami kézbe helyezte az ifjúság nevelését, ami korlátozhatta az egyházi oktatást. A megbékélés érdekében Mussolini olyan pótrendeletet tett közzé 1928-ban, amely a fentiek alól mentesítette a vallási egyesületeket, köztük az Actio Catholicát is. Ezt követően a tárgyalások zavartalanul folytak tovább,⁷⁴⁸ és 1929 januárjában a fasiszta párt hivatalos sajtóorgánuma, a *Popolo d'Italia* már az olasz állam és az Apostoli Szentszék harmonikus viszonyáról számolt be.⁷⁴⁹

A Vatikáni Államtitkárság 1929. február 7-én jelentette be a nunciusoknak, hogy Mussolini sajátkezű levélben fordult XI. Piusához, amelyben a miniszterelnök kifejezésre juttatta, hogy rendezni kívánja a „római kérdést”. A pápa – a bíborosokkal való tárgyalást követően – úgy döntött, hogy nemcsak szerződést kész aláírni a kormánnyal, de egyúttal konkordátumot is köt, amely szabályozza majd Olaszország és az egyházi állam viszonyát. Mint a bejelentés fogalmaz, *„a szerződés alapvetően biztosítja a Szentszék számára azt a helyzetet, amelyre mindig is igényt tartott, és amely őt Isten kegyelméből megilleti, azaz teljes szabadságot, és valódi, látható függetlenséget az egyetemes egyház kormányzását illetően.”*⁷⁵⁰

⁷⁴⁷ DE FELICE 1968. 407.

⁷⁴⁸ ORMOS 1987/ Mussolini. 240–242.

⁷⁴⁹ DE FELICE 1968. 403.

⁷⁵⁰ S.RR.SS. AA.EE.SS. Italia IV. Pos. 702. Convenzioni Lateranensi Vol. IV. Fasc. XII. f. 39r–39v. Comunicazione ai Nunzi e al Corpo Diplomatico dal parte del Segretario di Stato. 1929. február 7. „...il Trattato infatti assicura essenzialmente alla Santa Sede quella situazione che ha sempre reclamato e che le è dovuta in forza dello stesso diritto divino, cioè una situazione di piena libertà ed indipendenza reale e visibile nel governo della Chiesa universale...” (f. 39r.)

Az egyezmény, amelyet február 11-én, 12 órakor a lateráni palotában írt alá Mussolini és Gasparri, három részből állt. A szerződés rögzítette Vatikán állam pontos területét és a pápai állam fennhatósága alá tartozó templomok, paloták, egyéb intézmények listáját. Kimondta a Szentszék szuverenitását, és önálló nemzetközi tényezőnek nyilvánította azt. Meghatározta a Vatikánhoz tartozó köztereket, és a vasútállomás hollétét. Elismerte államvallásként a katolikus felekezetet, és kimondta, hogy a Szent Péter térnek nyilvánosan látogathatónak kell maradnia annak érdekében, hogy a pápai állam és a katolikus hívek között kapcsolatot lehessen teremteni. A pápa személyét szentnek és sérthetetlennek nyilvánította.⁷⁵¹ Az egyezmény második része a pénzügyi konvenció volt, amelynek értelmében az olasz állam 750 millió líra kártérítést adott a Vatikánnak az 1871-ben elszenvedett veszteségeikért, és további egymilliárd líra államkötvényt bocsátott a Szentszék rendelkezésére. A harmadik rész, a konkordátum pedig részletesen szabályozta Olaszország és a pápai állam viszonyát.⁷⁵²

A Magyar Távirati Iroda hírügynöksége még aznap tudósítást tett közzé a megállapodásról, amely – mint a híradás fogalmazott – megoldotta a római kérdést.⁷⁵³ De Astis jelentése szerint Magyarországon először a legitimisták fejezték ki örömüket a római kérdés megoldása felett, akik az olasz diplomata meglátása szerint úgy vélekedtek, hogy a Szentszék és az olasz kormány kiegyezése megkönnyíti a legitim uralkodó jogainak érvényesítését.⁷⁵⁴ A korabeli magyar sajtóhírek bizonyítják, hogy nemcsak a többségükben katolikus legitimisták körében talált kedvező fogadtatásra az egyezmény, hanem a szociáldemokratákat és a radikális baloldaliakat kivéve minden politikai csoportnál. A *Pesti Hírlap* már február 8-án tudósított a megegyezés híreről. A napilap, miután összefoglalta az olvasóközönség számára a pápai állam és Olaszország között fennálló problémát, amely a megállapodást szükségessé tette, így fogalmazott: „*A Szentszéknek és az olasz államnak kibékülése bizonyára nagy örömet kelt az egész világ katolikusai közt, de elsősorban mi magyarok üdvözljük a legőszintébb lelkesedéssel ezt a nagyszerű egyezményt. A Vatikán és Magyarország között évezredes kapcsolat áll fenn, amelynek melegségét soha semmiféle zavaró incidens nem csökkentette. Olaszországhoz pedig szintén meleg barátság fűz minket, amelynek alapja és szilárd pillérei közös történelmi múlton nyugszanak. Teljesen indokolt tehát, ha az állítjuk, hogy talán sehol a*

⁷⁵¹ S.RR.SS. AA.EE.SS. Italia IV. Pos. 702. Fasc. XIX. a. Convenzioni Lateranensi. ff. 3. (az egész füzetet ez a szám jelöli). Trattato fra la Santa Sede e l'Italia, 1929. február 11.

⁷⁵² Uo.

⁷⁵³ MNL OL. K 428. a. MTI napi hírek. 1929. február 11. 12. kiadás.

⁷⁵⁴ DDI. Settima serie, vol. 7. 252. irat. De Astis Mussolininak, 1929. február 14.

*világon nagyobb érdeklődéssel nem vették tudomásul a megegyezést az egyház és állam között, amelyet ma Gasparri államtitkár a Szentszéknél akkreditált követekkel közölt.*⁷⁵⁵

A 8 Órai Újság Olaszország hatalmas diplomáciai sikerének könyvelte el a történelmi jelentőségű megállapodást, amely minden bizonnyal jelentősen növelni fogja a Vatikán nemzetközi szerepvállalásának lehetőségét.⁷⁵⁶ Az *Est* is a pozitív nemzetközi fogadtatást emelte ki, örömmel megállapítva, hogy Franciaországban és Angliában egyaránt kedvezően fogadták a szerződés hírért.⁷⁵⁷ A *Magyarság* Mussolini államférfiúi nagyságának tudta be az öröndetes eredményt: „*Mussolini személyében olyan államférfi jutott Olaszország élére, aki megértette a hitnek és a vallásos szellemnek nagy államkonstruáló hatalmát, s aki tisztában volt azzal, hogy a vallásosságon és hagyományon nyugvó konzervatív építő politikát nem folytathat az az Olaszország, amely a katolikus hívek és lelkek királyával ellentétben áll. Mussolini mély szelleme megfejtette a római kérdés titkát, amelynek lényege nem abban állott, hogy a pápa Szent Péter régi területi igényeit akarta érvényesíteni saját nemzetével szemben, hanem abban, hogy a katolikus világ kormányzata összeegyeztethetetlen a vatikáni elzárkózottság fenntartásával.*”⁷⁵⁸

A katolikus *Új Nemzedék* című lap úgy vélekedett, hogy a lateráni megállapodás mind az olasz, mind a pápai állam számára igen kedvező volt, ugyanis a szerződés aláírásával Olaszország megszabadult az állam egyik legégetőbb belpolitikai problémájától, és az olasz népnek – amely az eltelt 58 évben ingadozott a király és az egyház iránti hűség között – is megkönnyebbülést hozott ez a fordulat. Ezen túl a lateráni egyezmény kifejezi Mussolini koncepcióját is, miszerint a katolikus egyház és a pápaság a nemzetközi vonatkozásain túl egyúttal olasz nemzeti intézmény is. A kompromisszum megkötésére való hajlandóság ráadásul Mussolini nemzetközi presztízsét is növelte, vélekedett Dr. Balanyi György professzor, a cikk szerzője.⁷⁵⁹ Balanyi úgy látta továbbá, hogy a szerződés a Vatikán szempontjából is nagy jelentőségű volt, mivel önállóan ismerte el a pápai állam területét. Az egyetlen olyan tényező, ami miatt külföldön – különösen Franciaországban – tartottak a Lateránban aláírtak következményeitől, az volt,

⁷⁵⁵ PESTI HÍRLAP. 1929. február 8. 3. „A Szentszék és Olaszország között létrejött a megegyezés”.

⁷⁵⁶ 8 ÓRAI ÚJSÁG. 1929. február 9. 2. „A Vatikán és az olasz állam megbékülése újabb nagy diplomáciai sikere Mussolini kormányának”.

⁷⁵⁷ AZ EST. 1929. február 9. 8. „Mussolini nagy sikerének tekintti a francia sajtó a pápai állam visszaállítását.” és 1929. február 13. 2. „Szent a béke az olasz király és a pápa között. XI. Pius beszéde a lelkészkedő papsághoz”.

⁷⁵⁸ MAGYARSÁG. 1929. február 8. 1. (Vezércikk.) „A római kérdés”.

⁷⁵⁹ ÚJ NEMZEDÉK. 1929. február 9. 1. (Vezércikk, írta: Dr. Balanyi György egyetemi magántanár.) „A Vatikán és a Quirinál kibékülésének várható hatásai”.

hogy a megállapodás hatására számítani lehetett a fasiszta befolyás növekedésére a Vatikánban.⁷⁶⁰

A magyar sajtóorgánumok közül egyedül a szociáldemokrata párt véleményét közvetítő *Népszava* fejezett ki rosszallást a „kiengesztelődés” miatt. A szociáldemokraták különösen a katolikus egyház jogait meghatározó intézkedéseket fogadták rosszul, amelyek nagyobb befolyást engedélyeztek a katolicizmus számára a társadalmi életben. Az egyezmény ugyanis a polgári házasságkötéssel egyenrangúnak ismerte el az egyházi esküvőt, lehetővé tette a gyermekek egyházi szellemben történő nevelését, és az olasz állam vallásaként ismerte el a katolikus felekezetet.⁷⁶¹

„Az egyház ezzel a megegyezéssel végleg és elválaszthatatlanul odakötötte magát a kapitalizmushoz. Nem véletlenség műve, szimbólum és törvényszerűség van abban, hogy ez a megegyezés éppen annak az embernek a nevéhez fűződik, aki hitszegő árulással fordult a munkásság ellen (...) Az egyház ennek az embernek véres jobbát fogadta el, ennek az embernek véres kezéből veszi át azokat az engedményeket, amelyek, ahogy mondják, visszaadják a pápaságnak világi hatalmát és visszaadják a világnak mindazokat a károkat és veszedelmeket, amelyeket ez a hatalom a világbéke és az embereknek emberekhez való viszonya szempontjából jelent. (...) Az a tény, hogy az egyház a kapitalizmus szolgálatában áll, mindeddig csak hosszú magyarázattal és tapasztalati tényekre való utalással volt bebizonyítható. Most már nem szorul magyarázatra és történelmi könyveket sem kell elolvasni: az egyház 1929. február 11-én nyíltan szövetségre lépett a munkásság halálos ellenségével, a fascizmussal.”⁷⁶² – fogalmazott a szerződés aláírását követően a *Népszava*, utalva arra, hogy a fasiszta vezető, Mussolini egykor a szocializmus híve volt, ám az idők során hátat fordított ennek az eszmerendszernek.

Összességében elmondható, hogy a lateráni egyezmény – a szociáldemokratákat kivéve – kedvező fogadtatásra talált Magyarországon. Az említett napilapok részletes tudósításokat közöltek a szerződés és a hozzá kapcsolódó megállapodás, illetve konkordátum tartalmáról, és kiemelték, hogy a megegyezés emelte Olaszország nemzetközi tekintélyét.⁷⁶³

⁷⁶⁰ Uo.

⁷⁶¹ NÉPSZAVA. 1929. február 10. 16. „Mussolini a pápaság kezére adta az olasz ifjúságot”.

⁷⁶² NÉPSZAVA. 1929. február 12. 13. „A római béke”.

⁷⁶³ MAGYARSÁG. 1929. február 9. 5. „Franciaországban Mussolini sikerének tartják a pápasággal való kibékülést”; 8 Órai Újság. 1929. február 9. 2. „A Vatikán és az olasz állam megbékülése újabb nagy diplomáciai sikere Mussolini kormányának”; AZ EST. 1929. február 9. 8. „Mussolini nagy sikerének tekinti a francia sajtó a pápai állam visszaállítását”.

6.2. Az optánskérdés és Olaszország

A Trianont követő határváltozások számos olyan kérdést felvetettek, amit Magyarországnak rendeznie kellett az utódállamokkal. A párizsi békekonferencián megállapított határrendezés deklarált célja a homogén nemzetállamok létrehozása volt, ám ez Közép-Európa etnikai viszonyai közepette lehetetlen vállalkozásnak bizonyult. Noha a Monarchia helyén létrejött, illetve önállósult államok mindegyike meg tudta nevezni uralkodó nemzetét, mégis igen nagy lélekszámmal bírtak ezekben az országokban az etnikai kisebbségek. A nyelvhasználati és kulturális autonómiára, valamint nemzeti hovatartozásuk tiszteletben tartására vonatkozó jogaik biztosítását elviekben a békekonferencián az antanthatalmak és az utódállamok között kötött kisebbségvédelmi szerződések garantálták, azonban e megállapodásokat a nevezett országok a gyakorlatban figyelmen kívül hagyták. Ennek oka az lehetett, hogy az utódállamok mindegyike saját nemzetállami voltát igyekezett bizonyítani, amibe nem illett bele a kisebbségi jogok elismerése, ellenben az asszimilációs törekvések annál nagyobb hangsúlyt kaptak.

Az erdélyi magyar optánsok ügye jelentős fejezete volt a két világháború közötti magyar–olasz kapcsolatoknak, miután Olaszország, mint láthattuk, érdekelt volt Magyarország és Románia közeledésében, mivel mindkét országot szövetségesei között kívánta tudni. Ennek megfelelően az olasz politikai elit, különösen 1927 után, élénk figyelemmel kísérte a magyar–román tárgyalásokat. A másik két állam, Csehszlovákia és Jugoszlávia esete korántsem bizonyult ilyen jelentősnek, sem nemzetközi szinten, sem pedig a magyar–olasz kapcsolatok tekintetében, így ezekre nem térek ki a dolgozatomban.

6.2.1. Olaszország és a magyar–román optáns-per

Az Osztrák–Magyar Monarchia szétesését követően létrejött utódállamokban számos kisebbségi csoport élt Európa térképének a homogén nemzetállamok létrehozását célzó

átrajzolása után is. A Csehszlovákiához, Jugoszláviához és Romániához csatolt területeken egyaránt jelentős lélekszámmal bírtak a magyarok. Bár a Párizs környéki békeszerződésekhez tartoztak olyan rendelkezések – kisebbségvédelmi szerződések –, amelyek a kisebbségek kulturális jogainak tiszteletben tartására kötelezték Európa államait, ezeket a gyakorlatban figyelmen kívül hagyták. Közép-Európa térségére általánosságban igaz, hogy a két világháború közötti időszakban fontos szerepet töltött be a nacionalizmus eszméje az itt élő népek körében, így a régió országainak mindegyikéről elmondható, hogy annak vezetői a kisebbségek asszimilálására törekedtek.

Mindhárom kisantant-államban a földreform jelentette ennek egyik legfőbb eszközét, ugyanis a nagybirtokosok többsége a magyar nemzetiségűek közül került ki. Amellett, hogy a szociális-gazdasági célokon túl az agrárreform mindhárom államban a magyar kisebbség gazdasági és politikai pozíciójának gyengítését is szolgálta, közös pont volt az utódállamok földreform-intézkedéseiben az is, hogy telepítési akciók keretében román, délszláv és csehszlovák telepesek magyar területre történő költöztetésére is sor került.⁷⁶⁴ Ez kétségtelenül azt a célt szolgálta, hogy a magyar lakosságot „vegyítsék” az adott utódállam uralkodó nemzetével, ezzel is elősegítve az asszimilációt.

Bár mindhárom utódállamban jelen volt az optánskérdés, Csehszlovákia és Jugoszlávia esetében az ügy nem keltett komolyabb visszhangot, s nem tartott számot Olaszország érdeklődésére sem. Nem mondható el ugyanez a román–magyar optánsperőről, amely az 1920-as évek népszövetségi tanácsüléseinek fel-felbukkanó témája volt. Ehhez feltehetően hozzájárult az a tény is, hogy Csehszlovákiában és Jugoszláviában nem a magyar kisebbség volt a legnagyobb számú, hanem a német. Romániában ezzel szemben – bár itt is jelentős volt a németek aránya – a magyarok alkották a legjelentősebb számú kisebbségi csoportot, így az optánsok is itt voltak legtöbben. Az évekig húzódó vitát az eredményezte, hogy a Magyarország javára optáló nagybirtokosok földjeit a román állam kártérítés nélkül sajátította ki, miközben a román állampolgárságot vállaló nagybirtokosok kárpótlást kaptak az elvesztett földjeik után. Ezt látva a magyarok 1923-ban a Hágai Nemzetközi Bírósághoz fordultak jogorvoslásért, amit a magyar kormány – mivel több tagja, így maga Bethlen is érintett volt – támogatott. Az ügyet csak 1930-ban sikerült lezárni.⁷⁶⁵ A nagyhatalmak közül főként Olaszország – amely Magyarországgal és Romániával egyaránt barátsági szerződést írt alá, így

⁷⁶⁴ SIMON – KOVÁCS 2008. 118.

⁷⁶⁵ NAGY 1993. 27.

elvieken mindkét országot támogatnia kellett volna a kérdésben – érdekeltnek tartotta magát abban, hogy a kérdésben román–magyar megegyezés szülessen.

Romániában a földosztást illetően a különböző országrészekre más-más rendelkezések vonatkoztak. A volt kelet-magyarországi és erdélyi területeket az 1921. július 8-án elfogadott földbirtoktörvény szabályozta, amely nem határozta meg a kisajátítható összterület felső határát, s emellett lehetővé tette azon személyek birtokának kárpótlás nélküli elkobozását, akik 1918. december 1-jétől a törvény kihirdetésének napjáig nem hivatalos megbízásból tartózkodtak külföldön. Ez a rendelkezés azokat a magyarokat sújtotta, akik Erdély elcsatolását követően, akár csak rövid időre is, Magyarországra menekültek. E címen a román állam kisajátította az optánsok birtokait.⁷⁶⁶

Ez évekig tartó magyar–román vitát eredményezett, amely esetenként a Népszövetség Tanácsának ülésein folyt. Magyarország, amikor a Népszövetséghez fordult, a trianoni békeszerződés 63. és 250. cikkelyére hivatkozott. A 63. cikk kimondta, hogy *„azok a személyek, akik a fent említett opció-jogot gyakorolták, az ezt követő tizenkét hónapon belül kötelesek abba az Államba itteni lakóhelyüket, amelynek állampolgárságát optálták. Jogukban áll azonban megtartani azokat az ingatlanokat, amelyeket annak a másik Államnak területén birtokolnak, amelyben opciójukat megelőzően laktak.”*⁷⁶⁷

Ezt a rendelkezést egészítette ki a 250. cikk azzal, hogy *„a magyar állampolgároknak vagy a magyar állampolgárok által ellenőrzött társaságoknak a volt Osztrák-Magyar Monarchia területein fekvő javai, jogai és érdekei nem esnek az említett rendelkezésekben megszabott lefoglalás vagy felszámolás alá.”*⁷⁶⁸ A Népszövetségnek benyújtott magyar petíció felháborodást váltott ki a románok körében, és az ekkor a Népszövetség Tanácsának állandó román képviselőjeként tevékenykedő Nicolae Titulescu kifejtette, hogy a román földreform végrehajtása Románia belügye, így a kérdésben nem dönthetnek nemzetközi jogi fórumok.⁷⁶⁹ Ha összegezni kívánjuk az optánsügyben elfoglalt román álláspontot, ez volt az egyik olyan érv, amely a vita során végig változatlan maradt. A Románia által képviselt másik álláspont pedig az volt, hogy a román államot csak a Romániában élő, román állampolgárságú lakosokkal szemben terheli bármilyen, így például anyagi felelősség is.⁷⁷⁰ A magyarok ezzel szemben úgy

⁷⁶⁶ Uo. 121–122.

⁷⁶⁷ <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7489>

⁷⁶⁸ Uo.

⁷⁶⁹ MOTTA 2014. 131.

⁷⁷⁰ ARADI 2002. 26.

vélekedtek, hogy az optások elcsatolt területeken lévő ingóságait nemzetközi szerződés védi, így kisajátításuk csak kártérítés ellenében lehetséges, aminek következtében az optások földjeinek kérdésében a békeszerződések által felállított jogi fórumok illetékesek.⁷⁷¹

Mivel a megkötött barátsági szerződések miatt mindkét állam Olaszországtól várt támogatást, az olasz kormány kiemelt figyelmet szentelt a kérdésnek, s 1927 nyaratól kezdve rendszeresen futottak be jelentések, táviratok, levelek az optánskérdésről az olasz külügyminisztériumba. 1927. július 9-én Carlo Durazzo bukaresti olasz követ arról számolt be Mussolininak, hogy egy követségi vacsorán Titulescu az optánsügyről beszélve annak a véleményének adott hangot, hogy Olaszország nem szavazhat szövetségese, Románia ellen a Népszövetség Tanácsának következő, 1927 szeptemberében tartott ülészakán, ahol a kérdést napirendre tűzik. Durazzo elmondása szerint ezt ő maga és többi – nem megnevezett – olasz kollégája csendben, kommentár nélkül hallgatták,⁷⁷² vagyis felismerve, hogy ez esetben zátonyra futhat az egyszerre több vasat a tűzben tartó politika, nem nyilvánítottak véleményt. Válaszlevelében Mussolini kifejtette Durazzónak, hogy meglátása szerint Olaszország már számos alkalommal tanúbizonyságot tett a Románia iránti barátságáról – egyrészt olyan esetekben, amikor Románia anyagi támogatást kért, másrészt a Besszarábia-protokoll ratifikálásával –, azonban viszonzásul még semmit nem kapott a románoktól. Az olasz vezető úgy vélte, hogy Romániának nincs oka aggodalomra a Magyarország és az Olaszország közötti jó viszony miatt, mivel Olaszország éppen a magyar–román közeledésen dolgozik. Ehhez lenne első lépés az optánsügyben való megegyezés.⁷⁷³

Augusztus végén, amikor a tanácsülés ideje már rohamosan közeledett, Ion I. C. Brătianu román miniszterelnök felkereste Dino Grandi olasz külügyi államtitkárt, kérve tőle, hogy Olaszország Romániát támogassa az optánskérdésben. Erre Grandi határozottan kijelentette, hogy az olasz állam mind Magyarországgal, mind Romániával kedvező viszonyt kíván, és tekintettel arra, hogy a szoros magyar–olasz kapcsolatok Romániának is hasznára válnak – csakúgy, mint ahogy Magyarország számára is előnyökkel járhat az olasz–román barátság –, Olaszország olyan megoldás kidolgozásán

⁷⁷¹ Uo.

⁷⁷² DDI. Settima serie, vol. 5. 319. irat. Durazzo Mussolininak, 1927. július 9.

⁷⁷³ Uo. 329. irat. Mussolini Durazzónak, 1927. július 17.

fáradozik, amely mindkét félnek megfelel, és a helyzet tartós megoldását eredményezheti.⁷⁷⁴

Ennek szellemében Mussolini 1927 szeptember 6-án arra utasította a Népszövetség Tanácsának állandó olasz képviselőjét, Vittorio Scialoját, hogy kísérje élénk figyelemmel az optánsügy tárgyalásának menetét, és olyan megoldást javasoljon, amely mindkét félnek megfelel, és sem a Magyarországgal, sem a Romániával kialakított kapcsolatokat nem érinti hátrányosan. Ha Scialojának mindenképp határozott, konkrét döntést kell hoznia – folytatta utasításait Mussolini –, akkor Magyarország álláspontját tartsa szem előtt.”⁷⁷⁵ Pár nappal az ülés előtt Bethlen sajátkezű levélben folyamodott Mussolininhoz a magyar álláspont támogatása érdekében, aki ennek hatására a magyar nézőpont mindenáron való pártolására utasította Scialoját.⁷⁷⁶ Hogy mentse magát a románok előtt, Scialoja a tanácsülés elején e szavakkal fordult Titulescuhoz: „*Igazán szívesen támogatnám Önöket, azonban Rómából szigorúan követendő utasításokat kaptam.*”⁷⁷⁷ Ezzel Scialoja tulajdonképpen előre közölte Románia képviselőivel, hogy Mussolini a Magyarországiért való kiállás mellett határozta el magát.

A várva várt tanácsülés szeptember 17-én vette kezdetét. A háromtagú bizottság elnöke, Chamberlain először kifejtette afelett érzett sajnálatát, hogy a Népszövetség eddigi megoldási tervei az egyik vagy a másik fél heves ellenzése miatt sorra kudarccal végződtek, aminek következtében a közvetlen magyar–román megegyezés lehetetlenné vált. Ezt követően előállt három ponttal, melyeket tárgyalási alapként kívánt elfogadtatni a felekkel. Az első kimondta, hogy a békeszerződések nem zárják ki a magyar nemzetiségű lakosokat és a magyar állampolgárságot választó optánsokat is érintő földreformokat. A második tárgyalási alapelv, hogy az ilyen agrárreformok nem teremthetnek jogegyenlőtlenséget a románok és a magyarok között. A harmadik pont szerint a trianoni békeszerződés említett 250. cikkelye csak a Magyarországon lévő birtokok esetében alkalmazható, és a magyar nemzetiségűek tulajdonát csupán ezeken a területeken védi. Végezetül Chamberlain felszólította a feleket arra, hogy e három javaslatot elfogadva vegyék fel ismét a magyar–román tárgyalások fonalát.⁷⁷⁸ Chamberlain felkészült arra az esetre is, ha valamelyik, vagy esetleg mindkét fél

⁷⁷⁴ Uo. 387. irat. Grandi Durininak, Durazzónak és Scialojának, 1927. augusztus 31.

⁷⁷⁵ ASMAE. AA. PP. 1919–1930. Ungheria. Busta 1757. Telegramma N. 1286. Mussolini Scialojának, 1927. szeptember 6.

⁷⁷⁶ DDI. Settima serie, vol. 5. 422. irat. Mussolini Scialojának, 1927. szeptember 16.

⁷⁷⁷ ASMAE. AA. PP. 1919–1930. Ungheria. Busta 1757. Telegramma N. 6763. Bordonaro Mussolininak, 1927. szeptember 20.

⁷⁷⁸ DEÁK 1928. 128.

visszautasítaná az indítványt. Amennyiben az elutasítás Magyarország részéről érkezne, úgy a Népszövetség Tanácsa jogosult a trianoni békeszerződésben foglaltakat figyelmen kívül hagyva döntőbírákat kijelölni. Ha az alapelveket elutasító fél Románia lenne, akkor a Népszövetség Tanácsa jogosult intézkedni a vegyes döntőbírótság akadálytalan működése érdekében. Ha netalántán mindkét fél elutasítaná az indítványt, akkor ne várjanak további intézkedéseket a Tanácstól.⁷⁷⁹

A magyar képviselő, Apponyi Albert élénken tiltakozott a három pont elfogadása ellen, és kifejtette, hogy Magyarországnak igenis joga van döntőbírózági intézkedést követelni.⁷⁸⁰ Eddigre azonban a bizottság tagjai úgy vélték, hogy mivel nem jogosultak fellépni a vegyes döntőbírótság helyett, melyet pedig Románia, mint belügyeibe avatkozó szervezetet, nem fogad el, a Tanács munkája ezen a ponton véget ért. Ezt azonban Apponyi, aki a konfliktusból csak a Népszövetség segítségével látott kiutat, nem fogadta el. Gustav Stresemann német külügyminiszter úgy vélte, el kell fogadni Apponyi javaslatát, miszerint a Tanácsnak továbbra is napirenden kell hagynia a kérdést.⁷⁸¹ A német támogatás hírére Mussolini kifejtette Scialojának, hogy nem kívánja Németország beavatkozását ebbe az ügybe, mert az esetleg hátrányosan érintheti a magyar–olasz kapcsolatokat is.⁷⁸² Ezt Mussolini feltehetően úgy értette, hogy ha Stresemann előbb támogatja az optánkérdésben elfoglalt magyar álláspontot, mint az olaszok, akkor Magyarország szemében esetleg felerősödhet a Németországgal való kapcsolat értéke az olasz szövetséggel szemben. Hogy ennek elejét vegye, Mussolini telefonhívást intézett Bethlenhez, melynek során biztosította a magyar miniszterelnököt Olaszország támogatásáról.⁷⁸³ Ennek hatására Scialoja felszólalt ugyan Magyarország érdekében az ülésen, de az általa elmondottak mégsem jelentettek nyílt kiállást a magyar álláspont mellett. Mussolini egy, a budapesti olasz követhoz, Ercole Durini di Monzához írott levélben igyekezett mentegetőzni az optánsügy szerencsétlen kimenetele, megoldatlansága miatt, kifejtve, hogy véleménye szerint Scialoja már csak azért sem foglalhatott ennél nyíltabban állást a magyarok mellett, mert egy ilyen lépéssel azon túl, hogy mind Magyarországot, mind Olaszországot kompromittálhatta volna, magában rejtette annak kockázatát is, hogy esetleg Chamberlaint is a magyar nézőpont ellen

⁷⁷⁹ Uo. 129.

⁷⁸⁰ Uo. 132.

⁷⁸¹ ASMAE. AA. PP. 1919–1930. Ungheria. Busta 1757. Telepresso N. 22. (Olvashatatlan aláírás) Mussolininak, 1927. szeptember 24.

⁷⁸² DDI. Settima serie, vol. 5. 428. irat. Mussolini Scialojának, 1927. szeptember 18.

⁷⁸³ Uo.

hangolja.⁷⁸⁴ A Népszövetség Tanácsa végül 1927. szeptember 25-én tette közzé határozatát az optánskérdéssel kapcsolatban, amely kimondta, hogy az ügy végére pontot lehet tenni, és elutasította azt a felvetést, miszerint újabb speciális bizottságot kellene küldeni az eset kivizsgálására.⁷⁸⁵

Ennek ellenére a Népszövetség Tanácsa az 1928 folyamán tartott ülésein ismét górcső alá vette az optánskérdést, miután Magyarország 1927. november 22-én újra memorandumot nyújtott be a Népszövetségnek a kérdéstről. Ebben – az eddigi történések, álláspontok összegzése után – az került kifejtésre, hogy az optánsügy esetén nem politikai, hanem pusztán jogi kérdéstről van szó, s ezen az elven kívánták a magyarok a vegyes döntőbírósi tárgyalás újbóli megfontolását, és az ügy ismételt napirendre tűzését.⁷⁸⁶ Erre reagálva egy milánói ügyvéd, Dino Mattioli terjedelmes könyvben foglalta össze azt, hogy véleménye szerint a külföldi állampolgárok milyen jogokkal bírnak akkor, ha ingóságaik időközben más állam területére kerültek. A könyv hosszasan részletezi az optánsper eseményeit. Az ügyvéd azzal a gondolattal zárta sorait, hogy „*az idegen állampolgárok magántulajdonának tisztelete alapvető nemzetközi jogi norma, (...) s ezek a javak csak kártérítés ellenében tulajdoníthatóak el.*”⁷⁸⁷

A Népszövetség nem hagyhatta figyelmen kívül, hogy Magyarország döntőbírósi intézkedésért folyamodott, így az 1928 márciusi ülészak napirendi pontjai között ismételten helyet kapott az optánskérdés. Mivel Bethlen tartott attól, hogy Magyarországra nézve kedvezőtlen döntés születik az ügyben, azzal a kéréssel fordult Mussolinihoz, hogy az olasz vezető utasítsa Scialoját a magyarok támogatására.⁷⁸⁸ Pár nappal később Raniero Paulucci di Calboli szenátor tájékoztatta Mussolinit arról, hogy Scialoja eleget tett az utasításnak, és Magyarország álláspontját szem előtt tartva szólalt fel az optánskérdésben Genfben.⁷⁸⁹

A következő tanácsülésre 1928. június 8-án került sor, szintén Genfben. Először Chamberlain ismertette az optánsügy történetét. Mivel a Népszövetség Tanácsának minden eddigi javaslata meghiúsult, Chamberlain azt javasolta, hogy Magyarország és Románia a két elvet közös nevezőre hozva, a Népszövetség további részvétele nélkül tárgyaljanak. Ezt Titulescu gondolkodás nélkül elfogadta, Apponyi viszont kételyekkel

⁷⁸⁴ ASMAE. AA. PP. 1919–1930. Ungheria. Busta 1757. Telegramma N. 1332/295. Mussolini Durininak, 1927. szeptember 22.

⁷⁸⁵ Uo. Telepresso N. 255531. Scialoja Mussolininak, 1927. október 28.

⁷⁸⁶ Uo. Pro-memoria, 1927. november 22.

⁷⁸⁷ MATTIOLI 1927. 48.

⁷⁸⁸ DDI. Settima serie, vol. 6. 144. irat. Durini Mussolininak, 1928. március 6.

⁷⁸⁹ Uo. 159. irat. Paulucci Mussolininak, 1928. március 14.

viseltetett a javaslat iránt. Úgy vélte ugyanis, hogy a Tanács köteles továbbra is foglalkozni az ügygel, amely véleménye szerint még inkább elmérgesedne, ha lekerülne a tanácsülések napirendjéről. Apponyi továbbá lehetetlennek tartotta, hogy e két, merőben eltérő elvet egyidejűleg alkalmazni tudják. Az egyetlen megoldásnak a gróf azt tartotta, hogy a trianoni békeszerződés 239. paragrafusában értelmében vegyes döntőbíróság ítéljen az ügyben, mely semleges országokból származó tagokat is magában foglal. Ezzel szemben Titulescu továbbra is az 1927-es javaslatához ragaszkodott, mire Chamberlain kifakadt, hogy ha sem Magyarország, sem Románia nem hajlandó engedni egy kicsit sem az elveiből, akkor nem várhatják el a Tanácstól sem, hogy megoldást találjon. Titulescu minderre a trianoni békeszerződés 161. és 162. paragrafusával érvelt, amelyek kimondják, hogy Magyarország köteles megtéríteni a Romániának okozott károkat. Mint mondta, kész azonnal megoldási javaslattal is előállni, amire azonnali választ vár Apponyitól. A magyar képviselő kifejtette, hogy ez nem az ő hatásköre. Ezzel a megbeszélés lezárult.⁷⁹⁰

1928 szeptemberében Románia a közvetlen román–magyar tárgyalások folytatása mellett kardoskodott, azonban Magyarország, amely úgy vélte, hogy e megbeszélések úgysem fognak eredményt hozni, újra a Népszövetség Tanácsa elé kívánta terjeszteni az optánsügyet. Ennek szellemében szeptember 1-jén a tanácsülésen jelen lévő képviselőknek arról kellett döntést hozniuk, hogy a Tanács napirendre tűzze-e ismételten a kérdést, avagy sem. A Tanács elnöke, Prokop finn képviselő először Apponyit kérdezte, történt-e módosulás nézőpontjában, miszerint az optánskérdés tárgyalását a Tanács előtt kell folytatni annak ellenére, hogy a román kormány állítása szerint a közvetlen megbeszélés-sorozat még nem fejeződött be. Válaszában Apponyi kifejtette, hogy az ügy Népszövetség előtt való tárgyalása nem jelentené a román–magyar megbeszélések végét, ellenkezőleg, megkönnyíthetné azokat.⁷⁹¹ A jelenlévőket megosztotta a kérdés. Az állásfoglalásokat összegezve elmondható, hogy azok az eddigi politikai gyakorlatnak megfelelően alakultak, vagyis a nagyhatalmak közül a britek és a németek hajlottak az ügy újbóli napirendre tűzésére, a franciák azonban nem. A nagyhatalmak képviselői közül utolsóként felszólaló Scialoja kifejtette, hogy amennyiben a Népszövetség Tanácsa nem tűzi napirendre az optánskérdést, azzal megtagadja az igazságszolgáltatást, így Apponyi kérelmét lehetetlen figyelmen kívül hagyni.⁷⁹² A japán delegátus, Mineitciro Adatci

⁷⁹⁰ K 78. 21. csomó VII. 8. tétel. A Népszövetség Tanácsának 1928. június 6-ai ülésének jegyzőkönyve.

⁷⁹¹ MNL OL. MTI „könymatosok”. Napi tudósítások. K 428. a. 1928. szeptember 1. 23.

⁷⁹² Uo. 1928. szeptember 1. 25.

kompromisszumos javaslattal állt elő, miszerint a Tanács tűzze napirendre a kérdést azzal, hogy a decemberi ülészekon foglalkozik vele érdemben, addig pedig folytatódjanak a Magyarország és Románia közötti közvetlen megbeszélések. Ezt a javaslatot Scialoja és Apponyi is elfogadhatónak tartották,⁷⁹³ így az ülés végén az elnök felszólította a vitázó feleket, hogy álláspontjuk fenntartásával, de mégis gyakorlati megoldásra törekedve, közvetlenül tárgyaljanak egymással.⁷⁹⁴

A javaslat elfogadását követően Bethlen István, aki mindvégig különös figyelemmel kísérte az optánsüggyel kapcsolatos fejleményeket, az egykori kereskedelmi minisztert, Szerényi Józsefet kérte fel arra, hogy kidolgozza a – végsőnek szánt – tárgyalásokon képviselendő magyar álláspontot.⁷⁹⁵ Szerényi az első és legfontosabb lépésnek a kártalanítás alapjául szolgáló földterület nagyságának és értékének pontos meghatározását tartotta,⁷⁹⁶ melyhez véleménye szerint a román összeírásokat tanácsos alapul venni egyfelől azért, mert ily módon Magyarország előzékenységről tesz tanúbizonytságot, ami megalapozhatná Románia tárgyalási készségét, másfelől a „valamit valamiért”-elv alapján a román fél adatainak figyelembe vételével könnyebben el lehetne fogadtatni tárgyalási alapul a magyar álláspontot.⁷⁹⁷ A Szerényi által felterjesztett tárgyalási alapelvekről elmondható, hogy azok a kompromisszumos megoldás mielőbbi előmozdítását célozták. Ennek értelmében megállapodás született arról, hogy a magyar delegátusok lehetővé fogják tenni Románia számára, hogy a Jóvátéti Bizottság előtt indítványozza, hogy a kártérítést beszámítsák jóvátételbe. Ugyanakkor kikötötték, hogy az erre irányuló román indítvány esetén a magyar küldöttség a tárgyalások során nem fog előhozakodni az optánsok kártérítésének esetleges vállalásával. Bekerült a tervezetbe az is, hogy Románia köteles garanciát vállalni bizonyos kötelezettségek teljesítésére, valamint, hogy a Románia által ez ideig fizetett juttatások nem használhatóak fel a kártérítésre. A tárgyalási alapelvek azzal zárultak, hogy a magyar képviselőknek minden döntés előtt a miniszterelnök véleményéért kell folyamodniuk.⁷⁹⁸

1929 januárjában megkezdődtek a San Remó-i tárgyalások, melyek során heves vita folyt az optánsoknak fizetendő kártérítés mértékéről. Románia ugyanis 60 millió aranykoronában szándékozta maximalizálni a fizetendő összeget, miközben Walko Lajos

⁷⁹³ Uo. 1928. szeptember 1. 39.

⁷⁹⁴ ARADI 2002. 26–27.

⁷⁹⁵ Uo.

⁷⁹⁶ ARADI 2002. 27.

⁷⁹⁷ Uo. 28.

⁷⁹⁸ Uo. A tárgyalási alapelvek kidolgozásáról lásd Aradi tanulmányát.

magyar külügyminiszter és a tárgyalások bonyolításával megbízott Szerényi előzetesen megállapodtak arról, hogy 175 millió koronánál alacsonyabb összegbe nem egyeznek bele.⁷⁹⁹ 1929. január 24-én ezt az alsó határt Bethlen 150 millióra módosította.⁸⁰⁰ Pár nappal később a románokat képviselő Poruciu kifejtette, hogy a román küldöttség hajlandó 80 millió aranykoronáról is tárgyalni, amennyiben kormányuk erre nyitottnak mutatkozik.⁸⁰¹

A bukaresti kormány 1929 februárjában halogató taktikába kezdett, amit Szerényi aggodalmas hangvételű táviratban közölt Bethlennel.⁸⁰² Néhány nap múlva Szerényit felkereste az egyik román képviselő, Nasta, aki kifejtette, hogy véleménye szerint azért nem érkeznek az újabb utasítások Bukarestből, mert a román kormány csillagászatának ítélte meg a magyarok 150 millió aranykoronás igényét, és maximum 110 milliót tartának méltányosnak.⁸⁰³ Erre Walko és Szerényi egyaránt úgy reagáltak, hogy 130 millió korona alatti összegű kártérítést nemhogy ne fogadnak el az optánsvita lezárásaként, de annál kevesebbről tárgyalni sem hajlandóak.⁸⁰⁴ Ezt a kijelentést pár napos huzavona követte, melynek során Románia a tárgyalások elhalasztásáért folyamodott a magyar delegációhoz. Walko San Remóba küldött táviratában kifejtette, hogy a magyar kormány beleegyezik a halasztásba, de csak abban az esetben, ha írásban leszögezik egyrészt azt, hogy annak elnapolása a románok ajánlatára történt, másrészt pedig kitérnek a megbeszélések folytatásának pontos helyét és idejét oly módon, hogy a románok kötelezve legyenek a tárgyalások újrafelvételére.⁸⁰⁵ Ezt követően Szerényi 1929. február 19-én hazautazott San Remóból,⁸⁰⁶ ahol a felek abban állapodtak meg, hogy Magyarország konkrét listát készít a követeléseiről, Románia pedig meghatároz egy bizonyos összeget, amit hajlandó kártérítésként kifizetni.⁸⁰⁷

Két nappal később Durini felkereste Khuen-Héderváry Sándort, a külügyminiszter állandó helyettesét abból a célból, hogy felajánlja a magyar kormánynak Olaszország közvetítését – mint fogalmazott, a nehézségek csökkentése érdekében – az

⁷⁹⁹ K 64. 36. csomó. 27. a. tétel. 1929. 58. res. pol. 1929. Szerényi Walkónak és Khuen-Hédervárynak, 1929. január 23.

⁸⁰⁰ Uo. 5104. számjeltávirat. Walkó Kuhlnek, 1929. január 24.

⁸⁰¹ Uo. 5120. számjeltávirat. Walkó Kuhlnek, 1929. január 28.

⁸⁰² K 64. 36. csomó. 27. a. tétel. 1929. 95. res. pol. 1929. Szerényi Walkónak és Khuen-Hédervárynak, 1929. február 1.

⁸⁰³ Uo. 101. res. pol. 1929. Szerényi Walkónak és Khuen-Hédervárynak, 1929. február 3.

⁸⁰⁴ Uo. 5168. számjeltávirat. Walkó Kuhlnek, 1929. február 8.

⁸⁰⁵ Uo. 5231. számjeltávirat. Walkó számjeltávirata a magyar küldöttségnek, 1929. február 18.

⁸⁰⁶ Uo. 5238. számjeltávirat. Khuen-Héderváry Kuhlnek, 1929. február 19.

⁸⁰⁷ ASMAE. AA. PP. 1919–1930. Ungheria. Busta 1766. Rapporti politici. Telegramma N. 600. Preziosi Grandinak, 1929. március 12.

optánsvitában.⁸⁰⁸ Válaszában Khuen-Héderváry kifejtette, hogy nézete szerint a magyar kormány nem venné rossz néven az olasz intervenciót, mely semmiképpen sem lehet ártalmas a megegyezésre nézve, azonban meg kell kérdezni Bethlen véleményét is erről. „*Megjegyzem, hogy ezt a kérdést igen könnyű volna megbeszelnünk, mert a viszony közöttünk [Magyarország és Olaszország között – H. P.] oly jó, hogy mindig nyíltan meg lehetne mondani, vajjon egy lépés megfelel-e nekünk vagy nem.*”⁸⁰⁹ – fogalmazott Khuen-Héderváry. A közvetítésnek köszönhetően annyi előrelépés történt, hogy megállapítást nyert a kisajátított területek nagysága (578.536 kataszteri hold), és a felek egyaránt elfogadták a 130 millió aranykoronás kártérítési összeget.⁸¹⁰

Ez azonban nem jelentette automatikusan azt, hogy Románia valóban hajlandó lett volna kifizetni ezt az összeget, és a kifizetés módjának rendezése is hátravolt még, ezért Magyarország és Románia 1929 áprilisában Rapallóban folytatták a tárgyalásokat. Románia azzal a javaslattal állt elő, hogy nem pénzben, hanem természetben fizeti meg az optások kártérítését, húsz éven belül, melynek gyakorlati kivitelezéséhez egy román–magyar egyesületet állítanának fel Chamberlain 1927-ben lefektetett három alapelve alapján. Erre Magyarország azt a választ adta, hogy a kártérítésnek minimum 25%-ára készpénzben tart igényt, és a fennmaradó összeget ugyan elfogadja terményben, de húsz év helyett nyolc év alatt kéri annak megtérítését, amire Romániának garanciát kellene vállalnia. Az egyesület megalapítása ugyan nincs ellenére, azonban csak a kifizetés megkönnyítése lehetne annak jogköre, a Chamberlain-féle javaslat elfogadásáról pedig szó sem lehet.⁸¹¹ A két fél nem tudta közös nevezőre hozni az álláspontokat, így a tárgyalások meghiúsultak.⁸¹²

Nagyjából egy hónap szünet után, 1929. május 29-én a magyar–román megbeszélések tovább folytatódtak. A magyarokat továbbra is Szterényi, a románokat pedig Alexandru Davila képviselte a tárgyalásokon. Giacinto Auriti bécsi olasz követ értesülése szerint a románok maximum 100 millió aranykorona kártérítési összeget – azt is természetben fizetve – voltak hajlandóak felajánlani, amit a magyarok elfogadhatatlannak ítélték. Ennek ellenére a tárgyalások folytatódtak.⁸¹³ A román

⁸⁰⁸ K 64. 36. csomó. 27. a. tétel. 1929. 182. res. pol. 1929. Khuen-Héderváry napi jelentése, 1929. február 22.

⁸⁰⁹ Uo. 182. res. pol. 1929. Khuen-Héderváry napi jelentése, 1929. február 22.

⁸¹⁰ ARADI 2002. 35.

⁸¹¹ ASMAE. AA. PP. 1919–1930. Ungheria. Busta 1766. Rapporti politici. Telegramma N. 961/408. Durini Grandinak, 1929. április 15.

⁸¹² Uo. Telegramma N. 1470/851. Auriti Grandinak, 1929. április 18.

⁸¹³ Uo. Telegramma N. Auriti Grandinak, 1919. június 8.

miniszterelnök, Iuliu Maniu olyan javaslattal is előállt Bécsben, mely az olaszokat is bevonta volna az optánskérdés rendezésébe. Eszerint sor kerülhetett volna egy húsz évig – vagyis a természetben fizetendő kártérítés lejártáig – működő román–magyar erdőtársaság alapítására, amely lehetővé tette volna a magyarok számára az Erdély területén fekvő erdők használatba vételét. A felek bevonták volna a társaság munkájába Olaszországot is, hogy az anyagi kölcsönt nyújtson az egyesületnek. Gabriele Preziosi bukaresti olasz követ, aki úgy vélte, hogy a terv megvalósulása erőmonopóliumot adna országának Romániában, őszintén bízott a terv sikerre vitelében, amely lehetővé tette volna az olasz kormány számára, hogy ellenőrzése alatt tartsa a román fizetési kötelezettség teljesítését, és tovább munkálkodjon a román–magyar viszony javulásán.⁸¹⁴ E tervből azonban nem lett semmi, miután a bécsi tárgyalások is holtpontra jutottak. Ennek okát Preziosi abban látta, hogy míg Magyarország elfogadhatatlannak tartotta a kártérítés természetben való kifizetését, addig Maniu ragaszkodott ehhez a fizetési módhoz, ami kizárta a kompromisszumos megoldást.⁸¹⁵ Auriti jelentése szerint Bécsben a román és a magyar képviselők minden lehetséges szempontot vizsgálni igyekeztek a tárgyalás során, s amikor a tárgyalás ennek ellenére is kudarcba fulladt, mindkét delegáció jegyzéket küldött a saját kormányának, kijelentve, hogy nem jött létre megegyezés. A románok a közvetlen tárgyalások folytatását javasolták, azonban a magyarok újból a Népszövetséghez kívántak fordulni.⁸¹⁶

A bécsi tárgyalások kudarca után Davila kifejtette Durininak, hogy a román kormány szerint miért nem született ezúttal sem megoldás az optánsügyben. Elmondása szerint a sikertelenség oka az volt, hogy Magyarország egyfelől nem volt hajlandó elfogadni Davila javaslatát, miszerint az optánsokat a magyarok által fizetett jóvátételből kártalanítanák, másfelől figyelmen kívül hagyták azt a román törvényt is, miszerint külföldi állampolgárok nem birtokolhatnak földet Romániában. E hajthatatlansággal Davila szerint a magyarok egyrészt sértik a román alkotmányt, másrészt a földreformtörvényt sem tartják tiszteletben. Ezen kívül a magyarok nem az általuk fizetett jóvátételből kívánták kártalanítani az optánsokat, hanem a román államtól várták az optánsok birtokainak kifizetését. A kudarc okainak felsorolása végén Davila mintegy

⁸¹⁴ Uo. Telegramma N. 2550. Preziosi Grandinak, 1929. május 29.

⁸¹⁵ ASMAE. AA. PP. 1919–1930. Ungheria. Busta 1766. Rapporti politici. Telegramma N. 2598. Preziosi Grandinak, 1929. május 27.

⁸¹⁶ Uo. Telegramma N. 2365/1323. Auriti Grandinak, 1929. június 25.

mellékesen azt is megjegyezte, hogy Magyarország garanciát kért Romániától a fizetésre, amit a román képviselők nem szándékoztak megadni.⁸¹⁷

Ezt követően a tárgyalások az 1929. augusztus 6-án kezdődő hágai jóvátételi konferencián, illetve Párizsban, a Népszövetség Tanácsának ülésén folytatódtak, ahol a kérdést az olasz javaslat alapján oldották meg. A vitát lezáró, 1930. április 28-án aláírt párizsi megállapodások nemcsak a Románia és Magyarország között hol közvetlenül, hol pedig nemzetközi fórumok előtt zajló pereskedést rendezte, hanem a csehszlovákiai és a jugoszláviai magyar optások kártérítését is garantálta.

E két utóbbi esetben azonban nem volt jelentősége a magyar–olasz kapcsolatok szempontjából. A csehszlovák–magyar, illetve a jugoszláv–magyar tárgyalások ugyanis egyfelől nemzetközi szinten sem keltettek nagy visszhangot, másfelől az olasz kormányt e két esetben csak Magyarországhoz fűzték politikai érdekek, s nem pedig mindkét félhez, mint a román–magyar vita esetén. Harmadrészt Csehszlovákiáról és Jugoszláviáról elmondható, hogy a földreform elszenvedői nem annyira a világi nagybirtokosok voltak, mint inkább a katolikus egyház. Mivel az egyházi tulajdonban lévő birtokok jellemzően zárolás alá estek, Csernoch János bíboros esztergomi érsek, Magyarország hercegprímása a csehszlovák állam által zár alá vett birtokok miatt, Zichy Gyula kalocsai érsek pedig a Jugoszláviához került, és a belgrádi kormány által kisajátított földek utáni kártérítés érdekében, mint optások fordultak a Hágai Nemzetközi Bírósághoz.⁸¹⁸ A világi optások ügye e két államban – nemzetközi tekintetben legalábbis – mind a Zichy és a Csernoch érsekek által indított, valójában egyházi természetű per mellett, mind pedig a romániai birtokokkal rendelkező magyar földtulajdonosok által kezdeményezett optásper mellett eltörpült.

A hágai jóvátételi konferenciával párhuzamosan Párizsban, a Nemzetek Tanácsának ülésén tovább folytak a tárgyalások Románia és Magyarország között az optások kártérítésének ügyéről. Miután a nagyhatalmak Hágában a jóvátétel kérdésével együtt az optásügy rendezését is célul tűzték ki, Davila ismételen előállt azzal a korábbi

⁸¹⁷ Uo. Telepresso N. 236809. Durini Pauluccinak, 1929. július 22.

⁸¹⁸ Tekintve, hogy a két érsek által kezdeményezett kártérítési pernek nem volt jelentősége a magyar–olasz viszony alakulásának szempontjából (ezek inkább a szentszéki–magyar kapcsolatok között jelentettek rendezni való kérdést), a dolgozatban nem tartom célszerűnek, hogy részletekbe menően kitérjek ezekre. A kalocsai érsekség birtokainak esetét a Vatikáni Államtitkársági Levéltár iratai alapján korábban tanulmányban dolgoztam fel: Hamerli Petra: *A kalocsai érsekség birtokpere a szentszéki iratok tükrében, 1926–1938*. In: Zila Gábor (szerk.): „Uram, hogy lássak!” Budapest, Doktoranduszok Országos Szövetsége 2016. 331–347. Az esztergomi érsekség ügyét pedig Rácz Kálmán tárgyalta részletesen disszertációjában: Rácz Kálmán: *Az esztergomi érsekség diszmembrációja 1918–1938*. Doktori Disszertáció. Budapest, ELTE 2008.

román javaslattal, hogy a magyar optások kifizetésének összegét a magyar kormány a jóvátételből állja oly módon, hogy Románia részére az optások kártérítésére szánt összeggel kevesebbet fizet.⁸¹⁹ Titulescu pedig annak a véleményének adott hangot, hogy az optásokat szükségtelen kártalanítani, mivel azok a háborús károk, melyeket Magyarország Romániának okozott, bőven fedik azt az összeget, ami a birtokosoknak járna.⁸²⁰

Ezt figyelembe véve a konferencia résztvevői – noha az 1924. február 21-én megállapított jóvátétel fizetését, melyet 1943-ig kellett törlesztenie, Magyarország már megkezdte⁸²¹ – azt a kötelezettséget kívánták kiróni a magyarokra, hogy 1943 után is fizessenek jóvátételt, egészen 1966-ig, annak érdekében, hogy kielégítsék a győztes államok különleges követeléseit, melyek a békeszerződésben kerültek rögzítésre, továbbá Magyarország mondjon le az optások kártalanításának igényéről. A magyar kormányt képviselő Korányi Frigyes báró azonban felháborodásának adott hangot, amiért az optánskérdést a jóvátételi ügyekkel együtt kezelik, és – bízva abban, hogy az olasz delegáció ki fog állni Magyarország mellett a kérdésben – kijelentette, hogy sem a magyar kormány, sem a magyar társadalom nem hajlandó beleegyezni efféle megoldásba.⁸²²

Magyarországhoz hasonlóan Románia is Olaszország támogatását várta az ügyben, ezért az olasz delegáció gazdasági szakembere, Iginio Brocchi kompromisszumos megoldásként azt javasolta, hogy a magyarokat terhelő jóvátétel fizetésének lejáratí idejét továbbra is 1943-ra tűzzék ki, viszont az optások kártérítésének összegét Magyarország állja oly módon, hogy a Romániának fizetendő jóvátételből vonják le az összeget.⁸²³ Vagyis Brocchi javaslatának első pontja Magyarországnak kedvezett, a második pont viszont a románokat képviselő Davila tervének elfogadását jelentette. Durini tudósítása szerint Bethlen mélységesen csalódott, amiért pont az olasz küldött javasolta, hogy a magyarok maguk fizessék ki az optásokat.⁸²⁴

1930. január 20-án rögzítették a Magyarországot terhelő jóvátételi kötelezettség fizetésének további menetét. Eszerint hazánk továbbra is köteles volt leróni az 1924-ben 179 millió aranykoronában megállapított jóvátételi összeget, az 1943–1966-ig terjedő

⁸¹⁹ ASMAE. AA. PP. 1919–1930. Ungheria. Busta 1766. Rapportì politici. Telegramma N. 4264. Preziosi Mussolininak, 1929. október 26.

⁸²⁰ ASMAE. AA. PP. 1919–1930. Ungheria. Busta 1766. Rapportì politici. Telegramma N. 2471/737. (Olvashatatlan aláírás) Grandinak, 1929. szeptember 21.

⁸²¹ ARADI 2002. 35.

⁸²² DDI. Settima serie, vol. 8. 52. irat. Grandi Brocchinak, 1929. október 8.

⁸²³ ASMAE. AA. PP. 1919–1930. Ungheria. Busta 1766. Rapportì politici. Telegramma N. 4264.

⁸²⁴ DDI. Settima serie, vol. 8. 110. irat. Durini Grandinak, 1929. október 25.

időszakban pedig évi 13,5 millió aranykorona fizetését szabták ki rá. Ezzel egy időben létrehozták az Agráralapot, amely az utódállamoktól független pénzalapot jelentett a magyar optások kártérítésének finanszírozására. 1930 januárja után néhány kérdést még rendezni kellett a kártérítési alap működésével kapcsolatban, így a jóvátételi konferenciát – s ezzel együtt az optánskérdést – lezáró párizsi megállapodások aláírására csak 1930. április 28-án került sor. Magyarország a megállapodás értelmében a rá kiszabott jóvátételnek az utódállamokra eső részét az Agráralapba fizette, Csehszlovákiának, Jugoszláviának és Romániának pedig 1930 és 1944 között egy meghatározott éves díjat kellett fizetnie a kártalanításra. Az A alap létrejöttét biztosító tőkét az adta, hogy a hitelező hatalmak, vagyis Olaszország, Nagy-Britannia és Franciaország vállalták, hogy az 1930. április 1–1966. április 1-jéig tartó időszakban éves összeget fizetnek az Agráralapba.⁸²⁵ Ezzel a nagyhatalmak megítélése szerint sikerült olyan megegyezést létrehozni a vitázó felek között, amelynek köszönhetően többé nem fog napirendre kerülni az optánskérdés.⁸²⁶

Ami Olaszország szerepvállalását illeti, elmondható, hogy az olasz kormány – amely a mielőbbi román–magyar megegyezésben volt érdekelt, miután mindkét állammal jó viszonyt kívánt fenntartani – 1927-től kezdve végig igyekezett közvetíteni a felek között. Bár Magyarországon csalódást keltett, hogy Iginio Brocchi először beleegyezett Davila javaslatába, elfogadva ezáltal azt, hogy az optásokat a magyar állam kártalanítsa, az Agráralap létrehozása mindkét fél számára elfogadható megoldásnak bizonyult, s ezen túl a csehszlovákiai és a jugoszláviai magyar optások kárpótlását is garantálta.

⁸²⁵ ARADI 2002. 36.

⁸²⁶ ASMAE. AA. PP. 1919–1930. Ungheria. Busta 1769. Rapporti politici. Telepresso N. 4134/1931. Bordonaro Grandinak, 1929. december 27.

6.3. Nagyhatalmi vetélkedés a Duna-medencében a gazdasági világválság nyomán

Az 1929-ben kirobbanó túltermelési válság Európában az 1930-as évek első felében éreztette a hatását. Az egyre súlyosabbá váló gazdasági nehézségek eredményeképp a nagyhatalmak és a kisállamok egyaránt szükségét érezték annak, hogy valamilyen formában visszaállítsák a közép-európai régió gazdasági egységét, ami az Osztrák–Magyar Monarchia fennállásának idején adott volt.

E felismerésnek köszönhetően ezekben az években sorra születtek a térség államainak gazdasági együttműködését célzó tervezetek, amelyek között voltak a magyar–olasz kapcsolatok szempontjából fontosnak tekinthető elképzelések is. A német–osztrák vámunió terve azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy Ausztria ahelyett, hogy Magyarországgal és Olaszországgal építene ki szorosabb viszonyt, inkább az Anschlusst, vagyis a Németországhoz történő csatlakozást fogja választani. Eduard Beneš csehszlovák elnök és André Tardieu francia miniszterelnök tervei a kisantant államokhoz közelítették volna Magyarországot, aminek sikere Olaszország kiszorítását eredményezte volna a térségből, illetve – a magyar megítélés szerint – veszélyeztette volna a revíziós törekvéseket. Ebből következően e három tervet Magyarország és Olaszország részéről egyaránt ellenzésre talált.

A nagyhatalmak válságkezelési elgondolásai között helyet kapott Iginio Brocchi terve is, amely kétoldalú, preferenciális vámkedvezményeken alapuló olasz–osztrák–magyar blokkot célzott, amely nyitva hagyta más államok számára a csatlakozás lehetőségét.

6.3.1. Magyarország, Olaszország és az európai államok válságkezelési tervei, különös tekintettel a német–osztrák vámunióra

A jóvátételi kötelezettséggel terhelt közép-európai államok az 1920-as évek végére egyre növekvő gazdasági nehézséggel küzdöttek. Ez nagymértékben köszönhető volt annak is, hogy az első világháborút követően ezek az államok minden igyekezettel nemzetállami voltak védelmére törekedtek, aminek keretében vámokkal védték belső piacukat, így –

néhány jelentéktelenebb, szomszédos vagy közeli országokkal kötött kereskedelmi megállapodást leszámítva – nem valósult meg közöttük valódi gazdasági együttműködés.⁸²⁷ A háború után a világ vezető gazdasági hatalma az Amerikai Egyesült Államok lett, azonban az első világháborút követő túltermelési válság a New York-i tőzsde összeomlását okozta. Ez 1929. október 24-én, a „fekete csütörtökön” következett be, így ekkortól szokás datálni a kezdetét annak az évekig húzódó világgazdasági válságnak, amely az európai államok körében 1930–1931-ben kezdte igazán éreztetni a hatását. A krízis nyilvánvalóan nem egyik napról a másikra robbant ki, aminek ékes bizonyítéka, hogy a mezőgazdaságban már az 1920-as évek közepén jelentkezett túltermelési és értékesítési válság.⁸²⁸

Ezt követően sorra születtek meg azok a tervezetek, amelyeknek közös pontja volt, hogy a közép-európai államok gazdasági egységbe vonását tűzték ki célul. E tervek nem voltak új keletűek, miután már a békekonferencián többen – nemcsak az olyan gazdasági tanácsadók, mint például amilyen John Maynard Keynes volt, hanem a kérdéssel inkább érdeklődésből foglalkozó személyek is, ahogyan Jan Smuts tábornok – szót emeltek amellett, hogy valamilyen formában meg kellene őrizni az egykori Osztrák–Magyar Monarchia gazdasági egységét. Az ennek szükségességét valló politikusok, szakemberek úgy vélték, hogy az egykori Monarchia közös piacának széthullása Európa egészére nézve tragikus következményekkel járhat. A legelső gondolat, ami a békekonferencián felmerült – az utódállamok vámuniója – a csehek és az olaszok ellenállásán megbukott, így a szakértőknek csak annyit sikerült elérniük, hogy a békeszerződések lehetővé tegyék egy preferenciális vámkedvezményeken alapuló vámközösség létrehozását Ausztria, Csehszlovákia és Magyarország között. Az érintettek azonban egyrészt nem éltek a lehetőséggel, másrészt pedig a három állam vámközössége sem jelentett volna megoldást a Jugoszláviát, a Lengyelországot, a Romániát, valamint a balti államokat érintő gazdasági problémákra.⁸²⁹ Ezek a kezdeti kísérletek azért fulladtak kudarcba, mert a békekonferencia rendelkezései súlyos ellentéteket eredményeztek az európai államok között. A győztes államok ugyanis fenn kívánták tartani a Párizsban kialakult rendet, miközben a vesztes országok annak revíziójára törekedtek.⁸³⁰

⁸²⁷ GAMBINO 2009. 1.

⁸²⁸ RAB 2013. 17.

⁸²⁹ ORMOS 2004. 19–20.

A békekonferenciát követően a gazdasági szakemberek külön erre a célra összehívott konferencián igyekeztek orvosolni az európai gazdasági problémákat, amelyre 1920-ban, Brüsszelben került sor. Az együttműködési szándék hiánya miatt azonban itt sem értek el eredményeket. (RAB 2013. 15.)

⁸³⁰ RAB 2013. 13.

A válság kirobbanását követően több európai állam, nevezetesen Csehszlovákia, Franciaország, Olaszország, Nagy-Britannia és Németország is közép-európai gazdasági összefogást célzó elképzelésekkel állt elő. Bár a tervek közül a francia André Tardieu miniszterelnök és az Eduard Beneš által felvázolt elképzelések is kiváltottak némi visszhangot Magyarországon és Olaszországban, szempontunkból a legérdekesebb kétségtelenül a német–osztrák vámunió elképzelése volt. Ez ugyanis megadta a végső lökést ahhoz, hogy az érintett államok komoly tárgyalásokat kezdjenek folytatni az Iginio Brocchi által még 1929-ben kidolgozott, olasz–osztrák–magyar blokkot célzó tervről (Brocchi-terv), amely eredetileg a francia külpolitikai lépések Olaszország részéről történő ellensúlyozása érdekében merült fel.

A német–osztrák vámuniós terv azért jelentett veszélyt Olaszországra nézve, mert annak megvalósulása esetén az olasz állam kiszorult volna a Duna-medencéből, azaz fogalmazhatunk úgy is, hogy Németország és Olaszország felismerte, hogy kettejük közül az tehet szert jelentősebb mértékű befolyásra a Duna-medencében, amelyiküknek sikerül Ausztriát gazdasági együttműködésre bírni. Ily módon a német–osztrák vámuniós elképzelés és a Brocchi-terv egymás „vetélytársaiként” tekinthetőek. 1931 elején a mérleg nyelve még inkább Németország javára billent. Március 20-án Schober kancellár az Osztrák Nemzeti Tanács ülésén bejelentette, hogy kormánya már több hónapja tárgyalásokat folytat Németországgal az európai gazdasági problémák megoldásának lehetséges módjairól, s a két ország nemrégiben megállapodott arról, hogy gazdasági vámunióra fognak lépni egymással. Az ezt lefektető 12 pontos egyezménytervezetet az olaszok mellett a britek, a csehszlovákok és a franciák is heves ellenzéssel fogadták.⁸³¹

Németország kezdetben felvetette egy általános preferenciális megoldás lehetőségét, amely Ausztriától Bulgáriáig az egész Duna-medencére kiterjedt volna, ám ez Anglia ellenkezése miatt azonnal meghiúsult.⁸³² Nagy-Britannia ugyanis – hasonlóan a másik három nagyhatalomhoz – saját közép-európai befolyásának növelésére törekedett, és a brit vezetés abban reménykedett, hogy a világgazdasági válságnak köszönhetően sikerülhet központi szerephez jutnia az európai gazdasági életben.⁸³³

Ezt követően, 1930 őszén Schober egy regionális preferenciális szerződés lehetőségét vázolta fel Ambrózyinak, amely Ausztrián és Németországon túl

⁸³¹ RÁNKI 1981. 136–137.

⁸³² ORMOS 1969. 62.

⁸³³ RAB 2013. 16.

Magyarországra és Olaszországra terjedt volna ki. A németek azonban ragaszkodtak a bilaterális vámunióhoz, így az 1931 tavaszán nyilvánosságra hozott egyezménytervezet német–osztrák gazdasági vámuniót fektetett le, amely látszólag nyitva hagyta a csatlakozás útját más országok számára is. Ennek ellenére Európa több állama felismerte a német kormány valódi szándékait, és az Anschluss előszobájaként értékelte a tervet.⁸³⁴

Németország azért szorgalmazta a vámunió megvalósítását, mert így kívánta elzárni az utat egyrészt Brocchi terve, másrészt Franciaország esetleges térnyerése elől.⁸³⁵ A francia–olasz flottaegyezménnyel Olaszország a politikai feszültséget kívánta enyhíteni, azonban – mint Grandi kijelentette Károlyi Gyula külügyminiszternek – Olaszországnak nem voltak pénzügyi szándékai a közeledéssel, az alapvető politikai irányelveit tekintve pedig továbbra is tartotta magát a revízió és a leszerelés kérdésében elfoglalt, korábbi álláspontjához.⁸³⁶

Véleményének a magyar kormány egy memorandumban (aide-mémoire) is hangot adott, amelyben lényegében azt fejtette ki, hogy a tervezett német–osztrák vámunió útjában áll a Brocchi-tervnek, amelyről már időközben megkezdődtek az egyeztetések. Ezen túl a vámuniós elképzelést a memorandum is az Anschluss megalapozásának tekintette, amely a magyar kormány nézete szerint ellenkezett nemcsak Magyarország és Olaszország, de egész Európa érdekeivel, miután a vámunió esetleges megvalósulása esetén a magyar kormány nézete szerint Európa kis államai ki lennének szolgáltatva a német érdekeknek, ami nyilvánvalóan Magyarországot is hátrányosan érintené. Ezért, valamint a Brocchi-terv veszélyeztetése miatt a magyar kormány azt javasolta, hogy Budapest és Róma közösen kérjenek felvilágosítást Berlintől és Béctől a terv részleteiről. Magyarország ugyanis informálódni kívánt arról, hogy a tervet lehetne-e úgy alakítani, hogy az megfeleljen az olasz és a magyar érdekeknek – azaz szó eshetne-e a négy állam gazdasági kooperációjáról –, mert igenlő válasz esetén a magyar kormány nem zárkózott volna el.⁸³⁷ Pár nappal később Hory tájékoztatta Károlyi Gyula külügyminisztert, hogy a Palazzo Chigiben⁸³⁸ nagy örömmel fogadták a magyar kormány memorandumát, és Grandi biztosította arról a magyar követet, hogy az olasz kormány teljes mértékben

⁸³⁴ ORMOS 1969. 65.

⁸³⁵ Uo. 60.

⁸³⁶ MNL OL. K 64. 45. csomó. 1931 – 23. tétel. 287 res. pol. 931. Napi jelentés: Károlyi és Grandi beszélgetése, 1931. március 25.

⁸³⁷ A memorandum szövege magyar és olasz források között egyaránt megtalálható: MNL OL. K 64. 45. csomó. 1931 – 23. tétel. Szám nélkül. Aide-Mémoire, 1931. április 17. és DDI. Settima serie, vol. 10. 206. irat. Promemoria del Governo ungherese. Budapest, 1931. április 17.

⁸³⁸ A Palazzo Chigi az olasz minisztériumnak otthont adó épület volt, ma a miniszterelnök rezidenciája.

egyetért a feljegyzés alapgondolatával, s kifejtette, hogy időközben Olaszország a Nagy-Britanniával való együttműködés mellett döntött, amely késznek mutatkozott akár arra is, hogy a Hágai Nemzetközi Bíróság elé bocsássa az ügyet.⁸³⁹

A Palazzo Chigin belüli, már említett véleménykülönbségeknek egy bizonyítéka lehet az, hogy míg Grandi külügyminiszter örömmel vette a memorandumot, addig Mario Arlotta bécsi olasz követ például kételyeket fogalmazott meg azzal kapcsolatban, ugyanis a diplomatának úgy tűnt, hogy a feljegyzés némely passzusából a Németországhoz, illetve a Franciaországhoz történő magyar közeledés szándéka világlik ki. Arlotta nehezményezte, hogy a magyar kormány akár a vámunióhoz való csatlakozásra is hajlandónak mutatkozott, és kertelés nélkül rákérdezett arra, hogy Magyarország valóban ellenzi-e az Anschlusst, illetőleg, hogy hazánk csatlakozni kíván-e a körvonalazódó francia ellentervhez.⁸⁴⁰ Khuen-Héderváry mindkét kérdésre nemmel felelt, és igyekezett elmagyarázni Arlottának, hogy a memorandum csupán annyit helyezett kilátásba, hogy a magyar kormány hajlandó lenne fontolóra venni a német– osztrák vámunió tervének támogatását abban az esetben, ha Németország olyan formába öntené azt, ami összeegyeztethető a Brocchi-tervvel. Ami Franciaországot illeti, a memorandum azt javasolta, hogy Olaszország puhatolózzék a francia kormánynál az ellentervüket illetően, ám a magyar kormány ezzel távolról sem kívánta azt a benyomást kelteni az olaszokban, mintha francia vezetésű közép-európai kooperációhoz akarna csatlakozni. Csupán kíváncsi arra, hogy Franciaország milyen javaslattal tud előállni, amely a német tervnél kecsgetőbb lehet az európai államok számára.⁸⁴¹

Mussolini is kifejtette, hogy kíváncsian várja a franciák ellentervét is. Az olasz miniszterelnök megígérte továbbá, hogy nyomást fog gyakorolni Ausztriára annak érdekében, hogy az osztrák állam a német–osztrák vámunió helyett Magyarországhoz és Olaszországhoz csatlakozzon, vagyis kilátásba helyezte a Brocchi-terv mielőbbi megvalósulását.⁸⁴² Bethlen, miután lelkesen fogadta az olasz–osztrák–magyar gazdasági blokk tervét, méltányolta Mussolini törekvéseit a német–osztrák vámunió megakadályozására vonatkozóan. Olasz kollégájához hasonlóan a magyar miniszterelnök

⁸³⁹ MNL OL. K 64. 45. csomó. 1931 – 23. tétel. 366 res. pol. 1931. Hory Károlyinak, 1931. április 25.

Mint ismeretes, a saint germain-i (Ausztria) és a versailles-i (Németország) békeszerződések egyaránt kimondták az Anschluss tilalmát. Ebből fakadóan a német–osztrák vámuniós tervet lehetett a békeszerződések megsértéseként is értelmezni.

⁸⁴⁰ MNL OL. K 64. 45. csomó. 1931 – 23. tétel. Szám nélkül. Napi jelentés Khuen-Héderváry és Arlotta megbeszéléséről, 1931. április 21.

⁸⁴¹ Uo.

⁸⁴² Uo. 366 res. pol. 1931. Hory Károlyinak, 1931. április 25.

is amellet foglalt állást, hogy az Ausztriával történő olasz és magyar megállapodást mielőbb meg kell kötni,⁸⁴³ és kifejtette, hogy akár arra is hajlandó, hogy ideiglenes megállapodást kössön az osztrák állammal, amelyet hamar tető alá lehet hozni, és a későbbiekben fejleszteni. Bethlen úgy vélte, hogy Schober sem lelkesedett teljes mértékben a németekkel kötendő vámunióért, mivel féltette a pozícióját, s ez megkönnyíthette a gyors megegyezést Magyarország és Ausztria között.⁸⁴⁴

A német–osztrák vámunió ügyét a nagyhatalmak Genfben, a Népszövetség Tanácsának májusi ülészakán tűzték napirendre. A megbeszélések során az olasz küldöttség azt a taktikát követte, hogy nem foglalt határozottan állást a vámunió ellen, hanem inkább az olasz–osztrák–magyar blokk mellett igyekezett minél több hathatós érvet felsorakoztatni annak érdekében, hogy a többi európai államot is megnyerje a tervnek. Brocchi elképzelése ugyanis – érveltek az olaszok – nemcsak a résztvevő államokra nézve jártak volna gazdasági előnyökkel, de megkönnyíthette volna a Balkán számára is a nemzetközi kereskedelembe történő intenzívebb bekapcsolódást, különösen az iparcikkekhez való hozzájutás tekintetében. Ezzel szemben a német elképzelés – mint ahogyan az a tanácsülésen világosan kiderült – végcélja az Anschluss lett volna, ami nem kedvezett volna az európai államoknak.⁸⁴⁵ E taktikával Olaszország időt kívánt nyerni annak érdekében, hogy az olaszok maguk mellé tudják állítani Ausztriát, és meg tudják akadályozni az olasz érdekekkel szöges ellentétben álló Anschlusst. Kedvezett nekik, hogy Franciaország is erősen ágált a vámunió ellen, aminek eredményeképp a két állam között átmeneti egyetértés alakult ki, így 1931. március 3-án sikerült megkötni a tervezett flottaegyezményt is, amely a paritás elvén alapult, azaz Franciaország és Olaszország egyenjogú tengeri hatalomnak ismerték el egymást. Mussolini úgy vélte, hogy az egyezmény sok újat nem hozott ugyan, de mindenesetre bizonyítékul szolgálhat Európa többi állama előtt arra, hogy az olasz külpolitikai lépések nem veszélyeztetik a kontinens békéjét.⁸⁴⁶ A franciák páneurópai elképzeléseit viszont Olaszország komolytalannak és kivitelezhetetlennek tartotta, inkább a regionális megállapodások híve volt.⁸⁴⁷

⁸⁴³ ASMAE. AA. PP. R. Governo 1927–1946. Busta 4. Accordo doganale austro–tedesca. Rapporto N. 4444/527. Arlotta Grandinak, 1931. június 13.

⁸⁴⁴ MNL OL. K 64. 45. csomó. 1931 – 23. tétel. 366 res. pol. 931. Hory Károlynak, 1931. április 25.

⁸⁴⁵ Uo. Szám nélkül. Guariglia feljegyzése a genfi népszövetségi tanácsülésről, 1931. július 23.

⁸⁴⁶ DDI. Settima serie, vol. 10. 96. irat. Mussolini feljegyzése, dátum nélkül.

A paritás elve már csak azért sem jelentett újdonságot a francia–olasz flottaegyezményben, mert az 1922-ben, Washingtonban aláírt öthatalmi (angol, francia, japán, német, olasz) egyezmény is egyenlő arányban határozta meg a franciák és az olaszok által fenntartható hadihajók mennyiségét.

⁸⁴⁷ MNL OL. K 64. 45. csomó. 23. tétel. 1931. 64/ MK. res. 1931. Napi jelentés: Károlyi és Grandi beszélgetése, 1931. május 21.

Az Anschluss veszélyét érzékelve Paolo Cortesi, az Olasz Külügyminisztérium munkatársa kormánya nevében kijelentette, hogy Németország és Ausztria egyesülésénél még a korábban hevesen ellenzett Habsburg-restauráció is kevésbé veszélyes Olaszországra nézve, ezért az olasz kormány szívesen fogadná, az ez irányú osztrák–magyar közeledést. Az olasz körökben ráadásul felmerült az a gondolat, hogy az egykori Monarchia tagállamainak legitimista köreiből törvényes trónvárományosként tekintett Ottó főherceg Mária savoyai hercegnőt vegye feleségül. Franciaország sem ellenezte a Habsburg-restaurációt, mivel a német térnyerést sokkalta veszélyesebbnek ítélte meg.⁸⁴⁸

Auriti igyekezett feltérképezni, hogy nemzetközi viszonylatban milyen következményekkel járhatna a restauráció. Ennek során arra jutott, hogy Ausztria ezzel a lehetőséggel sokkal jobban járna szuverenitásának megőrzése szempontjából, mint az Anschlussal. Olaszország számára az osztrák–magyar perszónálunió azzal az előnnyel járna, hogy a pángermán törekvéseknek útját állná. Mindazonáltal az olasz diplomata nem sok esélyt látott az osztrák–magyar egységes államalakulat visszaállítására, mert noha Franciaország támogatta azt, maguk az érintettek nem lelkesedtek az ötletért, és a kisantant államok ellenzésére is számítani kellett.⁸⁴⁹ Ami Magyarországra e kérdésben való állásfoglalását illeti, a legitimista törekvések nem tettek szert elegendő követőre ahhoz, hogy célt érhessenek,⁸⁵⁰ ezért a Habsburg-restauráció lehetősége magától lekerült a napirendről.

Bár a restauráció lehetőségét leszámítva Magyarország egyetértett az olasz elképzelésekkel, a gazdasági elszigetelődéstől félve más államok felé is nyitott maradt, így egy Németországgal, és egy Csehszlovákiával kötendő kereskedelmi megállapodást is fontolóra vett. Noha ezek kívül estek a Brocchi-terven, a regionális együttműködés keretei között jól megfértek, ezért Olaszország megértő magatartást tanúsított Magyarországra e törekvései iránt.⁸⁵¹

Az olasz külügyminisztérium készített egy összefoglalót arról, hogy Európa egyes államai miként vélekedtek a német–osztrák vámunióról. Eszerint Franciaország és Csehszlovákia tanúsították a leghevesebb ellenállást a tervezettel szemben, de miután Briand és Nevile Henderson belgrádi angol követ konzultációt folytattak a kérdéssel,

Aristide Briand francia külügyminiszter az 1920-as évek végén vetette fel az európai államok nagyszabású együttműködését célzó páneurópa-tervet. Részletesen lásd: ORMOS 1969, NICOLOSI 2014.

⁸⁴⁸ JUHÁSZ 1988. 126–127.

⁸⁴⁹ ASMAE. AA. PP. 1931–1945. Ungheria. Busta 1. Questione Asburgica. Rapporto N. 2563-1434. Auriti Grandinak, 1931. június 30.

⁸⁵⁰ BÉKÉS 2009. 217.

⁸⁵¹ Uo. 64/MK. res. 1931. Napi jelentés: Károlyi és Grandi beszélgetése, 1931. május 21.

Anglia is erőteljesen szorgalmazta, hogy a Népszövetség lépjen fel a vámunióval szemben. Ehhez az ellenagitációhoz csatlakozott Olaszország is.⁸⁵²

Ami Magyarországot illeti, az olasz feljegyzés így fogalmazott: „*Miután Magyarország megnehezítelt Schoberra az őszinteségének hiánya miatt, [Magyarország] várakozó álláspontra helyezkedett. Az elszigetelődés lehetősége felett érzett aggodalma miatt nem rejti véka alá, hogy néhány előnye származna az egyezményből: politikai tekintetben Csehszlovákia és a kisantant gyengülése következtében, gazdaságilag pedig [azért, mert a vámunió] piacot teremtene mezőgazdasági termékeinek elhelyezéséhez. Nem idegenkedne attól, hogy Olaszországgal egyetértésben megvizsgálja a vámunióhoz való csatlakozás lehetőségét, amibe Romániát és Jugoszláviát is be lehetne vonni, legalábbis a későbbiekben. Amennyiben a vámunió csupán Németországra és Ausztriára korlátozódna, Magyarország – bár elviekben ellenezné azt – nem indítana háborút ellene.*”⁸⁵³ Mindezt azzal lehet magyarázni, hogy eddigre a magyar külpolitika arra az álláspontra, hogy az Anschluss végeredményben elkerülhetetlen, s előbb-utóbb mindenképpen meg fog valósulni.⁸⁵⁴

A magyar álláspont is tükrözte azt az alapvető ellenérzést, amellyel a német–osztrák vámuniós elképzelést Európa többi állama fogadta. Olaszország a Brocchi-tervet kívánta kivitelezni, elejét véve a vámuniónak és az Anschlussnak, s ellentervvel állt elő elsőként Csehszlovákia, majd Franciaország is.

Eduard Beneš 1931. április 24-én fejtette ki nézeteit a csehszlovák képviselőház előtt, határozottan állást foglalva a német–osztrák terv ellen, azzal érvelve, hogy a vámuniós elképzelésben a gazdasági problémák a kellenél jobban összekapcsolódnak a politikai kérdésekkel.⁸⁵⁵ A valóságban Beneš saját elgondolását, a csehszlovák–osztrák–magyar szövetséget kívánta elfogadtatni a környező országokkal, az Anschluss

⁸⁵² ASMAE. AA. PP. R. Governo 1927–1946. Busta 4. Atteggiamento di vari governi. Szám nélkül. Feljegyzés arról, hogy az egyes kormányok miként viszonyulnak a német–osztrák vámunióhoz. 1931. április 14.

⁸⁵³ Uo. fol. 4.

Dopo una impressione di aspro risentimento contro Scober per la sua mancanza di sincerità, assume un aspetto di aspettativa. Per quanto preoccupata per un possibile isolamento, non nasconde che qualche vantaggio potrebbe ad essa venire dall'accordo: di ordine politico, per indebolimento della Cecoslovacchia e della Piccola Intesa, di ordine economico per lo sbocco dei propri prodotti agricoli. Non sarebbe aliena dall'esaminare, d'intesa con l'Italia la possibilità di aderire all'unione doganale, cui sarebbero portati a partecipare anche la Romania e la Jugoslavia, per lo meno in un secondo tempo. Qualora l'unione dovesse rimanere invece circoscritta alla Germania e all'Austria, l'Ungheria, pur essendovi contraria, „non arriverebbe a una guerra per impedirle”.

⁸⁵⁴ ORMOS 1969. 78.

⁸⁵⁵ DDI. Settima serie, vol. 10. 220. irat. Pedrazzi Grandinak, 1931. április 24.

megakadályozására irányuló törekvésként bemutatva az elképzelést.⁸⁵⁶ A tervet azonban nemcsak Németország, hanem a többi nagyhatalom is ellenezte,⁸⁵⁷ és az érdekelt államok körében sem aratott nagy sikert a csehszlovák elgondolás. Beneš elképzelése a tervezett tagok közül főként Magyarországon talált ellenzésre, ugyanis a két állam között vámháború állt fenn. Ennek oka az volt, hogy 1930-ban a csehszlovákok nem újították meg az 1927-ben kötött csehszlovák–magyar kereskedelmi egyezményt, és még a gabonafélékre és az állatbehozatalra kiszabott vámot is felemelték. A magyar kormány erre a csehszlovák iparcikkek vámtarifáinak emelésével válaszolt.⁸⁵⁸ Mint François Charles-Roux prágai francia követ megfogalmazta Briand-nak írt jelentésében, Magyarországon *„senki sem mutatta a legparányibb hajlandóságot sem a csehszlovákokkal való akár gazdasági, akár politikai kibékülésre. Azonkívül az is valószínű, hogy a dunai tömörülés dolgában sem saját elképzeléseik, sem pedig a Rómából érkező tanácsok nem Prága mellé fogják őket állítani”*.⁸⁵⁹

Beneš 1931 novemberében ismertette tervezetét, amelyet voltaképpen a békekonzferencián már felmerült gondolatokból merített, vámuniót célozva Csehszlovákia, Ausztria és Magyarország között.⁸⁶⁰ Noha tervét csak ekkor hozta szélesebb körben is nyilvánosságra, a kisantant berkein belül már 1928-ban előállt a közép-európai együttműködés gondolatával. Akkor még négy állam szövetségén gondolkodott, Jugoszláviát is bevonva a résztvevő államok közé, a harmadik kisantant-államot, Romániát ellenben kihagyta volna a szövetségből.⁸⁶¹ Beneš a tervtől azt remélte, hogy megtarthatja a Csehszlovákiához került magyarlakta területeket, magához láncolhatja Jugoszláviát, valamint gazdasági teret nyerhet Ausztriában.⁸⁶² Az 1931-ben bemutatott változathoz már nemcsak Románia maradt ki, de Jugoszlávia sem szerepelt, mivel Beneš úgy vélte, hogy ez a két állam – nem ellenezvén a német–osztrák vámuniót – erősen németorientált, és a csehszlovák vezető éppen Németország Duna-menti pozíciójának gyengülését kívánta elérni tervezetével. Beneš úgy vélte, hogy ilyen formában a javaslat Nagy-Britannián túl Olaszország tetszését is elnyeri.⁸⁶³

⁸⁵⁶ MÁRKUS 1968. 210.

⁸⁵⁷ DIÓSZEGI 8.

⁸⁵⁸ ÁDÁM 1968. 46–47.

⁸⁵⁹ FRANCIA DIPLOMÁCIAI IRATOK. 178. irat. François Charles-Roux prágai francia követ Aristide Briand francia külügyminiszternek, 1931. október 17.

⁸⁶⁰ DIÓSZEGI. 1.

⁸⁶¹ DDI. Settima serie, vol. 6. 444. irat. Gabriele Preziosi bukaresti olasz követ Mussolininak, 1928. június 30. 387–388.

⁸⁶² Uo.

⁸⁶³ DIÓSZEGI 1.

Noha Anglia kezdetben valóban támogatta Beneš tervét, 1931 decemberében mégis nemet mondott rá, mivel a térség gazdasági élete szempontjából leggyümölcsözőbbnek a hat dunai állam, nevezetesen Magyarország, Ausztria, Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia és Bulgária vámunióját tartotta. A tervet azonban csírájában elfojtották.⁸⁶⁴ Olaszország mind Beneš, mind Anglia tervezetében saját közép-európai érdekeit látta veszélyeztetve, így mindkét együttműködési javaslatot határozottan ellenezte.⁸⁶⁵

Angliához hasonlóan Franciaország is előállt saját elgondolásával. 1932. március 5-én kelt memorandumában Tardieu egy Ausztria, Magyarország és a három kisantant-állam között alakítandó, preferenciális kooperáció tervét vázolta fel, melynek, mint fogalmaztak, „*célja Ausztria és Magyarország eltávolítása Olaszországtól és Németországtól*”.⁸⁶⁶ A francia terv, mely tulajdonképpen már 1930-ban felmerült, főleg a gabonakereskedelmet kívánta élénkíteni.⁸⁶⁷ A Tardieu-tervet leghevesebb ellenzéssel Németországban fogadták, mivel az elképzelés megvalósulása esetén bezárult volna előtte a délkelet-európai piac. Viszont a német kormány nem kívánt nyíltan szembehelyezkedni a franciákkal, így szövetséges után nézett. Úgy vélte, hogy leginkább Olaszországra számíthat, ezért közeledett mind az olaszokhoz, mind Magyarországhoz, és preferenciákat ajánlott Romániának is.⁸⁶⁸ Olaszország 1932. március 7-ei memorandumában nem ellenezte nyíltan a tervet, inkább saját elképzeléseit fejtegette benne.⁸⁶⁹ Ezek az elképzelések a már évek óta körvonalazódó Brocchi-tervet jelentették, melynek érvényre juttatását az olaszok a többi állam terveinek hatására minél hamarabb el kívánták érni.

Bethlen István Tardieu, Beneš és az angolok terveiről úgy vélekedett, hogy „*a gazdasági bajokat nem oldják meg, politikai hátsó gondolatokból születtek meg, vagy fordítva, azt lehetne mondani róluk, hogy politikai tervek gazdasági köpönyegbe burkolva, amelyek többé-kevésbé mind abból a célból eszeltettek ki, hogy Magyarország látszólagos gazdasági kedvezményekkel a kisantant hatalmi csoportjának az érdekszférájába tereltessek be, anélkül, hogy a revízió terén előzetesen elégtételhez jutott volna.*”⁸⁷⁰ Ezért hazánkban az olaszok tervét, amely nem a kisantant államokkal, hanem

⁸⁶⁴ DIÓSZEGI 1995. 100–101.

⁸⁶⁵ Uo. 100.

⁸⁶⁶ MÁRKUS 1968. 262.

⁸⁶⁷ DDI. Settima serie, vol. 9. 309. irat. Mario Arlotta budapesti olasz követ Dino Grandi külügyminiszternek, 1930. október 18.

⁸⁶⁸ DIÓSZEGI 1994. 14.

⁸⁶⁹ DIÓSZEGI 1995. 104.

⁸⁷⁰ Bethlen beszéde, 1933. nov. 30. In: ZEIDLER 2003. 575.

Ausztriával vonta volna egy blokkba Magyarországot, jóval pozitívabban fogadták. Miután pedig a fenti elképzelések sorra kudarccal végződtek, Olaszország nekiláthatott a Brocchi-terv régóta óhajtott megvalósításának.

6.3.2. A Brocchi-terv

A német–osztrák vámuniót, valamint Beneš és Tardieu elképzeléseit Mussolini legfőképpen azért ellenezte, mert ezek megvalósulása esetén Olaszország közép-európai térnyerésről szőtt tervei kerültek volna veszélybe. Mire e három elgondolás nyilvánosság elé került, addigra Olaszországnak már megvolt a saját elképzelése a régió gazdasági együttműködésére vonatkozóan. Ez pedig a Brocchi-terv volt, amelynek kidolgozását a névadó gazdasági szakértő, Iginio Brocchi 1929-ben kezdte meg. A terv, amely lehetővé tette volna Olaszország számára a vágyott gazdasági térnyerést a Duna-medencében, eredetileg egy olasz protektorátus alatti osztrák–magyar megegyezést célzott. Az így létrejött olasz–osztrák–magyar preferenciális kereskedelmi zónát Brocchi a későbbiekben Jugoszláviával kívánta kibővíteni.⁸⁷¹ A három állam gazdasági kooperációját célzó tervezetről a hivatalos iratokban először 1929. szeptember 10-én esett szó.⁸⁷² Innentől kezdve az olaszok Ausztriához épp úgy közeledtek gazdaságilag, mint Magyarországhoz, ami jól mutatja, hogy Olaszország hosszú távon nem elégedett meg a magyar–olasz kétoldalú gazdasági kapcsolatok erősítésével, hanem Duna-menti gazdasági expanzióban gondolkodott.

Az eredeti Brocchi-terv, amelyet Olaszország 1930-ban hozott nyilvánosságra, három pontból állt. Az első kimondta, hogy a vámtarifák csökkentésével enyhíteni kell a mezőgazdasági termékek kivitelének nehézségeit a dunai államok között. A második pont szerint a résztvevő országoknak olyan pénzügyi intézeteket kellene alapítaniuk, amelyek az említett államok számára kiszabott kedvező kamatokkal dolgoznak. A harmadik pont mondta ki az egyezmény Jugoszláviára való kiterjesztésének szükségességét.⁸⁷³ Jugoszlávia ugyanis remek exportterületet jelentett a résztvevők számára, illetve az együttműködésbe történő bekapcsolódása esetén Fiume és Trieszt kereskedelme is fellendülhetett volna.⁸⁷⁴ Magyarország egyetértett a tervezettel, ám csak azt követően

⁸⁷¹ NICOLOSI 2005. 287.

⁸⁷² DDI. Settima serie, vol. 7. 617. irat. Auriti Mussolininak, 1929. szeptember 10.

⁸⁷³ NICOLOSI 2005. 288.

⁸⁷⁴ DDI. Settima serie, vol. 9. 394. irat. Brocchi Giuseppe Bottai korporációs miniszternek, 1930. november 21.

kívánt komolyabb tárgyalásokba bocsátkozni róla, miután Olaszország konkrét feltételekkel, számszerű javaslatokkal állt elő.⁸⁷⁵ A magyarok attól tartottak ugyanis, hogy a terv megvalósulása által túlságosan teret nyerne hazánkban az olasz ipar.⁸⁷⁶

1930. december 4-én Brocchi kifejtette, hogy Jugoszláviát mindenképp szükséges bevonni az általa tervezett blokkba annak érdekében, hogy Közép-Európa többi állama hozzáférjen a kereskedelmi kikötőkhöz. Meglátása szerint Németország is közeledni kívánt a dunai államokhoz. Esetében Brocchi azt javasolta, hogy először óvatosan puhatolják ki a német szándékokat, mivel a rendkívül erős német ipar tagadhatatlanul konkurenciát jelent Olaszország számára. Brocchi úgy vélte, hogy Olaszország számára a legnagyobb előnyt a Magyarországgal való gazdasági szövetség hozhatja. Mivel hazánk iparilag alulfejlett volt, jelentős exportterületet jelenthetett volna az olasz termékek számára, míg Olaszország a magyar agrártermékekkel pótolhatta volna saját termelésének hiánycikkeit.⁸⁷⁷

A tervvel kapcsolatos magyar véleményt Khuen-Héderváry Sándor, a külügyminiszter állandó helyettese foglalta össze memorandumában.⁸⁷⁸ A feljegyzés szerint az általános mezőgazdasági válság hatására az agrárállamokban előtérbe került a regionális alapon szerveződő preferenciális rendszer kialakításának gondolata, melynél természetesen politikai szempontokat is figyelembe kell venni. Mivel Magyarország is gazdasági exportőr, érdeke, hogy mielőbbi megoldás szülessen. A már említett politikai szempontok miatt a Magyarországnál ajánlattal jelentkező államok közül az egyetlen lehetséges partnert Olaszországban jelölte meg. A tervezet szerint a két állam meghatározott termékekre kölcsönösen preferenciákat nyújtana egymásnak. Magyarország a gabonaféléket, a lisztet, a szarvasmarhát, a sertésárukat és a vaját szállíthatná kedvezményes vámokkal, Olaszország pedig déligyümölcsöket, rizst, sajtot, személyautót, gépipari termékeket, valamint a textil- és üvegárut.⁸⁷⁹

A magyar elgondolás tulajdonképpen megfelelt a Brocchi-tervnek, melynek lényege, mint láthattuk, az volt, hogy a felek rejtett preferenciákat, és kiviteli prémiumok formájában kétoldalú kedvezményeket biztosítanak egymásnak.⁸⁸⁰ A bilaterális egyezmények megkötése 1931-ben megtörtént. A német–osztrák vámunió

⁸⁷⁵ Uo. 327. irat. Brocchi feljegyzése, 1930. október 27.

⁸⁷⁶ MNL OL/K 69/704. csomó/ I-a-1. dosszié. 3018/1930. Pro memoria, évszám nélkül.

⁸⁷⁷ DDI. Settima serie, vol. 9. 438. irat. Jegyzőkönyv, 1930. december 4.

⁸⁷⁸ MNL OL. K 69. 704. csomó. I-a-1. dosszié. 3018/1930. Khuen-Héderváry memorandumuma Horynak, 1930. október 16.

⁸⁷⁹ Uo.

⁸⁸⁰ ORMOS 1969. 53.

megakadályozására Brocchi 1931. március 26-án kelt feljegyzésében kifejtette, hogy meg kell állapodni Ausztriával abban, hogy amíg az Olaszországgal való kereskedelmi szerződés él, más államokkal az osztrákok nem köthetnek hasonló megállapodást.⁸⁸¹ Az olasz–osztrák barátsági egyezményt, amely a Brocchi-féle szisztéma bevezetésének alapjául szolgált, ugyanis már 1930 februárjában megkötötték. A magyar–osztrák barátsági szerződés közel egy évvel később, 1931. január 26-án került aláírásra, mint barátsági, békéltető eljárási és választott bírósági szerződés.⁸⁸² Mivel a német–osztrák vámunió igencsak kecsegtető ajánlatnak bizonyult Ausztria számára, pár nappal a terv nyilvánosságra kerülését követően Mario Arlotta budapesti olasz követ és Bethlen egyetértettek abban, hogy a Brocchi-terv életbe léptetéséről folyó tárgyalásokat a lehető legsürgősebben szükséges újrakezdeni.⁸⁸³ Májusban pedig, a német–osztrák vámunió tervének visszavonása után, Grandi örömmel számolhatott be Mussolininak arról, hogy mind a franciák, mind a németek megígérték, hogy nem fogják akadályozni az olasz tervek megvalósítását.⁸⁸⁴

1931 júliusában lejárt az 1928-ban kötött olasz–magyar kereskedelmi megállapodás. 1931. július 21-én a felek ismét megerősítették, immár Brocchi elképzeléseinek szellemében, hogy államaik zavartalan, könnyített szállítási tarifájú kereskedelmet folytatnak egymással. Magyarország mezőgazdasági termékeket exportál Olaszországba, melyeket az ipari árucikkkel viszonz. Az olaszok a magyar termékek felvásárlására 40 millió lírát szántak, a magyarok pedig 10 millió líra értékben importálnak olasz árut.⁸⁸⁵ Ez a kiviteli egyezmény aláírási helye után „semmeringi megállapodások” néven vált ismertté.

1931. augusztus 19-én kormányváltásra került sor Magyarországon, azonban Bethlen továbbra is fontos szereplője maradt nemcsak a magyar belpolitikai életnek, de a külpolitikai irányítás is számolhatott vele. Az új miniszterelnök Károlyi Gyula lett, aki hivatalba lépésekor hangsúlyozta, hogy külpolitikájában Bethlen és Walko útját kívánja követni, azaz továbbra is ápolni kívánta az Olaszországgal fennálló szívélyes kapcsolatokat, s emellett közeledni igyekezett Németországhoz és Franciaországhoz is.

⁸⁸¹ DDI. Settima serie, vol. 10. 169. irat. Iginio Brocchi feljegyzése, 1931. március 26. 264–266.

⁸⁸² <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7888> (Utolsó letöltés: 2013. 11. 03.)

⁸⁸³ DDI. settima serie, vol. 10. 170. irat. Mario Arlotta Dino Grandinak, 1931. március 26.

⁸⁸⁴ Uo. 287. irat. Grandi Mussolininak, 1931. május 24.

⁸⁸⁵ MNL OL. K 70. 334. csomó. 1932-II-1-Olaszország. Accord sur l'exportation, Semmering.

Ami a szomszédos államokat illeti, velük a békés egymás mellett élés politikájára törekedett.⁸⁸⁶

Az, hogy Magyarország a gazdasági válság okozta sebek orvoslása érdekében komolyan elgondolkozott a francia válságkezelési tervről is, bizalmatlanságot ébresztett Olaszországban. Ennek eloszlatása érdekében Bethlen 1932 januárjában, magánemberként Rómába utazott, s felvetette Mussolininak az olasz–osztrák–magyar egyezmény vámunió formájában történő kivitelezését, valamint javasolta a Semmeringben parafáltak mielőbbi életbe léptetését.⁸⁸⁷ A gazdasági kérdéseken túl Bethlen a látogatással – saját bevallása szerint – azt is kifejezésre kívánta juttatni, hogy Magyarország nem távolodott el az olasz irányvonaltól. Hogy ennek nyomatékot adjon, ígéretet tett arra, hogy a magyar vezetés továbbra is tájékoztatni fogja az olasz kormányt Magyarország külpolitikai elképzeléseiről és fontosabb belpolitikai lépéseiről.⁸⁸⁸

Olaszország pozitívan fogadta a vámunióról szóló elképzelést, és február 6-án Mario Arlotta budapesti olasz követ már Bethlennel, Walkóval és Khuen-Héderváryval folytatott személyes megbeszélést a tárgyról. Ennek során a magyar jelenlévők szorgalmazták, hogy a három állam választott szakértőinek részvételével tartsanak olyan találkozót, ahol egyeztethetik a technikai részleteket. Arlotta minderről beszámolt bécsi kollégájának, Auritinak, aki tájékoztatta Richard Schüllert, az osztrák külügyminisztérium kereskedelmi ügyekért felelős igazgatóját is a fejleményekről. Schüller azonban nem volt meggyőződve arról, hogy Ausztria számára a vámunió valóban előnyös lenne, miután egy ilyen egyezmény kiváltaná Németország ellenkezését. Mivel a németek esetleges neheztelése azzal a kockázattal járt, hogy ilyen esetben Németország erőszakkal, közös megállapodás nélkül hajtana végre az Anschlusst, Schüller csak azt követően egyezett bele a Brocchi-tervről folyó tárgyalások folytatásába, hogy Auriti biztosította őt arról, hogy a magyar és az olasz fél figyelembe fogja venni Ausztria kényes helyzetét.⁸⁸⁹

A három állam vámuniójáról szóló elképzelést véglegesen sem Magyarország, sem Olaszország nem adta fel. Amikor 1932. február 23-án a két ország aláírta az előző évben született semmeringi megállapodásokat, Hory kifejtette Grandinak, hogy erre építve

⁸⁸⁶ GULYÁS 2015. 7–9.

⁸⁸⁷ DDI. Settima serie, vol. 11. 166. irat. Feljegyzés Mussolini és Bethlen beszélgetéséről, 1932. január 14.

⁸⁸⁸ MNL OL. K 64. 51. csomó. 23. tétel. 1932. 52. res. pol. 932. Hory Khuen-Hédervárynak, 1932. január 17.

⁸⁸⁹ DDI. Settima serie, vol. 11. 196. irat. Auriti Grandinak, 1932. február 6.

kellene mielőbb tető alá hozni a vámuniót is.⁸⁹⁰ Márciusban azonban Németország határozottan fellépett a vámunió ellen, kifejezésre juttatva azt is, hogy a német kormány minden olyan elképzelést ellenez, amelyben Ausztria nélküle venne részt. A német vezetés hasonló kijelentést tett Magyarországra vonatkozóan is. Ilyen körülmények között, mint Walko bevallotta Grandinak, a magyar kormány nem tartotta időszerűnek a vámunió megvalósítását.⁸⁹¹ Ily módon a feleknek egyelőre meg kellett elégedniük a semmeringi megállapodásokkal.

A tervezet mindazonáltal nem csupán az olasz–osztrák–magyar vámunió tervének bukása miatt nem hozott valódi, gyakorlati eredményt. Mint Hory kifejtette Grandinak, *„a vámunió megvalósításához jó néhány, legalább hét–nyolc hónapra van szükség. A Brocchi-féle egyezmények [a semmeringi megállapodást gyakran illették ezzel az elnevezéssel is – H. P.] csupán a gabonára terjednek ki, jelenleg az egész magyar gabonatermést eladták, miközben a magyar állatállományt Olaszország nem importálja. Ez megnehezíti a magyar földtulajdonosok életét. Tekintve, hogy a gazdák a leginkább hazafias gondolkodásúak, és egyúttal a [magyar] kormány legjelentősebb bázisa, a kormánynak elsősorban őket kell megnyugtatnia ahhoz, hogy az olaszbarát politikát védhetővé tegye a Parlament előtt.*”⁸⁹² Ezzel Hory azt kívánta kifejezni – amit Grandi meg is értett –, hogy a Brocchi-tervet a magyar parlament csak az állatexportot is biztosító, hármas vámunió megvalósulását követően fogja elismerni.⁸⁹³

A semmeringi megállapodások értelmében a feleknek részvénytársaságot kellett alapítaniuk a feljegyzett kereskedelmi kedvezmények zavartalan biztosíthatósága érdekében („Egyezmény a Magyarország és Olaszország közötti kereskedelmi forgalom anyagi kérdéseinek szabályozásáról”⁸⁹⁴). Az ezt követő római tárgyalások során a két állam megegyezett abban, hogy az intézményt augusztus 12-én megalapítják, és tíz nap múlva bejegyzik a céget. Az olaszok ugyanezen a találkozón kifejtették, hogy nem bíznak a semmeringi megállapodások gyakorlati megvalósíthatóságában, s azokat inkább politikai gesztusnak szánták Magyarország felé.⁸⁹⁵

Magyarország és Olaszország a továbbiakban sem mondott le arról, hogy Ausztriát is bevonják az együttműködésbe, így az erre irányuló tárgyalások a jövőben is

⁸⁹⁰ Uo. 239. irat. Grandi feljegyzése a Horyval folytatott beszélgetéséről, 1932. február 24.

⁸⁹¹ Uo. 279. irat. Grandi feljegyzése a Walkóval folytatott beszélgetéséről, 1932. március 8.

⁸⁹² Uo. 239. irat. Grandi feljegyzése a Horyval folytatott beszélgetéséről, 1932. február 24.

⁸⁹³ Uo.

⁸⁹⁴ MNL OL. K 70. 334. csomó. 1933-II-1-Olaszország. 1930–1933: Accord pur régler les paiements des échanges commerciaux entre l’Italie et la Hongrie.

⁸⁹⁵ MNL OL. K 69. 707. csomó. VI. dosszié. Napi jelentés, 1932. augusztus 16.

folytatódtak. Ezzel együtt – elsősorban az Anschluss veszélyét magában hordozó német–osztrák vámuniós elképzelés hatására – ismételten napirendre került a Habsburg-restauráció lehetősége is.

7. MAGYAR–OLASZ KAPCSOLATOK A GÖMBÖS-KORMÁNY MEGALAKULÁSÁTÓL A RÓMAI JEGYZŐKÖNYVEK ALÁÍRÁSÁIG

7.1. Gömbös és Mussolini találkozója

1932. október 1-jén Horthy Gömbös Gyulát bízta meg a kormányalakítással, aki közismerten úgy vélte, hogy a magyar–olasz barátságot a két állam törekvéseinek eredményessége érdekében ki kell egészíteni Németországgal. Emiatt kinevezését követően mind bel-, mind külföldön többen tartottak attól, hogy az új magyar miniszterelnök túlzottan jobbra tolódik majd.

Rómában örömmel fogadták Gömbös kinevezését. Károlyiban az olasz kormány nem tudott teljes mértékben megbízni, miután nem foglalt határozottan állást a francia vezetésű Duna-menti együttműködést célzó Tardieu-terv ellen, Gömbössel kapcsolatban viszont úgy vélekedtek, hogy a külpolitikai irányokat tekintve Bethlen utódja lehet. Az, hogy Gömbös is a revíziót tekintette Magyarország legfőbb külpolitikai céljának, valóban ebbe az irányba mutatott, és eredetileg Bethlen fogalmazta meg az olasz–magyar–német együttműködés gondolatát is, ami Gömbös politikájának fő célja lett. Emellett Gömbös is szorgalmazta az elődei idején felvetődött olasz–osztrák–magyar blokkot, amely vámunióként ugyan nem valósult meg, de a római jegyzőkönyvek aláírása mégis a siker irányába mutatott.

Fontos különbség volt azonban Bethlen és Gömbös politikájában, hogy Gömbös elődjénél sokkal nagyobb mértékben kívánt támaszkodni a németekre, Olaszországgal egyenlő értékű politikai partnerként kezelve Németországot. Bethlen ezzel szemben Olaszországot tartotta Magyarország első számú szövetségesének, és Németországgal – felismerve, hogy annak törekvései veszélyt is jelenthetnek Magyarországra nézve – óvatos maradt. Hitler hatalomra jutását követően azonban Németország egyre inkább teret nyert Közép-Európában. Ennek eredményeképp egyfelől Gömbös reménykedhetett a Berlin–Róma tengely megvalósulásában, amely már 1922-től kezdve vágyálma volt,⁸⁹⁶

⁸⁹⁶ VONYÓ 2012. 149.

másfelől azonban egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy Németország egyeduralkodó kíván lenni a térségben, így Olaszországnak inkább vetélytársa, mint szövetségese volt.

7.1.1. A római Gömbös–Mussolini találkozó

Alig hat héttel miniszterelnöki kinevezése után, 1932. november 10–11-én Gömbös Gyula sort kerített első hivatalos, politikai természetű látogatására. A római látogatás deklarált célja az volt, hogy a két államot kölcsönösen érintő kérdéseket az olasz–magyar barátsági szerződés szellemében megvitassák. Ennek megfelelően a találkozó tárgya az olasz orientációjú külpolitika folytatása, a német–olasz együttműködés előmozdítása, a magyar–osztrák kapcsolatok kiépítése és a Balkánon, elsősorban a horvát szeparatisták támogatásban történő kooperáció folytatásának megbeszélése volt. A látogatási szándékáról Gömbös már októberben, alig pár nappal a hivatalba lépése után értesítette Mussolinit,⁸⁹⁷ aki a következő szavakkal fogadta az üzenetet: *„A magyar miniszterelnök látogatásának igen örülök, és pedig annyival is inkább, mert ez lehetőséget nyújt arra, hogy az Olaszországot és Magyarországot legjobban érdeklő két problémát, az osztrák és jugoszláv kérdést, közvetlenül megvitassuk s magatartásunkat megszabjuk. Általában szükségesnek tartom, hogy politikánknak konkrétabb értelmet adjunk. Meg kell állapítanunk, hogy voltaképpen mely pozitív politikai célok érdekében dolgozunk és hogy milyen úton akarjuk azokat elérni. Az olasz–magyar barátság igen szép. Politikánk azonban nem merülhet ki ennek egymással szemben és kifelé való hangoztatásában. (...) Most dinamikus erőt kell ennek adni.”*⁸⁹⁸

Miután Gömbös is egyetértett azzal, hogy e találkozóknak e két napirendi pont legyen a központi témája, a horvát szeparatisták erőteljesebb támogatása mellett a két kormányfő megegyezett abban, hogy továbbra is szorgalmazzák az olasz–osztrák–magyar vámunió tervét, aminek kivitelezése érdekében vegyes bizottság felállítását is kilátásba helyezték. Ezen túl Gömbös kifejtette, hogy Magyarországnak céljai eléréséhez szüksége van az ország újrafelfegyverzésére, amihez Mussolini segítséget ígért.⁸⁹⁹

A két miniszterelnök Németországról is hosszas eszmecsérét folytatott. Ekkor már számítani lehetett Adolf Hitler közelgő hatalomra jutására, ami alkalmat adott

⁸⁹⁷ VONYÓ 2016. 268.

⁸⁹⁸ MNL OL. K 64. 51. csomó. 1932 – 23. tétel. 156. pol. 1932. szám. Hory Puky Endre külügyminiszternek, 1932. október 13.

⁸⁹⁹ GULYÁS 2015. 31–35.

Gömbösnek a kérdés szóba hozatalára. Noha alapvetően egyikőjüknek sem volt túl jó benyomása a Führerről magáról és politikai képességeiről, mégis eltért a véleményük a Németországgal kapcsolatos politikát illetően.⁹⁰⁰ Mussolini, akinek elemi érdeke volt Ausztria függetlensége, komoly fenntartásokkal szemlélte Hitler tevékenységét,⁹⁰¹ Gömbös viszont a vele való együttműködés szükségességét hangsúlyozta.⁹⁰² Ugyanakkor minden németbarát megnyilvánulása ellenére Gömbös úgy vélte, hogy bár „*Hitlerben megvannak a vezéri képességek, mégsem való államfőnek.*”⁹⁰³ Mint személyiséget, Gömbös sokkalta szimpatikusabbnak találta Mussolinit a rideg, viselkedésében és politikájában egyaránt merev formaságokat követő Hitlernél.⁹⁰⁴ A magyar miniszterelnök csodálta viszont a német hadiipart és a hadsereget, ám Mussolini ezekre is úgy tekintett, mint aggodalomra okot adó tényezőkre Ausztria jövőjét illetően.⁹⁰⁵ Az olasz kormányfő félelmeit tovább tetézték a pángermanizmus szólamai, ugyanis a nemzetiszocializmus eredeti programjában az első világháborút követően Olaszországhoz visszacsatolt Alto Adige, mint németnyelvű terület megszerzése is szerepelt. Arról, hogy Hitler ezt a pontot törölje a célkitűzései közül, Kurt G. W. Ludecke igyekezett meggyőzni a náci vezetőt, aki még az 1920-as évek elején, nem sokkal a *Marcia su Roma* előtt, a Führer bizalmi embereként érkezett Olaszországba, hogy kapcsolatba lépjen Mussolinival. Ludecke ugyanis az itteni tartózkodása során gyűjtött benyomásai alapján arra jutott, hogy az Alto Adigére támasztott német igény lehetetlenné teheti a német–olasz kapcsolatok esetleges megerősítését a jövőben.⁹⁰⁶

Visszatérve a Mussolini–Gömbös megbeszélésre, a németekkel kapcsolatos politika mellett az olasz–osztrák–magyar vámunió kérdése is megvitatásra várt. Gömbös már a Rómában tett látogatása előtt puhatolózott Engelbert Dollfuss a vámunió lehetőségéről, és arra a következtetésre jutott, hogy noha a gyakorlati lépéseket még sok tárgyalásnak kell megelőznie, az osztrák kancellár az ügyben nagy valószínűséggel együttműködést fog tanúsítani.⁹⁰⁷ A magyar miniszterelnök ezen a ponton is kifejtette, hogy bízik abban, hogy az eddigi együttműködést a jövőben ki lehet majd bővíteni Németországgal. Noha Gömbös az olasz–osztrák–magyar vámunió elképzelésével már

⁹⁰⁰ RÉTI 1998. 23.

⁹⁰¹ DE FELICE 1974. 469.

⁹⁰² RÉTI 1998. 23.

⁹⁰³ DDI. Settima serie, vol. 12. 412. irat. Feljegyzés Gömbös és Mussolini beszélgetéséről, 1932. november 10.

⁹⁰⁴ VONYÓ 2016. 271.

⁹⁰⁵ RÉTI 1998. 23.

⁹⁰⁶ DE FELICE 1974. 419.

⁹⁰⁷ DDI. Settima serie, vol. 12. 408. irat. Buti külügyi megbízott Mussolininak, 1932. november 9.

önmagában is egyetértett, végső célja a négyes paktum megkötése volt.⁹⁰⁸ A későbbi évek eseményei mutatták csak meg, hogy ez az elgondolás valójában sohasem bírt komoly realitással – mindazonáltal az 1932. évi találkozón a magyar miniszterelnök még látott erre reményt.

A találkozón Gömbös röviden vázolta Mussolininak a magyar állapotokról való benyomásait is. Úgy vélte, hogy noha Magyarországnak az elmúlt évben súlyos gazdasági nehézségekkel kellett megküzdenie, a belpolitikai helyzet mégis stabil maradt, s elképzeléseinek megvalósítás útjába a parlamenti ellenzék sem görgethet akadályokat. Hozzátette, célul tűzte ki egy, az olasz *Carta del Lavoro*⁹⁰⁹ mintájára készülő munkatörvénykönyv elfogadását is.⁹¹⁰ Érdeemes itt megjegyezni, hogy Gömbös programja ezen az elgondoláson túlmenően valójában nem mutatott hasonlóságot a fasizmussal. Noha a magyar miniszterelnököt gyakorta illették a „Gömbölini” gúnynévvel, már az 1920-as években kifejtette, hogy Magyarország viszonyai nem alkalmasak az „olasz modell” átültetésére, sőt, hazánkban a rendszerrel való kísérletezés katasztrofális eredményekkel járna.⁹¹¹

Gömbös Mussolini előtt hangsúlyozta a magyar nemzet egységének fontosságát is,⁹¹² ami véleményem szerint – a fasizmustól eltérően – nem a nemzet mindenek felettségét jelentette, mint inkább a revíziós politika erőteljesebb kifejeződését vetítette előre. A királykérdéssel kapcsolatban ugyanakkor határozottan leszögezte, hogy nem tartja időszerűnek, és a gazdasági nehézségek közepette Magyarországnak nincsen szüksége királyra. Ráadásul Horthy személyében a legjobb ember állt az ország élén, akit csak kívánni lehetett – fogalmazott a miniszterelnök.⁹¹³ A találkozó végén pedig *„Mussolini őexcellenciája és Gömbös őexcellenciája megállapították tökéletes egyetértésüket a megbeszéltek kapcsán, és országaik kölcsönös megalégedésére kifejezték azt a szándékukat, hogy folytatni fogják a [magyar és az olasz] kormányok által eddig követett politikát.”*⁹¹⁴ – fogalmazott a diplomáciai testület számára készített jelentés.

⁹⁰⁸ ASMAE. AA. PP. 1931–1945. Ungheria. Busta 3. Viaggio Gömbös a Roma. Telepresso N. 1443/883. Rocco Mussolininak, 1932. november 12.

⁹⁰⁹ Az olaszországi korporációs rendszert 1927. április 27-én bevezető olasz munkaalkotmány.

⁹¹⁰ DDI. Settima serie, vol. 12. 412. irat. Feljegyzés Gömbös és Mussolini beszélgetéséről, 1932. november 10.

⁹¹¹ VONYÓ 2012. 150.

⁹¹² DDI. Settima serie, vol. 12. 412. irat. Feljegyzés Gömbös és Mussolini beszélgetéséről, 1932. november 10.

⁹¹³ Uo.

⁹¹⁴ ASMAE. AA. PP. 1931–1945. Ungheria. Busta 3. Viaggio Gömbös a Roma. Telegramma in partenza N. 1234. Az Olasz Külügyminisztérium jelentése a diplomáciai testületnek, 1932. november 30.

7.2. Az olasz–osztrák–magyar alternatíva

Amint azt a Gömbös–Mussolini találkozó eredményei is mutatják, az olasz–osztrák–magyar vámszövetségről szóló elképzelések Gömbös kormányra kerülését követően is terítéken maradtak. A szorosabb osztrák–magyar együttműködésre irányuló törekvés felvetette a Habsburg-restauráció lehetőségét is, így a legitimisták mind Ausztriában, mind Magyarországon várakozással tekintettek az események elé.

Olaszország a német–osztrák vámunió – majd később az Anschluss – megakadályozása érdekében hajlandó lett volna támogatni a restaurációt, azonban sem Magyarország, sem Ausztria nem tartotta volna célszerűnek a dinasztia visszatérését. Ebből fakadóan az elgondolás viszonylag hamar lekerült a napirendről.

Az osztrák–magyar viszony erősödését bizonyítja a hirtenbergi fegyverbotrány esete, amelyben – noha a kisantant államok, hasonlóan a szentgotthárdi ügryhöz, ismét támadásba lendültek – Ausztria ezúttal kiállt Magyarország mellett.

7.2.1. A hirtenbergi fegyverbotrány

Amint arról már szó esett, az 1932 novemberében zajló Gömbös–Mussolini találkozáson a két miniszterelnök Magyarország felfegyverzésének előmozdításában is megállapodott. Hasonlóan a Bethlennek tett 1927-ben tett ígéretéhez, Mussolini ezúttal is a világháború idején zsákmányolt osztrák–magyar fegyverek javítását és Magyarországra történő szállítását ajánlotta fel a magyar kormányfőnek.⁹¹⁵ Az egyik szállítmány 1933 januárjában indult el Magyarország felé, s a Hirtenbergbe érkező 50 vagonból tízet azonnal továbbvittek Magyarországra. A csempészárú lebukott, mivel a szállítmányt átvizsgáló osztrák vasutasok között hagyományosan sokan voltak a szociáldemokrata párt tagjai, akik attól tartottak, hogy a fegyverek egy részét esetleg a Heimwehr kaphatja meg. Ennek elkerülése érdekében az információt továbbították, és az *Arbeiter Zeitung* című szociáldemokrata napilap 1933. január 8-án közölte a hírt.⁹¹⁶ Azzal, hogy a vasutasok esetleg leleplezhetik a csempészárut, a feleknek számolniuk kellett volna, ugyanis

⁹¹⁵ DDI. Settima serie, vol. 12. 412. irat. Feljegyzés Gömbös és Mussolini beszélgetéséről, 1932. november 10.

⁹¹⁶ GULYÁS 2015. 38.

Guariglia már 1930-ban felvetette, hogy szükség lenne egy megállapodásra az osztrákokkal a fegyverszállítás bonyolítását illetően, amelynek értelmében az osztrák kormány eltávolítja a fegyvercsempészet tekintetében szóba jöhető osztrák vasútvonalokról a szocialistákat.⁹¹⁷

Másnap Dollfuss kancellár és Gabriele Preziosi bécsi olasz követ megállapodtak abban, hogy közlik, hogy a fegyverek Olaszország tulajdonát képezik, és csak javítás céljából küldték őket Ausztriába, s ennek megfelelően a küldemény fegyverszállítmányként is lett deklarálva, és az osztrák vámkezelők is akként kezelték azokat, csupán egy vasúti tisztviselő adott elővigyázatosságból más elnevezést az árunak.⁹¹⁸ Ezt a nyilvánvalóan átlátszó megállapodást Dollfuss nyilatkozat formájában tette közzé egy hónappal később, miután a kisantant államok – élükön Benešsel – a fegyverszállítmányról tudósító közlemény megjelenését követően tüstént megragadták az alkalmat a magyar–olasz barátság „veszélyeit” taglaló propaganda megindítására. *„Szállítmány célja javítás és transit. Rendeltetésére nézve kormánynak nincs tudomása arról, hogy Magyarországnak lett volna szánva. Mennyisége körülbelül 200 automata puská és 50.000 fegyver. Ami a javításokat illeti, osztrák válasz megállapítja, hogy azokhoz nincs szükség oly gépekre, melyeket békeszerződés tilt.”* – fogalmazott az osztrák kancellár.⁹¹⁹

A kisantant államok azonban előző év decemberében határozatot fogadtak el a három külügyminiszter tanácsának felállítására és egy állandó titkárság megszervezésére az erősödő magyar revíziós törekvések figyelemmel kísérése érdekében, így az incidens kiváló ürügyet kínált számukra.⁹²⁰ A csehszlovák sajtó tüstént akcióba lendült. Fontos különbség mutatkozott a sajtókampányban a szentgotthárdi fegyverbotrányt követő ellenpropagandához képest, ugyanis míg 1928-ban a kampány elsősorban Magyarország ellen irányult és a magyar–olasz együttműködés Európára nézve veszélyes voltára igyekezett felhívni a figyelmet, addig Hirtenberget követően Csehszlovákia elsősorban Ausztriát hibáztatta a történetekért. A *Prager Presse*, Prága hivatalos orgánuma azt fejtegette, hogy Magyarországtól és Olaszországtól az évek során tanúsított politikai lépéseiket figyelembe véve nem lehet mást várni, azonban Ausztria köteles lett volna

⁹¹⁷ MNL OL. K 64. 40. csomó. 1930 – 23. tétel. 57. res. pol. 1930. Aláírás nélküli feljegyzés, 1930. április 4.

⁹¹⁸ MNL OL. K 64. 57. csomó. 1933 – 41. tétel. 5036. szám. Bessenyei Gömbösnek (mint ideiglenes külügyminiszternek), 1933. január 9.

⁹¹⁹ MNL OL. K. 64. 57. csomó. 1933 – 41. tétel. 3. számjeltávirat. Khuen-Héderváry a Népszövetség Tanácsa magyar tagjainak, 1933. február 2.

⁹²⁰ PRITZ 1982. 93.

megakadályozni, hogy területén keresztül olasz fegyverek kerüljenek Magyarországra. Beneš aggodalommal töltötte el az a tény – amit szerinte a hirtenbergi eset is bizonyított –, hogy az olasz–osztrák viszony mind szorosabbá vált.⁹²¹

Beneš népszövetségi vizsgálatra vonatkozó javaslatát sem Anglia, sem Franciaország nem támogatta. A nevezett kormányok csupán arra vállalkoztak, hogy egy közös jegyzéket nyújtsanak át Bécsben, Budapesten és Rómában, amelyben a fegyverszállítás részleteiről kérdezték az érintett kormányokat. Mivel ez idő tájt Henri de Jouvenel római francia követ jóvoltából kedvező esélyei kínálkoztak a francia–olasz közeledésnek, Párizs úgy oldotta meg a számára felettébb kínos diplomáciai intervenciót, hogy míg Bécsben és Budapesten a francia és az angol kormányok együtt kértek felvilágosítást, addig Rómában Londonnak egyedül kellett érdeklődnie.⁹²²

A történetek azért is érintették felettébb kellemetlenül a francia és az angol kormányokat, mert az időközben folyó leszerelési konferencia eredményességét látták veszélyeztetve az incidens és a vele kapcsolatos csehszlovák indítvány által, ugyanakkor a békeszerződés megsértését nem hagyhatták figyelmen kívül.⁹²³ Ugyancsak hasonlóról számolt be jelentésében Khuen-Héderváry, aki szerint Louis De Vienne francia, és Viscount Chilton angol követek, akik hazájuk nevében érdeklődtek a magyar kormánytól a részletekről, mindketten kényelmetlenül érezték magukat az eset miatt. A vizsgálódás során kifejtették, hogy a *démarche* csupán a kisantant államok, főleg Beneš izgatottsága miatt volt szükséges, mert egyébként sem az angol, sem a francia kormányok nem kívánták felfűjni az ügyet. A külügyminiszter-helyettes kifejtette, hogy a magyar kormánynak nincs tudomása a dologról, így a feltett kérdésekre nem tud kielégítő válasszal szolgálni.⁹²⁴ Másnap Khuen-Héderváry tájékoztatta a budapesti olasz követet, Ascanio Colonnát az elhangzottakról, s átadta neki lemásolásra a kérdőíveket, amelyek a fegyverszállítvány feladójára, címzettjére, mennyiségére vonatkozóan tartalmaztak kérdéseket. A magyar politikus hangsúlyozta Colonna előtt, hogy nem adott érdemi felvilágosítást az angol és francia diplomatáknak.⁹²⁵

⁹²¹ DDI. Settima serie, vol. 13. 30. irat. Rocco Mussolininak, 1933. január 17.

⁹²² PRITZ 1982. 94.

⁹²³ ASMAE. AA. PP. 1931–1945. Austria. Busta 20. Hirtenberg. Telegramma posta N. 1483/651. Pedrazzi Mussolininak, 1933. március 10.

⁹²⁴ MNL OL. K. 64. 57. csomó. 1933 – 41. tétel. 72. res. pol. 1933. Khuen-Héderváry napi jelentése a francia és angol követekkel folytatott megbeszéléséről, 1933. január 28.

⁹²⁵ Uo. Az előző, 72. res. pol. 1933. számú jelentés melléklete. Khuen-Héderváry napi jelentése a Colonnával folytatott megbeszéléséről, 1933. január 29.

A két állam vezetői azonban nem voltak megelégedve a kitérő válasszal, ezért a francia kormány február 11-én erőteljes hangvételű jegyzékben szólította fel a botrány szereplőit arra, hogy két héten belül küldjék vissza a fegyvereket a rendeltetési helyükre, és amennyiben a feladó megtagadná a visszavételt, semmisítsék meg azokat. Ezen túl a jegyzék felszólította az osztrák kormányt arra, hogy az előbbieket megtörténtét esküvel igazolja, és indítson vizsgálatot, hogy kerültek-e fegyverek Magyarország területére.⁹²⁶ A jegyzék – miután Mussolini jóvoltából nyilvánosságra került a *Giornale d'Italia* hasábjain – a megalázó hangnem miatt nemzetközi felháborodást keltett, és megrendítette az osztrák kormány helyzetét, ami sem Angliának, sem Franciaországnak nem állt érdekében.⁹²⁷

A lebukás és a jegyzék átadása között eltelt pár hétben vélhetően kerülhettek át újabb fegyverek Magyarországra, ugyanis február 1-jén Gömbös azzal a kéréssel fordult az olasz kormányhoz, hogy a fennmaradó árut mielőbb juttassák át a határon.⁹²⁸ Ami a jegyzékben foglalt rendelkezéseket illeti, Kánya utasította Horyt, hogy közölje a Palazzo Chigiben, hogy a magyar kormány az olasz magatartástól teszi függővé elkövetkezendő lépéseit, de emellett foglal állást, hogy a fegyvereket inkább szállítsák vissza, mintsem hogy esetleg arra kényszerüljenek, hogy megsemmisítsék őket.⁹²⁹ Fulvio Suvich – aki Grandi utódja volt a külügyi államtitkári poszton – válaszul azt javasolta, hogy a fegyvereket ne egy fordulóval küldjék vissza, mert véleménye szerint ezzel a magyar és az olasz kormányok az ijedségüket demonstrálnák, hanem kisebb szállítmányokra bontva, de lehetőleg gyors ütemben.⁹³⁰

Beneš sajtókampánya ezúttal rövid életű volt, ugyanis amikor január végén kifejtette a prágai osztrák követnek, hogy a Népszövetség Tanácsa és a leszerelési konferencia elé kívánja vinni a hirtenbergi incidenst, az osztrák kormány kijelentette, hogy tudomása van a Škoda gyár által gyártott, Ausztrián át Jugoszláviába juttatott fegyverekről. Beneš visszakozott és kijelentette, hogy neki személy szerint nincsenek információi ilyen szállítmányokról, de ha léteznek, úgy ezeket is vizsgálat alá kell venni és meg kell tiltani.⁹³¹ Dollfuss a bécsi magyar követet, Nelky Jenőt is tájékoztatta arról,

⁹²⁶ GULYÁS 2015. 39.

⁹²⁷ PRITZ 1982. 94.

⁹²⁸ ASMAE. AA. PP. 1931–1945. Austria. Busta 20. Hirtenberg. Telegramma posta N. 928/170. Oxilia Mussolininak, 1933. február 1.

⁹²⁹ MNL OL. K. 64. 57. csomó. 1933 – 41. tétel. 32. számjeltávirat. Kánya Horynak, 1933. február 15.

⁹³⁰ Uo. tétel. 131. res. pol. 1933. Hory Kányának, 1933. február 24.

⁹³¹ ASMAE. AA. PP. 1931–1945. Austria. Busta 20. Hirtenberg. Telepresso N. 202021. Buti Mussolininak, 1933. január 20.

hogy Csehszlovákia az elmúlt évben fegyvereket szállított Jugoszláviának, s a kancellár úgy vélte, hogy a semlegességgel összeegyeztethetetlen az, hogy egy olyan kormány, amely maga is fegyvert szállít Ausztrián keresztül, a más irányból osztrák területre érkező fegyverekkel kapcsolatban kérdőre vonja őt.⁹³²

A jugoszláv kormány álláspontját a *Politika* című belgrádi napilap közölte: „mialatt Anglia és Franciaország kompromisszumot keresnek a fegyverkezés kérdésében, addig Magyarország, Olaszországgal és Ausztriával karöltve, a [környező] népek maradék bizalmát is aláássa.”⁹³³ A lap értesülései szerint ugyanis eddig mintegy 40 vagonnyi olasz tulajdonú fegyver jutott Magyarországra Ausztrián át, ami alátámasztja a kisantantnak azt a feltételezését, hogy a nevezett államok Európa békéjére kívánnak törni. Belgrád hivatalos sajtója, a *Vreme* tudósítása is alátámasztotta ezeket a híreket, kiegészítve őket azzal, hogy a fegyvercsempészség nem csupán Európa, hanem az egész világ békéjét veszélyezteti, ezért Jugoszlávia mélyen elítélte a Népszövetséget a beavatkozás halogatásáért.⁹³⁴ Ugyanaznap az *Aventul* című lap Románia véleményét közvetítette, amely szerint a kisantant bármely tagállamának jogában áll népszövetségi intézkedést kezdeményezni a hirtenbergi fegyverbotrány ügyében, miután a fegyverszállítással Ausztria és Magyarország egyaránt megszegték a békefeltételeket.⁹³⁵

Románia viszont kisvártatva visszakoyni kezdett, ugyanis Mussolini felhívta Titulescu figyelmét arra, hogy Romániának szorult gazdasági helyzete miatt elemi érdeke egy közép-európai gazdasági kooperációhoz csatlakozni, és amennyiben a román kormány részt vesz a hirtenbergi ügyet követő lejárató hadjáratban, jelentősen ronthatja ennek esélyeit.⁹³⁶ Az olasz kormányfő szavainak hatására Románia váratlanul diplomáciai közeledést, és széleskörű gazdasági együttműködést ajánlott Magyarországnak.⁹³⁷

Ezzel nagyjából egy időben a római osztrák követ, Lothar Egger-Möllwald kifejtette Gino Butinak, a Népszövetség Tanácsa olasz képviselőjének, hogy véleménye szerint az osztrák kormány a hirtenbergi eset kapcsán tanúbizonyságot tett a magyar és az olasz kormányok iránti lojalitásáról, ugyanakkor mégis Ausztria került kínos helyzetbe az incidens miatt, mivel az ügy az osztrákoknak juttatandó népszövetségi kölcsön –

⁹³² MNL OL. K. 64. 57. csomó. 1933 – 41. tétel. 29. res. pol. 1933. Nelky Gömbösnek, 1933. január 18.

⁹³³ ASMAE. AA. PP. 1931–1945. Austria. Busta 20. Hirtenberg. Telegramma posta N. 324/129. Galli Mussolininak, 1933. január 21.

⁹³⁴ Uo.

⁹³⁵ ASMAE. AA. PP. 1931–1945. Austria. Busta 20. Hirtenberg. Copia di telegramma in arrivo N. 297. Costa Mussolininak, 1933. január 21.

⁹³⁶ Uo. 60. irat. Colonna Mussolininak, 1933. január 31.

⁹³⁷ PRITZ 1982. 85.

amelyről éppen tárgyalások folytak – kilátásait is veszélyeztette. Ezért Egger kívánatosnak tartotta a fegyverek mielőbbi visszaszállítását Olaszországba, hogy pontot tehesse a botrány végére.⁹³⁸

Csehszlovákia azonban továbbra is erősen ágált annak érdekében, hogy a botrány résztvevőit népszövetségi úton büntessék meg, így végül sor került a már említett diplomáciai jegyzék kiadására, amelyről Grandi – aki ekkor már londoni olasz nagykövet volt – kezdeményezett eszmecsereét Sir John Simon brit külügyminiszterrel. Mivel az olasz diplomata közölte, hogy Anglia Franciaország és a kisantant székértelője lett az ügyben, Simon kijelentette, hogy szívesen fogadná Mussolini javaslatát a kérdés rendezésére vonatkozóan. A Duce azt javasolta, hogy javítás után a fegyvereket szállítsák vissza Olaszországba, amit Simon – lezártnak tekintve a botrányt – elfogadott, s az eset népszövetségi vizsgálatára nem került sor.⁹³⁹

Ez fontos különbség volt az 1928-as szentgotthárdi incidenshez képest. Ugyancsak jelentős eltérést jelentett az, hogy míg az első esetben, Ernst Streeruwitz kancellársága idején az osztrákokat igencsak felháborította az eset, addig a Hirtenbergnél történő fegyvercsempészsben Ausztria partner volt. Dollfuss a szállítmány lebukása után hangot adott abbéli reményének, hogy a fegyverszállítást a botrány elcsitulását követően, hosszabb-rövidebb idő után folytatni lehet.⁹⁴⁰

A hirtenbergi fegyverbotrányt a nemzetközi viszonyoknak köszönhetően sikerült könnyedén elsimítani, viszont az eset megerősítette a kisantant államok közötti szövetséget. Mindazonáltal ez nem eredményezett mélyreható következményeket, mert időközben Hitler – és vele együtt a német hegemon törekvések erősödése – is feltűnt az európai politikai palettán, s ettől kezdve Németország kulcsfontosságú szerepet töltött be Mussolini külpolitikai lépéseiben.⁹⁴¹

⁹³⁸ ASMAE. AA. PP. 1931–1945. Austria. Busta 20. Hirtenberg. Telepresso N. 262487. Buti Mussolininak, 1933. január 24.

⁹³⁹ GÜLYÁS 2015. 40.

⁹⁴⁰ MNL OL. K. 64. 57. csomó. 1933 – 41. tétel. 5034. szám. Bessenyei Gömbösnek, 1933. január 9.

⁹⁴¹ DE FELICE 1974. 418.

7.3. Új irányvonalak Európa nemzetközi viszonyaiban

Bár a hirtenbergi fegyverbotrány kellemetlen volt a francia és az angol kormányoknak, tudatában voltak annak, hogy a fegyvercsempésznél sokkal súlyosabb problémával kell szembenézniük, amelynek megoldásához Olaszországgal is szükséges együttműködniük. 1933 januárjában ugyanis Adolf Hitler lett Németország új kancellárja, aki nem titkolta, hogy aktívan részt kíván venni az európai erőviszonyok alakításában.

A német törekvések megfékezése érdekében Olaszország olyan javaslattal állt elő, amely lehetővé tette volna, hogy Franciaország, Olaszország és Nagy-Britannia rajta tartsák a szemüket Németország politikáján. Ez a négyhatalmi paktum-terv volt, amely egyúttal a revízió lehetőségével is kecsegtetett, reményeket ébresztve Magyarországon, hogy törekvéseik végre célt érhetnek.

Magyarország – miközben az Olaszországgal meglévő jó viszony fenntartását is fontosnak tartotta – erőteljesebben kezdett közeledni Németországhoz, amelytől azt remélte, hogy Olaszországnál hatékonyabb segítséget tud nyújtani a revízió gyakorlati megvalósításához. Ugyanekkor a magyar politikai vezetés – Olaszország javaslatára – nyitni kezdett a Szovjetunió felé is.

7.3.1. Lehetőség a revízióra? – a négyhatalmi paktum-terv

1933. január 30-án a Nemzetiszocialista Német Munkáspártot vezető Adolf Hitlert nevezték ki Németország új kancellárjává, aki politikai nézeteit az 1925-ben megjelent, *Mein Kampf* című könyvében fejtette ki. A börtönévek alatt írt mű⁹⁴² alapján a kortársak sejthették többek között azt is, hogy Hitlernek milyen elképzelései vannak Európa nemzetközi viszonyait illetően, s nyilvánvaló volt számukra, hogy az új kancellár a korábbi német kormányoknál sokkal elszántabban fogja követelni a németek fegyverkezési egyenjogúságának elismerését, és erőteljesebben fog törekedni a versailles-i békerendszer életbe lépését követő korlátozások megszüntetésére. E felszámolandó béklyók között első helyen a hadseregre vonatkozó rendelkezések álltak,

⁹⁴² 1923 novemberében Hitler és társai erőszakos hatalomátvételt kíséreltek meg Münchenben. A „sörpuccs” néven híressé vált eset miatt Hitlert börtönbe zárták. A náci vezető itt írta meg a *Mein Kampf*ot.

s Hitler éppen azért élvezett nagy támogatottságot Németország politikusainak körében, mert pártja legfontosabb feladatának a német hadsereg újbóli kiépítését tartotta.⁹⁴³

Németország tisztában volt azzal, hogy – egyelőre legalábbis – nem rendelkezik kellő hatalmi potenciállal egy esetleges hadviseléshez, ezért a hadsereg kiépítését kezdetben békés úton, a többi nagyhatalom által jóváhagyott módon tervezte. A német politikát látva a brit miniszterelnök, Ramsay MacDonald 1932. április 11-én olyan javaslattal állt elő, amely lehetővé tette volna, hogy az elkövetkező öt évben a francia hadsereg csökkentésével és a német haderő ezzel egyidejű növelésével mindkét ország katonai potenciálját 200 ezer főssé alakítsák. Az előterjesztést a németek elfogadták tárgyalási alapként.⁹⁴⁴

Franciaország azonban tartott tőle, hogy Németország nem fogja betartani az előírt kereteket,⁹⁴⁵ és igyekezett közeledni Európa azon államaihoz, amelyekről feltételezte, hogy érdekellentétek lehetnek a németekkel. Ennek szellemében az Edouard Daladier-vezette francia kormány folytatta a Szovjetunióval már 1931–1932-ben megkezdett tárgyalásokat, továbbá Hitler hatalomra jutását követően fokozottan törekedett a francia–olasz közeledés előmozdítására is, aminek köszönhetően a két állam vezetői megbeszéléseket kezdtek a tengeri kérdésekre, valamint a gyarmati és a közép-európai ügyekre vonatkozóan.⁹⁴⁶

Hitlert – mint láthattuk – sem Gömbös, sem Mussolini nem tartotta igazán képesnek az államigazgatásra, és a Duce tisztán látta azt is, hogy az új német kancellár veszélyeztetni fogja az olasz érdekeket a Duna-medencében. Gömbös azonban remélte, hogy Hitler kinevezésével új távlatok nyílnak meg a revízió tekintetében, és lehetőség kínálkozhat a magyar–olasz szövetség Németországgal történő kibővítésére. Gömbös elképzelését a közép-kelet-európai érdekszférák felosztásán alapuló szövetségre alapozta, ami szerinte lehetővé tette volna, hogy Magyarország északon Németországra, délen pedig Olaszországra támaszkodva érvényt szerezzen a revíziós követeléseknek.⁹⁴⁷

Mussolini hamar igazolódni látta korábbi fenntartásait, ugyanis az új német kancellárnak esze ágában sem volt tárgyalásokba bocsátkozni a közép-európai és a balkáni befolyási övezet esetleges felosztását illetően, mivel Hitler a térség egészére

⁹⁴³ ORMOS – MAJOROS 2003. 347.

⁹⁴⁴ Uo. 350.

⁹⁴⁵ KISSINGER 1998. 287.

⁹⁴⁶ ORMOS 1969. 182–183.

⁹⁴⁷ JUHÁSZ 1988. 137.

igényt tartott.⁹⁴⁸ Közép-és kelet-európai terveinek megvalósításához Hitler a kisantant felbomlását tartotta első lépésnek, amelyet Jugoszlávia és Románia semlegesítésével, valamint Csehszlovákia elszigetelésével vélt megvalósíthatónak. Csehszlovákia mellett a náci vezető Ausztriát – ahol Olaszországnak főként gazdasági érdekei voltak – is teljes mértékben uralma alá kívánta vonni, biztosítva ezzel a korlátlan befolyást a Duna-medencében.⁹⁴⁹ Ugyanakkor az olasz kormányfő felismerte azt is, hogy előbb-utóbb elkerülhetetlen lesz, hogy Olaszország közeledjen Németországhoz, legalábbis 1933 februárjában Horyhoz intézett szavai erről tanúskodnak. Hory és Mussolini Hitler hatalomra jutásáról folytattak eszmecserét, s a magyar követ előhozakodott az olasz–magyar–német szövetség lehetőségével, amire Mussolini a következő választ adta: „*Ma szövetségről túl korai beszélni. Még nem vagyunk katonailag felkészülve. Olaszországnak különösen hadi repülés terén van szüksége fejlődésre. A ma híresztelt szövetségek csak két év múlva lesznek aktuálisak.*”⁹⁵⁰

Mussolini válasza két dologra is rávilágít. Az egyik az, hogy az olasz miniszterelnök továbbra is úgy gondolta, hogy a katonai felkészültség 1935-re lesz olyan mértékű, hogy gyakorlati lépéseket lehessen tenni a kitűzött politikai célok érdekében. A másik pedig az, hogy Mussolini feltételezte, hogy Hitler támogatni fogja a magyar revíziót és a kisantant fellazítását.

A pángermán eszméket valló náci párt hatalomra jutása után azonban hamarosan sejteni lehetett, hogy a német külpolitikának nem ez lesz a fő irányvonala. Az új német kancellár kezdettől fogva hegemon törekvéseit hangoztatta, ami minden eddiginél aktuálisabbá tette az Anschluss kérdését, amelynek végrehajtására Hitler már 1933-tól kezdve lépéseket tett. Terve az volt, hogy az osztrák náciakat kormányzatra segítve, voltaképpen a külföldi beavatkozás lehetősége nélkül egyesíti Ausztriát Németországgal.⁹⁵¹ E törekvésnek a többi nagyhatalom mihamarabb elejét kívánta venni. Ennek jegyében született meg a már említett angol elképzelés a leszerelés végrehajtására vonatkozóan, és ez hívta életre az olasz miniszterelnök javaslatát is.

⁹⁴⁸ ORMOS – MAJOROS 2003. 349.

⁹⁴⁹ ADÁM 1968. 55.

⁹⁵⁰ MNL OL. 55. csomó. 1933 – 23. tétel. 98. res. pol. 1933. Hory Kányának, 1933. február 9.

⁹⁵¹ ORMOS 1969. 188.

Mussolini 1933. március 18-án tárgyalta a Rómába látogató MacDonalddal a hat pontból álló tervezetéről, amely a „*Politikai paktum a négy nyugati nagyhatalom szövetségéről és együttműködéséről*” címet viselte.⁹⁵² A terv így szólt:

I. A Négy nyugati Nagyhatalom: Olaszország, Franciaország, Németország és Anglia kötelezik magukat az egymással való politikai együttműködésre a békének a Kellogg Paktum [hivatalos elnevezéssel Kellogg–Briand paktum, 1928. augusztus 27. – H. P.] szellemében való fenntartása érdekében. Kötelezik magukat továbbá arra, hogy olyan békepolitikát folytassanak Európában, amely lehetővé teszi harmadik államok számára is a csatlakozást.

II. A Négy Nagyhatalom – a fenti egyezmény rendelkezései alapján [azaz békés úton] – lefekteti a békeszerződések revíziójának elvét, mely által igazoltatik, hogy [a revízió hiánya] időnként olyan feltételeket teremt, amelyek konfliktushoz vezethetnek az államok között. Kitétel, hogy a revízió nem történhet másként, mint a Nemzetek Szövetsége kötelékén belül, az érdekelt felek egyetértésével és szolidaritásával.

III. Olaszország, Franciaország és Anglia kijelentik, hogy míg a leszerelési konferencia csak részben vezetett eredményre, Németország [fegyverkezési] egyenjogúságának elismerése valódi eredmény, és Németország köteles a neki biztosított jogot úgy értékelni, mint első lépést ahhoz, hogy [Németország] a Négy Nagyhatalom közé bevéessen, a normális diplomáciai élet jegyében. A Négy Nagyhatalom ugyanilyen egyezmények megkötésére kötelezi magát a „paritás” [idézőjel az eredetiben – H. P.] elvét illetően Ausztria, Magyarország és Bulgária esetében.

IV. A Négy Nagyhatalom, lehetőség szerint, minden európai és Európán kívüli, politikai és nem politikai kérdésben közös [politikai] irányvonal követésére kötelezi magát, ideértve a gyarmatok kérdését is (a normális diplomáciai eszközök mentén folytatva kommunikációt).

V. Ez a szövetségi és együttműködési egyezmény [egyezmény-tervezet] három hónapon belül ismertetésre kerül az érintett [államok] parlamentjei előtt, és a jóváhagyást követően tíz évig lesz érvényben. Amennyiben a lejárt

⁹⁵² ASMAE. AA. PP. 1931–1945. Germania. Busta 16. Patto a Quattro. Szám nélkül. I° testo del Patto politico di intesa e di collaborazione fra le quattro potenze occidentali, 1933. március 18.

előtt egy évvel egyik aláíró fél sem mondja fel, automatikusan még ugyanennyi időre meghosszabbításra kerül.

*VI. A jelen Paktum a Nemzetek Szövetsége Titkárságán kerül elhelyezésre.*⁹⁵³

A négyhatalmi paktummal, amely garantálta volna az európai béke fenntartását, ugyanakkor lehetőséget kínált volna a békés revízióra, és a vesztes államok fegyverkezési egyenjogúságának biztosítására, Hitler törekvéseinek megfékezésén túl Mussolininak az is célja volt, hogy biztosítsa az európai hatalmi egyensúlyt, Olaszország a versailles-i békerendszerrel elégedetlen államok szószólója legyen, és beleszólhasson a revízió megvalósításának menetébe.⁹⁵⁴

Március végére minden esetlegesen érintett európai állam megismerkedett a paktum-terv pontjaival. Elsőként Németország reagált, kifejezésre juttatva, hogy megbeszélésre érdemesnek tartja Mussolini elképzelését. Módosítást két ponton javasolt. Egyfelől a revízióra vonatkozó szakasznál elhagyta volna azt a részt, miszerint a határmódosításról folyó tárgyalásoknak a Népszövetség keretein belül kellene folyniuk, másfelől pedig konkrét, öt évben meghatározott határidőt kívánt a fegyverkezési egyenjogúság elérését illetően.⁹⁵⁵ Leglelkesebben Magyarország fogadta az elképzelést, amelyet a revíziós törekvések megvalósíthatóságának elérhető közelségbe kerüléseként értékelt. Bár Magyarország tisztában volt azzal, hogy az általa a kisantant legfőbb pártfogójának tartott Franciaország nagy valószínűséggel nem fogja elfogadni a tervezetet, örömmel nyugtázta, hogy Mussolininak és MacDonaldnak köszönhetően a revízió helyet kaphatott a nemzetközi élet legfontosabb problémái között.⁹⁵⁶ Az MTI március 22-én örömmel számolt be arról, hogy Mussolini és MacDonald találkozásán a magyar revízió ügye kiemelt figyelmet nyert, s a két vezető megegyezett abban, hogy mindent meg fognak tenni annak érdekében, hogy Franciaországot is megnyerjék a paktum-tervnek,⁹⁵⁷ azonban ez nem sikerült még Nagy-Britannia igyekezete ellenére sem, amely próbálta meggyőzni a franciákat a terv elfogadásáról, hathatós érveket felsorakoztatva a revízió szükségessége mellett. Simon külügyminiszter azt is kiemelte,

⁹⁵³ Uo. Saját fordítás.

⁹⁵⁴ RÉTI 1998. 28.

⁹⁵⁵ ORMOS 1969. 192.

⁹⁵⁶ ASMAE. AA. PP. 1931–1945. Germania. Busta 15. Patto a Quattro. Telegramma posta 2871/339. Colonna Mussolininak, 1933. március 28.

⁹⁵⁷ MNL OL. MTI „Könyomatos” hírek. Napi tudósítások, K 428.a. 1933. március 22. 41. oldal.

hogy a megegyezés elejét vehetné annak, hogy Németország a többi állammal való előzetes megegyezés nélkül fegyverkezzen. A franciákat azonban nem győzték meg az angol érvek. Daladier és külügyminisztere, Joseph Paul-Boncour kijelentették, hogy jelenlegi formájában Mussolini tervezete egyértelműsíti a németek győzelmét, különösen az első két pontot illetően. Mindazonáltal Franciaország hajlandónak mutatkozott tárgyalni a javaslatról, előre bocsátva, hogy lesznek módosítási javaslatai.⁹⁵⁸

A három kisantant-állam – amelyek elsősorban a magyar revíziós igények miatt tartották magukra nézve veszélyesnek Mussolini tervezetét – és Lengyelország, amely Németország követeléseinek megvalósulásától tartott, akcióba kezdett a négyhatalmi paktum-terv ellen.⁹⁵⁹ A kisantant tagjai közül különösen Jugoszláviát nyugtalanította a paktum esetleges elfogadása, ugyanis a revízióra vonatkozó részt a jugoszláv állam a felbomlasztására irányuló olasz törekvések legalizálásaként értékelte. Bogoljub Jevtić jugoszláv külügyminiszter ellenérvként kifejtette, hogy véleménye szerint az egyes államok határai a csatamezőn, a háborúban dőltek el, így semmi szükség az ezek megváltoztatására irányuló egyezményekre. I. Sándor olasz provokációnak vette az olasz tervezetet, a horvát szeparatisták ugyanakkor várakozással tekintettek elé.⁹⁶⁰ Eduard Beneš csehszlovák kormányfő is határozottan állást foglalt a Mussolini-féle elgondolás ellen, Guido Rocco prágai olasz követnek fejtve ki nézeteit. Beneš mindenekelőtt a revízióval kapcsolatos ellenérzéseit juttatta kifejezésre, amely véleménye szerint Európa békéjét veszélyezteti, s akár háborúhoz is vezethet. Bár elviekben jól hangzik, hogy a négy nagyhatalom biztosítaná Európa békéjét, Beneš szerint a gyakorlatban kivitelezhetetlen, hogy a négy állam minden Közép-Európát illető kérdésben konszenzusra jusson.⁹⁶¹

Franciaország, óvatosan taktikázva, nem foglalt azonnal határozottan állást a revízió ellen. Először csak azt fejtette ki, hogy a Népszövetség alapokmányának értelmében minden államnak döntési jogot kell biztosítani, amely érintett lehet az adott kérdésben.⁹⁶² A jelentés szerint a franciák ellenkezéséhez Nicolae Titulescu román miniszterelnök párizsi látogatása is hozzájárult. Titulescu kijelentette ugyanis, hogy a kisantant államai nem fognak olyan nyilatkozatot tenni, amely revíziót céloz, de még

⁹⁵⁸ ORMOS 1969. 193–194.

⁹⁵⁹ Uo. 197.

⁹⁶⁰ ASMAE. AA. PP. 1931–1945. Germania. Busta 15. Patto a Quattro. Telegramma N. 2097/729. (olvashatatlan aláírás) Mussolininak, 1933. április 21.

⁹⁶¹ DDI. Settima serie, vol. 13. 341. irat. Rocco Mussolininak, 1933. március 31.

⁹⁶² MNL OL. 90. csomó. 1933 – 11/1. tétel. 1033/pol. – 1933. Feljegyzés Kánya részére, 1933. április 5.

annak sem, hogy egyáltalán az esetleges határmódosításról tárgyalásokba bocsátkozzanak. A román miniszterelnök kikelt az ellen is, hogy a fegyverkezési egyenjogúságot Ausztriára, Bulgáriára és Magyarországra is kiterjesszék. Edouard Herriot egykori francia külügyminiszter – akinek befolyása a francia politikai életben külügyminiszteri pályafutását követően is megmaradt – megígérte Titulescunak, hogy Franciaország nem fogja cserbenhagyni szövetségeseit, azaz a kisantant államokat és Lengyelországot.⁹⁶³

Április 10-én a francia kormány olyan memorandumban válaszolt a paktum-tervezetre, amely tükrözte ezt az ígéretet. Elvi szinten Franciaország egyetértett mind a négy nagyhatalom politikai kérdésekben való együttműködésének szükségességével, mind a leszereléssel, ám szerinte a már létező békeszerződések és egyezmények garantálják az európai békét. A locarnoi egyezmény és a Kellog–Briand paktum kifejezetten a garancia céljából kötötték.⁹⁶⁴ A Franciaország által módosított szövegben a revízió szó már nem is szerepelt, helyette bekerült egy olyan passzus, amely kimondta, hogy egyik állam sorsáról sem lehet dönteni annak részvétele nélkül. Noha a francia tervezetben is szerepelt az, hogy a békeszerződések felülvizsgálhatóak, ennek ellentmondott azonban, hogy a szöveg kimondta a területi integritás sérthetlenségét, leszögezve ezzel a status quót. Ami Németország fegyverkezési egyenjogúságát illeti, Franciaország a fokozatosságot hangsúlyozta.⁹⁶⁵

Pár nap múlva Buti Jouvenellel tárgyalt az olasz–francia kapcsolatok megerősítéséről. Mindkét politikus egyetértett abban, hogy a két állam együttműködése szükséges a közép-európai és az adriai gazdasági kérdéseket illetően, valamint a gyarmati ügyekben. Egyik ország képviselői sem riadtak vissza attól a lehetőségtől, hogy esetleg harmadik országgal kapcsolatos politikájukban is kooperáljanak, amennyiben mindkettejüket érdeklő kérdéstről esik szó.⁹⁶⁶ Alapvetően azonban Franciaország úgy vélekedett, hogy a német helyzet következtében el kell fogadnia ugyan a négyhatalmi együttműködés elvét, ám eközben közép-európai szövetségeseit is meg kell nyugtatnia, ami a paktum-terv lényegi pontjainak elhagyását tette szükségessé. Álláspontja érvényesítéséhez már március végétől kedvezően alakultak a feltételek, ugyanis az egyre

⁹⁶³ Uo.

⁹⁶⁴ ASMAE. AA. PP. 1931–1945. Francia. Busta 8. Rapporti Francia–Italia. Telegramma posta N. 2120/973. Bonifacio Pignatti (párizsi olasz követ) Mussolininak, 1933. április 10.

⁹⁶⁵ ORMOS 1969. 209–210.

⁹⁶⁶ ASMAE. AA. PP. 1931–1945. Francia. Busta 8. Rapporti Francia–Italia. Szám nélkül. Buti feljegyzése Grandinak, 1933. április 26.

erősödő német nyomás hatására Nagy-Britannia is úgy döntött, hogy próbálja rábírní Mussolinit a tervezet mérséklésére.⁹⁶⁷ Ezt látva a francia kormány – Jouvenel útján – tudatta Rómával, hogy Franciaország a szövetségeseinek védelmét tartja elsődleges feladatának, ezért a kisantanttal és Lengyelországgal együtt ő maga is szembehelyezkedik a revíziós elképzelésekkel.⁹⁶⁸ A brit David Lloyd George azt hozta fel ellenérvként, hogy a – kizárólag békés úton, megfelelő garanciák mellett megvalósuló – revízió nélkül nem lesz béke Európában, s a határok kiigazítása az utódállamok nyugalmát is biztosíthatná.⁹⁶⁹

A kisantant államai azonban erős ellenagitációt folytattak, és működésbe léptették az 1932 decemberében alakított antirevizionista bizottságot Belgrádban, amelyet már a hirtenbergi fegyverbotrány után is szerettek volna ténylegesen felállítani. A bizottság jugoszláv tagjai egy kiáltványt is megfogalmaztak, amelyben – a saját, a románok, a csehszlovákok és a lengyelek nevében – kijelentették, hogy nem tűrik el az ellenséges államok szervezkedését, amely arra irányul, hogy az első világháborúban véráldozattal elnyert területeiket megszerezzék.⁹⁷⁰

A kisantant államok nem véletlenül nyilatkoztak ebben a kérdésben Lengyelország nevében is, ugyanis – ha ez lehetséges – a lengyelek még inkább ellenezték a paktumot, mint a kisantant. Ennek oka a lengyelek azon nézete volt, miszerint a paktum számos erkölcsi és anyagi értelemben vett hasznot hoz Németországnak. A revízióra vonatkozó passzus lehetővé teszi, hogy a németek területi igényeket támasszanak Lengyelországgal szemben, amelynek kormányát a leszerelést illetően tett javaslatok sem nyugtatták meg.⁹⁷¹ Sőt, a lengyel kormány odáig ment, hogy még a Népszövetségből való kilépést is felvetette arra az esetre, ha a paktum aláírásra kerülne.⁹⁷²

Ettől azonban egyre kevésbé kellett tartani, mivel később a francia álláspont győzedelmeskedett, ami kedvezett a kisantantnak és Lengyelországnak.⁹⁷³ Május végére – látva, hogy az európai helyzet gyors cselekvést kíván – már Olaszország is beleegyezett abba, hogy a négyhatalmi paktum végleges szövege a francia módosításoknak megfelelően készüljön el.⁹⁷⁴

⁹⁶⁷ ORMOS 1969. 208–209.

⁹⁶⁸ ASMAE. AA. PP. 1931–1945. Germania. Busta 15. Patto a Quattro. Copia di telegramma in arrivo N. 1512. Pignatti Mussolininak, 1933. május 5.

⁹⁶⁹ Uo. Telegramma in arrivo N. 2229. Grandi Mussolininak, 1933. május 29.

⁹⁷⁰ Uo. Telegramma posta N. 3759/940. (olvashatatlan aláírás) Mussolininak, 1933. május 27.

⁹⁷¹ Uo. Telegramma N. 1040/490. Bastianini (varsói olasz követ) Mussolininak, 1933. május 15.

⁹⁷² Uo. Telepresso N. 1181/551. Bastianini Mussolininak, 1933. május 29.

⁹⁷³ Uo. Telegramma posta N. 3760/941. (olvashatatlan aláírás) Mussolininak, 1933. május 27.

⁹⁷⁴ Uo. Telegramma N. 93. Sajtókivonat, 1933. május 26.

Az aláírásra 1933. június 7-én került sor. A módosított okmány az „*Egyetértési és együttműködési szerződés Németország, Franciaország, Nagy-Britannia és Olaszország között*” címet viselte.⁹⁷⁵ A szövegből, amely szinte semmit nem őrzött meg az eredeti formájából, teljes mértékben kimaradt a revízióra vonatkozó pont, a leszerelés tekintetében pedig csak arra kötelezték magukat a szerződő felek, hogy mindent megfognak tenni a leszerelési konferencia sikerének biztosítása érdekében. Az új szöveg továbbá a politikai kérdések helyett az Európát illető gazdasági kérdések közös megoldását jelentette ki, utolsó pontja pedig kimondta, hogy a négy nyelven íródott szerződésnél eltérés esetén a francia szöveg az irányadó.⁹⁷⁶

Mivel a végleges szövegből kimaradt a revízióra vonatkozó rész, és a paktum csak az európai béke fenntartására irányuló együttműködést helyezte kilátásba, csalódást keltett Budapesten.⁹⁷⁷ Azonban, vélhetően a magyar–olasz barátságra való tekintettel, ezt Magyarország igyekezett titkolni, így mind politikai megbeszélései során, mind sajtóhírekben inkább a Mussolini-féle eredeti tervezetre, s a „mi lett volna, ha?” kérdésre koncentrált. A négyhatalmi paktummal kapcsolatos magyar sajtóhírekről küldött olasz összefoglaló szerint a *Pester Lloyd* című, elsősorban a polgárság körében keresett lap világtörténelmi jelentőségűnek nevezte a paktum aláírásának napját, mivel az, noha nem oldotta meg Európa problémáit, mégis jelentős lépést jelentett a valódi béke felé vezető úton. Bár Magyarország politikájának legégetőbb kérdése, a revízió nem kerülhetett be az egyezmény végleges szövegébe, az eredeti angol–olasz kezdeményezésben benne volt, vagyis elmondható, hogy a nagyhatalmak felismerték a kérdés jelentőségét. A kormánypárti *Pesti Hírlap* szerint a paktum fő értéke abban rejlik, hogy tíz évre garantálja az európai békét. Annak ellenére, hogy a szerződés végül nem az eredeti elképzelések nyomán került aláírásra, a magyarság hálás Mussolininak és MacDonaldnak, mivel a kudarc nem az ő hibájuk. A *Magyar Hírlap* szerint ilyen formában a paktum nem hozott semmi újat, ami miatt hiba lenne elrejtetni azt a csalódást és kiábrándultságot, amit a végül aláírt szöveg keltett Magyarországon.⁹⁷⁸

A sajtóhírek láttán Mussolini rögvest megbízta Colonnát azzal, hogy keresse fel Gömböst és a nevében biztosítsa a magyar miniszterelnököt arról, hogy bármi lett is a paktum kérdésének végeredménye, Mussolini az eddigi politikát kívánja követni

⁹⁷⁵ HALMOSY 1983. 317–321.

⁹⁷⁶ Uo.

⁹⁷⁷ RÉTI 1998. 28.

⁹⁷⁸ ASMAE. AA. PP. 1931–1945. Ungheria. Busta 6. Patto a Quattro. Copia di telegramma in arrivo N. 1877 R. S. Colonna Mussolininak, 1933. június 9.

Magyarországot illetően. Mussolini hangsúlyozta továbbá, hogy hosszú távon a paktum garantálja az európai békét, hozzájárulva a végcél jelentő revízió sikeréhez.⁹⁷⁹ Colonna még aznap felkereste Gömböst, aki tájékoztatta az olasz követet arról, hogy meghívást kapott Berlinbe, Hitlerhez, amelynek Gömbös eleget is fog tenni. Mint mondta, egy esetleges német–olasz–magyar–osztrák, gazdasági és katonai együttműködésről kíván tárgyalni a német vezetővel, valamint igyekezni fog szóba hozni az Anschluss kérdését is.⁹⁸⁰ Július elején Mussolini hosszú levélben fejtette ki Gömbösnek, hogy Magyarország számára miért lesz előnyös a módosított paktum is. Az olasz kormányfő okfejtése szerint a magyar kormány számára leglényegesebb pontja a dokumentumnak az, hogy a jövőben a leszerelés kérdését a négy nagyhatalom közösen kell, hogy tárgyalja majd, ami nagyobb lehetőséget biztosít ahhoz, hogy az összes állam egyenjogúságának érvényt szerezhessenek, és a paktum a gazdasági együttműködést is megkönnyíti majd. Mussolini úgy vélekedett, hogy Magyarországra – és általában véve a revizionista államokra – nézve kedvező lesz az is, hogy bár a négy nagyhatalomnak együtt kell határoznia a főbb politikai kérdéseket illetően, három állam együttes véleménye már mérvadó lesz,⁹⁸¹ amit nyilvánvalóan úgy kell érteni, hogy Mussolini hitt abban, hogy Franciaországot a másik három állam előbb-utóbb rábíthatja, hogy fontolóra vegye a revíziót.

Hory András római magyar követ a négyhatalmi paktum történetéről küldött összefoglalójában azt a nézetet igyekezett hangsúlyozni, miszerint Olaszország azért egyezett bele a francia módosításokba, mert ennek fejében Franciaország hajlandó lesz mérsékelni a kisantant támogatását.⁹⁸² Ennek nyomán Magyarország abban kezdett bízni, hogy a revízió francia–olasz megegyezéssel kivitelezhető lesz, azáltal, hogy a négyhatalmi paktumot az idők folyamán majd úgy fejlesztik, hogy az eredeti olasz elgondolás helyet kapjon benne.⁹⁸³

A paktum, amelyből a francia módosítási javaslatok nyomán éppen a lényegi pontokat kellett kihagyni, a gyakorlatban nem került alkalmazásra. Annak ürügyén, hogy Olaszországtól továbbra sem lehet kézzel fogható eredményeket várni a revízió kivitelezését illetően, Gömbös indokoltnak tartotta a Németországgal való kapcsolatokat

⁹⁷⁹ Uo. Telegramma in partenza N. 1223 R/98. Mussolini Colonnának, 1933. június 10.

⁹⁸⁰ Uo. Telegramma posta N. 5482/1017. Colonna Mussolininak, 1933. június 10.

⁹⁸¹ MNL OL. 55. csomó. 1933 – 23. tétel. Mussolini Gömbösnek, 1933. július 8.

⁹⁸² MNL OL. K 63. 210. csomó. 1933 – 23/1. tétel. 154/pol. 1933. Hory Kányának, 1933. június 26.

⁹⁸³ ASMAE. AA. PP. 1931–1945. Germania. Busta 16. Patto a Quattro. Telegramma in arrivo N. 3140. Colonna Mussolininak, 1933. július 17.

erősítését, ezért 1933 nyarán – elsőként az európai államférfiak közül – látogatást tett Berlinben.

7.3.2. Magyar közeledési kísérlet Németországhoz és a Szovjetunióhoz

1933-ban, a megváltozott európai viszonyok eredményeképp közeledés indult meg egyfelől Németország és Magyarország, másfelől a Szovjetunió és Magyarország között. Olaszország mindkettőt figyelemmel kísérte. Míg az előbbi neheztelést váltott ki az olaszokban, addig az utóbbi kifejezetten Róma ösztönzésére történt.

Noha a négyhatalmi paktum lényegi pontjainak mellőzése felett érzett csalódás kétségtelenül kitűnő ürügyet jelentett Gömbös számára Hitler felkereséséhez és a német–magyar kapcsolatok szorosabbá tételéhez, valójában a két vezető már korábban felvette egymással a kapcsolatot, amiről az olasz politikai vezetésnek is tudomása volt. 1933. február 7-én Vittorio Cerrutti berlini olasz követ megbeszélést folytatott a nemrégiben kinevezett magyar külügyminiszterrel, Kánya Kálmánnal, akinek megbízása – miután a berlini követi posztról került át új tisztségébe – sokak szemében a németbarát magyar politika megtestesítőjét jelentette. A beszélgetésen Kánya elújságolta Cerruttinak, hogy Gömbös levélben gratulált Hitler kancellári hivatalba lépéséhez, s egyúttal szívbeli reményét fejezte ki, hogy a Magyarország és Németország közötti kapcsolatok a közeljövőben barátsággá fejlődhetnek majd. Gömbös külön kiemelte a gazdasági együttműködés szükségességét, kérve Hitlert, hogy biztosítson vámkedvezményeket a magyar termékekre országában. Válaszlevelében Hitler kifejtette, hogy ő is bízik a két ország viszonyának szorosabbá válásában, és ezzel párhuzamosan célul tűzte ki a német–olasz kapcsolatok erősítését is. Az összeurópai gazdasági együttműködést illetően Hitler kifejtette, hogy idealista elképzelésnek tartja azt, és helyette inkább Magyarország, Olaszország, Ausztria és Németország kooperációjában bízik. Cerrutti benyomása az volt, hogy Kánya teljes mértékben egyetértett Hitler elképzeléseivel, amelyeket a magyar elgondolásokkal harmonikusnak látott.⁹⁸⁴

Gömbös eredetileg magánjellegű látogatásra számított, s az MTI tudósítása – amely hírül adta a találkozót – is Münchent említette helyszíneként. Hitlernek azonban nyilvános politikai megbeszéléshez fűződött érdeke, ezért a kormány- és államfői találkozó

⁹⁸⁴ DDI. Settima serie, vol. 13. 72. irat. Cerrutti Mussolininak, 1933. február 7.

helyszínéül Berlint jelölte meg. Gömböst lenyűgözte a tiszteletére szervezett programsorozat és a katonai díszszemlék, ezért pozitív benyomásokkal tért haza Magyarországra.⁹⁸⁵

Ami Olaszországot illeti, nem fogadta kitörő örömmel Gömbös berlini tartózkodásának hírért. Mussolini ugyanis felismerte, hogy az Anschluss bekövetkezése esetén a német expanzió megállíthatatlan lenne a közép-európai régióban, és a németek délkeleti terjeszkedését csak Ausztria függetlenségének megőrzésével lehet megakadályozni.⁹⁸⁶ Hitlernek a térség feletti hegemonia megszerzésére irányuló törekvései ütköztek a Duna-medencében szintén befolyásra vágyó Olaszország politikai érdekeivel. Ezért – bár udvariasságból és a konfliktusok elkerülése érdekében időnként elhangzottak az olasz vezetők részéről olyan szólások, amelyek a német–olasz közeledés lehetőségére utaltak – Mussolini részéről csak az etióp háború (1935–1936) idején merült fel komolyabban a németekkel való szorosabb kapcsolatok kiépítésének gondolata.⁹⁸⁷

Ennek fényében a berlini út Olaszország szemében negatívumnak számított. Gabriele Preziosi, akit időközben Bukarestből a bécsi olasz követség posztjára helyeztek át, megoldást talált viszont arra, hogy miként lehetne elkerülni, hogy az olasz politikai berkekben bizalmatlanság ébredjen Gömbös iránt. Miután Preziosi előtt is ismert tény volt, hogy Kánya Kálmán a külügyminiszteri kinevezését megelőzően volt berlini magyar követ is, őt tette meg bűnbaknak az utazás megszervezéséért. Preziosi jelentésében Gömbös szinte áldozatként tűnt fel, aki kénytelen volt elszenvedni, hogy a privátnak tervezett útból hivatalos diplomáciai találkozót kovácsoltak.⁹⁸⁸

Hazatérését követően néhány nappal – feltehetően az olasz kormány nemtetszését érzékelve – Gömbös maga is utasította Horyt, hogy magyarázza meg Mussolininak a berlini út indítékait, és térjen ki a megbeszélés tartalmára is. Eszerint Hitler már többször hívta Gömböst Berlinbe, s mivel legutóbb ezt táviratban tette, a magyar miniszterelnök hirtelen elhatározta magát az utazásra, amelynek során Gömböst meglepetésként érte, hogy Hitler – az előzetesen megbeszélte München helyett – Berlinben várta őt. Gömbös részéről három fő célja volt az utazásnak, nevezetesen a német–magyar gazdasági kapcsolatok megerősítése, az osztrák belpolitikai helyzet megvitatása, és a magyarországi

⁹⁸⁵ PRITZ 1982. 116.

⁹⁸⁶ ORMOS 1969. 235.

⁹⁸⁷ Mivel Franciaország és Anglia agresszornak minősítette Olaszországot Etiópia lerohanása miatt, az olaszok számára Németország maradt az egyedüli potenciális nagyhatalmi partner.

⁹⁸⁸ ASMAE. AA. PP. 1931–1945. Ungheria. Busta 7. Viaggi Gömbös, Berlino. Telegramma in arrivo N. 3089. Preziosi Mussolininak, 1933. július 10.

német kisebbség kérdésének megbeszélése. Az olaszoknak szóló beszámoló során Gömbös – és a szavait az olasz kormány részére továbbító Hory – a Hitlerrel való tárgyalásokon elhangzott momentumok közül az osztrák kérdést tartották kiemelkedőnek, ugyanis Hitler – Gömbös előtt legalábbis – úgy nyilatkozott, hogy Németország nem gondol az Anschlussra, csupán olyan kormányt szeretne Ausztria élén látni, amely ideológiai tekintetben közelebb áll a németekhez, vagyis egy osztrák nácikból és keresztényszocialistákból álló kormányt. Hitler – aki hangsúlyozta Gömbösnek, hogy nézete szerint a német, az olasz és a magyar érdekek Ausztria tekintetében azonosak – a nácik részvételének szükségét az osztrák kormányzatban azzal indokolta, hogy csupán ez esetben látna garanciát arra, hogy Ausztria nem fog kisantant- vagy franciabarát politikát folytatni a jövőben. A német kancellár hangsúlyozta, hogy az új osztrák kormány élén Dollfuss – akit Hitler nem tartott alkalmas vezetőnek – nem állhat. A náci vezető kifejtette azt is, hogy nehezményezi a kibontakozó olasz–francia közeledést.⁹⁸⁹

A Gömbös–Hitler találkozóknak azonban nem feltétlenül az osztrák kérdés állt a középpontjában, mint ahogyan arra az olaszoknak szánt beszámolóból következtetni lehetne. A két vezető elsősorban gazdasági tárgyú megbeszélést folytatott, amelynek során a magyar miniszterelnök azzal a kéréssel fordult Hitlerhez, hogy Németország vásárolja fel azt a mezőgazdasági felesleget, amit Magyarország más piacon nem tud értékesíteni. Gömbös ugyancsak elvárta, hogy a németek preferenciákat biztosítsanak a magyar piacnak a román és a jugoszláv termelőkkel szemben. Hitler azonban – bár ígéretet tett a magyar kérés figyelembe vételére – úgy vélekedett, hogy Románia és Jugoszlávia megnyerése – amelyre a franciák ellenében volt szüksége Németországnak – sokkal nehezebb, ezért az ő érdekeiket is figyelembe kellett vennie.⁹⁹⁰ A legfájdalmasabb csalódást azonban nem az jelentette Gömbös számára, hogy Hitler kértelt a gazdasági kérdéseket illetően, hanem az, ahogyan a német kancellár a magyar revíziós igényekhez viszonyult. Hitler nem rejtette véka alá, hogy távlati tervei között szerepelt Csehszlovákia feldarabolása, amelynek során – magyar részvétel esetén – hajlandó volt arra, hogy Szlovákiát átadja a magyaroknak, azonban kerek-perec kijelentette, hogy a Jugoszláviával és a Romániával szembeni területi követeléseket nem fogja támogatni. Ezzel Gömbös reményei szertefoszlottak, ő ugyanis – mint láthattuk – egész külpolitikáját arra az elgondolásra alapozta, hogy ha Németországot is sikerülne megnyerni Magyarország politikai partnerének Olaszország mellett, az egyenes utat jelentene a

⁹⁸⁹ MNL OL. K 64. 57. csomó. 1933 – 41. tétel. 284 res. pol. 1933. Gömbös Horynak, 1933. június 26.

⁹⁹⁰ PRITZ 1982. 117.

revízióhoz. A Hitlerrel folytatott eszmecsere viszont bebizonyította, hogy ennek az elképzelésnek nem volt reális alapja.⁹⁹¹

Vélhetően ez a csalódás hozzájárult ahhoz, hogy hazatérte után Gömbös kijelentette, hogy továbbra is az Olaszországgal való barátságot tekinti a magyar külpolitika súlypontjának, és biztosította Mussolinit arról, hogy a Hitlerrel folytatott tárgyalások nem módosították a pár hónappal korábbi római látogatás alkalmával megbeszélte irányvonalat.⁹⁹² Cerrutti néhány héttel később jelentette Mussolininak, hogy Magyarország aggódott amiatt, hogy Róma esetleg neheztelhet a Gömbös–Hitler találkozó miatt. Cerrutti megnyugtatta a berlini magyar követet, hogy az olaszok csak azt nehezményezték, hogy Gömbös nem tájékoztatta előzetesen Mussolinit a tervezett látogatásról, mivel a magyar–olasz kapcsolatok mélységére való tekintettel a Duce elvárta volna ezt a gesztust. Mint Cerrutti írta jelentésében, ez a nagylelkű válasz azért sem okozott nehézséget neki, mert eddigre már biztos információi voltak arról, hogy a tárgyalások nem hozták meg a Gömbös által várt eredményeket. Az pedig még hasznos is volt Olaszországra nézve, hogy Gömbös kifejtette Hitlernek a kisantant államok véleményét az Anchlussról. A német kancellár ugyanis addig úgy vélekedett, hogy Ausztria és Németország egyesítése elé csak Magyarország és Olaszország kíván akadályokat gördíteni, de Gömbösnek köszönhetően Hitler ráébredt arra, hogy a kisantant éppúgy ellenzi a német–osztrák egységet.⁹⁹³

Masirevich Szilárd berlini magyar követ azonban arról tájékoztatta Horyt, hogy csodálkozással fogadta Cerrutti kijelentését, miszerint Mussolini hiányolta az előzetes tájékoztatót, ugyanis Gömbös annak idején közölte Colonnával a németországi út tervét, és felajánlotta azt is, hogy előzetes egyeztetés céljából Rómába látogat, mielőtt megbeszélést folytat Hitlerrel.⁹⁹⁴

Július első napjaiban Mussolini és Gömbös több levelet váltottak a berlini út kapcsán, és megegyeztek, hogy lépéseket tesznek az Ausztriával való gazdasági és politikai kapcsolatok további erősítése érdekében. Gömbös egyetértett ezzel, de hozzátette, hogy az együttműködésnek elsősorban a kisantant ellen kell irányulnia, és Németország csatlakozása előtt is nyitva kell hagyni az utat. A két miniszterelnök megállapodott abban is, hogy Gömbös mielőbb meglátogatja Dollfusst, akit megrémített

⁹⁹¹ Uo. 122.

⁹⁹² GULYÁS 2015. 51.

⁹⁹³ ASMAE. AA. PP. 1931–1945. Ungheria. Busta 7. Viaggi Gömbös, Berlino. Telegramma in arrivo N. 3046. Cerrutti Mussolininak, 1933. július 6.

⁹⁹⁴ MNL OL. K 64. 57. csomó. 1933 – 41. tétel. 311. res. pol. 1933. Masirevich Horynak, 1933. július 7.

a berlini út híre, és azt követően Rómába is ellátogat.⁹⁹⁵ Gömbös és Mussolini második római találkozására 1933 júliusában került sor, és az itt elhangzottak már a római jegyzőkönyveket vetítették elő.

Az 1930-as évek változást hoztak a Szovjetunió politikájában is, aminek eredményeképp lehetőség nyílt a magyar–szovjet közeledésre. A Szovjetunió ugyanis – annak ellenére, hogy a magyar politikai elitet szovjetellenesnek tartotta – saját biztonsága szempontjából nem tartotta kívánatosnak a közép-európai kis államok összefogását, különösen nem Franciaország égisze alatt, azaz a Duna-menti konfliktusok status quo alapján történő rendezése ellenkezett a szovjet érdekekkel. Ennek fényében a Szovjetunió úgy kezdett tekinteni a status quo megőrzésében ugyancsak nem érdekelt Magyarországra, mint potenciális partnerre, amelyről a szovjet vezetés feltételezte, hogy ellenezni fog minden olyan kísérletet, amely tovább erősíti a jelenleg fennálló európai rendet, akadályt gördítve ezzel a revízió elé.⁹⁹⁶

1933 szeptemberében – felismerve, hogy a négyhatalmi paktum kudarcát követően a Szovjetunió jelenthetett mentsvárat a német terjeszkedés megakadályozására – Olaszország felvette a kapcsolatot a szovjetekkel, és Mussolini alá is írt Vlagyimir Patyomkin római szovjet követtel egy olyan egyezményt, amely kimondta az egymás belügyeibe való be nem avatkozást.⁹⁹⁷ A szovjetekhez való közeledés gondolata már korábban, az 1920-as években is felvetődött Mussoliniban, ám ekkor még nem a diplomáciai viszonyok miatt, hanem a fasiszta berendezkedés nemzetközi szinten történő elfogadtatása érdekében érezte ennek szükségét. Úgy vélekedett ugyanis, hogy a kommunista berendezkedésű állammal történő megállapodással demonstrálhatná Európa többi állama felé azt, hogy a fasizmus kész figyelmen kívül hagyni az esetleges ideológiai különbözőségeket akkor, amikor a politikai érdekek együttműködést kívánnak.⁹⁹⁸

Amint Colonna jelentéséből kiderül, Magyarország kedvezően fogadta az olasz–szovjet megállapodást, és Gömbös kifejtette, hogy követni kívánja Mussolinit ezen a téren, és első lépésként kereskedelmi megállapodásról tárgyalna a szovjetekkel.⁹⁹⁹ Gömbös terve az volt, hogy közelgő ankarai látogatása során felveszi a kapcsolatot a szovjetekkel, azonban Mussolini – mondván, hogy a Törökországot az utóbbi időben jellemző szerződés-kötési láz miatt Ankarát nem tartja a legjobb választásnak – azt

⁹⁹⁵ GULYÁS 2015. 51.

⁹⁹⁶ KOLONTÁRI 2009. 109.

⁹⁹⁷ ORMOS 1969. 232. és DI NOLFO 2015. 162.

⁹⁹⁸ DE FELICE 1974. 347.

⁹⁹⁹ DDI. Settima serie, vol. 14. 156. irat. Colonna Mussolininak, 1933. szeptember 7.

javasolta, hogy inkább Rómában, az ottani orosz nagykövetség útján kellene bonyolítani a szovjet–magyar kapcsolatfelvételt.¹⁰⁰⁰

A magyar–szovjet tárgyalások 1934 januárjában kezdődtek meg Moszkvában, ahol a magyarokat Jungerth-Arnóthy ankarai követ képviselte, a szovjeteket pedig Patyomkin. A megbeszélések tüstént nehézségbe ütköztek, miután Moszkva ragaszkodott ahhoz, hogy a két állam követet cseréljen és állandó követséget állítson fel a másik fővárosában, Horthy azonban nem egyezett bele abba, hogy Budapesten szovjet diplomáciai külképviselőt létesüljön. Olaszországnak a kisantant tevékenysége ellensúlyozása miatt érdekében állt a budapesti szovjet követség felállítása,¹⁰⁰¹ és Suvich államtitkár kifejtette az őt meglátogató Lukács-Királdy György követségi tanácsosnak, hogy véleménye szerint Magyarországnak nem kellene ennyire mereven elutasító álláspontot tanúsítania a diplomáciai képviselő ügyében ahhoz, hogy a tárgyalásokat sikerrel lehessen zárni.¹⁰⁰² Hasonló véleményen volt Gino Buti, az olasz külügyminisztérium politikai ügyekért felelős titkára is, aki kifejtette, hogy két állam között a diplomáciai kapcsolatfelvételnek akkor van értelme, ha a kormányok követeket cserélnek. Azaz – vélekedett – a szovjet–magyar közeledés is csak abban az esetben hozhat tényleges eredményt, ha Magyarország követséget állít fel Moszkvában, amelynek vezetője egyrészt igyekszik befolyást gyakorolni a szovjet politikai körökre a magyar érdekek érvényesítése érdekében, másrészt ellensúlyozni próbálja az ellenkező érdekeket képviselő államok, főként a kisantant politikáját.¹⁰⁰³

Az olasz állásfoglalás hatására Magyarország végül engedett a kérdésben, és 1934. február 3-án beleegyezett abba, hogy július 1-jei határidővel a magyar kormány követet akkreditáljon Moszkvába,¹⁰⁰⁴ majd 1934. február 6-án, Rómában sor került a magyar–szovjet diplomáciai kapcsolatfelvételt rögzítő jegyzőkönyv aláírására. Az első moszkvai magyar követ Jungerth-Arnóthy lett, a Szovjetunió pedig Petrovskijt bízta meg a budapesti szovjet követség vezetésével.¹⁰⁰⁵

A magyar–szovjet viszony nem lett erősebb ennél a korszakban, és a német–magyar kapcsolatok is úgy alakultak a későbbiek folyamán, ahogyan a berlini út előrevetítette azokat, vagyis Magyarország mindig nagy reménykedéssel fordult Németországhoz,

¹⁰⁰⁰ MNL OL. K 63. 223. csomó. 1933 – 24/7. tétel. Király-Lukács Kányának, 1933. szeptember 13.

¹⁰⁰¹ GULYÁS 2015. 117–118.

¹⁰⁰² DDI. Settima serie, vol. 14. 646. Feljegyzés Suvich és Lukács beszélgetéséről, 1934. január 4.

¹⁰⁰³ MNL OL. K 64. 60. csomó. 1934 – 24. tétel. 32. res. pol. 1934. Jungerth-Arnóthy Kányának, 1934. január 27.

¹⁰⁰⁴ Uo. 43. res. pol. 1934. Király-Lukács Kányának, 1934. február 3.

¹⁰⁰⁵ GULYÁS 2015. 118.

amely saját céljai érdekében időnként elhúzta a mézesmadzagot. Az évek óta húzódó olasz–osztrák–magyar tárgyalások ennél eredményesebbnek bizonyultak.

7.4. A római jegyzőkönyvek

Az olasz–osztrák–magyar együttműködést az 1934. március 17-én aláírt római jegyzőkönyvekkel sikerült tető alá hozni, amelyek elsősorban a három állam gazdasági kapcsolatait voltak hivatottak erősíteni, de politikai rendelkezéseket is tartalmaztak.

A jegyzőkönyvek aláírását hosszas tárgyalások előzték meg, mire olyan eredmény született, amit mindhárom szerződő fél kedvezőnek ítélt meg. A megállapodást Európa többi állama alapvetően kedvezően fogadta, mivel az Anschluss megakadályozásának lehetőségét látták benne. Kivételt jelentett természetesen Németország, amelynek fő célja éppen Ausztria bekebelezése volt, és Jugoszlávia, amely az olaszok bekerítési akciójának részeként értékelte a dokumentumot.

A római jegyzőkönyvek – névleg legalábbis – megteremtették az olasz–osztrák–magyar blokkot, de egyúttal azt is eredményezték, hogy Németország a továbbiakban fokozott éberséggel kísérte a három állam politikáját, és egyre inkább a német politikai lépésektől tette függővé a sorsuk alakulását.

Mindez minőségi változásokat eredményezett a magyar–olasz kapcsolatok történetében is, mivel ettől kezdve a viszonyuk csak Németország és annak törekvései tükrében vizsgálható.

7.4.1. A római jegyzőkönyvek aláírása

Noha az olasz–osztrák–magyar vámunió elképzelése 1932-ben megghiúsult Ausztria visszakozása miatt, Magyarország és Olaszország nem tettek le a terv megvalósításáról. Már az ez évi Gömbös–Mussolini találkozón megállapodás született a két miniszterelnök között arról, hogy folytatni fogják a vámuniót célzó tárgyalásokat.¹⁰⁰⁶ Első lépésként egy háromtagú vegyes bizottság felállítását határozták el a kérdés rendezésének céljával.¹⁰⁰⁷ Az olasz–magyar kétoldalú kereskedelem ellenőrzésére is kijelöltek egy külön bizottságot, amely megállapította, hogy az 1932-es magyar gabonatermés nem felelt meg az elvárásoknak, így a magyaroknak az állatexport növelésére kell koncentrálniuk.

¹⁰⁰⁶ PRITZ 1982. 70.

¹⁰⁰⁷ RÉTI 1998. 21–22.

Gömbös továbbá ígéretet kapott Mussolinitól arra, hogy a két állam kölcsönösen segíteni fogja egymás gazdaságát.¹⁰⁰⁸

Az Anschluss problémájának előtérbe kerülésének eredményeképp Franciaország és Anglia hallgatólagosan beleegyezett az olasz–osztrák–magyar blokkot célzó eszmecserék folytatásába, mivel abban a német terjeszkedés megfékezésének lehetőségét látták. Gömbös berlini útjának hatására Mussolini erőteljesebb cselekvésre szánta el magát, és Suvich államtitkár útján közölte Horyval hogy kívánatosnak tartaná Magyarország és Ausztria kapcsolatainak szorosabbá tételét. Hory érdeklődésére, hogy vajon a közeledést Mussolini elsősorban gazdasági téren érti-e, Suvich elmondta, hogy „*az olasz kormányelnök nem disztingvált gazdasági és politikai kapcsolat közt, mert szerinte szorosabb gazdasági viszony ipso facto [önmagában, ténylegesen – H. P.] magával hozza a politikai viszony kimélyülését is.*”¹⁰⁰⁹

Mussolini egyúttal meghívta Gömböst Rómába, hogy személyesen vitathassák meg a lehetséges együttműködést. Az utazásra 1933 júliusának végén került sor. Gömbös először július 26-án folytatott megbeszélést Mussolinival, amelynek során az általános belpolitikai helyzetük rövid kifejtése után rögtön rátértek Ausztria ügyére. Mussolini hangsúlyozta, hogy a vámuniót immár Franciaország is támogatja, amire a Jouvenellel való egyik beszélgetése során derült fény. Gömbös kifejtette viszont, hogy amikor nemrégiben meglátogatta Dollfust, az osztrák kancellár kijelentette, hogy nem kíván vámszövetséghez csatlakozni.¹⁰¹⁰ Pár nappal korábban Dollfuss levélben maga is megírta Mussolininak – miután köszönetét fejezte ki neki az Ausztria iránt tanúsított baráti magatartásáért és érdeklődéséért –, hogy bár nem zárkózik el az olaszokkal és a magyarokkal való szorosabb gazdasági és politikai együttműködéstől, azért Németországgal is jó viszonyt kíván ápolni.¹⁰¹¹

Július 28-án a két miniszterelnök – Suvich jelenlétében – a magyar–olasz kétoldalú gazdasági kapcsolatokat érintő kérdésekről tárgyalt. Ennek során Gömbös kifejtette, hogy szükségét érzi az olasz–magyar kereskedelmi egyezmény kibővítésének, és annak, hogy a semmeringi megállapodásokban foglalt búza- és állatmennyiséget elhelyezzék az olasz

¹⁰⁰⁸ FRANCIA DIPLOMÁCIAI IRATOK, 225. irat. Edmond Petit de Beauverger budapesti francia ügyvivő Édouard Herriot francia miniszterelnöknek és külügyminiszternek, 1932. november 20.

¹⁰⁰⁹ MNL OL. 55. csomó. 1933 – 23. tétel. 305. res. pol. 1933. Hory Kányának, 1933. július 1.

¹⁰¹⁰ DDI. Settima serie, vol. 14. 24. irat. Feljegyzés Mussolini és Gömbös beszélgetéséről, 1933. július 26.

¹⁰¹¹ DDI. Settima serie, vol. 14. 9. irat. Dollfuss Mussolininak, 1933. július 20.

piacokon. Olaszország továbbra is ragaszkodott a Brocchi-tervhez,¹⁰¹² annak ellenére, hogy annak gyakorlati alkalmazhatósága eddigre már megkérdőjeleződött.¹⁰¹³

1933 augusztusában Franciaország elismerte Olaszország elsőbbségét a Duna-medencében, mondván, hogy a dunai államokat gazdasági érdekeik az Adriai-tengerhez kötik,¹⁰¹⁴ és Jouvenel azt is kifejtette Mussolininak, hogy a francia kormány szívesen venné a szoros magyar–osztrák gazdasági együttműködést, és az sem lenne ellenére, ha az a kisantanttól függetlenül jönne létre, sőt mi több, Franciaország egy osztrák–magyar uniót is támogatott volna, s nem zárkózott el a Habsburg-restauráció lehetőségétől sem.¹⁰¹⁵ E két utóbbit azonban a magyar kormány ellenezte, így Suvich biztosította Horyt arról, hogy *„az olasz kormány soha nem fog inzisztálni sem az osztrák–magyar unió, sem a Habsburg-restauráció érdekében. A magyar miniszterelnök nyilatkozatai e két kérdésben annyira félreismerhetetlenül világosak voltak, hogy a magyar álláspont tekintetében semmi kétely sem maradhatott fenn.”*¹⁰¹⁶ Így az uniós együttműködés minden formáját elvetették a felek.

A végső lendületet a római jegyzőkönyvek létrejöttéhez azonban nem a kedvező francia hozzáállás adta, hanem két, 1934 februárjában bekövetkezett esemény. Az egyik az volt, hogy 1934. február 21-én Magyarország aláírta Németországgal a még 1931-ben kötött kereskedelmi szerződés pótegyezményét,¹⁰¹⁷ amelynek értelmében Németország a későbbiekben felvásárolta a magyar búzafelesleget.¹⁰¹⁸ Ez a megállapodás ráébresztette Mussolinit arra, hogy a Duna-menti olasz pozíciókat még a németek megjelenése előtt meg kell erősíteni.¹⁰¹⁹

A másik esemény az volt, hogy a balkáni államok – Jugoszlávia vezetésével – katonai-politikai megállapodást kötöttek a status quo fenntartására. A Balkán-paktum, amelyet 1934. február 9-én írtak alá Athénban, Jugoszlávia mellett Görögországot, Törökországot, és Romániát tömörítette. Noha a négy államnak nem voltak számottevő közös érdekei, és ezért a szervezet nem tudott valódi eredményeket felmutatni,¹⁰²⁰ Olaszország tartott tőle, hogy a balkáni államok együttműködése az olasz ambíciókat

¹⁰¹² MNL OL. K 64. 55. csomó. 23. tétel. 1933. 353. res. pol. 933. Napi jelentés Mussolini, Suvich és Gömbös beszélgetéséről, 1933. július 28.

¹⁰¹³ ORMOS 1969. 285.

¹⁰¹⁴ DDI. Settima serie, vol. 14. 131. irat. Fulvio Suvich Charles Pineton de Chambrun római francia követnek, 1933. augusztus 28.

¹⁰¹⁵ MNL OL. 55. csomó. 1933 – 23. tétel. 304. res. pol. 1933. Hory Kányának, 1933. július 1.

¹⁰¹⁶ Uo. 354. res. pol. 1933. Hory Kányának, 1933. július 19.

¹⁰¹⁷ PRITZ 1982. 152.

¹⁰¹⁸ RÉTI 1998. 29.

¹⁰¹⁹ PRITZ 1982. 156.

¹⁰²⁰ HORNYÁK 2010. Balkán-összefogás. 147.

veszélyeztetni majd. Sem a magyar, sem az olasz kormányt nem nyugtatta meg az a tény, hogy a Balkán-paktum megkötésében jelentős szerepet játszott az a Törökország is, amellyel korábban mindkét állam azért kötött megállapodást, mert úgy ítélte meg, hogy a török vezetéstől nem idegen a revíziós politika. A balkáni szövetség gondolata egyébként már jóval korábban felvetődött, s Törökország 1931-ben még Magyarország esetleges részvételével is számolt, miután hazánk egyensúlyozó tényezőt jelentett volna a szövetségi rendszeren belül a Jugoszlávia és a Románia által képviselt kisantant megerősödésével szemben.¹⁰²¹ A Balkán-paktum szervezéséről szóló hírek az ankarai és az athéni követségről jutottak el Rómába 1933 novemberében, és ettől kezdve Mussolini még inkább szorgalmazta a Magyarországgal és az Ausztriával való tárgyalások sikerre vitelét. Annak ellenére is így tett, hogy ő maga is tisztában volt az említett balkáni országok közötti érdekközösség hiányával, s De Rossi athéni követ is kifejtette, hogy nem látja értelmét a kilátásba helyezett Balkán-paktum megkötésének.¹⁰²²

1933 decemberének utolsó napjaira körvonalazódott, hogy a tervezett paktum a balkáni államok területének védelmére szolgál, és nem érinti az olasz és a magyar határokat. Ezért Olaszország várakozó álláspontra helyezkedett. Ekkor még ugyanis egy pontban nem született végleges döntés, nevezetesen abban, hogy Bulgária csatlakozni fog-e, vagy nem. A bolgár állam csatlakozása kellemetlenül érintette volna az olaszok Balkán-politikáját.¹⁰²³ Nem fogadta lelkesedéssel a paktum megkötésének hírét a magyar kormány sem, amely 1928-ban éppen annak érdekében kezdte el szorgalmazni a török–magyar közeledést, hogy elejét vegye annak, hogy Törökország körül nagyobb államalakulat csoportosuljon. Ezen felül a Balkán-paktum Törökország részéről szakítást jelentett a revizionista politikával, miután a paktum a balkáni status quo megőrzésére irányult, azaz végeredményben hasonló volt a közép-európai rendet fenntartani akaró kisantanthoz.¹⁰²⁴

Mivel ily módon a Balkán-paktum már 1933-ban körvonalazódott, Mussolini mihamarabb tető alá kívánta hozni az olasz–osztrák–magyar együttműködést, aminek megvitatására meghívta Rómába mind a magyar miniszterelnököt, mind az osztrák kancellárt. Az üzenetre, amelyet Colonna adott át Kányának, a magyar külügyminiszter azt felelte, hogy márciusban Gömbös örömet áll Mussolini rendelkezésére.¹⁰²⁵ Ezt

¹⁰²¹ SARAL 2013. 86–87.

¹⁰²² DDI. Settima serie, vol. 14. 416. De Rossi Mussolininak, 1933. november 26.

¹⁰²³ Uo. 517. irat. Feljegyzés Suvich és Vassif bej (római török követ) beszélgetéséről, 1933. december 29.

¹⁰²⁴ HORNYÁK 2016.

¹⁰²⁵ ML OL. K 64. 60. csomó. 1934 – 23. tétel. 5099. szám. Kánya Horynak,

megelőzően, 1934. február 21–23. között Gömbös, Kánya és a Budapestre látogató Suvich folytattak tanácskozásokat. Első nap Suvich számolt be arról az örömteli fejleményről, hogy Dollfuss pozíciója napról-napra erősebbnek bizonyult Ausztriában, és a kancellárnak sikerül féken tartania mind a szociáldemokratákat, mind pedig az osztrák nácikat, akik Hitler hatalomra jutását követően intenzív szervezkedésbe kezdtek. Az olasz külügyi államtitkár szerint Dollfuss hatalmát – amelyet ezek a csoportok tudvalevőleg igyekeztek megingatni – azzal lehetett volna tovább erősíteni, ha a kancellárnak sikerül megnyernie a munkások támogatását, aminek érdekében különféle szociális reformokat vezetett be az országban. Ezek a bizakodásra okot adó fejlemények a tervezett olasz–osztrák–magyar együttműködés szempontjából azért voltak fontosak, mert az ausztriai náci párt előretörése nyilvánvalóan magában hordozta az Anschluss veszélyét, amelyet megfékezésükkel el lehetett hátrítani,¹⁰²⁶ vagyis inkább – mint utólagos ismereteink révén tudjuk – késleltetni. Az Anschluss megakadályozásához Mussolini – akinek Ausztria függetlensége elemi érdeke volt – támogatásáról biztosította Dollfust, s kiállt emellett Anglia és Franciaország is. Gömbös kissé pesszimistábban látta a helyzetet, és elmondta, hogy bár véleménye szerint Suvich alapvetően jól ítélte meg Ausztria belpolitikai helyzetét, tagadhatatlan azonban, hogy az osztrák nácik jól szervezettek voltak, Dollfust pedig nem a gyors elhatározások embereként ismerhették a kortársai. Ebből fakadóan Gömbös úgy vélte, hogy az osztrák társadalom egyre inkább a náciizmus hívévé válik, és ebben a helyzetben nézete szerint az egyedüli megoldás az lenne, ha a kancellár keresné a megegyezést Németországgal, és emellett nagyobb gondot fordítana a hadsereg fejlesztésére.¹⁰²⁷ Kánya ugyancsak helytállóan tartotta az osztrák belpolitikai helyzettel kapcsolatos észrevételeket. A német–olasz viszonyról viszont eltérő információkkal rendelkezett, mivel Németország barátságosnak minősítette azokat, Olaszország viszont ellenérzést táplált a németek iránt az Anschluss-kérdés miatt, így a magyar külügyminiszter az olasz álláspont kifejtését kérte Suvichtól. Az olasz külügyi államtitkár válaszában kifejtette, hogy ugyan megérti Hitler álláspontját az Anschlussra vonatkozóan, és megérti a Németországhoz tartozni kívánó osztrák nácikat is, azonban nem tud elsiklani afelett, hogy végeredményben az Ausztriával kapcsolatos német–olasz érdekek ellentétben állnak egymással. A náci Németország közép-európai térnyerésének megállítása érdekében Mussolini a külön-külön meglévő olasz–magyar, olasz–osztrák és

¹⁰²⁶ Uo. 81. res. pol. 1934. Gömbös Gyula miniszterelnök és Kánya Kálmán konverzációi Suvich olasz külügyi államtitkárral. Budapest, 1934. február 21–23.

¹⁰²⁷ Uo.

magyar–osztrák barátsági szerződéseket egységes kollaborációvá kívánta átalakítani, egy olyan megállapodás kíséretében, amely a régóta célzott, széleskörű gazdasági együttműködés mellett kimondja azt is, hogy „*az alapvető politikai kérdésekben a három állam mindig karöltve fog eljárni.*”¹⁰²⁸

A márciusi időpont Dollfussnak is megfelelt, így 1934. március 14-én Rómában megkezdődött a három kormányfő találkozója,¹⁰²⁹ amelyet Törökország éppen olyan figyelemmel kísért, mint amilyen jelentőséget nem sokkal korábban Róma és Budapest tulajdonított a Balkán-paktumnak. Noha a két miniszterelnök és a kancellár megbeszélését a három állam gazdasági egyeztetésként definiálta, Tevfik Rüstü egyértelműen politikai jellegűnek ítélte a találkozót, s biztosra vette, hogy a tárgyalások egy új hármass szövetség – „Triplice” – megalakulását fogják eredményezni, amely előbb-utóbb Németországgal is kiegészül majd. A török külügyminiszter úgy vélte, hogy ennek az együttműködésnek két formája képzelhető el, az egyikben Németország, a másikban pedig Olaszország jelentette volna Magyarország és Ausztria számára a fontosabb szövetségest. Tevfik Rüstü az utóbbit tartotta volna kedvezőbbnek, mert úgy ítélte meg, hogy ebben az esetben a szövetségi rendszer Olaszország révén közeledne Franciaországhoz, ami lehetőséget teremthetne arra, hogy a nevezett államok a kisantanttal is konszenzusra jussanak.¹⁰³⁰ Jungerth-Arnóthy – aki a moszkvai mellett az ankarai magyar követi posztot is betöltötte – igyekezett hangsúlyozni, hogy Rómában nem lesz szó semmiféle „antant” létrehozásáról, sőt, a találkozóknak éppen az a célja, hogy az érintett államok megvitassák, hogy miként tudnának bekapcsolódni Közép-Európa meglévő gazdasági rendszerébe.¹⁰³¹

Másnap Suvich felvetette Gömbösnek és Kányának azt az olasz elképzelést, hogy – miután a Jugoszlávia felbomlásztására irányuló lépések nem értek célt – úgy kellene elérni Jugoszlávia kiemelését a kisantant keretei közül, hogy Olaszország igyekezne barátságosabb viszonyt teremteni Belgráddal. Válaszában Kánya kifejtette, hogy a kettősbirtokosság kérdésében a jugoszlávok az utóbbi időben olyan negatívan jártak el, hogy a magyar–jugoszláv közeledésre nemigen lát esélyt a közeljövőben. Gömbös emlékeztette Suvich államtitkárt arra, hogy 1933 júliusában Rómában az olaszok és a magyarok olyan titkos megállapodást írtak alá, amelyben Olaszország kötelezte magát a

¹⁰²⁸ Uo.

¹⁰²⁹ RÉTI 1998. 42.

¹⁰³⁰ MNL OL. K 63. 289. csomó. 1934 – 32/1. tétel. 25. pol. 1934. Jungerth-Arnóthy Kányának, 1934. március 13.

¹⁰³¹ Uo.

magyar revíziós törekvések maximális támogatására, ennél fogva a magyar kormány csak abban az esetben helyeselheti a Jugoszláviához való közeledést, ha a vele szemben támasztott revíziós igényei teljesülnek. Suvich biztosította Gömböst az olasz kormány ez irányú támogatásáról.¹⁰³²

Ezen a februári találkozón voltaképpen a magyar és az olasz politikusok megvitatták azt az álláspontot, amelyet az 1934. március 13-án kezdődő Gömbös–Mussolini–Dollfuss találkozón képviseltek. Március 17-én a három vezető aláírta a római jegyzőkönyveket. A három dokumentum közül az első egy konzultációs egyezmény volt, amely kimondta, hogy a három állam a béke fenntartása és az európai gazdasági újjáépüléshez való hozzájárulás érdekében az Ausztriát, Magyarországot és Olaszországot egyaránt érdeklő politikai kérdéseket mindig megvitatja egymással, hogy az egyes tagok között fennálló, kétoldalú barátsági szerződéseket valódi együttműködéssé fejleszthessék. Mint fogalmaz a dokumentum, a szerződő felek meg voltak győződve arról, hogy *„a három kormánynak ily irányú együttműködése meg fogja teremthetni a tárgyi előfeltételeket más államokkal való tágabb körű együttműködéshez.”*¹⁰³³

A második jegyzőkönyv a *„Magyarország, Ausztria és Olaszország között a gazdasági viszonyok fejlesztése érdekében”* címet viselte.¹⁰³⁴ A benne foglaltak kimondták, hogy a jegyzőkönyv célja a dunai államok gazdaságának helyreállítása. Ennek érdekében a három állam között a kivitelnek adott kölcsönös könnyítéseket fokozzák, így nemzetgazdaságukat kölcsönösen kiegészítik. Külön megállapodásban rögzítették a búzaár eséséből származó, Magyarországot érintő nehézségek leküzdésének megoldását. Előmozdítják és megkönnyítik az Adrián átmenő forgalmat, és a gazdasági fejlődés menetének ellenőrzésére háromtagú bizottságot állítanak fel.¹⁰³⁵ Az egyezmény tartalmazott egy titkos jegyzőkönyvet is, melyben a felek arról állapodtak meg, hogy Magyarország a neki juttatott előnyök [a búzaár csökkenéséből származó nehézségek leküzdésének megoldása – H. P.] fejében fenntartja piacai egy részét Ausztria és Olaszország részére, valamint az osztrákok is előnyökben részesítik az Ausztriába irányuló olasz importot.¹⁰³⁶

A harmadik jegyzőkönyv tulajdonképpen ennek kiegészítése volt, és csak Ausztria és Olaszország között kötött. Ebben a két fél megállapodott abban, hogy kétoldalú

¹⁰³² Uo.

¹⁰³³ MNL OL. K 70. 334. csomó. Magyar–olasz 1934. 86. Római jegyzőkönyvek.

¹⁰³⁴ Uo.

¹⁰³⁵ Uo.

¹⁰³⁶ Uo.

gazdasági kapcsolataik részleteinek megvitatása érdekében 1934 áprilisában tárgyalni fognak egymással.¹⁰³⁷ Mivel Magyarország és Olaszország között már fennállt a kétoldalú gazdasági együttműködés, köztük nem volt szükség újabb egyezményre.

A dokumentum alapvetően kedvező fogadtatásra talált Európában, már csak azért is, mert a politikai világban nem tulajdonítottak komolyabb jelentőséget a jegyzőkönyveknek.¹⁰³⁸ Csak néhány olyan állam volt, amely ellene irányuló fenyegetésként értékelte azok aláírását. Németország úgy érezte, hogy ezzel Olaszország lépéselőnyre tett szert a Duna-medencében folytatott hatalmi harcban,¹⁰³⁹ és nyilvánvalóan az Anschlusst is veszélyeztetve látta az aláírtak által. A másik ellenző állam Jugoszlávia volt, amely – hozzá kell tenni, hogy német hatásra – úgy értékelte a jegyzőkönyveket, mint újabb olasz lépést a délszláv állam bekerítésére, amelyhez Magyarország mellett immár Ausztria is asszisztál.¹⁰⁴⁰

A római jegyzőkönyvek talán Törökországban találtak a leghevesebb ellenzésre, amely úgy ítélte meg, hogy a dokumentumnak köszönhetően Olaszország befolyása egész Közép-Európára kiterjedhet, amit török szempontból hátrányosnak tartott. Ráadásul Mussolini nem rejtette véka alá, hogy a továbbiakban Olaszország igyekezni fog megvetni a lábát Afrikában és Ázsiában is, amit a török politikai vezetők felháborodással fogadtak.¹⁰⁴¹

Összességében a római jegyzőkönyvek inkább formális együttműködést jelentettek egy olyan Európában, amely egyre inkább Németország irányítása alá került. Az aláírt dokumentumok kétségtelenül hozzájárultak ahhoz, hogy a német birodalom mind erőteljesebb lépéseket tegyen a hegemon törekvéseinek célba vitelére. Ennél fogva az 1934 utáni magyar–olasz viszony már csak a német törekvések tükrében vizsgálható, ami miatt a római jegyzőkönyvek aláírása – bár pillanatnyi sikerként könyvelhető el – egyúttal a Magyarország és Olaszország közötti kapcsolatok 20. századi virágkorának lezárulását is jelentette.

¹⁰³⁷ Uo.

¹⁰³⁸ ORMOS 1969. 291.

¹⁰³⁹ GULYÁS 2015. 81.

¹⁰⁴⁰ HORTHY-KORSZAK MAGYARORSZÁGA. 89. irat. Jevtić a londoni jugoszláv követnek, 1934. április 7.

¹⁰⁴¹ MNL OL. K 63. 289. csomó. 1934 – 32/1. tétel. 1046. pol. 1934. Jungerth-Arnóthy Kányának, 1934. április 5.

8. KITEKINTÉS

8.1. A magyar–olasz kapcsolatok és az azokat befolyásoló nemzetközi tényezők alakulása 1934 után

Az 1927 és 1934 között virágzó magyar–olasz kapcsolatok nem hidegültek el az Ausztriát is az együttműködésbe vonó római jegyzőkönyvek aláírását követően sem, a két állam viszonya egészen Mussolini 1943. július 25-én bekövetkezett bukásáig szoros maradt. Az 1930-as évek második felében azonban változást hozott a kapcsolatok minőségében az, hogy Németország egyre erőteljesebb befolyást gyakorolt Magyarországra és Olaszország politikai lépéseire. Ennél fogva az 1934 utáni magyar–olasz kapcsolatok – s különösen igaz ez 1935 után – csak a német külpolitikai lépések függvényében, mondhatnánk úgy is, hogy Németország árnyékában vizsgálhatóak.

Miután Hitler Németországának – a keleti területek gyarmatosítása mellett – Közép-Európa tekintetében is voltak hegemón törekvései, a német és az olasz érdekek alapvetően ütköztek egymással, amit kitűnően példáz az a bizalmatlanság, amellyel – mint láthattuk – Mussolini Gömbös 1933 júniusában zajló németországi látogatását fogadta. 1935-ben történt valami, ami németpolitikájának megváltoztatására készítette Mussolinit.

Az 1930-as évek közepétől az olasz miniszterelnök – ellentétben az 1920-as évekkel, amikor a közép-európai és a balkáni befolyás megalapozását célozta – egyre inkább afrikai gyarmatbirodalom kiépítésére, s ezzel együtt a Földközi-tenger feletti hegemonia megszerzésére helyezte a hangsúlyt, amiben vélhetően szerepe lehetett annak is, hogy a korábbi törekvései elé Németország térnyerése egyre áthághatatlanabb akadályokat gördített. Az afrikai hódítás jegyében Mussolini 1935. október 4-én lerohanta Etiópiát. Erre azt követően került sor, hogy január 5-én Mussolini és Franciaország miniszterelnöke, Pierre Laval benemavatkozási egyezményt írtak alá, továbbá megállapodtak bizonyos afrikai gyarmatok hovatartozásáról is. A Mussolini–Laval paktum értelmében Olaszország részvényhez jutott Etiópiában, továbbá megszerezte az egyetlen abesszin vasútvonalat, amely alkalmas volt arra, hogy az Etiópia elleni hadjáratához a felvonulást és az utánpótlást biztosíthassa. Ebből Mussolini arra következtetett, hogy Franciaország nem fog szót emelni az olasz akció ellen. Számításai nem váltak be, ugyanis Franciaország, Laval állítása szerint, csupán a gazdasági

érdekeiről mondott le,¹⁰⁴² így – Angliával együtt – agresszornak minősítette az olasz államot, és szankciókat szabott ki, amelyek főként gazdasági korlátokat jelentettek.¹⁰⁴³

Az olasz–etióp háború ily módon azt eredményezte, hogy Olaszország elveszítette a lehetőségét mind a Franciaországgal, mind a Nagy-Britanniával való kapcsolatok szorosabbra fűzésének, s Mussolini számára az egyetlen potenciális nagyhatalmi szövetséges Németország maradt. Mindazonáltal Abesszínia olasz elfoglalása sikerült,¹⁰⁴⁴ Gömbösnek pedig remek alkalmat jelentett a magyar–olasz barátság demonstrálására: „*Azért nem fogadtuk el az Olaszország ellen tervezett szankciókat, mert ezt így kívánja tőlünk az az etikai alap, amelyre a magyar külpolitika fel van építve. Amikor ugyanis két félről van szó, egy Afrikában élő állam lakosságáról és a mi olasz barátainkról, az csak természetes, hogy a magyar hűség jegyében – amely mindig vezérlő csillaga volt és lesz a magyar politikának – nem szavazhattunk a mi barátunk: Olaszország ellen.*”¹⁰⁴⁵ – fogalmazott a magyar miniszterelnök nagy üdvözléssel kísért beszédében.

Gömbös tudvalevőleg csak úgy tartotta a gyakorlatban is kivitelezhetőnek a magyar revíziós célok (részbeni) elérését, hogy a magyar–olasz együttműködésbe bevonják a németeket is, ezért miniszterelnöksége alatt időről időre felvetette ezt az eshetőséget Mussolininak. A német–olasz megállapodásra azonban csak Darányi Kálmán miniszterelnökségének idején, 1936. október 25-én került sor egy titkos egyezmény keretében, amely Berlin–Róma tengely néven vált ismertté. Noha az elnevezést általában Mussolininak szokás tulajdonítani, amiért az 1936. november 1-jén, Milánóban elmondott szenátusi beszédén ezekkel a szavakkal harangozta be a megállapodás tényét, valójában Gömbös – aki akkoriban a Fajvédő Párt vezetőjeként többnyire a *Magyarság* című revizionista napilap hasábjain tette közzé politikai nézeteit –, amint arról már szó esett, már 1927-ben Berlin–Róma tengelyről beszélt, a magyar revíziós sikerek kulcsaként megjelölve azt.¹⁰⁴⁶ Az 1936-os német–olasz megállapodással ez megvalósulni látszott.

¹⁰⁴² ORMOS 1969. 350.

¹⁰⁴³ Az etióp háború miatti szankciókról – elsősorban brit szempontból – lásd: RÉTI Balázs: *A brit haditengerészet és a mediterráneum a korabeli magyar források tükrében (1935–1939)*. Doktori disszertáció. Pécs, PTE BTK IDI 2003.

¹⁰⁴⁴ ORMOS 1969. 387–393.

¹⁰⁴⁵ Gömbös Gyula: Beszéd a NEP Nagytanácsának gyűlésén, 1935. október 11. In: Vonyó József (szerk.): Gömbös Gyula. Válogatott politikai beszédek és írások. Budapest, Osiris 2004. 689–690.

¹⁰⁴⁶ MAGYARSÁG, 1927. január 1. 3. „Politikusok nyilatkoznak az országgyűlés feladatairól és a külpolitika problémáiról.”

A milánói beszédben Mussolini – miután meggyőződése volt, hogy a magyar revíziós törekvéseket Hitler is támogatni fogja – állást foglalt Trianon felülvizsgálatának szükségessége mellett, kifejtve, hogy Olaszország mostantól gyakorlati lépésekkel is ki fogja nyilvánítani a magyarok iránt érzett baráti érzelmeit.¹⁰⁴⁷ Ezt a kijelentést a kisantant államok úgy értékelték, hogy Olaszország segítséget kíván nyújtani Magyarország felfegyverzéséhez, majd a kisantant elleni fegyveres támadáshoz.¹⁰⁴⁸ Ráadásul Alfred Rosenberg, a náci párt egyik fő ideológusa kijelentette, hogy Németország – amelynek Romániával nincs érdekütközése, Jugoszláviával pedig még baráti viszonyt is kész kialakítani – csak Csehszlovákia tekintetében, a Felvidék esetében hajlandó támogatni a magyar revíziós törekvéseket. November 24-én Horthy Miklós meglátogatta Mussolinit Rómában, azonban a német kijelentés miatt a két vezető megbeszélésén nem került szóba a revízió kérdése, csak a magyar–olasz viszony demonstrálására irányult a találkozó.¹⁰⁴⁹

Darányi miniszterelnöki kinevezésekor úgy tűnt, hogy az új kormányzat változást fog jelteni a magyar külpolitikában. Darányi alapkonceptiója ugyanis mérsékeltebb bel- és külpolitikára irányult, ellensúlyozandó a Gömbös kormányzásának végén előtérbe került, kizárólagos német orientációt. Az új miniszterelnök törekedett arra, hogy Magyarország ismét fokozottabban támaszkodjon Olaszországra, és nem zárkózott el a kisantant államokhoz való közeledéstől sem. Ennek eredményeképp a kisantant három tagja külön-külön felkereste Kánya Kálmánt, kijelentve, hogy megneemtámadási egyezmény aláírása fejében hajlandóak lennének elismerni Magyarország fegyverkezési egyenjogúságát.¹⁰⁵⁰ Csehszlovákia és Románia esetében Kánya visszautasította az ajánlatot, de – mivel a jugoszlávokkal időközben az olaszok is megegyezésre törekedtek – Jugoszláviának kifejezte tárgyalási készségét. Az olasz–jugoszláv egyezményt 1937. március 25-én aláírták, amit a kisantant másik két állama nyugtalansággal fogadott, mire a jugoszlávok inkább visszaléptek a magyarokkal való tárgyalástól.¹⁰⁵¹ Így a kisantanttal való megegyezés végül is meghiúsult.

Fordulat 1938-ban következett be, két okból is. Egyfelől a márciusban végbement Anschlussal Németország és Ausztria egyesült, így Németország mind Olaszországnak, mind Magyarországnak közvetlen szomszédja lett, ami tovább mélyítette a németektől való politikai függőséget, ugyanakkor Darányi még ebben az évben meghirdette az ország

¹⁰⁴⁷ DDI. Ottava serie, vol. 5. 342. irat. Colonna Cianónak, 1936. november 3.

¹⁰⁴⁸ Uo. 357. irat. De Facendis (prágai olasz követ) Cianónak, 1936. november 5.

¹⁰⁴⁹ RÉTI 1998. 95–96.

¹⁰⁵⁰ JUHÁSZ 166–167.

¹⁰⁵¹ Uo. 168–169.

felfegyverzésére egymillió pengőt szánó győri programot. Másfelől 1938 szeptemberében sor került a müncheni egyezmény aláírására, amelynek értelmében a többi nagyhatalom beleegyezett abba, hogy Németország annektálja Csehszlovákia németlakta régióját, a Szudéta-vidéket. Ezzel a csehszlovák állam bomlásnak indult, így sor kerülhetett a Felvidék és Kárpátalja iránt támasztott magyar igények megvitatására is. A közvetlen csehszlovák–magyar tárgyalások nem vezettek eredményre,¹⁰⁵² így döntőbíráskodásra került sor, amelynek során Galeazzo Ciano olasz, és Joachim von Ribbentrop német külügyminiszterek hozták meg a döntést, 1938. november 2-án.

A döntés értelmében Kassa, Munkács és Ungvár visszakerülhetett Magyarországra, ám Pozsony és Nyitra Szlovákiáé maradt. Olaszország szerepe – azon túl, hogy Ciano javasolta az előbbi három város Magyarországnak ítéletét – ebben főként az volt, hogy amikor a magyarok döntőbíráskodásért folyamodtak Németországhoz, akkor Ribbentrop – attól való félelmében, hogy Magyarország ki akarja terjeszteni a követeléseket Kárpátaljára és Romániára is – először ellenezte a döntőbíráskodást. A magyar kormány Olaszország közbenjárását kérte a németeknél, így Ciano ígéretet tett Ribbentropnak arra, hogy Kárpátaljára nem fog kiterjedni a bíraskodás. Ennek hatására Ribbentrop beleegyezett a döntőbíráskodásba, és megszületett a döntés, amely Dél-Szlovákia jelentős részét Magyarországnak ítélte.¹⁰⁵³

Magyarország azonban Kárpátaljára is igényt tartott, amit elviekben Olaszország támogatott is. Amikor azonban Villani Frigyes római magyar követ 1938. november 11-én előhozakodott Ciano-nak Kárpátalja visszacsatolásának tervével, az olasz külügyminiszter ellenezte az akciót, és azt tanácsolta Villaninak, hogy várjanak néhány hónapot ezzel, amíg Németország engedékenyebbnek mutatkozik a kérdést illetően. Ezt megelőzően ugyanis Mussolini és Ciano felelősséget vállaltak Hermann Göring és Ribbentrop előtt, hogy a magyarok Kárpátaljai (vagy korabeli elnevezéssel: Ruszinszkó) többi részét nem fogják követelni, ha megkapják a fentebb említett, fontos stratégiai pontokat jelentő városokat.¹⁰⁵⁴ Ciano megítélése helyesnek bizonyult, ugyanis Hitler 1939 márciusára tűzte ki Csehszlovákia teljes felosztásának időpontját, s engedélyt adott arra, hogy amikor a németek bevonulnak Szlovákiába, akkor a magyar csapatok visszafoglalhatják Kárpátalját. Erre 1939. március 15-én került sor. Az eseményről

¹⁰⁵² ÁDÁM 1968. 190–192.

¹⁰⁵³ DDI. Ottava serie, vol. 10. 343. irat (Ciano és Ribbentrop megbeszélése, 1938. október 28.) és 355. irat (Az I. bécsi döntés szövege, 1938. november 2.).

¹⁰⁵⁴ MNL OL. K 64. 83. csomó. 33/a tétel. 1938. 1403. res. pol. Villani (budapesti olasz követ) Apornak (a külügyminiszter állandó helyettese) és Kuhlnek (követségi tanácsos), 1938. november 18.

értésülve Villani így számolt be Csákynek: „*Kárpátalja megszállásának tartama alatt állandó kontaktusban voltam az olasz külügyminisztériummal, hol a minisztertől az utolsó hivataloszolgáig mindenki szívből örült sikerünknek és csapatainknak kiváló teljesítményét nem győzték eléggé dicsérni. Ciano gróf ma azt mondotta nekem, hogy a Duce a mi // gyarapodásunkkal nagyon meg van elégedve.*”¹⁰⁵⁵

A második világháború kirobbanását követően Teleki Pál miniszterelnök felvetette az olasz kormány előtt Erdély visszafoglalását is, azonban Mussolini türelemre intette magyar kollégáját annak ellenére is, hogy Teleki hathatós történeti, gazdasági és kulturális érveket sorakoztatott fel Erdély Magyarországához tartozása mellett. Mindenesetre a román–magyar tárgyalások megkezdődtek, és a helyzet hasonlóan alakult, mint 1938-ban: a felek nem jutottak konszenzusra, s ismét döntőbíróságért folyamodtak. Ciano és Ribbentrop 1940. augusztus 30-án hozott döntésének eredményeképp Észak-Erdély visszakerülhetett Magyarországhoz, a határvonal az olasz javaslat nyomán alakult.

Ennek fényében elmondható, hogy a magyar–olasz kapcsolatok egyik fő célja, a magyar revízió részben sikeresnek bizonyult, bár erős német befolyással sikerült csak elérni az eredményeket. Az apróbb gyakorlati részleteket azonban az olaszok tarthatták kézben. Már csak Délvidék esetében volt szükség revízióra, amire 1941. április 10-én került sor. A magyar részvételért cserébe Németország Magyarországnak ítélte a Délvidéket, s egyúttal megalakult a Független Horvát Állam (Nezavisna Država Hrvatska, NDH) is, ami Jugoszlávia átmeneti felbomlását eredményezte.

Jugoszlávia kezdetben olyan államnak tűnt, amely a tengelyhatalmakhoz fog csatlakozni. Az 1937-es jugoszláv–olasz barátsági szerződést követően 1940. december 12-én a magyar–jugoszláv örökbarátsági szerződés került aláírásra, s 1941 márciusában a Dragiša Cvetković-kormány csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez. Ennek hatására a németbarát politikát ellenző Dušan Šimović vezetésével puccsot hajtottak végre, így Hitler Jugoszlávia lerohanása mellett döntött.¹⁰⁵⁶ „*A jugoszláv államterület belpolitikai szétverése érdekében minden tekintetben elébe kell menni a horvát függetlenségi törekvéseknek, és a horvátokat mint a tengely barátait kell kezelnünk.*”¹⁰⁵⁷ – indokolta döntését a német kancellár.

¹⁰⁵⁵ MNL OL. K 63. 71. csomó. 7. tétel. 7/7. XXIV. 51 pol-1939. Villani Csákynek, 1939. március 20.

¹⁰⁵⁶ Részletesen lásd: SZAKÁLY Sándor: *A Délvidék visszafoglalása és a magyar katonai vezetés. Döntés a bevonulásról, 1941.* História, 2011/9–10. 18–22.

¹⁰⁵⁷ SOKCSEVITS 2011. 520.

Hitler felhatalmazására a Független Horvát Állam 1941. április 10-én megalakult, az usztasa Slavko Kvaternik kiáltotta ki azt. Az NDH valójában bábállam volt, amelynek területén német és olasz csapatok állomásoztak. A magyar kormány nem az Usztasával, hanem Vladimir Mačekkal vette fel újra a kapcsolatot, s őt tartotta az új állam legalkalmasabb vezetőjének Hitler és Mussolini is. Maček azonban inkább az angol orientációt részesítette előnyben, így nemet mondott. Ekkor esett a választás az 1927 és 1934 között hathatós magyar és olasz támogatást élvező Ante Pavelićre. Bár az NDH államformáját tekintve a monarchiák sorát gyarapította – uralkodója 1943-ig, az olasz fegyverletételig a Savoia-házból származó aostai herceg, Roberto (II. Tomislav), majd 1943–1945-ig fia, Amedeo D’Aosta (II. Zvonimir) volt –, az államot ténylegesen Pavelić, mint „Poglavnik” kormányozta, aki állam-és kormányfő, valamint külügyminiszter is volt egyidejűleg. A honvédelmi miniszteri posztot Slavo Kvaternik töltötte be. Az NDH náci mintát követett a belpolitikában, üldözésnek vetve alá az „idegeneket”, különösen a szerbeket és a zsidókat, valamint az úgynevezett „áruló horvátokat”. A leghírhedtebb koncentrációs tábort Jasenovacon működtették, terror alatt tartva az oda hurcolt lakosokat.¹⁰⁵⁸

Vélhetően a náci minta is hozzájárult ahhoz, hogy az usztasa bábállam inkább a németek sikerének volt tekinthető, noha a magyar–olasz kapcsolatokat illetően is „sikert” jelentett abból a szempontból, hogy létrehozásával megvalósult a két állam 1927-ben kötött barátságának másik legfontosabb célkitűzése, Jugoszlávia felbomlása.

Összefoglalva, az 1935–1943 közötti magyar–olasz kapcsolatokról elmondható, hogy azok vizsgálata során a korábbiaknál jobban figyelembe kell venni a német lépéseket. A revíziót, illetve Jugoszlávia felbomlasztását illető (rész)sikerek – amelyek a háborút követően megszűnnek – csak Németország beleegyezése, támogatása miatt valósulhattak meg. Ily módon az 1927-ben kezdődő együttműködés önmagában nem bizonyult elegendőnek a magyar–olasz kapcsolatok felvételekor megfogalmazott célok eléréséhez, azaz Bethlen és Gömbös álláspontja – miszerint a magyar revízió csak egy német–olasz–magyar blokk segítségével sikerre vihető – ezen a ponton helytállóan tekinthető. A két politikus tévedett azonban akkor, amikor a revíziós sikerről maradandó eredményként gondolkodott, miután mind a revíziós (rész)sikereknek, mind a Jugoszlávia felbomlását eredményező NDH-nak véget vetett a II. világháború kimenetele, vagyis a tengelyhatalmak veresége.

¹⁰⁵⁸ SOKCSEVITS 2011. 520–529.

9. ÖSSZEGZÉS

Dolgozatomban a magyar–olasz kapcsolatok hét esztendejét, az 1927 és 1934 közötti időszakot mutattam be. A kezdő dátumot a két állam barátsági szerződésének aláírása (1927. április 5.) adta, amelyet követően intenzív politikai együttműködés vette kezdetét Magyarország és Olaszország között, ezen felül sor került a napjainkban is szorosnak tekinthető kulturális kapcsolatok intézményes háttérének megteremtésére, kiépült a kétoldalú gazdasági kooperáció, valamint a katonai együttműködésre is történtek lépések.

Záró dátumként a kapcsolatrendszer Ausztriával kiegészítő római jegyzőkönyvek aláírását (1934. március 17.) jelöltem meg, mivel véleményem szerint ez a megállapodás tekinthető Olaszország utolsó – mondhatni, kétségbeesett – kísérletének arra, hogy megakadályozza a német térnyerést a közép-európai térségben. Az olasz–osztrák–magyar együttműködés dokumentálását megelőző, 1929 és 1933 között kisebb-nagyobb megszakításokkal folyó tárgyalásokról szóló források ugyanis egyértelműsítik, hogy – noha a felek igyekeztek hangsúlyozni, hogy az aláírtak nem tekinthetőek Németország elleni lépésként – Olaszország legfőbb célja a jegyzőkönyvekkel az Anschluss megakadályozása volt. Ennek a deklarált célnak köszönhető az is, hogy mind Anglia, mind pedig Franciaország – amelyek ugyancsak elejét kívánták venni a német terjeszkedésnek – hallgatólagosan beleegyezett az olasz–osztrák–magyar blokk létrehozásába. A római jegyzőkönyvek ugyanakkor előrevetítették azt, hogy a magyar–olasz viszony további alakulása nagyban fog függeni Németország politikai lépéseitől, így 1934-ben végeredményben lezárult az a korszak, amikor Magyarország legfontosabb politikai partnere Olaszország volt. Ezt követően Németország fokozatosan átvette ezt a szerepet, s ezzel párhuzamosan Olaszország külpolitikai érdeklődése a dunai-balkáni régiótól egyre inkább Afrika felé fordult.

Disszertációm elsősorban a diplomáciai kapcsolatokra koncentrált, a kulturális és gazdasági aspektusokat pedig annyiban érinti, amennyiben azok a politikai együttműködésre hatással voltak. Tekintve, hogy a katonai kapcsolatokról már készült doktori disszertáció,¹⁰⁵⁹ dolgozatomban csak röviden tér ki ezekre. Ezt a szelekciót – a diplomáciai viszony középpontba állítását – önmagában az is indokoltá teszi, hogy az olasz–magyar barátsági szerződés aláírása elsősorban politikai együttműködést célt.

¹⁰⁵⁹ JUHÁSZ 2014.

Emellett a vizsgált hét esztendőben Magyarország legfontosabb politikai partnerének Olaszország tekinthető.

A korszakban Magyarország elsődleges politikai céljának a trianoni békeszerződés revíziója tekinthető, amelynek kivitelezéséhez a kisantant államok szövetségi rendszerének gyengítésére, és nagyhatalmi támogatóra volt szüksége. Olaszország mindkét tekintetben megfelelő partnernek látszott, ugyanis Benito Mussolini távlati céljaihoz – politikai-gazdasági befolyás Közép-Európában és a Balkánon, valamint hegemonia a Földközi-tenger felett és a Mediterráneum térségében – az Adria beltengerré tétele, és ezzel együtt Jugoszlávia gyengítése, felbomlasztása elengedhetetlen lépésnek látszott. Ezen a ponton a magyar és az olasz érdekek találkoztak, miután Jugoszlávia, mint tagállam gyengülése egyúttal a kisantant szervezetének lazulását is jelentette. Ebből fakadóan az a feltételezésem, miszerint Magyarország főként a jugoszláv-ellenes törekvésekhez jelentett fontos partnert Olaszország számára, a vizsgált források tükrében is bizonyítást nyert, miután a két állam politikai együttműködése legmarkánsabban a Jugoszlávián belül szervezkedő szeptarista csoportok – VMRO, Usztasa – közös támogatásában, illetve a magyar revízióért folyó propaganda olasz segítségével érhető tetten.

Ami a magyar revíziós törekvések támogatását illeti, elmondható, hogy a propaganda szintjén Olaszország kiállt a trianoni békeszerződés felülvizsgálatának szükségessége mellett. Mussolini 1927 és 1928 tavaszán egyaránt eszmecserét folytatott a revízió lehetőségeiről az angol Lord Rothermere-rel, aki – magánemberként, s nem pedig a brit kormánykörök képviselőjeként – szintén élénken kampányolt a Trianonban aláírtak újratárgyalása érdekében, habár 1929-re az olasz kormány már nem érezte megfelelőnek Rothermere cikkeinek nyelvezetét. 1928. június 5-én Mussolini a szenátusi beszédében is megemlítette a magyar revízió szükséges voltát, és a levéltári források rávilágítanak az ehhez fűződő olasz érdekekre is.

A kutatás során igazolást nyert, hogy Magyarországnak és Olaszországnak nem csupán az Usztasa Mozgalommal, de a Horvát Parasztpárttal és – legalábbis a kezdeti időkben – a Belső Macedón Forradalmi Szervezettel (VMRO) is élénk kapcsolatai voltak, és két „főszereplőnk” többnyire egyeztetette a nevezett csoportokkal kapcsolatban követendő politikai irányvonalat. A VMRO-val való kapcsolatfelvétel azért rekedt meg már 1928-ban, mert sem a magyar, sem az olasz kormánynak nem állt érdekében a szervezet által kivitelezett terrorakciókban való kompromittálódás, ezért a VMRO esetében csak a sajtókampányt és az ehhez hasonló propaganda-akciókat támogatták. Más

volt a helyzet az Usztasánál, ahol – különösen a szeparatizmus erőteljesebb segítségével történő megállapodást hozó Gömbös–Mussolini találkozót (1932. november 10–11.) követően – több merénylet-kísérletnél is bebizonyosodott, hogy az elkövetők olasz fegyvereket, illetve magyar útlevelet birtokoltak. A legismertebb akció, amelynek előkészítése mögött a környező államok elsősorban Magyarországot és Olaszországot sejtették, az 1934. október 9-én bekövetkezett marseille-i merénylet volt, amellyel kapcsolatban az általam vizsgált olasz források megerősítik eddigi ismereteinket.

A szeparatistákkal való kapcsolatok fontos szerepe a magyar–olasz viszonyban kiválóan érzékelteti, hogy a két állam kapcsolatai nem vizsgálhatóak a nemzetközi kontextus figyelembe vétele nélkül. Ezt a következtetésemet megerősíti az is, hogy a két állam közösen kereste azokat a lehetséges partnereket, akiket együttműködésükbe bevonhatónak tartottak. Bethlen István – aki egész koncepciót épített fel Olaszországnak a magyar politikában játszott szerepéről¹⁰⁶⁰ – a magyar célok elérését hosszú távon csak Németország támogatásával, egy magyar–olasz–német szövetség kialakításával vélte megvalósíthatónak. Ennek gyakorlati megvalósítására Gömbös törekedett igazán, azonban az 1927 és 1934 közötti időszakban a német–olasz ellentétek még áthidalhatatlanoknak látszottak az Anschluss kérdése miatt,¹⁰⁶¹ így Németország bevonása az együttműködésbe nem valósult meg.

Ebből is látható, hogy Ausztria is fontos pontot jelentett az olasz külpolitikában, s ezáltal a magyar–olasz viszonyban is, úgy érve, hogy Magyarország és Olaszország közös lépéseket tett az Ausztriához történő közeledésre. Ennek első lépése a jobboldali Heimwehr támogatása volt, amellyel a két állam 1927 és 1929 között az osztrák szociáldemokrata kormányt kívánta gyengíteni annak érdekében, hogy a saját politikai irányultságuknak megfelelő erőket juttassák hatalomra Ausztriában. 1929-ben Schober kancellárságával ez a probléma mintegy magától megoldódott.

Ez évben robbant ki az a gazdasági világválság, amely életre hívta az ez irányú kooperáció szükségességének gondolatát az európai államok körében. Ennek gyakorlati megvalósítására különféle – francia, angol, csehszlovák, német és olasz – elgondolások születtek, melyeknek közös pontja volt az, hogy Magyarországot, Ausztriát és a kisantant államokat egyaránt be kívánták vonni az együttműködésbe. Dolgozatomban az olaszok elgondolásán, az Ausztria, Magyarország és Olaszország vámunióját célzó Brocchi-

¹⁰⁶⁰ Lásd: ORMOS 1971.

¹⁰⁶¹ Változás csak akkor következett be, amikor az etióp háború következményeképp a másik két európai nagyhatalom, Franciaország és Nagy-Britannia elfordult Olaszországtól.

terven (1929) túl az Anschluss előszobájaként értékelt német–osztrák vámuniós elképzeléssel foglalkoztam hosszabban, mivel ez a terv akadályozta leginkább a Brocchi-féle tervezet megvalósítását, amelyet a többi nagyhatalom sem ellenzett, miután ezzel megakadályozhatónak tartották az Anschlusst. Az olasz–osztrák–magyar együttműködés a római jegyzőkönyvek aláírásával jött létre, ám a gyakorlatban Brocchi elképzelése nem működött, mivel egyfelől a vámunió nem valósult meg, másfelől az 1930-as évek közepétől kezdve mindinkább erősödött az egyre erősödő német térnyerés Közép-Európa térségében.

A fenti államokon túl mind Magyarország, mind Olaszország közeledni igyekezett Törökországhoz, és történtek kísérletek a Szovjetunióval való kapcsolatfelvételre is. Ezen túl Olaszország számára fontos partnert jelentett a jugoszláv-ellenes törekvésekhez Románia, ami a szintén kevésbé vizsgált román–magyar optánsper idején vált kínossá, miután a magyarok és a románok egyaránt olasz támogatást vártak álláspontjuk érvényesítéséhez. Olaszország végül kompromisszumos megoldáshoz folyamodott a kérdésben. Kisebb, ám nem elhanyagolható epizódot jelentett a két állam viszonyában a lateráni egyezmény aláírása (1929. február 11.), amely Olaszország és a pápai állam kiegyezését eredményezte, és létrehozta Vatikán államot. Ezzel két olyan állam állapodott meg, amelyek mindegyike fontos szerepet töltött be Magyarország politikájában. Érdekes epizódot jelentett a Habsburg-kérdéshez való olasz viszonyulás is, amely a revízióhoz hasonlóan azt mutatja, hogy Olaszország az egyes politikai kérdésekben nem mindig követett következetes politikát, hanem amennyiben érdekei úgy kívánták, hajlandó volt gyökeresen megváltoztatni a nézőpontját.

A politikai kapcsolatok – noha a barátsági szerződés eredendően ezek megerősítésére irányult – korszakunkban nem hoztak igazi, gyakorlati eredményt, a részsikerek csupán később, Németország támogatásával valósultak meg az 1930-as évek végén–1940-es évek elején. Jóval maradandóbb eredményeket hozott a kulturális kapcsolatok megalapozása, tekintve, hogy a Római Magyar Akadémia és a Római Magyar Tanszék mindmáig működnek, és az Akadémia igyekszik a Klebelsberg Kuno kultuszminiszter által megfogalmazott célok szellemében tevékenykedni.

MELLÉKLETEK

A. A disszertációban előforduló fontosabb események kronológiája

1920

- Március 1. – Horthy Miklóst Magyarország kormányzójává választják.
- Június 4. – A trianoni békeszerződés aláírása.

1921

- Április 14. – A Horthy-korszak legjelentősebb miniszterelnöke, Bethlen István elfoglalja hivatalát.
- November 6. – IV. Károly király és a Habsburg-ház trónfosztása (57. törvénycikk).

1922

- Október 31. – III. Viktor Emánuel, Olaszország királya miniszterelnökké nevezi ki Benito Mussolinit.

1923

- December 18. – A magyar–török barátsági szerződés aláírása.

1924

- Január 27. – Olaszország és Jugoszlávia aláírja a Fiume Olaszországhoz tartozását elismerő, és az esetleges Habsburg-restauráció megakadályozásában való együttműködést kimondó római egyezményt.

1925

- Október 16. – Belgium, Franciaország, Nagy-Britannia, Németország és Olaszország aláírják a Németország nyugati határait garantáló locarnói szerződést.

1926

- Március 11. – Bethlen István magyar miniszterelnök és Dino Grandi olasz külügyi államtitkár találkozója.
- Augusztus 29. – Horthy Miklós kormányzó mohácsi beszéde a mohácsi csata 400. évfordulója alkalmából.
- Szeptember 16. – Az olasz–román barátsági és együttműködési szerződés aláírása.
- Október 20. – Hory András belgrádi magyar követ memoranduma Alessandro Bodrero részére a tervezett jugoszláv–magyar megegyezésről.
- November 27. – I. tiranai paktum Olaszország és Albánia között.

1927

- Március – Klebelsberg Kuno magyar és Pietro Fedele olasz kultuszminiszterek megállapodnak a római Collegium Hungaricum (ma Római Magyar Akadémia) alapításáról.
- Március 16. – Klebelsberg Kuno kultuszminiszter „*La cooperazione intellettuale tra l'Italia e l'Ungheria*” [Kulturális együttműködés Olaszország és Magyarország között] című díszdoktor avató előadása a Római Egyetemen.
- Április 5. – Benito Mussolini olasz és Bethlen István magyar miniszterelnökök aláírják az olasz–magyar barátsági, békéltető eljárási és döntőbíróági szerződést.
- Júnus 21. – Lord Harold Sidney Harmsworth Rothermere brit sajtómágnás „*Hungary's Place in the Sun*” [Magyarország helye a nap alatt] című cikkének megjelenése a Daily Mailben.
- Július 15. – Szociáldemokrata tüntetés Bécsben, amelynek leverésében a rendőrség együttműködik a Heimwehrrel.
- Július 25. – „Magyar–olasz egyezmény a fiumei kikötőn áthaladó magyar kereskedelem fejlesztésének ügyében”.
- Augusztus – A Belső Macedón Forradalmi Szervezet (VMRO) képviselőjével Naum Tomalewski felveszi a kapcsolatot Hory András római magyar követtel és Renato Piacentini szófiai olasz követtel. Ezzel a VMRO hivatalosan is érintkezésbe lép Magyarországgal és Olaszországgal.

- Szeptember 6. – A Népszövetség Tanácsa napirendre tűzi az optánkérdést. Vittorio Scialoja, Olaszország állandó népszövetségi képviselője először szólal fel Magyarország érdekében.

1928

- Január 1. – A szentgotthárdi fegyverbotrány. Magyarországnak szánt olasz fegyverszállítmány lebukása.
- Március 4. – Debreceni beszédében Bethlen István magyar miniszterelnök nyílt revíziós politikát hirdet.
- Március 8. – Lord Harold Sidney Harmsworth Rothermere brit sajtómágnás interjúja Benito Mussolini olasz miniszterelnökkel a trianoni békeszerződés revíziójának szükségességéről a Daily Mailben.
- Március 30. – Az olasz–török barátsági szerződés aláírása.
- Április 2–6. – Bethlen István – „Békessy báró” – magyar, és Benito Mussolini olasz miniszterelnökök titkos találkozója Milánóban.
- Június 5. – Benito Mussolini olasz miniszterelnök szenátusi beszéde, amelyben felszólal a versailles-i békerendszer revíziójának szükségessége mellett.
- Június 11. – „Egyezmény Magyarország és Olaszország között a fume olasz birtoklása végett felmerülő anyagi kérdések ügyében”.
- Június 20. – A szerb radikális párthoz tartozó Puniša Račić Horvát Parasztpártot (Hrvatska Seljačka Stranka) vezető Stjepan Radićot.
- Július 4. – Hory András római magyar követ, Nickl Alfréd követségi tanácsos és Benito Mussolini olasz miniszterelnök aláírják a magyar–olasz kereskedelmi és hajózási szerződést, amelyhez a felek állategészségügyi egyezményt is csatolnak.
- Július 8. – A VMRO föderalista szárnyát vezető Aleksandar Protogerov meggyilkolása a VMRO centralista szárnyát vezető Ivan Mihailov „megrendelésére”.
- Augusztus 14. – Tefik Rüstü bej török külügyminiszter budapesti látogatása.
- Október 7. – Heimwehr-nap. Dr. Richard Steilde, a szervezet vezetőjének első kísérlete az osztrák szociáldemokratákkal történő leszámolásra.
- Október – A magyar–török megneemtámadási szerződés megkötése.
- November – Balla Ignác író és műfordító vezetésével Milánóban megalakul az *Amici dell'Ungheria* nevű, revízió-párti egyesület.

1929

- Január – Tárgyalások San Remóban a román–magyar optánsper rendezése érdekében.
- Január 6. – I. Sándor királyi diktatúrát vezet be a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban. (Az állam neve ezt követően, októberben lesz hivatalosan is Jugoszlávia.)
- Január 27. – Lejár az 1924-ben kötött római egyezmény, amelyet Olaszország és Jugoszlávia nem hosszabbítanak meg.
- Február 11. – Benito Mussolini olasz miniszterelnök és Pietro Gasparri bíboros államtitkár aláírják a lateráni szerződéseket.
- Április 20. – Ante Pavelić és Gustav Perčec usztasa vezetők megegyeznek Ivan Mihailov macedón vezetővel abban, hogy az Usztasa és a VMRO a jövőben együttműködik a népek függetlenségének kivívása érdekében.
- Augusztus 6. – A hágai jóvátételi konferencia kezdete, amely az optánsok kártérítésének kérdését is tárgyalja.
- Szeptember 10. – Iginio Brocchi olasz gazdasági szakember olasz–osztrák–magyar gazdasági együttműködést célzó tervének megjelenése.
- Szeptember 29. – Heimwehr-nap. Dr. Richard Steilde, a szervezet vezetőjének második kísérlete az osztrák szociáldemokratákkal történő leszámolásra.
- Október 24. – „Fekete csütörtök”. A gazdasági világválság hivatalos kezdőpontja.

1930

- Február – Az olasz–osztrák barátsági szerződés aláírása.
- Április 28. – Párizsi megállapodások. A Népszövetség Tanácsa az ún. Agráralap létrehozásáról dönt, amely megoldja az optánskérdést.

1931

- Január 26. – A magyar–osztrák barátsági szerződés aláírása.
- Március 20. – Johannes Schober osztrák kancellár bejelenti, hogy Németország és Ausztria kormányai tárgyalást folytatnak a két állam vámuniójáról.
- Július 21. – Semmeringi megállapodások. Az 1928-as magyar–olasz kereskedelmi és hajózási szerződés meghosszabbítása a Brocchi-terv szellemében.

- Augusztus 24. – Bethlen István lemond a miniszterelnökségről. Utódja Károlyi Gyula lesz.
- November – Eduard Beneš csehszlovák külügyminiszter ismerteti az Ausztria, Csehszlovákia és Magyarország gazdasági együttműködését célzó tervezetét.

1932

- Február 23. – Magyarország és Olaszország aláírja az előző évi semmeringi megállapodásokat.
- Március 5. – André Tardieu francia miniszterelnök terve a közép-európai államok – Ausztria, Magyarország és a kisantant államok – gazdasági együttműködéséről.
- Október 1. – Gömbös Gyula Magyarország miniszterelnöke lesz.
- November 10–11. – Gömbös Gyula magyar és Benito Mussolini olasz miniszterelnökök találkozója Rómában.

1933

- Január 8. – Az Arbeiter Zeitung című osztrák szociáldemokrata napilap közli, hogy Hirtenbergnél újabb, Magyarországnak szánt olasz fegyverszállítmány bukott le.
- Január 30. – Adolf Hitlert Németország kancellárjává nevezik ki.
- Március 18. – Benito Mussolini olasz miniszterelnök ismerteti a négyhatalmi paktum-tervet.
- Június 1. – Ante Pavelić 17 pontban megfogalmazza a Horvát Usztasa Mozgalom Alapelveit (Načela Hrvatskog Ustaškog Pokreta).
- Június 7. – Franciaország, Nagy-Britannia, Németország és Olaszország aláírja a (módosított) négyhatalmi paktumot.
- Június 17. – Gömbös Gyula magyar miniszterelnök németországi látogatása. Gömbös és Hitler találkozója Berlinben.
- Július 8. – A Keleti Paktum aláírása a Szovjetunió és a versailles-i békerendszer fenntartásában érdekelt államok között. A paktumot mindhárom kisantant-állam aláírja.
- November – Jelka Pogorelec „*Tajne emigrantskih zločinaca*” [Az emigráns gonosztevők titkai] című „vallomásának” megjelenése, amely leleplezi a jankapusztai usztasa tábort is.

1934

- Február 6. – A magyar–szovjet diplomáciai kapcsolatfelvételt tanúsító jegyzőkönyv aláírása.
- Február 9. – Görögország, Jugoszlávia, Románia és Törökország Athénban aláírják a Balkán-Paktumot.
- Március 14. – Rómában kezdetét veszi Benito Mussolini olasz és Gömbös Gyula magyar miniszterelnökök, valamint Engelbert Dollfuss osztrák kancellár találkozója.
- Március 17. – Benito Mussolini olasz és Gömbös Gyula magyar miniszterelnökök, valamint Engelbert Dollfuss osztrák kancellár aláírják a három állam gazdasági és politikai együttműködését kimondó római jegyzőkönyveket.
- Május – Kimon Georgiev tábornok katonai puccsal átveszi a hatalmat Bulgáriában, és a bolgár állam tekintélyét akadályozó tényezők között elrendeli a VMRO feloszlását.
- Október 9. – Az Usztasa Mozgalom egy csoportja – kiegészülve az egykori VMRO néhány tagjával – sikeres merényletet követ el I. Sándor jugoszláv király ellen Marseille-ben. A dulakodásban a francia rendőrök megsebesítik Louis Barthou francia külügyminisztert, aki elvérzik.

B. A római magyar, és a budapesti olasz követség dolgozói 1927 és 1934 között

A római magyar követség dolgozói

Követek

Hory András (1927–1933)

Villani Frigyes (1934–1941)

Tanácsosok

Hendry István (1923–1928)

Wodianer Andor (1928–1932)

Első titkárok

Vörnle János (1926–1928)

Schindler Szilárd (1926–1928)

Rosty-Forgách Ferenc (1928–1932)

Lukács-Királdy György (1932–1935)

Titkárok

Semsey András (1926–1928)

Óvári Papp Gábor (1928–1932)

Szentmiklós András (1933–1936)

Katonai attasék

Schindler Szilárd alezredes (1928–1932)

Szabó László (1932–1939)

Sajtóattasé

Huszka István (1929–1939)

Beosztott

Teleki Gyula (1931–1932)

Traub István (1933)

Bethlen Gábor (1934 – 1938)

Pracher Félix (1934–1935)

A budapesti olasz követség dolgozói

Követek

Ercole Durini di Monza (1924–1929)

Mario Arlotta (1930–1932)

Ascanio Colonna (1932–1936)

Első titkárok

Antonio Allievi (1926 – 1931)

Alberto Bellardi Ricci (1931–1932)

Corrado Baldoni (1933–1934)

Titkárok

Giovanni De Astis (1926–1930)

Mario Conti (1930–1931)

Agostino Guerrini Maraldi (1931–1933)

Federico Pescatori (1931–1935)

Francesco Lo Faro (1933–1936)

Katonai attasék

Giovanni Battista Oxilia alezredes (1927–1933)

Enrico Mattioli alezredes (1933–1938)

Kereskedelemügyi beosztott

Carlo Di Nola (1927-től, Bécsben székel)

Tolmács

Oscarre Di Franco (1928-tól, alkalmanként)

HAMERLI PETRA

**I RAPPORTI ITALO–UNGHERESI NEL CONTESTO
REGIONALE
(1927–1934)**

Relatori:

Dr. habil. Hornyák Árpád PhD, docente universitario

Dott. Alessandro Vagnini PhD, docente universitario

Università di Pécs, Facoltà di Lettere

Dottorato di ricerca in „Ungheria e l’Europa nei secoli 18–20.”

Università degli Studi di Roma „La Sapienza” Facoltà di Scienze Politiche

Dottorato di ricerca in „Storia dell’Europa”

INDICE

1. INTRODUZIONE.....	271.
1.1. Fonti e letteratura.....	276.
2. IL TRATTATO DI AMICIZIA ITALO-UNGHERESE.....	283.
2.1. La politica estera dell'Italia e dell'Ungheria nel primo dopoguerra: il ruolo ungherese nel progetto antijugoslavo di Badoglio.....	283.
2.2. Il trattato di amicizia italo-ungherese.....	288.
3. L'AMICIZIA ITALO-UNGHERESE SOTTO IL GOVERNO BETHLEN.....	293.
3.1. Revisione e armamento.....	293.
3.2. L'appoggio ai separatisti croati e macedoni organizzatosi nella Jugoslavia.....	297.
3.3. I rapporti economici. Il progetto Brocchi.....	308.
3.4. In ricerca di alleati nuovi. Austria, Romania, Turchia.....	311.
4. RAPPORTI ITALO-UNGHERESI DALLA FORMAZIONE DEL GOVERNO DI GÖMBÖS ALLA FIRMA DEI PROTOCOLLI ROMANI.....	316.
4.1. Nuovi passi per la revisione. Lo scandalo di Hirtenberg e il Patto a Quattro.....	316.
4.2. I protocolli romani.....	318.
5. FONTI E LETTERATURA.....	321.

1. INTRODUZIONE

La mia tesi di dottorato esamina i rapporti italo–ungheresi tra il 1927 e il 1934 in un contesto regionale, analizzando le dinamiche e le conseguenze della collaborazione fra i due Stati nell'Europa centrale e nei Balcani. La scelta dell'argomento della ricerca nasce da una motivazione squisitamente personale, ovvero dal desiderio di analizzare le radici di quella spontanea simpatia che molti italiani provano verso l'Ungheria, la sua gente, e la sua cultura. Come è noto, l'Italia e l'Ungheria intrecciarono ottime relazioni durante il Rinascimento, quando i rapporti dinastici, con il matrimonio del re Mattia Corvino con la principessa italiana Beatrice, resero possibile una cooperazione soprattutto in campo intellettuale e culturale. Un altro momento significativo di affratellamento giunse durante la primavera dei popoli del 1848, quando gli italiani e gli ungheresi combatterono fianco e fianco contro il dominio degli Asburgo. La simpatia tra i due popoli non sorge tuttavia solo da questi fattori legati al passato remoto ma anche e soprattutto dall'amicizia italo–ungherese sviluppatasi negli anni del primo dopoguerra, quando i due Stati avviarono un'intensa collaborazione sia in campo politico che in quello economico e militare.

Durante la grande guerra del 1914–18 i due stati combatterono su fronti opposti: l'Ungheria faceva parte della duplice Monarchia austro–ungarica e partecipò al conflitto al fianco degli Imperi Centrali, mentre l'Italia entrò in battaglia nel 1915 a fianco dell'Intesa. Con la dissoluzione della Monarchia austro-ungarica, tuttavia, l'assetto geopolitico dell'Europa centrale fu rivoluzionato dall'avvento degli „Stati successori” della duplice monarchia. I rapidi cambiamenti in atto in una regione cruciale per gli interessi italiani favorirono sin dall'autunno 1918 un riavvicinamento fra l'Italia e l'Ungheria, accomunate nel convulso dopoguerra da interessi e aspirazioni politiche. Da allora e fino alla caduta di Benito Mussolini, capo del regime fascista dal 1922 al 25 luglio 1943, i rapporti italo–ungheresi esercitarono una certa influenza sulle vicende politiche europee. L'elaborazione delle fonti primarie consultate mi ha permesso di suddividere i rapporti italo-ungheresi durante il ventennio fascista in quattro fasi.

La *prima fase* abbraccia il periodo compreso fra gli ultimi mesi del 1918, segnati dall'armistizio che pose fine alla guerra sul fronte italiano, e l'aprile 1927, quando i due governi firmarono il trattato di amicizia che avrebbe avviato un'intensa stagione politica e diplomatica. Con l'entrata in vigore dell'armistizio di Padova del 3 novembre 1918 iniziò un avvicinamento che avrebbe condotto nei primi anni Venti al rafforzamento dei

rapporti bilaterali¹⁰⁶². In questi nove anni non venne stabilita ancora una collaborazione concreta, perchè entrambi i governi oscillavano tra l'idea di un'alleanza italo-ungherese e una cooperazione con gli Stati vicini, soprattutto con il Regno dei Serbi, Croati e Sloveni¹⁰⁶³, membro della Piccola Intesa che era stata formata formatosi nel 1920–1921 sotto gli auspici della Francia con l'obiettivo di difendere l'assetto territoriale post-bellico, combattere il revisionismo ungherese e ostacolare la restaurazione asburgica.

La politica dei due Stati verso la Jugoslavia rimase ambivalente in tutto il periodo interbellico. Lo scopo finale di Mussolini era l'egemonia nei Balcani, nell'Europa centrale e nel Mediterraneo, del quale il capo del fascismo intendeva fare un „mare nostrum”. Per ottenere tale obiettivo, l'Italia doveva avere non soltanto rafforzare la sua presenza coloniale in Africa, ma anche aumentare la propria influenza strategica nell'area adriatica. A causa della sua posizione geografica, la Jugoslavia rappresentava l'ostacolo principale a questo disegno. Il primo passo verso la realizzazione delle aspirazioni italiane fu proprio l'indebolimento del regno balcanico¹⁰⁶⁴. In questa strategia si inserì l'Ungheria, che aveva perso due terzi del suo territorio storico in virtù del trattato di pace del Trianon (4 giugno 1920), e che perseguiva pur senza dichiararlo apertamente una politica tesa alla revisione dei trattati. I piani ungheresi erano ostacolati soprattutto dalla Piccola Intesa, che l'Ungheria voleva indebolire con l'avvicinamento tattico alla Jugoslavia, per allontanarla dalla Piccola Intesa, o con la collaborazione con l'Italia, in funzione dell'indebolimento degli Stati successori¹⁰⁶⁵. Così gli interessi diplomatici dell'Italia e dell'Ungheria s'incontravano e, con la firma del trattato di amicizia il 5 aprile 1927, ebbe inizio una cooperazione multilaterale.

La firma del trattato segnala pure l'inizio della *seconda fase* dei rapporti italo-ungheresi del primo dopoguerra, che si protrasse fino alla firma dei protocolli romani, 17 marzo 1934. Questo periodo può essere considerato l'apice della collaborazione bilaterale

¹⁰⁶² Di questo avvicinamento ho scritto la mia tesi di laurea che è stata pubblicata come parte di un volume: *Magyar-olasz kapcsolatok a padovai fegyverszünetről a Tanácsköztársaság végéig*. [Rapporti italo-ungheresi dall'armistizio di Padova alla fine della Repubblica Ungherese dei Consigli.] In: Zachar Péter Krisztián (szerk.): *Diplomácia, emancipáció és egyházpolitika*. Modern Minerva Könyvek 7. Budapest, Heraldika 2014. 154–214.

¹⁰⁶³ Il Regno dei Serbi, Croati e Sloveni rimaneva il nome ufficiale dello Stato jugoslavo fino al 1929, però sia i fonti coetanei che la letteratura specifica usa la termine „Jugoslavia” parlando di avvenimenti prima del 1929, pure. Seguendo le tendenze, ulteriormente anche io uso il nome „Jugoslavia”.

¹⁰⁶⁴ Sulle aspirazioni italiane nel periodo interbellico vedi: Massimo BUCARELLI, Giorgio CANDELORO, Giampiero CAROCCI, Renzo DE FELICE, Francesco GUIDA, Mária ORMOS, Pietro PASTORELLI, Alessandro VAGNINI.

¹⁰⁶⁵ Sulla diplomazia ungherese del periodo vedi: Magda ÁDÁM, István DIÓSZEGI, Árpád HORNYÁK, Gyula JUHÁSZ, Mária ORMOS, Pál PRITZ, György RÁNKI, Ignác ROMSICS, Vuk VINAVER, Miklós ZEIDLER.

in campo non solo politico, ma anche economico e culturale. Per questo motivo su questo periodo centrale ho deciso di incentrare la mia tesi di dottorato.

Sebbene lo scopo principale del trattato di amicizia fosse di rafforzare la cooperazione diplomatica, quest'aspetto poteva portare successi parziali soltanto con l'appoggio della Germania alle aspirazioni italiane e ungheresi. Neppure il terreno economico si prestava a facili successi, in quanto l'Italia non aveva la forza di opporre una seria concorrenza alla Germania che, soprattutto dopo la presa del potere di Hitler, acquisì un'egemonia totale nei rapporti economici con l'Ungheria e l'intero bacino danubiano. In campo culturale, al contrario, l'Italia si rivelò un partner politico imbattibile e nel periodo esaminato i due Stati stabilirono elementi di cooperazione culturale tuttora attivi, come per esempio l'Accademia di Ungheria in Roma.

Tra il 1927 e il 1934 i rapporti politici furono così stretti che la mia tesi – sebbene tracci un quadro panoramico di tutti tutti gli aspetti menzionati – analizza soprattutto la collaborazione diplomatica tra l'Italia e l'Ungheria. Come vedremo, l'Ungheria aspettava dall'Italia un pieno appoggio alle sue aspirazioni revisionistiche. Questa, in cambio, richiedeva al partner ungherese un sostegno alla realizzazione del progetto di Badoglio, cioè l'indebolimento progressivo della Jugoslavia. In merito al problema degli assetti territoriali e dei piani ungheresi di revisione del sistema di Versailles, Mussolini aiutava la propaganda ungherese, sebbene fino all'autunno del 1934 non fosse al corrente dell'esatto contenuto delle rivendicazioni di Budapest. Tuttavia, il comune interesse per l'indebolimento della Jugoslavia spinse i due paesi a collaborare strettamente nell'appoggio ai separatisti croati e macedoni il cui obiettivo finale era la creazione di stati nazionali indipendenti in seguito all'auspicata disintegrazione del regno jugoslavo.

Anche dall'importanza della collaborazione nella questione jugoslava si evince che i rapporti italo–ungheresi non possono essere esaminati solamente in chiave bilaterale, ma si bisogna esplorarne la dimensione regionale. Questo fatto viene certificato anche dalla questione austriaca. L'Austria, grazie alla sua posizione geografica, rappresentava una chiave di volta per ottenere maggiore influenza politica ed economica nel bacino danubiano. Dopo che la Grande Depressione del 1929 ebbe raggiunto l'Europa Centrale, diversi progetti per una cooperazione economica regionale vennero concepiti da economisti ed diplomatici di diversi paesi. Nel 1931 emerse un progetto di unione doganale austro–tedesca, che si poneva in aperta competizione al precedente progetto Brochi di cooperazione economica italo–ungaro–austriaca elaborato nel 1929. La

sovrapposizione di tali piani economici rifletteva bene la rivalità tra l'Italia e la Germania per l'egemonia nel bacino danubiano, che perdurò fino all'Anschluss, nel marzo 1938.

Per capire bene la politica estera ungherese si deve parlare anche della Piccola Intesa, esaminando come i suoi membri, la Cecoslovacchia, la Jugoslavia e la Romania valutassero negli anni Venti e Trenta la collaborazione italo–magiara. La Piccola Intesa, soprattutto dalla seconda metà degli anni Venti, era considerata un alleato della Francia, l'altra rivale dell'Italia nell'Europa Centrale. L'Ungheria e l'Italia continuarono a cercare nuovi partner politici, tra cui la Turchia e l'Unione Sovietica, anche dopo la firma del trattato di amicizia del 1927. Non si può tralasciare poi l'annosa querelle romeno-ungherese in merito alle riparazioni da assegnare ai cosiddetti „optanti” ungheresi, ovvero ex cittadini dell'impero austro-ungarico nelle zone cedute alla Romania i quali si erano visti privati dei propri possedimenti situati in Transilvania. La questione rappresentava un problema delicato per i rapporti con l'Italia, in quanto sia l'Ungheria che la Romania sollecitavano l'appoggio di Roma per risolvere un problema trasformatosi dopo il 1927 in una contesa giuridica internazionale, mentre il Governo italiano auspicava una soluzione di compromesso che non scontentasse nessuno degli interessati. Occorre infine tener conto del punto di vista della Santa Sede sulle iniziative dei governi italiano e ungherese. Nella mia tesi analizzo in dettaglio queste tappe fino alla firma dei protocolli di Roma del 1934, che stabilirono una cooperazione trilaterale tra l'Austria, l'Italia e l'Ungheria e segnarono l'inizio di una nuova fase nel rapporto Roma-Budapest.

La *terza fase* dei rapporti italo-ungheresi nel periodo interbellico durò fino al 1938. In questi quattro anni la cooperazione italo–magiara fu completata con l'Austria, che, grazie alla sua posizione geografica, significava soprattutto per l'Italia una chiave per ottenere l'influenza politica ed economica nell'Europa Centrale. Il periodo viene caratterizzato da una rivalità tra l'Italia e tra la Germania che, soprattutto dopo l'ascesa al potere di Adolf Hitler, si palesò come la potenza determinante della regione. Il governo ungherese, che dagli anni Venti pensava che la revisione dei confini di Versailles potesse essere realizzata con il sostegno comune dell'Italia e della Germania, accolse la notizia del patto con grande soddisfazione.¹⁰⁶⁶

L'asse non significava tuttavia un'alleanza di due Stati equivalenti, ma rappresentava un passo verso l'egemonia tedesca nell'Europa Centrale, con l'emarginazione dell'Italia, impegnata nelle avventure coloniali e nella guerra civile

¹⁰⁶⁶ Sull'opinione di István Bethlen del ruolo dell'Italia nella politica ungherese, e sulla possibilità di un'alleanza triplice tra l'Ungheria, l'Italia e la Germania vedi il saggio di Mária Ormos (ORMOS 1971).

spagnola, dalla regione centro-est europea. L'Anschluss nel marzo 1938 avrebbe significato anche la fine dei protocolli di Roma, in quanto la Germania si trasformò in stato confinante sia con l'Ungheria che con l'Italia.

Con questo evento cominciò la *quarta fase* dei rapporti italo–ungheresi interbellici, in cui la revisione territorial fu parzialmente realizzata con gli arbitrati di Vienna con la partecipazione dei ministri degli esteri Galeazzo Ciano e Joachim von Ribbentrop. L'Italia ebbe una parte determinante in entrambi gli arbitrati, tra i quali il primo (2 novembre 1938) restituiva all'Ungheria una porzione del *Felvidék* (ovvero la parte nord dell'Ungheria storica), mentre il secondo (30 agosto 1940) restituiva all'Ungheria la metà settentrionale della Transilvania. Anche la Rutenia ritornava all'Ungheria il 15 marzo 1939. L'ombra della Germania nazionalsocialista si stagliava tuttavia su una serie di successi diplomatici inconcepibili senza il sostegno di Berlino.

Nel frattempo, l'Italia fascista si sforzava di allargare la sua sfera influenza nei Balcani. Accanto all'Etiopia, di cui re Vittorio Emanuele III era divenuto imperatore, nel 1939 l'Italia annetté l'Albania. Allo scoppio della seconda guerra mondiale, l'Italia e l'Ungheria convennero su una posizione di neutralità da mantenere fino a che ciò fosse stato possibile. Già nell'estate 1940, tuttavia, Mussolini decise di partecipare allo smembramento della Francia e nell'autunno di quell'anno avviò la campagna di Grecia, con risultati peraltro catastrofici, mentre l'Ungheria ruppe la neutralità nell'aprile 1941 con la partecipazione all'invasione e spartizione territoriale della Jugoslavia. La breve offensiva dell'aprile 1941 consentì a Budapest di anettere la Vojvodina, e a Roma di entrare in possesso di una parte della Slovenia, del Montenegro, oltre che di svolgere un ruolo attivo nella creazione dello Stato Indipendente della Croazia, retto dal capo degli ustascia filo-nazisti Ante Pavelić.

L'entrata in guerra a fianco della Germania di Hitler ebbe conseguenze gravi per entrambi i paesi e contribuì in modo decisivo alla caduta dei regimi di Mussolini e Horthy nelle ultime fasi del conflitto.

Tra queste quattro fasi, tutte piene di tappe importanti delle relazioni italo–ungheresi, ho deciso di analizzare in dettagli la seconda, cioè il momento di massima fioritura dell'amicizia italo–magiara tra il 1927 e il 1934, dalla firma del trattato di amicizia alla firma dei protocolli di Roma. Sebbene lo scopo principale del trattato di amicizia fosse di rafforzare la cooperazione diplomatica, questo campo – come abbiamo visto nei precedenti – poteva portare successi parziali soltanto con l'appoggio della Germania alle aspirazioni italiane e ungheresi. Neppure il campo economico poteva

determinante, in quanto all'Italia di Mussolini mancava un potenziale industriale che le permettesse di concorrere con la Germania. In campo culturale, l'amicizia italo-ungherese era più fruttuosa: nel periodo esaminato i due Stati stabiliva elementi della cooperazione culturale che vivono anche nei nostri giorni, come, per esempio, l'Accademia di Ungheria di Roma.

*

Una tesi di dottorato non può essere preparata senza dell'aiuto dei professori e ricercatori ottimi e disponibili. Prima di tutto vorrei ringraziare il loro lavoro ai miei relatori; ad Árpád Hornyák il suo aiuto nei primi anni del dottorato, e ad Alessandro Vagnini la sua continua disponibilità. Vorrei ringraziare il sostenimento alla mia „relatrice di onore”, Mária Ormos che mi ha dato la sua fiducia e mi rincoraggiava per il continuo del lavoro anche nei tempi più difficili. La lettura grammaticale la ringrazio a Stefano Bottoni che mi dava tanti suggerimenti valorosi per migliorare la mia tesi.

La mia ricerca si richiedeva soggiorni lunghi a Roma, che mi rendeva possibile l'offerta di partecipare nel dottorato con la cotutela, che ringrazio ad Antonello Folco Biagini e Ferenc Fischer. Ho ricevuto più borse di studio – Klebelsberg Kuno, Campus Hungary, Campus Mundi, Erasmus – per cui ho il dovere di gratitudine al Ministro degli Affari Esteri (Istituto Balassi) e alla Fondazione Pubblica Tempus. Ringrazio la loro disponibilità anche all'Accademia d'Ungheria di Roma.

Vorrei dire grazie alla mia famiglia e ai miei amici per il loro supporto.

1.1. Fonti e letteratura

La mia tesi di dottorato si basa soprattutto su documenti inediti che si trovano nei fondi degli affari politici dell'*Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Esteri* (ASMAE) a Roma, e nell'*Archivio Nazionale di Ungheria* (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, MNL OL) a Budapest. L'ASMAE conserva fonti che si collegano con la vita diplomatica dell'Italia unita. Il fondo più importante per la mia ricerca è quello degli Affari Politici – 1919–1930, e 1931–1945 –, il quale raccoglie materiale relativo agli Stati che avevano rapporti diplomatici con l'Italia. Ho esaminato tutte le buste che conservano i documenti sull'Ungheria dal 1926 al 1934, e le buste relative alla mia tesi

da quelli sull'Albania, Austria, Bulgaria, Francia, Germania, Inghilterra, Jugoslavia, Romania, Turchia e l'Unione Sovietica. Questi documenti danno uno squadro dettagliato sui rapporti italo–ungheresi politici, ma il materiale sui rapporti culturali ed economici è purtroppo molto incompleto. Su alcuni argomenti – lo scandalo di armi di Hirtenberg, l'appoggio italo–ungherese agli Heimwehr e agli ustascia, il regicidio di Marsiglia – anche il fondo Gabinetto del Ministro e della Segreteria Generale 1923–1943 conserva documenti di rilievo.

Riguardo all'appoggio comune dato agli ustascia, l'*Archivio Centrale dello Stato di Roma* (ACS) conserva un fondo molto importante intitolato Carte Conti – cioè l'eredità dell'ispettore di Pisa Ercole Conti, che fu il coordinatore degli ustascia trovatisi in Italia –, che si trova nell'Archivio dell'Ispettore Generale di Pubblica Sicurezza. Ho esaminato anche i documenti relativi all'*Archivio dell'Ufficio Storico dello Stato Maggiore dell'Esercito* (AUSSME), che purtroppo sono frammentari e non affrontano gli scandali del San Gottardo (1928) e di Hirtenberg (1933).

Qualche dato, soprattutto sul ruolo dell'Ungheria nelle aspirazioni italiane contro la Jugoslavia degli anni 1920, si trova nell'*Archivio Storico della Sezione per i Rapporti con gli Stati della Segreteria della Santa Sede* (S. RR. SS), nel fondo della Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari (AA.EE.SS.).

In Italia sono meno conosciute le fonti dell'Archivio Nazionale di Ungheria, che conserva un gruppo di fondi sulla politica estera ungherese. I fondi più informativi sono quelli dei Documenti del Dipartimento Politico (Politikai Osztály Iratai, K 63) e i Documenti Riservati dello stesso Dipartimento (Politikai Osztály Reservált Iratai, K 64). Il fondo K 63 offre uno squadro generale sulla politica estera dei diversi Stati. Ho esaminato buste relative all'Italia, all'Albania, all'Austria, alla Bulgaria, alla Francia, alla Germania, all'Inghilterra, alla Jugoslavia, alla Romania, alla Turchia e all'Unione Sovietica (documenti relativi alla mia tesi). Il fondo K 64 invece raccoglie fascicoli sulle relazioni tra l'Ungheria e gli altri Stati, cioè anche sui rapporti italo–ungheresi. Ho esaminato anche i documenti sui rapporti economici tra gli due Stati nel fondo K 69 (Dipartimento economico), e i trattati tra l'Italia e l'Ungheria nel fondo del Dipartimento giuridico (K 70). Sfortunatamente sui rapporti culturali anche il materiale ungherese è frammentario, i pochi dati conservati si trovano nel fondo K 636 (Documenti del Ministero per il Culto e l'Educazione).

Oltre alle fonti primarie menzionate, ho esaminato collezioni di documenti editi, memorialistica e letteratura scientifica. Tra le collezioni, la più utile ai fini della ricerca è

risultata la settima serie (volumi 4–16) dei *Documenti diplomatici italiani* (DDI)¹⁰⁶⁷, un'edizione monumentale della selezione dei documenti sulla politica estera italiana. Gli accordi fra l'Italia e gli altri Stati si trovano nella collezione *Trattati e convenzioni fra il regno d'Italia e gli altri Stati*¹⁰⁶⁸, mentre i trattati ungheresi del periodo interbellico sono raccolti nell'opera di Dénes Halmosy¹⁰⁶⁹.

Durante la ricerca ho esaminato anche memorie di alcuni notevoli politici e diplomati. Tra gli italiani le memorie più valide sono quelle di Pompeo Aloisi¹⁰⁷⁰, Fulvio Suvich¹⁰⁷¹, Dino Grandi¹⁰⁷² e Raffaele Guariglia¹⁰⁷³. Tra le memorie ungheresi è importante menzionare quelle di András Hory¹⁰⁷⁴, György Barcza¹⁰⁷⁵ e Miklós Horthy¹⁰⁷⁶. Per capire meglio i fondamenti teorici del fascista è utile anche leggere l'autobiografia di Benito Mussolini¹⁰⁷⁷.

Per ciò che riguarda la letteratura scientifica, finora non è nato un lavoro complesso e dettagliato sui rapporti italo–ungheresi tra il 1927 e il 1934, il che rafforza la rilevanza dell'argomento di ricerca. Sui motivi che spinsero i due Governi ad avvicinarsi Mária Ormos ha scritto due saggi che hanno rappresentato un punto di partenza per il mio lavoro¹⁰⁷⁸. Altri saggi esaminano una parte del tema ma utilizzano o solo fonti italiane, o soltanto documenti ungheresi, senza operare un confronto critico delle fonti: sul ruolo dell'Ungheria nella politica estera fascista Alfredo Breccia¹⁰⁷⁹, sui rapporti economici Antonio Gambi¹⁰⁸⁰, sulle reazioni tedesche ai protocolli di Roma György Ránki¹⁰⁸¹, e sulle relazioni degli Heimwehr Lajos Kerekes¹⁰⁸² e Ibolya Murber¹⁰⁸³. Questi sono quei saggi che toccano i rapporti italo – ungheresi dopo la firma del trattato di amicizia. Ci sono però lavori validi sulle relazioni dei due Stati prima del 1927. Il lavoro della Commissione Militare Interalleata di Controllo tra il 1920 e il 1927 è oggetto dell'analisi

¹⁰⁶⁷ *I Documenti Diplomatici Italiani. Settima serie, Volume 4–15.* (Nei seguenti DDI.)

¹⁰⁶⁸ *Trattati e convenzioni fra l'Italia e gli altri Stati.* Roma, Ministero degli Affari Esteri.

¹⁰⁶⁹ HALMOSY 1983.

¹⁰⁷⁰ ALOISI 1957.

¹⁰⁷¹ SUVICH 1984.

¹⁰⁷² GRANDI 1985.

¹⁰⁷³ GUARIGLIA 1950.

¹⁰⁷⁴ HORY 1987.

¹⁰⁷⁵ BARCZA 1994.

¹⁰⁷⁶ HORTHY 2011.

¹⁰⁷⁷ MUSSOLINI 1983.

¹⁰⁷⁸ ORMOS 1971. e ORMOS 1992.

¹⁰⁷⁹ BRECCIA 1980.

¹⁰⁸⁰ GAMBINO 2009.

¹⁰⁸¹ RÁNKI 1961.

¹⁰⁸² KEREKES 1961.

¹⁰⁸³ MURBER 2010.

di Alessandro Vagnini¹⁰⁸⁴, e ci sono due tesi sui rapporti italo–ungheresi dal 1918 al 1927 da Vera Jelinek¹⁰⁸⁵ e Amarylisz Walcz¹⁰⁸⁶. Sui loro rapporti militari è nata una tesi scritta da Balázs Juhász¹⁰⁸⁷, così non tengo necessario di esaminare dettagliatamente nel mio lavoro. Si deve menzionare anche il saggio di György Réti sulle relazioni dei due Stati nella seconda metà degli anni Trenta¹⁰⁸⁸.

Durante la ricerca ho esaminato alcune monografie importanti che si occupano del fascismo¹⁰⁸⁹ e del regime ungherese durante il governo di Miklós Horthy. Le monografie sulla politica estera dei due paesi sono più importanti anche di questi¹⁰⁹⁰. L'Ungheria aveva un ruolo importante nelle aspirazioni italiane antijugoslave, così ricercando i rapporti italo–ungheresi nel periodo interbellico si deve conoscere anche le monografie sulla politica dei due Stati verso la Jugoslavia¹⁰⁹¹. Oltre al contesto balcanico, bisogna tener conto delle connessioni austriache e romene nel caso italiano, e del tentativo di avvicinarsi alla Turchia e all'Unione Sovietica in quello ungherese¹⁰⁹².

Come già menzionato, l'Ungheria aspettava dall'Italia un appoggio alle sue aspirazioni revisionistiche, mentre questa che chiedeva aiuto all'Ungheria per i suoi passi antijugoslavi. Sul revisionismo ungherese l'opera più completa si deve a Miklós Zeidler¹⁰⁹³. Molti lavori sono usciti in Italia sul movimento ustascia¹⁰⁹⁴, anche se questi esaminano soprattutto i rapporti tra l'Italia e lo Stato Indipendente della Croazia negli anni Quaranta, e non sottolineano la cooperazione italo – ungherese nell'aiuto del movimento – e neanche dell'Organizzazione Rivoluzionaria Internale Macedone (ORIM) fondata dai macedoni con scopi separatistici – tra il 1927 e il 1934. In Ungheria, invece, l'unica opera dedicata al regicidio di Marsiglia si deve a Mária Ormos¹⁰⁹⁵. Naturalmente

¹⁰⁸⁴ VAGNINI 2015.

¹⁰⁸⁵ JELINEK 1990.

¹⁰⁸⁶ WALCZ 2000.

¹⁰⁸⁷ JUHÁSZ 2014.

¹⁰⁸⁸ RÉTI 1998.

¹⁰⁸⁹ Su fascismo e sull'Ungheria nel periodo interbellico vedi: ANDREIDES 2014.; DE FELICE 1968.; DE FELICE 1974.; GENTILE 2002.; GERGELY 2001.; KIS 1970.; KIS 1975.; ORMOS 1987.; PASTORELLI 1997.; PŰSKI 1999.; VALIANI 1984.; VONYÓ 2016.

¹⁰⁹⁰ Sulla politica estera italiana vedi (tranne De Felice e Pastorelli): BURGWYN 1979.; BURGWYN 1997.; CANDELORO 1992.; CAROCCI 1969.; TORRE 1963. Sulla politica estera ungherese vedi: GARAI 2003.; GULYÁS 2012.; GULYÁS 2013.; GULYÁS 2015.; JUHÁSZ 1988.; NEMES 1964.; MÁRKUS 1968.; PRITZ 1982.

¹⁰⁹¹ HORNYÁK 2004.; HORNYÁK 2010.; VINAVER 1971.; BUCARELLI 2006.

¹⁰⁹² Sul ruolo dell'Austria nei rapporti italo–ungheresi vedi: KERÉKES 1973.; sui rapporti italo–romani: CAROLI 2009.; CAROLI 2000.; sui rapporti dell'Ungheria con la Turchia: HORNYÁK 2016.; OLÁH 2015. e SARAL 2013.; e con l'Unione Sovietica: KOLONTÁRI 2009. e SERES 2006.

¹⁰⁹³ ZEIDLER 2009.

¹⁰⁹⁴ ADRIANO–CINGOLANI 2011.; BECHERELLI 2012.; FERRARA 2008.; GOBETTI 2001; IUSO 1998.; SADKOVICH 1985.

¹⁰⁹⁵ ORMOS 1984.

anche nell'ex-Jugoslavia il movimento degli ustascia ha raccolto l'interesse degli studiosi: fragli studi più importanti ricordo quelli di Fikreta Jelić-Butić e Bogdan Krizman¹⁰⁹⁶.

Finalmente, tengo importante menzionare alcune opere che si occupano della vita economica e culturale della regione del bacino danubiano. Visto la situazione economica, i libri di György Ránki e Mária Ormos, e il saggio di Virág Rab si occupano soprattutto dell'influenza sulla Grande Depressione del 1929 nella regione, mentre Simona Nicolosi esamina il progetto di Iginio Brocchi nel suo articolo e nel suo libro¹⁰⁹⁷. Che riguarda la vita culturale, la situazione dell'Europa Centrale nel primo dopoguerra viene descritta da Stefano Santoro, mentre dell'Accademia d'Ungheria si può informarsi dal saggio Roma Gábor Ujváry, e del libro recente edita da Antal Molnár e Tamás Tóth¹⁰⁹⁸.

La mia tesi si base soprattutto delle fonti primarie, che completano la letteratura specifica. Il mio scopo è dare uno squadro dettagliato sui rapporti italo–ungheresi tra il 1927 e il 1934. Qui prendo l'occasione di elencare quelle mie pubblicazioni che congiungono con la mia ricerca fatta durante il dottorato¹⁰⁹⁹:

Saggi in riviste

- *Hungarian–Italian Economic Relations, 1927–1934*. In: *Öt Kontinens: Az Új-és Jelenkortörténeti Tanszék Tudományos Közleményei*. 2013/1. 257–270. [Rapporti economici italo–ungheresi, 1927–1934]
- *Italy and the Scandal of Saint Gotthard*. In: *Prague Papers on History of International Relations*, 2015/1. 93–101. [Italia e lo scandalo di San Gottardo]
- *Magyar–olasz együttműködés a horvát szeparatisták támogatásában, 1927–1934*. *Századok*, 2017/4. 879–904. [Collaborazione italo–ungherese nell'appoggio ai separatisti croati, 1927–1934]
- *Olaszország viszonya a magyar revízióhoz, különös tekintettel Kárpátalja visszacsatolására*. *Scientia Denique*, 2014/1. 40–50. [L'atteggiamento dell'Italia verso il revisionismo ungherese, particolarmente verso il ritorno della Ruthenia]
- *Rapporti italo–ungheresi tra il 1927 e il 1934*. *Quaderni Geopolitica 6 – Ungheria: 1000 anni in Europa*. 2016/6. 201–212.
- *The Hungarian–Italian Support of the Croatian Separatism between 1928 and 1934*. *West Bohemian Historical Review*, 2015/ 1. 51–70. [L'appoggio italo–ungherese al separatismo croato tra il 1928 e il 1934]

¹⁰⁹⁶ JELIĆ-BUTIĆ 1977.; KRIZMAN 1978.

¹⁰⁹⁷ NICOLOSI 2005.; NICOLOSI 2013.; ORMOS 2004.; RAB 2013.; RÁNKI 1981.

¹⁰⁹⁸ UJVÁRY 1995.; MOLNÁR–TÓTH 2016.; SANTORO 2005

¹⁰⁹⁹ Vedi tutte le mie pubblicazioni nell'MTMT

(*Magyar Tudományos Művek Tára, in italiano: Collezione dei Lavori Scientifici Ungheresi*):
<https://ym.mtmt.hu/search/slist.php?lang=0&top10=0&AuthorID=10044015>

Volumi di conferenze

- *Az olasz–magyar barátsági szerződés és a legitimisták.* In: rab Virág (szerk.): XII. Országos Grastyán konferencia előadásai. Pécs, Grastyán Endre Szakkollégium 2014. 69–77. [Il trattato di amicizia italo–ungherese e i legitimisti]
- *Az olasz diplomácia szerepe az erdélyi magyar optások ügyében.* In: Hajdú Anikó (szerk.): Multietnikus világok Közép-Európában, 1867–1944/ Multietnické prostredie v Strednej Európe, 186–1944. TéKa – Szlovákiai Magyar Fiatalok Tudományos és Kulturális Társulása 2016. 147–164. [Il ruolo della diplomazia italiana nella questione degli optanti ungheresi nella Transilvania]
- *Kísérlet Magyarország újrafelfegyverzésére: a szentgotthárdi fegyverbotrány.* In: Döbör András, Zeman Ferenc (szerk.): Tanulmányok a magyar történelemből a kora újkortól a legújabb korig: Válogatás a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történelemtudományi Doktori Iskola által 2014. április 25-én, Szegeden szervezett tudományos konferencia előadásaiból. Szeged: Egyesület Közép-Európa Kutatására, 2014. 85–94. [Un tentativo per riarmare l’Ungheria: lo scandalo di San Gottardo]
- *Kultúrdiplomáciai közeledés Magyarország és Olaszország között (1926–1928).* Közép-Európai Közlemények, 2016/4. 52–65. [L’avvicinamenti culturale – diplomatico tra l’Ungheria e l’Italia, 1926–1928]
- *Magyarország, Olaszország, a Vatikán és a horvát szeparatisták, 1927–1934.* In: Tudoly-Vincze Gabriella (szerk.): XIV. Országos Grastyán Interdiszciplináris Konferencia előadásai. Pécs, PTE Grastyán Endre Szakkollégium 2015. 128–137. [L’Ungheria, l’Italia, il Vaticano e i separatisti croati, 1927–1934]
- *Magyarország és Olaszország kapcsolódási pontjai 1927 és 1934 között.* In: Schaub Anita, Szabó István (szerk.): III. Interdiszciplináris doktorandusz konferencia 2014 = 3rd Interdisciplinary Doctoral Conference 2014. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Doktorandusz Önkormányzat, 2015. 373–386. [I punti di collegamento tra l’Ungheria e l’Italia, 1927–1934]
- *Magyarország szerepe a két világháború közötti, Közép-és Dél-Európa felé irányuló olasz külpolitikában.* In: Csiszár Imre, Kőmíves Péter Miklós (szerk.): Tavasz Szél 2014: Spring Wind 2014. III. kötet. Debrecen: Doktoranduszok Országos Szövetsége, 2014. 134–143. Il ruolo dell’Ungheria nella politica estera italiana verso l’Europa Centrale e del Sud nel primo dopoguerra]
- *Olaszország és Trianon.* In: Székely Tünde (szerk.): Innováció és kreativitás a tudományban konferenciakötet. Konferencia helye, ideje: Kolozsvár, Románia, 2013.12.07 Kolozsvár: Romániai Magyar Doktoranduszok és Fiatal Kutatók Szövetsége (RODOSZ), 2014. 101–125. [L’Italia e il trattato di Trianon]
- *Olasz propaganda a magyar revízió érdekében, 1927–1936.* In: Tavasz Szél – Spring Wind 2015. Eger, Esterházy Károly Főiskola 2015. 491–506. [Propaganda italiana per la revisione ungherese, 1927–1936]

Nella mia tesi vorrei presentare i miei risultati di ricerca. Il mio progetto futuro è di esaminare anche i rapporti italo–ungheresi dopo il 1934, e riassumere le relazioni dei due Stati nel primo dopoguerra in una monografia.

2. IL TRATTATO DI AMICIZIA ITALO-UNGHERESE

Sebbene l'Italia e l'Ungheria – ancora appartenente alla Monarchia Austro-Ungarica – fossero stati nemici nella Grande Guerra, a partire dal 1918 tra i due paesi iniziò un avvicinamento. All'inizio degli anni Venti la politica estera di entrambi Stati era caratterizzata da un'oscillazione tra l'avvicinamento ai paesi vicini e l'amicizia bilaterale caratterizzata, mentre verso la fine del decennio l'idea di un asse politico italo-ungherese prevalse. Poiché il tipo di regime al potere in entrambi i paesi determinava anche la loro politica estera, ritengo utile far precedere il nucleo degli argomenti trattati nella tesi da una breve descrizione comparativa delle caratteristiche del fascismo italiano e del sistema di Horthy nell'Ungheria interbellica.

2.1. La politica estera dell'Italia e dell'Ungheria nel primo dopoguerra: il ruolo ungherese nel progetto antijugoslavo di Badoglio

Grazie al trattato di amicizia, conciliazione ed arbitrato firmato da Bethlen e Mussolini il 5 aprile 1927, per quasi un decennio il partner politico più significativo dell'Ungheria diventò l'Italia fascista. L'amicizia venne accolta con soddisfazione anche nei circoli politici italiani, come un passo importante per ottenere i loro scopi diplomatici.

Sebbene nella Grande Guerra l'Italia e l'Ungheria erano nemici e la situazione dei due Stati fu molto diverso – l'Italia fu una dei vincitori, mentre l'Ungheria fu un paese sconfitto che prima faceva parte della Monarchia Austro-Ungarica che dopo la guerra si dissolse –, subito dopo l'armistizio di Padova del 3 novembre 1918 cominciava l'avvicinamento tra loro. Quel che riguarda l'aspetto ungherese, è ben comprensibile. Essendo membro della duplice Monarchia, dove la politica estera faceva parte degli affari comuni dell'impero, dopo la disintegrazione di essa l'Ungheria doveva creare la sua politica estera indipendente, e questo – insieme alla sconfitta – causava l'isolazione temporanea. Oltre questo l'Ungheria, che fu uno Stato multietnico, doveva contare sulle perdite territoriali. I politici ungheresi – sottintendendo Mihály Károlyi, il primo ministro ungherese – avevano tre principi di negoziamento con le potenze grandi, il pacifismo, l'integrazione e la federazione. Cioè, volevano risolvere la questione della multietnicità in un modo pacifico, conservando l'integrità del paese (tranne la Croazia riconosciuta

indipendente dal governo) con la ricostruzione federativa dell'amministrazione ungherese¹¹⁰⁰.

Con la nomina di Miklós Horthy a reggente del nuovo stato, nel 1920 prese avvio un periodo di consolidamento interno che interessò anche la politica estera. Il primo ministro più influente dell'era di Horthy, István Bethlen (1921–1931) concepì una politica estera essenzialmente incardinata sulla necessità rivedere pacificamente l'assetto territoriale del bacino danubiano in funzione difensiva nei confronti di una eventuale invasione da parte dell'Unione Sovietica o dei paesi facenti parti della Piccola Intesa¹¹⁰¹. Durante i suoi colloqui del 1927 con Mussolini, il primo ministro ungherese spiegò chiari il ruolo dell'Italia in queste aspirazioni. Bethlen pensava che l'Italia, interessato nell'ostacolare l'egemonia slava sull'Europa centro-orientale, avrebbe potuto aiutare l'Ungheria ad ottenere una revisione dei confini. Lo scopo finale del politico ungherese era un blocco italo–tedesco–ungherese in cui le ambizioni italiane e tedesche nell'Europa Centrale fossero controbilanciate, lasciando all'Ungheria la leadership nella regione¹¹⁰².

Per capire perchè Bethlen pensò che l'Italia avrebbe appoggiato le aspirazioni di uno Stato sconfitto ed ex-nemico, bisogna accennare al mito della „vittoria mutilata” diffusosi in Italia dopo la fine della Grande Guerra. Nel 1914, l'intero paese oscillava tra neutralità ingresso in campo al fianco dell'Intesa. partecipazione. La decisione di l'entrare nel conflitto al fianco della Francia, della Gran Bretagna e della Russia fu il risultato del patto segreto di Londra del 26 aprile 1915, che aveva promesso all'Italia le città di Trento, Trieste, Gorizia, Pola, Zara, le città con una maggioranza italiana al costo dalmatico, l'Istria dell'Est, il Passo del Brennero, il protettorato sopra territori albanesi e persino una parte delle colonie tedesche¹¹⁰³. Tuttavia, il sostegno dell'Intesa ai piani nazionali delle popolazioni minoritarie dell'impero austro-ungarico generò contrasti con le promesse fatte all'alleato italiano, in particolare intorno all'Istria e alla Dalmazia, reclamate dai movimenti jugoslavisti¹¹⁰⁴. I nazionalisti italiani volevano poi ottenere Fiume, nonostante l'ex libero territorio dell'impero asburgico, abitato in maggioranza da una popolazione italoфона, non rientrasse fra quelli promessi all'Italia a Londra.¹¹⁰⁵ Il governo italiano si recò dunque nel 1919 alla conferenza di pace a Parigi per negoziare partendo dal principio

¹¹⁰⁰ SZABÓ 2009. 10.

¹¹⁰¹ ORMOS 1971. 133.

¹¹⁰² Uo. 140–143.

¹¹⁰³ Documenti Diplomatici Italiani. (Nei seguenti DDI.) Quinta serie, vol. 3. Documento 470. Il testo del patto segreto di Londra, 26 aprile 1915.

¹¹⁰⁴ HORNYÁK 2004. 11.

¹¹⁰⁵ DDI. Sesta serie, vol. 1. Documento 134. Orlando a Bonin Longare, 13 novembre 1918.

del „patto di Londra e Fiume”, inaccettabile per gli alleati¹¹⁰⁶. Questo conflitto portò alla teoria della „vittoria mutilata”, concepita dal poeta Gabriele D’Annunzio in una poesia pubblicata nel *Corriere della Sera*¹¹⁰⁷.

Questi due fattori – le promesse non mantenute e il caso di Fiume – causarono tensioni tra l’Italia e la Jugoslavia. La questione di Fiume – occupata nel 1919 da D’Annunzio – venne risolto con due accordi italo–jugoslavi. Il primo fu quello di Rapallo il 12 novembre 1920, che creò lo Stato indipendente di Fiume, e il secondo fu l’accordo di Roma il 27 gennaio 1924, in cui la Jugoslavia riconobbe la sovranità italiana sopra la città, e i due paesi proclamarono pure che avrebbero resistito insieme a qualunque tentativo di imperiale da parte degli Asburgo¹¹⁰⁸.

Dal 1920–1921 la Jugoslavia faceva parte della Piccola Intesa formata nel 1920–1921 con la partecipazione degli Stati successori la Cecoslovacchia, la Jugoslavia e la Romania, che temevano le rivendicazioni revisionistiche dei paesi confinanti. L’organizzazione si reggeva su una serie di accordi bilaterali e si prefiggeva di mantenere lo status quo formato dopo la conferenza di pace e di ostacolare la restaurazione imperiale¹¹⁰⁹. L’esistenza della Piccola Intesa significava un ostacolo per ottenere la revisione, così l’Ungheria si prefisse di indebolire l’organizzazione. Neanche l’Italia era interessata ad appoggiare l’alleanza fra i tre Stati successori, perchè la Piccola Intesa – pur non essendo originariamente sponsorizzata dalla Francia¹¹¹⁰ – diventò presto uno strumento nelle mani del principale rivale dell’Italia in Europa Centrale.

La politica estera di Mussolini mirava a stabilire l’egemonia italiana sul Mar Mediterraneo, ed il primo passo per eseguire tale piano era estendere l’influenza nell’Adriatico, nei Balcani e nell’Europa Centrale¹¹¹¹. L’altra possibilità per Mussolini era la realizzazione del *Progetto Danubiano-Balcanico*, cui avrebbero partecipato l’Italia, la Jugoslavia, la Bulgaria, la Grecia, la Romania e l’Austria¹¹¹².

Il 20 luglio 1925 furono firmate le convenzioni di Nettuno, che avrebbero offerto maggiori diritti agli abitanti italiani nella parte della Dalmazia appartenente al Regno dei Serbi, Croati e Sloveni. La Jugoslavia non ratificò tuttavia le convenzioni, il che contribuì

¹¹⁰⁶ ORMOS 1987/ Mussolini. 112.

¹¹⁰⁷ IL CORRIERE DELLA SERA, 24 ottobre 1918.

Il nome originale di Gabriele D’Annunzio è Gabriele Rapagnetta.

¹¹⁰⁸ JUHÁSZ 1988. 76..

¹¹⁰⁹ ÁDÁM 1981. 5.

¹¹¹⁰ Ibid.

¹¹¹¹ CAROCCI 1969. 13–14.

¹¹¹² Ibid. 200–201.

al raffreddamento dei rapporti italo–jugoslavi. Così Mussolini abbandonò l’idea di puntare sul rafforzamento dello stato balcanico e optò invece per il cosiddetto piano Badoglio, dal nome del militare Pietro Badoglio, che intendeva circondare Belgrado mediante un’alleanza regionale in funzione anti-jugoslava, o addirittura disintegrare il Regno SHS con l’appoggio dei movimenti separatisti croati e macedoni¹¹¹³. Per realizzare il progetto, Mussolini contava sull’Albania,¹¹¹⁴ la Bulgaria, la Romania e l’Ungheria, cioè sugli Stati che avevano dispute territoriali aperte con il Regno SHS¹¹¹⁵.

Naturalmente il governo ungherese era informato di questa svolta nella politica estera di Roma e ciò parve evidente durante il discorso del reggente Horthy del 29 agosto 1926, in occasione del 400. anniversario della battaglia di Mohács¹¹¹⁶.

Per esaminare lo scopo reale di queste parole si deve riferire alla situazione attuale della Jugoslavia alla metà degli anni Venti. Come abbiamo visto, Mussolini decise di continuare una politica antijugoslava. La Cecoslovacchia voleva avere rapporti amichevoli con l’Italia perchè Eduard Beneš pensava di poter ostacolare l’Anschluss con l’appoggio del governo italiano, e in Romania per un breve periodo a capo del governo sedette un politico dichiaratamente italofilo, Alexandru Averescu. Per ciò che riguarda i paesi vicini, la Jugoslavia aveva conflitti territoriali sia con la Bulgaria che con la Grecia. In questa situazione il ministro jugoslavo degli affari esteri, Momčilo Ninčić cercava l’accordo con l’Ungheria¹¹¹⁷. Però il governo di Belgrado – che era interessato ad avere buoni rapporti con gli altri due membri della Piccola Intesa – chiese al governo ungherese di condurre i negoziati nella massima riservatezza¹¹¹⁸.

Hanno dunque molto probabilmente ragione quegli storici secondo i quali il vero scopo del discorso di Mohács fosse attirare l’attenzione dell’Italia nei confronti dell’Ungheria.¹¹¹⁹ Il Ministero degli Affari Esteri italiano prestò attenzione soprattutto all’accoglienza jugoslava delle parole di Horthy. Secondo i circoli italiani il discorso non poteva accolto con sorpresa a Belgrado, visto che erano già in corso i colloqui ungaro–jugoslavi. I circoli italiani cercarono di sottolineare che nella preparazione dei negoziati anche l’Italia giocò un ruolo importante, poichè nel 1924 era stato l’ambasciatore italiano

¹¹¹³ BUCARELLI 2006.

¹¹¹⁴ Sul ruolo dell’Albania nella politica estera fascista vedi: LEFEBVRE D’OVIDIO 2016. 635–646.

¹¹¹⁵ HORNYÁK 2004. 27.

¹¹¹⁶ Due giorni dopo il quotidiano governativo *Pesti Napló* sottolineava l’importanza di un accordo ungaro–jugoslavo. PESTI NAPLÓ, 31 agosto 1926. p. 11. „A kormányzó beszéde.”

¹¹¹⁷ HORNYÁK 2004. 223.

¹¹¹⁸ Ibid. 228.

¹¹¹⁹ VIZI 2013. 27. e HORNYÁK 2004. 228.

a Belgrado Alessandro Bodrero a convincere il suo omologo ungherese a stringere un accordo con la Jugoslavia¹¹²⁰.

Arrivate le prime notizie sulla commemorazione a Roma, Mussolini mandò subito un telegramma a Budapest per chiedere informazioni sul contenuto del discorso¹¹²¹. Il primo consigliere dell'ambasciata italiana a Budapest, Pasquale Diana confermò che Horthy aveva parlato della necessità del rafforzamento dei rapporti ungaro–jugoslavi, ma Diana non pensava che un eventuale accordo tra la Jugoslavia e l'Ungheria sarebbe andato contro gli interessi italiani¹¹²².

Da ciò si evince che la politica romana prestò attenzione unicamente alla frase del discorso che si riferiva alla necessità di un avvicinamento ungaro–jugoslavo. Tuttavia, le parole di Horthy racchiudevano un altro punto altrettanto cruciale. Alla fine del suo discorso, il reggente disse: „*Sono dovuti passare lunghi, gravi tempi perchè il sangue potesse tornare a scorrere nel corpo stanco e mutilato del paese, e la nostra nazione potesse rinascere.*”¹¹²³.

Questa frase conteneva un riferimento implicito alla necessità di avviare una politica revisionistica, per la quale l'Ungheria necessitava del supporto di una grande potenza. Queste parole mostravano pure che il governo ungherese credeva nella possibilità di ristabilire l'integrità territoriale del paese, come notarono i diplomatici italiani commentando il discorso di Mohács¹¹²⁴. Questo sostenitore delle rivendicazioni revisionistiche ungheresi poteva essere l'Italia, che nel frattempo cominciava ad attuare il progetto antijugoslavo di Badoglio.

Il primo passo italiano fu un patto di garanzia con l'Albania firmato il 27 novembre 1926 (I. Patto di Tirana), con il quale l'Italia di Mussolini si assumeva il compito di difendere l'assetto politico, giuridico e geografico dello Stato albanese¹¹²⁵. Secondo le informazioni del nunzio apostolico in Jugoslavia, Ermenegildo Pellegrinetti, Belgrado

¹¹²⁰ ASMAE. AA. PP. 1919–1930. Ungheria. Busta 1754. Convenzioni ed accordi vari. Telegramma posta N. 2936/681. Diana a Mussolini, 10 settembre 1926.

¹¹²¹ ASMAE. AA. PP. 1919–1930. Ungheria. Busta 1754. Rapporti politici. Telegramma in partenza N. 3120-142. Mussolini a Durini, 1 settembre 1926.

¹¹²² ASMAE. AA. PP. 1919–1930. Ungheria. Busta 1754. Rapporti politici. Telegramma in arrivo N. 5477. Diana a Mussolini, 2 settembre 1926.

¹¹²³ PESTI NAPLÓ, 31 agosto 1926. p. 11. „A kormányzó beszéde.”

„Hosszú, nehéz idők múltak el, amíg újra megindult a vérkeringés az ország megcsönkített, elernyedtestében, és újra életre kelt a nemzet. Okulva a múltakon, a késő utódok mégis csak megérték azt, hogy még ily nagy bukás után is feltámadás követte a vigasztalan reménytelenséget.”

¹¹²⁴ ASMAE. AA. PP. 1919–1930. Ungheria. Busta 1754. Convenzioni ed accordi vari. Telegramma posta N. 2936/681. (Firma illeggibile) a Mussolini, 10 settembre 1926.

¹¹²⁵ JUHÁSZ 1988. 105.

valutò il patto come un passo verso la sovranità italiana sopra l'Albania, e come un'insidia indiretta rivolta ai Balcani¹¹²⁶. L'accordo italo-albanese fu accolto con soddisfazione in Ungheria, il cui governo lo considerò come un successo della politica estera italiana¹¹²⁷. Un anno dopo, nel novembre 1927, il II. Patto di Tirana completò il primo affermando che qualsiasi aggressione contro l'Albania sarebbe stato ritenuto un *casus belli*, e il governo albanese si sarebbe rivolto alla Società delle Nazioni per chiedere all'Italia di difenderlo¹¹²⁸.

Per quel che riguarda la Bulgaria, la Romania e l'Ungheria, Mussolini voleva coinvolgerle in un blocco diretto dall'Italia e denominato Locarno Balcanica¹¹²⁹. La Bulgaria e la Romania rifiutarono, perchè avevano conflitti territoriali causati dalla questione della Dobrugia¹¹³⁰. Così Mussolini cercò inutilmente di porre l'Italia in una posizione di mediazione fra la Romania e l'Ungheria, un piano irrealizzabile a causa dei profondi contrasti fra i due paesi¹¹³¹. L'Italia riuscì tuttavia a firmare il 16 settembre 1926 un patto di amicizia e collaborazione con la Romania governata da Averescu¹¹³², il quale non ostacolò il governo italiano nel progetto di stringere un simile accordo anche con l'Ungheria.

2.2. Il trattato di amicizia italo-ungherese

La firma del trattato di amicizia italo-ungherese fu preceduta dal gennaio all'aprile del 1927 dai negoziati culturali e da un fitto scambio epistolare tra i politici e i diplomatici italiani e ungheresi. Determinato ad attuare il suo progetto antijugoslavo, Mussolini iniziò manovre tattiche per ostacolare l'avvicinamento ungaro-jugoslavo e legare l'Ungheria meglio all'Italia. Il primo ministro italiano non entrò subito nei negoziati politici, ma utilizzò la diplomazia culturale per preparare il rafforzamento dei rapporti politici.

Dopo lo shock causato dal trattato del Trianon, la promozione dei valori culturali assunse un ruolo importante nella vita pubblica ungherese in quanto strumento per mantenere viva la coscienza nazionale degli ungheresi, un terzo dei quali era rimasto in

¹¹²⁶ S.RR.SS. AA.EE.SS. Jugoslavia IV. Pos. 4. Fasc. 3. foll. 54–56 v–r. N. 6604. Pellegrinetti a Gasparri, 6 dicembre 1926.

¹¹²⁷ DDI. Settima serie, Vol. 4. Documento 521. Bodrero a Mussolini, 6 dicembre 1926.

¹¹²⁸ ASMAE. AA. PP. 1919–1930. Albania. Busta 730. szám nélkül. Testo del Patto di garanzia.

¹¹²⁹ BURGWYN 1997. 36.

¹¹³⁰ CAROCCI 1969. 52.

¹¹³¹ ROMSICS 2005. 135.

¹¹³² CAROLI 2009. 99.

una condizione di minoranza. La diplomazia culturale culturale assunse dunque un ruolo di primo piano per merito di due ministri dalle qualità non comuni come il conte Kuno Klebelsberg (1922–1931) e lo storico Bálint Hóman (1932–1941)¹¹³³.

La diffusione della cultura ungherese all'estero divenne un dei principali obiettivi della diplomazia culturale ungherese. Per questo fu creata la rete dei *Collegium Hungaricum*, che avevano la funzione di far conoscere la cultura ungherese agli altri Stati, e offrire a giovani studiosi ungheresi l'opportunità di compiere studi e ricerche all'estero¹¹³⁴.

L'Italia avviò la sua politica di attenzione verso l'Ungheria con un gesto di forte valore simbolico, suggerito a Mussolini dall'ambasciatore italiano a Budapest, Ercole Durini di Moza: rinunciare ai due codici del re Mattia Corvino, che durante il dominio turco erano stati trasportati in Italia. Lo Stato ungherese dopo la prima guerra mondiale aveva più volte segnalato a quello italiano la sua volontà di tornare in possesso dei preziosi codici, e Durini pensò che la loro restituzione avrebbe rafforzato i rapporti bilaterali. Per persuadere Mussolini, Durini gli scrisse pure che i codici non avevano un valore significativo per l'Italia, dove si trovavano un centinaio di codici medievali simili a quello richiesto da Budapest¹¹³⁵. Mussolini accettò il consiglio del diplomatico e, nel marzo 1927, offrì in regalo i codici a Bethlen. I politici ungheresi valutarono il gesto come un segno del sostegno italiano al paese danubiano¹¹³⁶.

Dopo il regalo italiano allo Stato ungherese Klebelsberg si recò a Roma e ricevette la laurea *honoris causa* il 16 marzo 1927 all'Università di Roma (oggi Università degli Studi di Roma „La Sapienza”). Il suo discorso di insediamento si intitolava *La cooperazione intellettuale tra l'Italia e l'Ungheria* e presentò sia i rapporti culturali italo-ungheresi del passato, sia i progetti di Klebelsberg per una cooperazione futura¹¹³⁷. La visita ebbe anche risultati concreti, perchè Klebelsberg riuscì a firmare un accordo con Pietro Fedele, ministro italiano della Cultura per lo la creazione del Collegium Hungaricum – l'Accademia d'Ungheria – di Roma, e del dipartimento di cultura e lingua

¹¹³³ UJVÁRY 2003. 94.

¹¹³⁴ UJVÁRY 2014. 116.

¹¹³⁵ ASMAE. AA. PP. 1919–1930. Ungheria. Busta 1754. Rapporti politici. Copia di telegramma in arrivo N. 1769. Durini a Mussolini, 1 dicembre 1926.

¹¹³⁶ ASMAE. AA. PP. 1919–1930. Ungheria. Busta 1754. Rapporti politici. Telepresso N. 214191. Durini a Fedele, 25 marzo 1927.

¹¹³⁷ KLEBELSBERG 1927.

italiana all'Università di Roma, il dipartimento di italianistica a Budapest, e i lettori di italianistica in altre città ungheresi¹¹³⁸.

L'Accademia d'Ungheria di Roma non venne fondata senza un retroterra istituzionale. Nel 1895 era stato fondato l'Istituto Fraknói, trasformato poi nel 1923 nell'Istituto Storico diretto da Tibor Gerevich¹¹³⁹. Lo Stato ungherese voleva tuttavia acquisire un palazzo in grado di accogliere un maggior numero di accademici, ricercatori, studenti ed artisti di talento: circa 40 persone contemporaneamente, secondo le carte d'archivio¹¹⁴⁰. Il governo italiano offrì il Palazzo Falconieri a Via Giulia al prezzo di favore di 5 milioni di lire, e la transazione fu realizzata¹¹⁴¹. Il palazzo è tuttora la proprietà di maggiore valore detenuta dallo Stato ungherese fuori del territorio nazionale.

Per ciò che riguarda i borsisti arrivati a Roma, ingegneri, medici, diplomatici, artisti, storici, e musicisti erano ospitati all'Accademia, insieme alla maggioranza degli studenti e dei professori universitari.¹¹⁴² Siccome il palazzo ospitava anche l'Istituto Pontificio Ungherese, i teologi erano pure ben rappresentati¹¹⁴³. Purtroppo non abbiamo molti documenti sui primi anni del dipartimento di lingua e cultura ungherese, però è sicuro che nel progetto originale l'insegnamento della storia dell'Ungheria e dell'Europa Centrale ebbe un ruolo centrale.¹¹⁴⁴

Il conte Klebelsberg fu molto soddisfatto dei risultati ottenuti, e disse al giornalista ungherese Ignazio Balla di essere riuscito a stabilire le basi di una cooperazione italo-ungherese e che il governo di Mussolini aveva mostrato piena disponibilità¹¹⁴⁵.

Klebelsberg anticipò di pochi giorni la storica visita a Roma del primo ministro Bethlen. Il 20 gennaio Mussolini aveva comunicato a Durini il proprio appoggio a un accordo politico con l'Ungheria, corredato da una clausura che obbligava i due Stati a

¹¹³⁸ ASMAE. AA. PP. 1919–1930. Ungheria. Busta 1755. Rapporti politici. Promemoria N. 3676/58. 25 aprile 1927.

¹¹³⁹ UJVÁRY 1995. 22–23.

¹¹⁴⁰ ASMAE. AA. PP. 1919–1930. Ungheria. Busta 1755. Rapporti politici. Telegramma N. 4023/926. B16. Durini a Mussolini, 28 dicembre 1926.

¹¹⁴¹ ASMAE. AA. PP. 1919–1930. Ungheria. Busta 1755. Rapporti politici. Telegramma in arrivo N. 6370. Durini a Mussolini, 25 agosto 1927.

¹¹⁴² MNL OL. K 636. 664. doboz. 1932/36 – K 63 – 2. Senza numero. „Kimutatás a Római Magyar Intézet lakóiról az 1932-1933. tanulmányi évben; és: Az intézet vendégei 1934 január, február, március hónapokban”.

¹¹⁴³ MNL OL. K 636. 664. doboz. 1932/36 – K 63 – 2.

¹¹⁴⁴ ASMAE. AA. PP. 1919–1930. Ungheria. Busta 1755. Rapporti politici. Telegramma N. 15285. Fedele a Mussolini, senza data.

¹¹⁴⁵ AZ EST. 1927. április 3. 2. „Beszélgetés Milánóban gróf Klebelsberg Kunoval”.

concordare la loro politica nei problemi comuni¹¹⁴⁶. Aello stesso tempo il governo ungherese decise di accreditare a Roma l'ex rappresentante diplomatico a Belgrado András Hory, che aveva ricoperto un ruolo chiave nel temporaneo avvicinamento fra l'Ungheria e il Regno SHS. La nomina di Hory ad ambasciatore a Roma significava non soltanto una promozione per l'abile diplomatico ma poteva anche essere letta come il segnale che il punto di gravità delle attenzioni di Budapest si era spostato da Belgrado a Roma.

Hory, che si presentò a Mussolini nei primi di febbraio, aveva cercato di promuovere i rapporti italo-ungheresi già a Belgrado, dove il 20 ottobre 1926 aveva consegnato un promemoria sulla politica estera ungherese ad Alessandro Bodrero, ambasciatore italiano di Belgrado. Nel documento Hory parlò del motivo dell'avvicinamento ungaro-jugoslavo: l'uscita dall'isolamento internazionale e un messaggio alle grandi potenza fino a quel momento disinteressate alla questione ungherese. Bodrero pensò che questa spiegazione significasse che l'Ungheria simpatizzava con l'Italia e aspettava che il governo italiano avrebbe dato il suo appoggio alle rivendicazioni territoriali ungheresi¹¹⁴⁷. Nel frattempo Durini disse in un colloquio con György Barcza, l'ambasciatore ungherese presso la Santa Sede, che Mussolini voleva che Bethlen elaborasse una bozza sul futuro accordo italo-ungherese¹¹⁴⁸. Anche Bethlen fece evitò di scoprire subito le sue carte e ancora nel marzo 1927 dichiarò nel parlamento ungherese di non desiderare un accordo generale con Mussolini¹¹⁴⁹.

La visita di Bethlen si concluse il 5 aprile 1927 nella sala del Palazzo Chigi con la firma del trattato di amicizia, di conciliazione e di arbitrato italo-ungherese. Il testo reso pubblico conteneva cinque punti molto generali basati sulle istanze delle due parti. Bethlen cercò di realizzare un'intesa di prospettiva¹¹⁵⁰. Accettando il consiglio di Durini di non sollevare il sospetto dei paesi della Piccola Intesa, Mussolini concordò di pubblicare un testo privo di riferimenti concreti soprattutto alla questione delle revisioni territoriali¹¹⁵¹.

Secondo il testo a lungo preparato dalle parti, il trattato di amicizia rivelava i comuni interessi dei due Stati, guidati come recitava il primo punto da un'amicizia

¹¹⁴⁶ DDI. Settima serie, vol. 4. Documento 584. Mussolini a Durini, 20 gennaio 1927.

¹¹⁴⁷ DDI. Settima serie, vol. 5. Documento 23. Bodrero a Mussolini, 19 febbraio 1927.

¹¹⁴⁸ MNL OL. K 64. 24. csomó. 1927 – 23. tétel. 73. res. pol. 1927. Colloquio di Barcza e Durini, 19 febbraio 1927.

¹¹⁴⁹ Ibid. 144. res. pol. 1927. Walko a Kánya, 31 marzo 1927.

¹¹⁵⁰ HORNYÁK 2004. 243.

¹¹⁵¹ DDI/7./5. Documento 25. Durini a Mussolini, 19 febbraio 1927.

“eterna”¹¹⁵². I punti principali del trattato riguardarono in dettaglio una questione tecnico-giuridica, ovvero la risoluzione di eventuali vertenze bilaterali tramite un meccanismo di conciliazione (tramite una commissione formata da tre membri, uno dei quali di uno Stato terzo) e, in caso di fallimento di tale procedura, di arbitrato¹¹⁵³. La commissione avrebbe avuto sei mesi di tempo per esaminare la questione dibattuta, e le parti si sarebbero impegnate a facilitare il lavoro dei commissari¹¹⁵⁴.

Il trattato conteneva tuttavia una ben più rilevante clausola segreta, nelle quale le parti dichiaravano che gli interessi politici comuni rendevano necessario per il futuro uno stretto contatto. Ciò implicava un obbligo di consultarsi su ogni questione politica di comune interesse¹¹⁵⁵. Questa frase significava in pratica un appoggio condizionato da parte italiana alle rivendicazioni revisionistiche ungheresi, mentre l’Ungheria si impegnava ad aiutare Roma per quanto riguardava le aspirazioni antijugoslave dell’Italia. Il trattato di amicizia venne ratificato l’8 agosto 1927¹¹⁵⁶. Durante loro incontro di aprile Bethlen – discutendo della politica estera dei due Stati – menzionò pure la questione del riarmo dell’Ungheria come premessa indispensabile della revisione dei trattati di Versailles. Mussolini promise il suo aiuto, offrendo a Bethlen la restituzione segreta delle armi austro–ungariche rimaste in Italia dopo la guerra¹¹⁵⁷.

Con il trattato di amicizia e gli accordi segreti ebbe dunque inizio una fase intensa e fruttuosa della cooperazione tra l’Italia e l’Ungheria.

¹¹⁵² HALMOSY 1983. 267.

¹¹⁵³ Ibid. 267–268.

¹¹⁵⁴ Ibid. 268–271.

¹¹⁵⁵ MNL OL. K 64. 24. csomó. 23. tétel. 1927. 73 res. pol. 1927. Colloquio di Barcza e Durini, 19 febbraio 1927. Transl.: Kiss Gergely Bálint.

¹¹⁵⁶ MAGYARSÁG, 9 agosto 1927. p. 7. „Kicserélték a magyar–olasz barátsági szerződés ratifikációs okmányait”.

¹¹⁵⁷ MNL OL. K 64. 24. csomó. 1927 – 23. tétel. 166 res. pol. 1927. Colloquio di Bethlen e Mussolini, 6 aprile 1927.

3. L'AMICIZIA ITALO-UNGHERESE SOTTO IL GOVERNO BETHLEN

Dopo la firma del trattato di amicizia, i due paesi iniziarono a cocordinare le proprie azioni. Budapest intensificò la propria propaganda revisionista, mentre Roma passò passi comuni sia per la propaganda revisionistica e per l'armamento dell'Ungheria che per ottenere l'indebolimento della Jugoslavia. Accanto ai rapporti politici, ci erano tentativi per fare accordi economici bilaterali, e anche le relazioni culturali si rafforzavano.

3.1. Revisione e l'armamento

Il 21 giugno 1927 il *Daily Mail*, uno dei più popolari quotidiani britannici, pubblicò un articolo dal titolo „Il posto dell'Ungheria sotto il sole”. L'autore, Lord Harold Sidney Harmsworth Rothermere, era anche proprietario del giornale, e spiegò nel suo articolo che nel caso dell'Ungheria la conferenza di Parigi del 1919 non aveva preso in considerazione il principio etnico, e le ingiustizie contenute nel trattato di pace del Trianon rappresentavano una potenziale fonte di un conflitto in Europa. I territori a maggioranza magiara dovevano quindi essere restituiti all'Ungheria.¹¹⁵⁸ L'articolo uscì dopo che Rothermere aveva incontrato Mussolini a Roma. Nonostante il Lord non si soffermi sui dettagli del colloquio o nelle sue memorie,¹¹⁵⁹ è difficile immaginare che il colloquio con il dittatore italiano non abbia influito sui propositi del magnate britannico. Rothermere continuò la sua campagna in favore dell'Ungheria sebbene il governo di Londra non appoggiasse affatto l'iniziativa che, similmente all'amicizia italo-ungherese, era molto malvista dalla Piccola Intesa e soprattutto dalla Cecoslovacchia. L'influente ministro degli esteri di Praga Eduard Beneš avviò una controcampagna che terminò soltanto su categorica richiesta di Rothermere¹¹⁶⁰.

Nel marzo 1928 Rothermere e Mussolini si incontrarono nuovamente e il risultato fu un'intervista con Mussolini uscita sul *Daily Mail* dell'8 marzo, in cui il Duce dichiarò che i trattati di pace sono hanno il dono dell'eternità¹¹⁶¹. Le parole di Mussolini colpivano soprattutto la Romania tra gli Stati della Piccola Intesa, perchè i romeni avevano firmato

¹¹⁵⁸ ZEIDLER 2009. 57.

¹¹⁵⁹ ROTHERMERE 1939. 35.

¹¹⁶⁰ ASMAE. AA. PP. 1919–1930. Ungheria. Busta 1757. Telegramma N. 2729/1019.

¹¹⁶¹ ROTHERMERE 1939. 35.

a loro volta un trattato di amicizia con l'Italia. Il rappresentante italiano presso la Società delle Nazioni, Raniero Paulucci di Calboli cercò di spiegare al primo ministro romano Nicolae Titulescu che l'alleanza con la Romania aveva la stessa importanza per l'Italia che quella con l'Ungheria¹¹⁶².

Il 5 giugno 1928 Mussolini riferì della necessità della revisione del trattato del Trianon nel suo discorso al Senato, durante il quale il Duce affermò che „*l'Ungheria può contare sull'amicizia dell'Italia. Si può riconoscere che si è tagliato troppo sul vivo, nelle determinazioni del Trattato del Trianon (...) Il popolo ungherese (...) merita migliore destino. Non solo da un punto di vista della equità universale, ma anche nell'interesse dell'Italia, è bene che si realizzi questo migliore destino del popolo magiaro.*”¹¹⁶³. Al nome del governo ungherese Hory ringraziò Mussolini, che rispose sostenendo che le condizioni per una revisione dei trattati si sarebbero realizzate entro il 1935 e suggerì pazienza a Bethlen riguardo alla questione¹¹⁶⁴.

Il discorso fu ricevuto con entusiasmo dalla società ungherese, un entusiasmo che il governo di Budapest incanalò e sfruttò per i suoi scopi. Migliaia di lettere furono scritte a Mussolini da studenti, lavoratrici, giornalisti, dottori, professori e direttori di associazioni. Questi tutti esprimevano la gratitudine del popolo ungherese verso Mussolini, in cui vedevano un sincero amico dell'Ungheria. Mussolini, a sua volta, sfruttò l'entusiasmo ungherese per aumentare il consenso interno e trasmise una parte dei messaggi di ringraziamento all'ufficio della propaganda e della stampa per farle tradurre in italiano e metterle in circolazione¹¹⁶⁵. Lettere simili furono mandate dai lettori ungheresi anche a Rothermere¹¹⁶⁶.

Ci si può domandare se l'entusiasmo del popolo ungherese poggiasse su basi razionali. Stando alla documentazione disponibile, la risposta appare negativa. Come spiegò l'ambasciatore italiano all'Aja al suo omologo ungherese, l'interesse dell'Italia per la revisione degli assetti di Versailles era di natura essenzialmente tattica, motivato da una convergenza di interessi¹¹⁶⁷. Nell'autunno 1934 Mussolini chiese a Gömbös quali fossero le concrete rivendicazioni ungheresi, e il primo ministro ungherese gli mostrò una

¹¹⁶² DDI. Settima serie, vol. 6. Documento 263. Paulucci de'Calboli a Mussolini, 19 aprile 1928.

¹¹⁶³ MNL OL. K 63. 208. csomó. Olaszország. 1928-23. tétel. Senza numero. Discorso di Mussolini nel senato, 5 giugno 1928.

¹¹⁶⁴ MNL OL. K 64. 30. csomó. 1928 – 23. tétel. 395. res. pol. 1928. Hory a Walko, 15 giugno 1928.

¹¹⁶⁵ ASMAE. AA. PP. 1919-1930. Ungheria. Busta 1765. Senza numero. Appunto dell'ufficio della propaganda e della stampa, 7 febbraio 1929.

¹¹⁶⁶ ROTHERMERE 1939. 36.

¹¹⁶⁷ MNL OL. K. 63. 208. csomó. 23. tétel. 23/1. 93/pol.

mappa del bacino carpatico¹¹⁶⁸. In base al progetto di Gömbös, l'Ungheria del Trianon avrebbe raddoppiato la propria popolazione, con il ritorno madrepatria di 1,7 milioni di abitanti di nazionalità ungherese alla. Mussolini valutò il progetto moderato ed obiettivo¹¹⁶⁹.

Secondo la documentazione consultata, tra gli Stati della Piccola Intesa fu la Romania a protestare con forza contro l'appoggio italiano alla revisione, dicendo che nel caso l'amicizia italo-romena avrebbe subito un colpo irreparabile¹¹⁷⁰. Poiché l'Italia vedeva tuttavia nella Romania l'altro protettore possibile delle sue aspirazioni antijugoslave, dopo questa osservazione romena Roma si limitò ad aiutare discretamente la revisione ungherese nel quadro di un'associazione chiamata *Amici dell'Ungheria* fondata a Milano nel novembre 1928 con il sostegno di Mussolini. Ufficialmente lo scopo dell'associazione fu il rafforzamento dei rapporti culturali italo-ungheresi¹¹⁷¹. In realtà, *Amici dell'Ungheria* diretta da Ignazio Balla, giornalista e scrittore, non serviva scopi culturali, ma aiutava la propaganda per la revisione del trattato del Trianon¹¹⁷².

Questo tipo di campagna dietro le quinte fu appoggiata dall'Italia in tutto il periodo esaminato. L'Italia fascista contribuì inoltre al riarmo segreto dell'Ungheria, anche se lo scandalo di Szentgotthárd creò non poco imbarazzo a Roma così come a Budapest.

Il 1 gennaio 1928, cinque vagoni ferroviari contenenti pezzi di armi furono scoperti nella cittadina di Szentgotthárd, vicino alla frontiera austro-ungherese¹¹⁷³. Il committente era un'azienda di Verona chiamata Ferramento d'Ordini S.A.¹¹⁷⁴, mentre il destinatario si trovava a Varsavia, e i vagoni dovevano fermarsi a Nové Mesto, una città divisa fra Cecoslovacchia e Ungheria¹¹⁷⁵. Più tardi emerse che le aziende di Verona e Varsavia esistevano solo sulla carta¹¹⁷⁶. Le autorità austriache volevano ritirare i vagoni all'Austria, però l'Ungheria non lo permise, dicendo che voleva esaminare il contenuto del trasporto¹¹⁷⁷. Come conseguenza, il caso fu svelato in Austria, creando uno scandalo internazionale¹¹⁷⁸.

¹¹⁶⁸ DDI. Settima serie, vol. 16. Documento 111. Incontro Mussolini-Gömbös, 6 novembre 1934.

¹¹⁶⁹ Zeidler, 2009. 152-154.

¹¹⁷⁰ DDI. Settima serie, vol. 7. Documento 167. Preziosi a Mussolini, 12 gennaio 1929.

¹¹⁷¹ MNL OL. K. 63. 208. csomó. 23. tétel. 23/7. 32293.

¹¹⁷² ZEIDLER 2009. 130.

¹¹⁷³ NEMES 1964. 83-84.

¹¹⁷⁴ ZSIGA 1990. 47.

¹¹⁷⁵ MNL OL. MTI „Könyomatos” hírek. Napi tudósítások, K 428.a. 6 gennaio 1928. p. 1.

¹¹⁷⁶ NEMES 1964. 89.

¹¹⁷⁷ TOYNBEE 1929. 161.

¹¹⁷⁸ JUHÁSZ 1988. 111.

Il primo Stato ad accusare l'Italia di aiutare il riarmo ungherese fu la Francia¹¹⁷⁹. Il Duce comunicò a Durini le sue istruzioni in riguardo del comportamento giusto in quella situazione: „*In relazione all'incidente di St. Gothard V. S. trovi modo di far rivelare al conte Bethlen e ai circoli politici influenti di costì la serena indifferenza con la quale il Governo italiano ha assistito e assiste, senza la minima preoccupazione allo scatenarsi della stampa europea ma soprattutto francese, contro l'Italia accusata di violare i trattati ed attentare alla pace armando l'Ungheria ed incoraggiandola ad una politica di libertà e di dignità. Possibili conseguenze di St. Gothard saranno infatti sopportate esclusivamente dall'Italia, sulla quale si fanno ricadere responsabilità. Ma tutto ciò non turba minimamente Governo fascista il quale al contrario è lieto di dare ancora una nuova sebbene superflua prova della solidarietà e dell'amicizia che lo hanno legato e lo legheranno al Governo e al popolo ungherese.*”¹¹⁸⁰. Questa lettera scritta da Mussolini a Durini rivela non soltanto la determinazione del Duce nell'appoggiare il riarmo ungherese, ma anche la tensione dei rapporti con la Francia, principale garante dell'intero assetto di Versailles.

Le proteste più vive giunsero da parte della Cecoslovacchia, mentre il ministro degli affari esteri jugoslavi, Vojislav Marinković sottolineò di preferire un compromesso con l'Italia all'attacco contro l'Ungheria. Volendo collaborare con gli altri due Stati della Piccola Intesa, si associò alla petizione rivolta alla Società delle Nazioni, ma chiari che la Jugoslavia aveva problemi più gravi¹¹⁸¹.

La Romania rimase interessata ad avere buone relazioni con l'Italia, così Titulescu – che si trovava a Roma per negoziare un accordo commerciale bilaterale – decise di moderarsi, visto che Mussolini gli comunicò che non avrebbe permesso alla Piccola Intesa di utilizzare lo scandalo di San Gottardo in funzione antimagiara¹¹⁸². La Polonia – che coinvolta nello scandalo poichè il sedicente destinatario delle armi si trovava a Varsavia, si presentò molto solidale e non pubblicò neanche una smentita¹¹⁸³. Tardi il maresciallo Josef Piłsudski comunicò all'attachè militare italiano di Varsavia che nel caso la Polonia fosse stata coinvolta nell'operazione egli avrebbe aiutato volentieri l'Ungheria e l'Italia e lo scandalo non sarebbe esploso¹¹⁸⁴.

¹¹⁷⁹ IL CORRIERE DELLA SERA, 29 gennaio 1928. p. 1. „Punte francesi contro l'Ungheria”.

¹¹⁸⁰ DDI. Settima serie, vol. 6. Documento 6. Mussolini a Durini, 6 gennaio 1928.

¹¹⁸¹ Francia diplomáciai iratok. Documento 5. Dard a Briand, 20 gennaio 1928.

¹¹⁸² MNL OL. K 64. 30. csomó. 1928 – 23. tétel. 44. szám. Walko a Hory, 6 febbraio 1928.

¹¹⁸³ MNL OL. K 64. 31. csomó. 35.a tétel. 5049/4. szám. 9. res. Pol.

¹¹⁸⁴ ASMAE. AA. PP. 1919–1930. Ungheria. Busta 1764. Armi e munizioni. Telegramma N. 102. di Mario Roatta, 7 maggio 1928.

Nonostante tutto, il protocollo della Piccola Intesa fu consegnato alla Società delle Nazioni in due distinte versioni. Quella congiunta jugoslava e cecoslovacca chiese alla Società delle Nazioni di intervenire sul caso¹¹⁸⁵. Il testo romeno invece chiese soltanto alla Lega soltanto di monitorare attentamente la situazione per prevenire lo scoppio di un conflitto armato¹¹⁸⁶. In marzo una commissione di tre membri appartenenti a paesi terzi –Paesi Bassi, Finlandia e Cile– fu incaricata di esaminare l’incidente e non poté che constatare ciò che era ormai risaputo, ovvero il maldestro tentativo ungherese di trasportare armi dall’Italia¹¹⁸⁷. Con questo lo scandalo si chiuse. Per negoziare i dettagli dell’esecuzione dell’armamento segreto dopo l’incidente, Mussolini invitò Bethlen a passare la Pasqua a Milano¹¹⁸⁸. Il primo ministro ungherese arrivò in incognito il 2 aprile 1928, e i due politici decisero di continuare il trasporto di armi ma usando maggiore cautela¹¹⁸⁹.

Accanto alla revisione e al riarmo ungherese, una tappa importante dei rapporti italo–ungheresi fu l’appoggio comune ai separatisti croati e macedoni per promuovere la realizzazione delle aspirazioni italiane per la disintegrazione della Jugoslavia.

3.2. L’appoggio ai separatisti croati e macedoni in Jugoslavia

Quando il trattato di amicizia italo-ungherese fu firmato nel 1927, le autorità di Belgrado lo avevano immediatamente e assai correttamente percepito come una potenziale minaccia all’esistenza stessa dello stato jugoslavo.¹¹⁹⁰ Era noto che l’alleanza fra Roma e Budapest fosse funzionale soprattutto alle aspirazioni italiane nei confronti di Belgrado¹¹⁹¹.

Dopo un’iniziale oscillazione da parte ungherese e il tentativo di stringere un rapporto privilegiato con Belgrado nel 1924–1926, dal 1927 il governo ungherese prese ad appoggiare evidentemente i separatisti, e tale appoggio durò in una prima fase fino alla proclamazione della dittatura reale di Alessandro I, con la quale il sovrano cercava di

¹¹⁸⁵ ZSIGA 1990. 67.

¹¹⁸⁶ Ibid. 67–68.

¹¹⁸⁷ JUHÁSZ 1988. 111.

¹¹⁸⁸ Ibid. Documento 108. Durini a Mussolini, 15 febbraio 1928.

¹¹⁸⁹ MNL OL. K 64. 30. csomó. 1928 – 23. tétel. 20. res. pol. 1928. Hory a Walko, 25 febbraio 1928.

Siccome uno dei temi principali dell’incontro fu la politica italiana e ungherese in riguardo dell’Austria, la tesi ritornerà ancora una volta ai negoziati di Milano.

¹¹⁹⁰ VAGNINI 2015. 192.

¹¹⁹¹ Citazione in: ÁDÁM 1981. 111.

risolvere i conflitti etnici tramite una centralizzazione¹¹⁹². Dopo la svolta, il governo ungherese cercò ad avvicinarsi al nuovo regime jugoslavo con la speranza di poter ricevere la Voivodina con mezzi pacifici, visto che l'Italia di Mussolini non sembrava in grado di promuovere la revisione¹¹⁹³. I negoziati fallirono per il mancato assenso del governo jugoslavo a rinnovare il trattato commerciale firmato nel 1926, in scadenza nel 1932, dopo la Grande Depressione che cambiò la situazione economica di tutta la regione. Anzi, impose una dogana ai prodotti agricoli per colpire l'istituto della doppia proprietà agraria detenuta da individui i cui possedimenti erano stati suddivisi dai confini postbellici¹¹⁹⁴.

Contemporaneamente, i rapporti italo-jugoslavi peggiorarono ulteriormente, al punto che Roma osteggiò il rinnovo dell'accordo di Roma del 1924. Mussolini comunicò che „*questo trattato, che non migliorava la situazione, aveva spirato prima della sua scadenza. Non sarebbe stato una cosa sincera rinnovare un trattato di amicizia, il quale in realtà non esisteva mai.*”¹¹⁹⁵.

Nell'agosto 1931 emerse una nuova possibilità per il cambiamento dei rapporti quando Alessandro I si recò in Italia per negoziare direttamente con Mussolini un accordo italo-jugoslavo¹¹⁹⁶. Il re si disse pronto a rinunciare perfino all'alleanza con la Francia in cambio di un accordo con l'Italia¹¹⁹⁷, la quale non significava soltanto un partner economico notevole¹¹⁹⁸ ma influenzava profondamente la stabilità del giovane stato balcanico. Il tentativo fallì perchè il governo jugoslavo voleva che l'Italia rinunciasse alle sue pretese territoriali su pezzi sulla Jugoslavia, e alle sue aspirazioni balcaniche. L'Italia rifiutò nel timore che la Francia potesse spingerla fuori dalla regione cui voleva imporre la sua influenza, mentre la Jugoslavia rifiutò di riconoscere le posizioni italiane in Albania, come reclamato dall'Italia¹¹⁹⁹.

Il miglioramento dei rapporti dei nostri protagonisti con la Jugoslavia venne soltanto dopo che Adolf Hitler diventò il cancelliere della Germania e cominciò una propaganda per l'Anschluss, cioè per l'invasione tedesca dell'Austria. Mussolini iniziò a progettare un blocco italo-ungaro-austro-jugoslavo per ostacolarlo, e per prevenire

¹¹⁹² SOKCSEVITS 2011. 492.

¹¹⁹³ DDI. Settima serie, vol. 7. Documento 138. Galli a Mussolini, 4 gennaio 1929.

¹¹⁹⁴ HORNYÁK 2010b. 45–46.

¹¹⁹⁵ MNL OL. K 63. 118. csomó. 16-27. tétel. 1929. 90 pol./ 1929. szám. Hory a Walko, 26 maggio 1929.

¹¹⁹⁶ BUCARELLI 2006. 198.

¹¹⁹⁷ DDI. Settima serie, vol. 11. Documento 238. Galli a Grandi, 23 febbraio 1932.

¹¹⁹⁸ Ibid.

¹¹⁹⁹ DDI. Settima serie, vol. 12. Documento 178. Galli a Mussolini, 27 luglio 1932.

l'espansione tedesca nel Bacino Danubiano¹²⁰⁰. Ma anche la Germania – che similmente agli italiani e agli ungheresi appoggiava i separatisti – cominciava ad avvicinarsi alla Jugoslavia¹²⁰¹.

L'appoggio ai movimenti separatisti caratterizzò l'intero periodo tra il 1927 e il 1934. La politica „ufficiale” verso il governo jugoslavo influenzava anche i rapporti segreti o quantomeno informali con i separatisti. Nei momenti di tensione bilaterale, i separatisti ricevevano un forte appoggio da Roma e Budapest, mentre durante i tentativi di negoziato i due paesi cercavano di moderare e di tenere in segreto l'appoggio. Il primo gruppo separatista organizzatosi fu quello dei macedoni chiamato l'Organizzazione Rivoluzionaria Interna Macedone (Vnatrešna Makedonska Revolucionarna Organizacija, ORIM).

L'ORIM era stata fondata alla fine del 19. secolo con lo scopo di ottenere l'indipendenza dei macedoni o in una federazione degli slavi del sud, o all'interno del regno di Bulgaria, come uno Stato nello Stato. La seconda guerra balcanica del 1913, che finì con la pace di Bucarest assestò un duro colpo alle aspirazioni macedoni: alla Bulgaria rimase solo la Pirin-Macedonia, mentre gli altri territori macedoni furono spartiti fra Serbia e Grecia. La Serbia ricevette la Vardar-Macedonia, mentre la Macedonia Egea passò alla Grecia¹²⁰². Neanche la Grande Guerra portò un successo per l'organizzazione.

Nel 1924, l'Ungheria e l'Italia – ancora non formalmente alleate – cominciarono a pensare dell'avvicinamento all'ORIM.¹²⁰³ Mussolini, citando gli articoli contro l'Italia apparsi sui giornali jugoslavi, si risolse a cercare un'organizzazione, anche terroristica, da potere utilizzare contro la Jugoslavia¹²⁰⁴. L'allora l'ambasciatore ungherese a Belgrado Hory racconta nelle sue memorie che gli fu ordinato di prendere contatto con i macedoni: „Nella situazione di oggi noi dobbiamo cercare i rapporti con i nemici dei nostri nemici, e dobbiamo fare l'amicizia con loro – ha aggiunto [Kálmán Kánya, vicario del ministro degli affari esteri – H. P.]. Riguardando questo ha attirato la mia attenzione (...) sull'insoddisfazione grave dei macedoni, e mi ha ordinato di ricevere favorevolmente i macedoni che si rivolgono da me, che mi danno tante valide informazioni.”¹²⁰⁵. Questo punto di vista citato da Hory riassume bene il ruolo dei macedoni nella politica estera

¹²⁰⁰ ORMOS 1984. 85.

¹²⁰¹ Ibid. 87.

¹²⁰² FRUSETTA 2006. 156.

¹²⁰³ LEFEBVRE D'OVIDIO 2016. 713–726.

¹²⁰⁴ IUSO 1998. 23.

¹²⁰⁵ HORY 1987. 131.

ungherese. Il rapporto con l'ORIM poteva infatti portare un doppio vantaggio per l'Ungheria. Da un lato il successo delle ambizioni dell'ORIM poteva indebolire la Jugoslavia, e insieme ad essa la Piccola Intesa, dall'altro lato i macedoni potevano dare informazioni sulla politica interna e la situazione della Jugoslavia.

Benchè secondo la letteratura specialistica italiana l'Italia appoggiasse l'ORIM dal 1923¹²⁰⁶, le fonti archivistiche e i documenti diplomatici italiani testimoniano che Mussolini si determinò soltanto nel 1927 ad aiutare l'organizzazione. Il Primo Ministro bulgaro, Andrei Liapcev comunicò all'ambasciatore italiano a Sofia, Renato Piacentini, che la Bulgaria sarebbe stato molto grata all'Italia se Mussolini avesse appoggiato i macedoni della Jugoslavia davanti alla Società delle Nazioni¹²⁰⁷. Similmente all'Ungheria, l'alleanza con un altro paese insoddisfatto degli assetti territoriali postbellici come la Bulgaria era importante per l'Italia. Così, nel 1927, Mussolini dichiarò che i „macedoni troveranno d'ora in poi in Italia la più amichevole ospitalità”¹²⁰⁸, poichè essi rappresentavano l'ostacolo principale ad un avvicinamento tra la Jugoslavia e la Bulgaria¹²⁰⁹. Il Primo Ministro italiano era del parere che nella situazione balcanica di allora fosse conveniente per l'Italia appoggiare i macedoni, perchè quell'aiuto poteva mostrare favorevole l'Italia davanti alla Bulgaria che aveva una parte fondamentale nelle aspirazioni italiane. Nonostante questo Mussolini condannava gli atti terroristici dell'ORIM e sottolineò che l'Italia avrebbe aiutato la propaganda intelligente e non il terrorismo¹²¹⁰. In considerazione di questo, Mussolini ordinò a Piacentini di avvicinarsi ai circoli macedoni, e di negoziare soprattutto con Tomalewski, da cui si poteva ricevere ottime informazioni sulla situazione politica dei Balcani¹²¹¹.

Il gennaio 1928 Tomalewski pure visitò Hory, a cui spiegò che i macedoni conoscevano bene le motivazioni dell'Italia per l'usare l'ORIM per indebolire la Jugoslavia¹²¹². Hory comunicò tutto questo a Walkó, attirando la sua attenzione sul fatto che, mentre Tomalewski sosteneva che l'avvicinamento italo-macedone non proseguiva secondo i piani, altri dicevano che Tomalewski avesse già incontrato Mussolini¹²¹³. In

¹²⁰⁶ SADKOVICH 1985.

¹²⁰⁷ DDI. Settima serie, vol. 5. Documento 369. Piacentini a Mussolini, 23 agosto 1927.

¹²⁰⁸ DDI. Settima serie, vol. 5. Documento 446. Mussolini a Sola (ambasciatore italiano a Durazzo), 3 ottobre 1927.

¹²⁰⁹ ASV. Arch. Nunz. Jugoslavia. Busta 4. 7428. Pellegrinetti a Gasparri, 17 agosto 1927.

¹²¹⁰ ASMAE. AA.PP. 1919-1930. Bulgaria. Busta 921. Questine e movimento macedone. Telegramma N. 1580. Mussolini a Piacentini, 25 novembre 1927.

¹²¹¹ Ibid. Telegramma N. 1487/358 R. Mussolini a Piacentini, 14 novembre 1927.

¹²¹² MNL OL. K 64. 29. csomó. 16. a tétel. 7 pol./ 1928. Hory a Walkó, 24 gennaio 1928.

¹²¹³ Ibid. 6 pol./1928. Hory a Walkó, 16 gennaio 1928.

realtà, Tomalewski non negoziava con Mussolini, ma con il sottosegretario di Stato Dino Grandi, che incontrò a Roma il settembre 1927. All'incontro Grandi assicurò Tomalewski che l'Italia prestava grande attenzione alla questione macedone e cercava di appoggiarla¹²¹⁴. Così, per 1927, sia l'Ungheria che l'Italia stabilizzarono le loro relazioni con l'ORIM. La mediazione dei politici ungheresi, che aiutavano anche finanziariamente l'ORIM sin dai primi anni Venti, contribuì all'avvicinamento dell'Italia ai macedoni¹²¹⁵.

Tuttavia, poco tempo dopo la stabilizzazione dei rapporti, un evento sanguinoso scosse la vita dell'ORIM: l'assassinio del suo leader Aleksadar Protogerov, il 8 luglio 1928, che causò una scissione dell'organizzazione¹²¹⁶. I protogerovisti, di cui leader era Tomalewski, erano federalisti e volevano ottenere l'autonomia della Macedonia in una federazione balcanica. L'altra frazione, guidata da Mihailov, voleva la centralizzazione dei territori macedoni, cioè voleva creare uno Stato macedone all'interno della Bulgaria, così, naturalmente, il governo bulgaro appoggiava i mihailovisti¹²¹⁷. Mihailov pensava anche dell'indipendenza della Macedonia, che viene certificato da un documento ungherese: „*Il gruppo di Mihailov sta molto attento a disimpegnarsi dal governo bulgaro; comunica apertamente che la Bulgaria non ha più diritto della Macedonia Bulgara di quanto ne abbiano la Jugoslavia, o la Grecia sulla Macedonia Serba e Greca.*”¹²¹⁸ – questo almeno secondo il resoconto di scrisse János Kiss, consigliere presso l'ambasciata ungherese di Bulgaria. Però Mihailov riconobbe presto che la separazione totale della Macedonia era irrealizzabile, così ridusse i suoi obiettivi all'autonomia da ottenere all'interno della Bulgaria.

Ma anche le altre potenze grandi erano in ansia dopo l'uccisione di Protogerov. Il governo inglese reclamò un più stretto controllo governativo bulgaro sopra l'ORIM in un promemoria del 3 agosto 1928¹²¹⁹. I leader del fascismo italiano pensavano che le grandi potenze non sarebbero dovute intervenire nella politica interna della Bulgaria, e Piacentini spiegò che l'intervento avrebbe solo creato confusione, perchè i macedoni non avrebbero capito le ragioni dell'Italia per un'alleanza con la Francia, l'Inghilterra e la Jugoslavia in

¹²¹⁴ BUCARELLI 2006. 150.

¹²¹⁵ ORMOS 1984. 46.

¹²¹⁶ ROSSOS 2008. 152.

¹²¹⁷ JELAVICH 1996. 154.

¹²¹⁸ MNL OL. K 64. 29. csomó. 16. a tétel. 118 pol./1928. Kiss a Walkó, 26 ottobre 1928.

¹²¹⁹ DDI. Settima serie, vol. 6. Documento 547. Mussolini a Piacentini, 11 agosto 1928.

funzione anti-macedone¹²²⁰. Per questo Mussolini decise di dare una risposta negativa al promemoria¹²²¹, che chiedeva all'Italia di partecipare all'intervento.

Nel 1930 Mihailov spiegò a Rudnay, allora ambasciatore ungherese a Sofia, di non essere soddisfatto delle relazioni tra l'Italia e l'ORIM. La ragione di questo, almeno secondo Mihailov, era che Piacentini stava con i protogerovisti, così non volle allearsi con Mihailov. Il leader macedone era invece entusiasta dell'appoggio ungherese¹²²². Proprio all'indomani di quell'incontro, tuttavia, la già citata uccisione di Tomalewski fece ricredere le autorità ungheresi¹²²³ e sferrò un colpo all'autorevolezza di tutto il movimento separatista macedone. Dopo la morte violenta del membro più valoroso dei protogerovisti, lo tsar Boris ordinò alle due frazioni di terminare una faida interna il duello che nuoceva al prestigio della causa macedone ma anche alla reputazione della Bulgaria¹²²⁴. Una ORIM debole e scostante non era capace di ostacolare l'avvicinamento bulgaro-jugoslavo. „*Da parte mia mi dispiace che la pace delle due frazioni sia fallita. Questa lotta porta vantaggi ai serbi, perchè il commissario presta attenzione alla lotta interna invece che alla Macedonia. La politica ungherese è interessata nella pace tra i due partiti.*”¹²²⁵ – disse Rudnay.

Tra il 1932 e il 1934 sia il numero dei documenti ungheresi e italiani riguardanti la questione macedone è assai limitato, e quelli che sono simasti parlano solo di alcune azioni terroristiche dell'ORIM, e non dell'appoggio italo-ungherese ai macedoni. Oltre questo la lotta tra le due frazioni si ricominciò appena un anno dopo la sigla di una tregua interna, con l'assassinio di Petrov, il fiduciario di Mihailov¹²²⁶. I rapporti dell'ORIM con l'Ungheria e l'Italia fecero sempre più sporadici, perchè l'organizzazione era diventata scomoda persino per il governo bulgaro. Così il numero delle azioni terroristiche compiute in territorio jugoslavo si ridusse sensibilmente e l'organizzazione macedone non poté ricoprire più quel ruolo di indebolimento della Jugoslavia che l'aveva resa per anni un alleato tattico importante sia per l'Ungheria che per l'Italia,¹²²⁷.

¹²²⁰ Ibid. Documento 538. Piacentini a Mussolini, 8 agosto 1928.

¹²²¹ ASMAE. AA. PP. 1919–1930. Bulgaria. B. 924. Fasc. Questine e movimento macedone. Telegramma n. 4146/227. Mussolini a Piacentini, 11 agosto 1928.

¹²²² MNL OL. K 64. 39. csomó. 16. a tétel. 35/pol. res. 1930. Rudnay a Walkó, 9 settembre 1930.

¹²²³ Ibid. 50/ pol. res. 1930. Rudnay a Walkó, 3 settembre 1930.

¹²²⁴ MNL OL. K 64. 45. csomó. 16. a tétel. 54/ pol. res. 1930. Vörmlé (consigliere dell'ambasciata ungherese a Sofia) a Walkó, 30 dicembre 1930.

¹²²⁵ MNL OL. K 64. 45. csomó. 16. a tétel. 8. pol. res. 1931. Rudnay a Károlyi, 10 febbraio 1931.

¹²²⁶ ASMAE. AA. PP. 1931–1945. Bulgaria. Busta 5. Movimento macedone. Telegramma N. 3191/978. Cora a Mussolini, 24 settembre 1932.

¹²²⁷ ORMOS 1984. 89.

L'altro gruppo separatista appoggiato dall'Ungheria e dall'Italia fu quello dei croati. I croati erano il gruppo etnico più numeroso della Jugoslavia dopo i serbi e siccome la differenza nel loro proporzione era soltanto circa 15%, il conflitto serbo-croato si acui presto. Dopo l'uccisione nel 1928 del leader del Partito Croato dei Contadini (Hrvatska Selička Stranka), Stjepan Radić da parte di Puniša Raić, un radicale serbo¹²²⁸, la coalizione croata lasciò il parlamento serbo, e i croati cominciarono ad organizzare il loro movimento separatista. La coalizione croata era composta da tre partiti. Il partito più notevole fu quello dei Contadini, che prometteva l'autonomia e una riforma agraria. Dopo la morte di Radić il suo leader fu Vladimir Maček. Il partito secondo era il Blocco Croato, che includeva due frazioni: il Partito Federalista di Ante Trumbić, e il Partito dei Diritti di Ante Pavelić. Il partito terzo era quello dei serbi della Croazia, il Partito Democratico Indipendente guidato da Svetozar Pribičević¹²²⁹.

Dopo l'assassinio l'Ungheria iniziò a sollecitare l'Italia a proteggere i croati. L'Ungheria probabilmente voleva questo perchè nell'autunno del 1927 i leader del Partito dei Diritti, Pavelić, Gustav Perčec e Ivan Perčević da Vienna si erano recati a Budapest, dove furono accolti da Khuen-Héderváry, che promise dal nome del governo ungherese l'insediamento degli emigrati croati nell'Ungheria, ma anche l'appoggio militare alla Croazia nel caso di un conflitto armato con i serbi¹²³⁰.

Nell'autunno 1928 Forster Pál comunicò a Carlo Galli il punto di vista ungherese sulla questione. Secondo Forster le intenzioni dei croati erano serie, però il movimento non era così forte da poter organizzare una rivoluzione. Forster voleva raggiungere la sincronizzazione dei passi politici ungheresi con quelli italiani riguardo ai croati. A Gallivenne il dubbio che l'Ungheria non volesse offrire alcun aiuto concreto aiutare al movimento croato, perchè da un lato era dubbiosa con i separatisti croati, e dall'altro lato non voleva comprometersi davanti agli altri Stati europei¹²³¹.

Nell'ottobre del 1928 l'ambasciatore italiano a Vienna, Giacinto Auriti, comunicò a Mussolini di essere stato informato di un incontro dei leader croati con alcuni politici ungheresi a Baden. Il risultato dell'incontro, secondo Auriti, era stata la stipula di un trattato segreto tra i separatisti croati e l'Ungheria riguardo una loro futura alleanza¹²³².

¹²²⁸ ASDMAE. AA. PP. 1919–1930. Jugoslavia. Busta 1341. Rapporti politici. Telegramma N. 9724/2164. 31 ottobre 1928.

¹²²⁹ GOBETTI 2001. 20.

¹²³⁰ ORMOS 1984. 57–58.

¹²³¹ ASMAE. AA. PP. 1919–1930. Jugoslavia. Busta 1341. Rapporti politici. Telegramma N. 5801. Galli a Mussolini, 24 settembre 1928.

¹²³² DDI. Settima serie, vol. 7. Documento 39. Auriti a Mussolini, 15 ottobre 1928.

Non ci sono altri documenti a testimoniare l'esistenza di questo trattato segreto, ma è un fatto che Trumbić e Maček si incontrarono con il diplomatico ungherese Apor Gábor a Vienna, per negoziare della questione croata. I leader croati spiegarono ad Apor che il loro scopo finale era l'indipendenza della Croazia ma, vedendo le circostanze, potevano soddisfarsi anche con l'autonomia croata in uno Stato federale¹²³³. Nell'incontro Maček chiese al rappresentante del governo ungherese di fare da mediatore con il governo italiano, che Maček intendeva contattare¹²³⁴.

L'Italia probabilmente si determinò ad appoggiare i separatisti croati grazie ad un promemoria scritto dall'ex leader del Partito dei Diritti Ivo Frank e Pavelić, nella quale i politici croati promisero all'Italia l'esecuzione del Trattato di Londra¹²³⁵, e di rispettare la priorità italiana nell'Adriatico, e gli interessi economici dell'Italia¹²³⁶. Il promemoria venne scritto nel 1927 e due anni dopo, dopo la proclamazione della dittatura reale, suscitò in Italia la speranza che Pavelić potesse assumere un ruolo importante nel separatismo croato. Pavelić viveva allora già in Italia, dove fondò l'Organizzazione Rivoluzionaria Croata degli Ustascia (Ustaša Hrvatska Revolucionarna Organizacija), brevemente l'Ustascia [insurrezionale – H. P.], con lo scopo di ottenere l'indipendenza della Croazia. Pavelić riassunse i principi dell'organizzazione soltanto il 1 giugno 1933, dichiarando che non escludeva un conflitto armato per l'indipendenza croata. Sottolineava pure l'unificazione di tutti i croati e l'esclusione degli stranieri dalla vita politica del paese. Parlava dell'importanza della famiglia, della religione, del lavoro agricolo e dalle virtù militari. Pavelić voleva verificare la sua teoria con qualche argomentazione storica, sottolineando che la nazione croata aveva una storia plurisecolare e ricca di cultura, tanto da meritare l'indipendenza¹²³⁷.

Mussolini appoggiò volentieri il movimento e anzi contribuì a creare l'organizzazione, perchè aveva la fiducia nelle capacità degli ustascia di sollevare una rivoluzione che avrebbe disintegrato la Jugoslavia. L'Italia aiutò militarmente i separatisti croati anche forniture di armi, e Mussolini promise all'ufficio chiamato Servizio Segreto Croato armi e munizioni del valore di 400 mila lire¹²³⁸. Con questi armi gli ustascia

¹²³³ ASDMAE. AA. PP. 1919–1930. Jugoslavia. Busta 1341. Rapporti politici. Telegramma N. 6195. 17 ottobre 1928.

¹²³⁴ HORNYÁK 2010a. 44.

¹²³⁵ ADRIANO–CINGOLANI 2011. 31–32.

¹²³⁶ GOBETTI 2001. 23.

¹²³⁷ KRIZMAN 1978. 117–119.

¹²³⁸ DDI. Settima serie, vol. 8. Documento 129. Appuntamento di Grandi a Mussolini, (manca giorno), ottobre 1929.

e seguirono nel decennio successivo un centinaio di assassini, partendo dall'Italia, dall'Ungheria e dall'Austria¹²³⁹.

Poco dopo la fondazione dell'organizzazione, il 20 aprile 1929 Pavelić e Perčec andarono a Sofia per negoziare con Mihailov. Secondo il telegramma di Piacentini, i tre leader separatisti spiegarono che il regime jugoslavo era insopportabile per le minoranze, così i croati e i macedoni dovevano unirsi per ottenere la loro indipendenza dalla Jugoslavia¹²⁴⁰. Come abbiamo visto, l'ORIM era da anni in contatto con i separatisti croati, e furono i macedoni a consigliare ai croati di creare un'organizzazione rivoluzionaria per raggiungere le loro aspirazioni¹²⁴¹. Questo fatto è attestato anche dai documenti ungheresi. Secondo Kiss János, i macedoni suggerirono più volte ai croati di creare un'organizzazione simile all'ORIM, ma nei primi tempi i croati rifiutarono il suggerimento, rendendo i macedoni incerti sulla volontà croata di collaborare¹²⁴². Nell'estate 1929 Pavelić ebbe la possibilità di stabilizzare i rapporti anche con l'Ungheria, quando incontrò Apor Gábor a Bologna il 23 luglio 1929, e Apor promise l'attenzione speciale del governo ungherese alla questione croata, e un appoggio finanziario a Pavelić¹²⁴³.

Dopo l'ingresso al potere di Gyula Gömbös, i due primi ministri si incontrarono a Roma nel novembre 1932 e si determinarono di dare l'appoggio più efficace a Pavelić¹²⁴⁴. In Ungheria entrava in funzione il campo di Jankapuszta, che Gustav Perčec, sotto il nome di Horvát Emil, comprò nel 1931 da Szájbély Gyula. Il campo si trovava vicino alla frontiera ungaro-croata¹²⁴⁵. Nella primavera del 1933 furono creati campi per gli emigrati croati anche in Italia, il cui coordinamento spettava a Ercole Conti, capo della Polizia di Pisa¹²⁴⁶. I tre campi degli ustascia in Italia furono allestiti a Lipari, Bovigno e Brescia¹²⁴⁷.

Galli cercava di attirare l'attenzione del suo governo sui rischi dell'appoggio di Pavelić. Pensava che i separatisti croati includessero soltanto una piccola parte della società croata, e non la sua maggioranza. Oltre questo, continuò Galli, il movimento ustascia non era abbastanza ben organizzato e dinamico per ottenere risultati concreti, e

¹²³⁹ ORMOS 1984. 70.

¹²⁴⁰ ASMAE. AA. PP. 1919–1930. Bulgaria. Busta 927. Questione macedone. Telegramma N. 2010/94. Piacentini a Mussolini, 24 aprile 1929.

¹²⁴¹ DDI. Settima serie, vol. 7. Documento 574. Piacentini a Mussolini, 2 agosto 1929.

¹²⁴² MNL OL. K 64. 34. csomó. 16. a tétel. 95 pol./1928. Kiss a Walko, 27 agosto 1928.

¹²⁴³ ORMOS 1984. 67.

¹²⁴⁴ GOBETTI 2001. 47.

¹²⁴⁵ ORMOS 1984. 79.

¹²⁴⁶ Ibid.

¹²⁴⁷ JELIĆ-BUTIĆ 1977. 21.

ciò veniva verificato dal fatto che l'opposizione croata, pur costituitasi nel 1920, in oltre un decennio di attività non era riuscita ad ottenere alcun risultato concreto¹²⁴⁸.

Galli aveva ragione a concludere che la cautela sarebbe stata importante. Nell'autunno 1933 si scoprì il campo croato di Jankapuszta, perchè la fidanzata di Gustav Perčec, Jelka Pogorelec, una ballerina di varietà, rivelò l'esistenza del campo nelle sue memorie¹²⁴⁹. Il libretto, intitolato *I segreti degli emigrati delinquenti* (Tajne emigrantskih sločina), fu prima pubblicato in croato dal giornale *Novosti*, poi tradotto velocemente in diverse lingue¹²⁵⁰. Un ufficiale militare ungherese stanziato a Jankapuszta, il colonello Tattay, fece una relazione sulle sue impressioni in riguardo al libro di Pogorelec¹²⁵¹.

Secondo le memorie di Jelka Pogorelec, a Jankapuszta i rifugiati croati dovevano lavorare duramente, e i coloro che volevano scegliere la loro famiglia invece la lotta per la Croazia indipendente dovevano sopportare un terrore ferocissimo¹²⁵². Dalla relazione di Tattay si scopre che Jelka, in realtà, non viveva a Jankapuszta ma a Budapest. Ogni tanto Perčec la portava con sé nel campo, così la donna potesse vedere qualche momento della vita dei croati che ci vivevano¹²⁵³. Secondo Tattay non era verosimile che Jelka avesse accesso al carteggio di Perčec, data la sua presenza sporadica nel campo¹²⁵⁴.

In realtà, Jelka non scoprì solo il campo di Jankapuszta, ma anche l'appoggio italo-ungherese dato agli ustascia, come i coetanei poterono apprezzare. Ma gli interessi politici soprattutto della Francia e della Cecoslovacchia sottolinearono soltanto le parti del libro che parlavano del campo croato in Ungheria. Jelka scrisse che „*Perčec e gli altri emigrati sono avventurieri soprattutto dell'Italia, e un poco anche dell'Ungheria.*”¹²⁵⁵. Cioè, secondo le esperienze di Pogorelec, il maggiore responsabile nell'appoggio agli ustascia sarebbe stata l'Italia di Mussolini¹²⁵⁶.

Nella sua confessione Jelka scrisse soltanto un paio di pagine su Jankapuszta, ma queste poche righe contenevano diverse informazioni compromettenti per l'Ungheria. La donna raccontò che Perčec aveva collaboratori ungheresi che lo aiutavano a terrorizzare i croati che volevano scegliere la loro famiglia invece dell'immigrazione e dei principi

¹²⁴⁸ ASDMAE. AA. PP. 1931–1945. Jugoslavia. Busta 30. Separatismo croato. Telegramma N. 6210/2459. 17 settembre 1933.

¹²⁴⁹ ORMOS 1984. 79.

¹²⁵⁰ MNL OL. K 63. 130. csomó. 16-7. tétel. 6267 pol/1933.

¹²⁵¹ MNL OL. K 63. 130. csomó. 16-7. tétel. 170 pol/934.

¹²⁵² MNL OL. K 63. 130. csomó. 16-7. tétel. 6267 pol/1933.

¹²⁵³ MNL OL. K 63. 130. csomó. 16-7. tétel. 170 pol/934.

¹²⁵⁴ Ibid.

¹²⁵⁵ Ibid. Sottolineato da me – H. P.

¹²⁵⁶ Ibid.

degli ustascia. Come conseguenza del terrore, non erano infrequenti i tentativi di evasione, così come agguati e omicidi¹²⁵⁷. Tattay, che cercava di spiegare le informazioni in riguardo al campo al suo governo, commise tuttavia un errore gravissimo quando „parlò soltanto di quelle parti del libro che si occupavano dell’Ungheria”¹²⁵⁸, perchè proprio con questo atteggiamento attirò l’attenzione del pubblico su Jankapuszta. Se Tattay avesse analizzato tutto il libro, le informazioni su Jankapuszta sarebbero sembrate insignificanti rispetto agli altri eventi descritti in ben maggior dettaglio. Invece di svolgere un’analisi completa, Tattay spiegò che nel campo non fabbricavano armi, ma era vero che „una parte degli emigrati che vivono a Jankapuszta hanno in possesso delle armi per scopi di autodifesa, e loro sono ogni volta addestrati al loro uso”¹²⁵⁹. Tattay negava che gli abitanti del campo fossero preparati ad eseguire degli assassini, perchè – secondo lui – Jankapuszta aveva „solo” lo scopo di accogliere i rifugiati che nel passato avevano partecipato agli omicidi¹²⁶⁰. Nonostante il fatto che all’inizio del 1934 Jankapuszta fu liquidato¹²⁶¹, l’esistenza del campo causò gravi problemi all’Ungheria poco più tardi, il 9 ottobre 1934, quando il re Alessandro I fu ucciso da un gruppo ustascia a Marsiglia¹²⁶². Nell’assassinio morì anche il ministro degli esteri della Francia, Louis Barthou, ucciso probabilmente per caso dai poliziotti locali.

Il pubblico riteneva responsabili sia l’Italia che l’Ungheria per l’agguato, e si pensava che il finanziamento delle due organizzazioni fosse stato eseguito dall’Italia, con la mediazione dell’Ungheria. Cioè, l’Italia che l’Italia avesse mandato all’Ungheria la somma necessaria, e da Budapest il denaro fosse finito ai gruppi terroristici croati e macedoni¹²⁶³. Il ruolo mediatore dell’Ungheria sarebbe logico anche perchè, alla fine degli anni 1920 i politici ungheresi offrirono la mediazione tra gli italiani e i croati e macedoni, per aiutare la stabilizzazione dei contatti dell’Italia con le due organizzazioni.

¹²⁵⁷ MNL OL. K 63. 130. csomó. 16-7. tétel. 6267 pol/1933.

¹²⁵⁸ MNL OL. K 63. 130. csomó. 16-7. tétel. 170 pol/934.

¹²⁵⁹ Ibid.

¹²⁶⁰ Ibid.

¹²⁶¹ ADRIANO–CINGOLANI 2011. 109. e ORMOS 1984.

¹²⁶² Dall’assassinio vedi: ORMOS 1984. Siccome l’assassinio accadde dopo la firma dei protocolli di Roma, che è la data finale della mia tesi di dottorato, non entro nei dettagli dell’assassinio di Marsaglia.

¹²⁶³ ASDMAE. AA. PP. 1930–1945. Jugoslavia. Busta 55. Assassinio Re Alessandro. Telegramma N. 6724/1842. 13 novembre 1934.

3.3. I rapporti economici. Il progetto Brocchi

Il trattato di amicizia italo–ungherese rafforzò non soltanto la collaborazione politica e culturale ma anche i rapporti economici. Nell'estate 1927 negoziati iniziarono tra il governo italiano e quello ungherese sulla cooperazione economica. Mussolini aveva promesso nel 1926 di assicurare certi privilegi per l'Ungheria a Fiume¹²⁶⁴, e il 25 luglio 1927 un protocollo fu firmato per regolare il traffico ungherese che passava dal porto della città. L'accordo consentì all'Ungheria di noleggiare il porto per la cifra simbolica di un lira¹²⁶⁵. Un anno dopo, il 11 giugno 1928, l'Italia e l'Ungheria regolavano con un altro protocollo la situazione degli abitanti ungheresi di Fiume¹²⁶⁶.

Sempre nel 1928, il 4 luglio fu firmato l'accordo commerciale e navale tra i due Stati, per la durata di tre anni, in cui le parti applicarono il principio della massima facilitazione¹²⁶⁷. Per ciò che riguarda l'efficacia dell'accordo, si può dire che esso contribuì ad aumentare l'interscambio commerciale fra l'Italia e l'Ungheria. Tuttavia, il numero di prodotti scambiati era molto limitato. L'Ungheria esportava in Italia soprattutto animali e cereali, e riceveva in cambio frutta, riso, formaggio e prodotti industriali. Secondo le dati statistici, entrambi gli Stati avevano diversi partner commerciali più notevoli¹²⁶⁸.

Nel 1929 scoppiò la Grande Depressione che colpì tutta l'Europa. I paesi europei capirono che la crisi poteva essere vinta soltanto attraverso una cooperazione economica tra i paesi della regione¹²⁶⁹. In Italia cominciava a nascere il progetto di un'unione doganale italo–austriaco–ungherese immaginata dall'economista Iginio Brocchi.

Non era soltanto l'Italia a pensare ad una collaborazione possibile tra gli Stati dell'Europa Centrale in campo economico, ma anche la Cecoslovacchia, la Francia, la Gran-Bretagna e la Germania concepirono piani di cooperazione. Il punto comune dei progetti era una cooperazione economica tra gli Stati della Piccola Intesa, l'Austria e l'Ungheria, sotto un certo controllo delle grandi potenze. Sebbene i progetti di André

¹²⁶⁴ NEMES 1964. 45.

¹²⁶⁵ MNL OL. K 70. 335. csomó. Magyar–olasz, 1928–1934. p. 71. „Magyar–olasz egyezmény a fiumei kikötőn áthaladó magyar kereskedelem fejlesztésének ügyében”.

¹²⁶⁶ MNL OL. K 70. 334. csomó. 134/b. „Egyezmény Magyarország és Olaszország között a Fiume olasz birtoklása végett felmerülő anyagi kérdések ügyében”.

¹²⁶⁷ MNL OL. K 70. 334. csomó. 1928-II-1-Olaszország. „Kereskedelmi szerződés Magyarország és Olaszország között”.

¹²⁶⁸ MNL OL. K 69. 704. csomó. Olaszország – I-a-1. tétel. 3018. 1930. szám. „Feljegyzés az Olaszországgal folytatott árucseréről”, 23 settembre 1930.

¹²⁶⁹ DIÓSZEGI 1994. 13.

Tardieu, primo ministro francese, e l'idea di Beneš volevano coinvolgere l'Ungheria, non erano questi i due progetti i più importanti in riguardo dei rapporti italo–ungheresi, ma quello dell'unione doganale austro–tedesca, considerato come il primo passo verso l'Anschluss, l'occupazione tedesca dell'Austria¹²⁷⁰. Il cancelliere austriaco Johannes Schober era pronto di allargare il progetto ad un accordo preferenziale coinvolgendo anche l'Ungheria e l'Italia, però i tedeschi insistevano nell'unione doganale bilaterale.¹²⁷¹ Così il progetto venne accolto con una vivace protesta anche in Francia, in Inghilterra e pure in Cecoslovacchia pure¹²⁷².

Il governo ungherese spiegò il suo punto di vista in un *aide-mémoire*, secondo il quale il progetto austro–tedesco da un lato significava un ostacolo per la realizzazione del progetto Brocchi, e dall'altro lato preconizzava un'egemonia tedesca sull'Europa Centrale che andava contro gli interessi di tutti gli Stati della regione. Però nel caso fosse stato possibile trasformare il progetto in un'idea di cooperazione dei quattro paesi, l'Ungheria sarebbe stata pronta a negoziare con la Germania¹²⁷³. L'Italia era d'accordo con i punti che si riferivano ai pericoli dell'idea tedesca e Grandi comunicò a Hory che Palazzo Chigi era deciso a collaborare con l'Inghilterra nell'ostacolare l'unione doganale austro–tedesca¹²⁷⁴. In questo senso il governo italiano guardava con sfavore l'inclinazione ungherese per le trattative con i tedeschi¹²⁷⁵. Mussolini promise di fare tutto il possibile per eseguire il progetto Brocchi¹²⁷⁶ che fu accolto con l'entusiasmo anche da Bethlen, secondo il quale neanche l'Austria non voleva ad ogni costo l'unione doganale con la Germania¹²⁷⁷. Il ministro degli Affari Esteri italiano preparò un riassunto sull'opinione degli Stati europei sull'unione doganale austro–tedesca. Secondo il documento, Francia e la Cecoslovacchia mostravano l'opposizione più netta al progetto, ma dopo essersi informate in dettaglio anche l'Inghilterra e l'Italia erano orientate ad assumere un atteggiamento contrario. Riguardo all'Ungheria, la nota spiegò che il governo ungherese temeva così tanto l'isolamento che era intenzionato a esaminare tutte le possibilità offerte

¹²⁷⁰ ORMOS 1969. 65.

¹²⁷¹ Ibid.

¹²⁷² RÁNKI 1981. 136–137.

¹²⁷³ MNL OL. K 64. 45. csomó. 1931 – 23. tétel. Senza numero. Aide-Mémoire, 17 aprile 1931. e DDI. Settima serie, vol. 10. Documento 206. Promemoria del Governo ungherese. Budapest, 17 aprile 1931.

¹²⁷⁴ MNL OL. K 64. 45. csomó. 1931 – 23. tétel. 366 res. pol. 1931. Hory a Károlyi, 25 aprile 1931.

¹²⁷⁵ Ibid. Senza numero. Nota sul colloquio di Khuen-Héderváry e Arlotta, 21 aprile 1931.

¹²⁷⁶ Ibid. 366 res. pol. 1931. Hory a Károlyi, 25 aprile 1931.

¹²⁷⁷ MNL OL. K 64. 45. csomó. 1931 – 23. tétel. 366 res. pol. 931. Hory a Károlyi, 25 aprile 1931.

dagli Stati, e nonostante in principio non fosse d'accordo con l'unione doganale, non avrebbe tentato alcuna battaglia diplomatica contro di essa¹²⁷⁸.

L'Italia era contraria ai progetti di Beneš e Tardieu perchè essi mettevano a rischio l'attuazione del piano Brocchi¹²⁷⁹, dal quale Roma sperava di ottenere un'influenza decisiva nel bacino danubiano. Il concetto principale del progetto era un accordo austro–ungherese sotto la protezione italiana, da allargare in seguito alla Jugoslavia¹²⁸⁰. Brocchi spiegò le sue idee in tre punti, che dichiararono la necessità di abbattere i dazi doganali fra i tre Stati, l'assicurazione delle reciproche facilitazioni, e il coinvolgimento della Jugoslavia che rappresentava un ottimo sbocco per i tre paesi¹²⁸¹. All'Ungheria il progetto piaceva, però, nello stesso tempo Budapest temeva che nel caso della sua realizzazione l'Italia avrebbe strappato troppa influenza nel settore industriale nell'economia ungherese¹²⁸². L'atteggiamento ungherese venne riassunto in un promemoria da Sándor Khuen-Héderváry, vicario del ministro degli affari esteri ungheresi. Secondo il documento l'Ungheria, come paese agrario, era stata duramente colpita dalla Grande Depressione, così era interessata a un accordo preferenziale con l'Italia¹²⁸³. Il trattato commerciale italo–ungherese del 1928 fu rinnovato secondo i principi di Brocchi il 21 luglio 1931, sotto il nome „Accordi di Semmering”, che regolavano quali e quanti prodotti sarebbero stati scambiati fra le parti contraenti¹²⁸⁴. L'accordo entrò in vigore il 23 febbraio 1932¹²⁸⁵.

Per quel che riguarda l'Austria, Brocchi comunicò nel 1931, dopo che il progetto dell'unione doganale austro–tedesca era divenuto di pubblico dominio, che l'Austria non poteva stringere un accordo commerciale con un altro Stato finchè quello firmato con l'Italia fosse rimasto in vigore¹²⁸⁶. Brocchi voleva l'unione doganale tra i tre Stati, e il progetto era sostenuto anche dall'Ungheria, però la Germania osteggiava ogni progetto di cooperazione regionale cui l'Austria partecipasse senza i tedeschi. Così Walko disse a Grandi che la realizzazione dell'unione doganale non era attuale¹²⁸⁷. Il progetto Brocchi

¹²⁷⁸ ASMAE. AA. PP. R. Governo 1927–1946. Busta 4. Atteggiamento di vari governi. Senza numero. 14 aprile 1931.

¹²⁷⁹ Ibid. 100.

¹²⁸⁰ NICOLOSI 2005. 287.

¹²⁸¹ Ibid. 288.

¹²⁸² MNL OL/K 69/704. csomó/ I-a-1. dosszié. 3018/1930. Pro memoria, senza data.

¹²⁸³ Ibid. Khuen-Héderváry a Hory, 16 ottobre 1931.

¹²⁸⁴ MNL OL. K 70. 334. csomó. 1932-II-1-Olaszország. Accord sur l'exportation, Semmering.

¹²⁸⁵ Ibid. Documento 239. Appunto di Grandi sul suo colloquio con Hory, 24 febbraio 1931.

¹²⁸⁶ DDI. Settima serie, vol. 10. Documento 169. Appunto di Brocchi, 26 marzo 1931.

¹²⁸⁷ DDI. Settima serie, vol. 11. Documento 279. Appunto di Grandi sul suo colloquio con Walko, 8 marzo 1931.

venne eseguito solo parzialmente, e Brocchi stesso confessò che l'idea significava soltanto un gesto amichevole ma puramente simbolico rivolto verso l'Ungheria¹²⁸⁸.

Il progetto Brocchi rappresentò tuttavia il primo passo verso l'estensione della collaborazione italo–ungherese all'Austria.

3.4. Alla ricerca di nuovi alleati: Austria, Romania, Turchia

Il caso del progetto Brocchi dimostrò che accanto alla revisione ungherese e le aspirazioni antijugoslave dell'Italia, l'Austria occupava ruolo di importanza chiave nei rapporti italo–ungheresi. Da un lato, in caso dei rapporti amichevoli con l'Austria era più facile per Roma organizzare il trasporto segreto di armi verso l'Ungheria, e dall'altro lato, la cooperazione economica con gli austriaci era importante per entrambi i Stati. L'Austria ebbe un ruolo di primo piano anche nella rivalità italo–tedesca sull'Europa Centrale, perchè il vincitore poteva essere quello Stato che fosse riuscito a estendere la propria influenza su Vienna. Questo spiega perchè già l'incontro Bethlen–Mussolini del 1928 vide emergere la questione austriaca come uno dei temi principali¹²⁸⁹.

I due primi ministri pensavano prima di tutto di dover favorire in Austria una svolta politica a destra rispetto al dominio socialdemocratico degli anni Venti. Così l'Italia e l'Ungheria decisero di fornire appoggio logistico alla Heimatwehren, un'organizzazione paramilitare che contestava il sistema democratico post-Versailles ed era guidata da ex-militari¹²⁹⁰. La Heimwehr non era tuttavia un'organizzazione unita, ma la rete delle truppe Heimatwehren delle diverse città e province mostrava differenze significative di approccio geopolitico. Il gruppo più notevole era quello guidato dal dott. Richard Steidle nel Südtirol, cosa che dava al movimento un carattere antiitaliano assai problematico per Roma¹²⁹¹. Ciononostante il console italiano ad Innsbruck, Giulio Ricciardi si concentrò piuttosto soltanto sul carattere antibolscevico e autoritario, filofascista del movimento, così Mussolini decise di iniziare trattative dirette con Steidle¹²⁹².

Durante il loro incontro di Milano, Bethlen aveva suggerito a Mussolini di avvicinarsi alla Heimatwehren, e di appoggiarla con armi e soldi per poter rafforzare e centralizzare il movimento, che sarebbe stato poi capace di spodestare il cancelliere Ignaz

¹²⁸⁸ MNL OL. K 69. 707. csomó. VI. dosszié. „Napi jelentés”. 16 agosto 1932.

¹²⁸⁹ KEREKES 1973. 9.

¹²⁹⁰ KEREKES 1961. 200–201.

¹²⁹¹ MURBER 2010. 110–113.

¹²⁹² DDI. Settima serie, vol. 5. Documento 168. Ricciardi a Mussolini, 27 aprile 1927.

Seipel. Nella sua risposta Mussolini spiegò che avrebbe dato l'appoggio necessario se lo Heimwehren si fosse chiaramente pronunciato in favore di un cambio del regime¹²⁹³. In questo senso Bethlen negoziò con Steidle, assicurandolo che il governi italiano e ungherese erano pronti a dargli armi e soldi per „rendersi capace per l'azione”¹²⁹⁴. Steidle, similmente a Bethlen e a Mussolini, voleva vedere Johannes Schober come cancelliere austriaco¹²⁹⁵. Mussolini comunicò pure la propria disponibilità a discutere della questione sudtirolese dopo un eventuale presa del potere del gruppo eversivo di destra¹²⁹⁶.

Nel frattempo anche il cancelliere Seipel – che voleva sopprimere i socialdemocratici – cercava contatti con la Heimwehren pur senza dividerne l'ideologia di destra. Il cancelliere invece voleva stabilire uno Stato basando sui valori cristiani di cui base sociale era la borghesia¹²⁹⁷.

La prima azione progettata fu la „giornata della Heimwehren” il 7 ottobre 1928, che avrebbe significato la provocazione di un'agitazione dei circoli socialisti che poi avrebbe potuto essere sconfitta dallo Heimwehren per avere maggiore influenza nella vita pubblica austriaca¹²⁹⁸. Però la manifestazione rimase pacifica su entrambi i fronti e non sfociò dunque in un colpo di stato¹²⁹⁹.

Il 3 aprile 1929 Seipel rinunciò improvvisamente al potere e fu sostituito da Ernst von Streeruwitz, un politico cristiano socialista moderato che non appoggiava l'azione della Heimwehren. Questa, come risposta, iniziò a sollecitare la svolta a destra come desiderato dai governi di Budapest e Roma¹³⁰⁰. Una nuova azione fu progettata per il 29 settembre 1929 ma non si verificò in quanto tre giorni prima Schober era stato nominato cancelliere¹³⁰¹. La sua nomina soddisfò sia l'Italia che l'Ungheria, che considerarono risolta in loro favore la situazione austriaca¹³⁰². I rapporti dei due Stati con lo Heimwehren si allentarono, e l'appoggio in pratica cessò.

Accanto all'Austria, che significava un alleata possibile sia per l'Italia che per l'Ungheria, vi furono tentativi più o meno effimeri di avvicinarsi ad altri paesi della regione. L'Italia fece ripetuti passi verso la Romania, anche se la volontà italiana di

¹²⁹³ GULYÁS 2013. 71.

¹²⁹⁴ ASMAE. Gabinetto del Ministero e della Segreteria Generale 1923–1943. Busta 187. Heimatwehren. Copia di telegramma N. 1396. Durini a Mussolininak, 4 giugno 1928.

¹²⁹⁵ Ibid.

¹²⁹⁶ MURBER 2010. 119–120.

¹²⁹⁷ Ibid. 121–122.

¹²⁹⁸ DDI. Settima serie, vol. 7. Documento 17. Auriti a Mussolini, 3 ottobre 1928.

¹²⁹⁹ EDMONDSON 1978. 66–67.

¹³⁰⁰ KERÉKES 1973. 36–38.

¹³⁰¹ MURBER 2010. 136.

¹³⁰² MNL OL. K 64. 31. csomó. 1929 – 20. tétel. Senza numero. Wodianer a Walko, 1 ottobre 1929.

mantenere relazioni amichevoli con due paesi contrapposti come l'Ungheria e la Romania causava un problema non indifferente, come si vide con la questione degli optanti ungheresi in Transilvania.

Con il trattato del Trianon l'Ungheria aveva perso due terzi del suo territorio e un gran numero di ungheresi erano costretti a vivere fuori dei confini nazionali. Tra loro erano tanti che avevano possedimenti in un territorio passato agli Stati successori che, in nome della riforma agraria, sequestravano tali beni per indebolire la posizione della minoranza ungherese nel nuovo paese¹³⁰³. Il caso degli optanti, cioè quali persone che non riceverebbero compensazione per i loro possedimenti sequestrati dalla riforma agraria perché avevano scelto la cittadinanza ungherese, ebbe la maggiore eco nella Romania, dove il numero degli ungheresi superava il milione e mezzo. Nel 1923 il governo ungherese si rivolse al Corte dell'Aja per trovare una soluzione per la compensazione. Ne risultò che il procedimento lunghissimo che finì soltanto nel 1930¹³⁰⁴.

Nel 1927 sia l'Ungheria che la Romania si rivolsero all'Italia per chiedere l'appoggio nella questione, perché il governo italiano aveva in vigore un trattato di amicizia con entrambi i paesi. Così l'Italia cercò una soluzione opportuna per tutti i due Stati amici¹³⁰⁵. Mussolini ordinò al delegato italiano presso la Società delle Nazioni, Vittorio Scialoja di trattare la questione con la massima attenzione e trovare una soluzione che rendesse possibile all'Italia di mantenere una posizione di equilibrio fra gli interessi dei due paesi. Solo se strettamente necessario Roma avrebbe dovuto appoggiare il punto di vista ungherese¹³⁰⁶. Alla seduta del Consiglio della Società delle Nazioni la questione non venne risolta, e il dibattito continuò nel marzo 1928, quando l'Ungheria chiese un processo dell'arbitrato. Mussolini apprezzò la richiesta ungherese e l'Italia votò per l'arbitrato¹³⁰⁷.

Il Consiglio della Società delle Nazioni suggerì ai due Stati di continuare anche i negoziati indiretti tra loro ed elaborare il loro punto di vista finale. Da parte ungherese questo fu il testo di József Szterényi, che metteva al primo posto la determinazione della grandezza e del prezzo esatto dei possedimenti sequestrati, basandosi sulle statistiche romene proprio per dimostrare la disponibilità ungherese ad un compromesso¹³⁰⁸. Nel

¹³⁰³ SIMON – KOVÁCS 2008. 118.

¹³⁰⁴ NAGY 1993. 27.

¹³⁰⁵ DDI. Settima serie, vol. 5. Documento 387. Grandi a Durinin, Durazzo e Scialoja, 31 agosto 1927.

¹³⁰⁶ ASMAE. AA. PP. 1919–1930. Ungheria. Busta 1757. Telegramma N. 1286. Mussolini a Scialoja, 6 settembre 1927.

¹³⁰⁷ DDI. Settima serie, vol. 6. Documento 159. Paulucci a Mussolini, 14 marzo 1928.

¹³⁰⁸ ARADI 2002. 27–28.

gennaio 1929 cominciavano le trattative di San Remo, durante le quali le parti non giunsero ad un accordo riguardo l'aumento che la Romania doveva pagare all'Ungheria per la compensazione, perchè la Romania voleva pagare al massimo 60 milioni di corone d'oro, mentre l'Ungheria ne chiedeva 175 milioni¹³⁰⁹. I romeni decisero di prorogare i negoziati ad un'altra data, così l'Italia offrì la sua mediazione tra i due governi che Khuen-Héderváry accolse bene¹³¹⁰. Le trattative ungaro-romene continuavano senza successo nell'aprile 1929 a Rapallo¹³¹¹.

La soluzione arrivò soltanto alla conferenza sulla questione delle riparazioni dell'Aja che ebbe luogo il 6 agosto 1929, e finì con gli accordi di Parigi il 28 aprile 1930. Questi regolavano anche il modo di pagamento della compensazione per gli optanti, basandosi sulla proposta di Brocchi. Secondo questi, l'Ungheria non doveva pagare le riparazioni per la Romania, perchè l'aumento andava agli optanti come una compensazione¹³¹². Brocchi suggerì pure di creare un cosiddetto fondo A (agrario) in cui gli Stati successori dell'Impero austro-ungarico avrebbero versato una quota annua destinata alla compensazione degli optanti¹³¹³. Le grandi potenze avrebbero alleviato il carico economico degli Stati successori rinunciando ad una parte delle riparazioni¹³¹⁴. In questo modo l'Italia riuscì a trovare un compromesso conveniente sia all'Ungheria che alla Romania.

Il terzo Stato cui l'Italia e l'Ungheria cercarono di avvicinarsi fu la Turchia, considerata anch'essa come un protettore possibile dei progetti revisionisti. I rapporti diplomatici tra la Turchia e l'Ungheria iniziarono nel 1923 con lo stabilimento di rappresentanze diplomatiche nei due paesi¹³¹⁵. Dopo la firma del trattato di amicizia italo-ungherese il ministro degli affari esteri turco, Tevfik Rüstü comunicò all'ambasciatore ungherese ad Ankara, László Tahy che un accordo simile tra i turchi e gli ungheresi sarebbe stato benvisto¹³¹⁶. Il rafforzamento eventuale dei rapporti ungaro-turchi fu benvisto da Mussolini che lo riteneva la base di una possibile cooperazione balcanica, da completare in seguito con la Bulgaria e la Romania¹³¹⁷. Il governo turco offrì nel 1928 un

¹³⁰⁹ K 64. 36. csomó. 27. a. tétel. 1929. 58. res. pol. 1929. Szerényi a Walko e Khuen-Héderváry, 23 gennaio 1929.

¹³¹⁰ Ibid. 182. res. pol. 1929. Appunto di Khuen-Héderváry, 22 febbraio 1929.

¹³¹¹ ASMAE. AA. PP. 1919-1930. Ungheria. Busta 1766. Rapporti politici. Telegramma N. 1470/851. Auriti a Grandi, 18 aprile 1929.

¹³¹² ASMAE. AA. PP. 1919-1930. Ungheria. Busta 1766. Rapporti politici. Telegramma. N. 4264.

¹³¹³ GULYÁS 2013. 97.

¹³¹⁴ ARADI 2002. 36.

¹³¹⁵ OLÁH 2015. 94.

¹³¹⁶ JUHÁSZ 1988. 115.

¹³¹⁷ GULYÁS 2013. 120.

patto di non aggressione e neutralità all'Italia, che Mussolini accolse con soddisfazione, e promise di preparare subito un progetto di accordo¹³¹⁸. Mussolini voleva coinvolgere anche la Grecia, ma Ankara preferì un accordo bilaterale al patto trilaterale¹³¹⁹. Fallito il progetto del Duce per un patto italo–greco–turco, Mussolini firmò accordi di neutralità e di conciliazione separatamente con la Grecia e la Turchia¹³²⁰. L'Ungheria accolse con soddisfazione la notizia di essi, e all'occasione dell'incontro di Milano Bethlen ebbe un colloquio anche con Tevfik Rüstü per il futuro trattato di amicizia ungaro–turco¹³²¹, che venne firmato il 30 ottobre 1930¹³²².

¹³¹⁸ DDI. Settima serie, vol. 6. Documento 120. Mussolini ad Arlotta, 21 febbraio 1928.

¹³¹⁹ Ibid. Documento 163. Mussolini a Piacentini, 17 marzo 1928.

¹³²⁰ CANDELORO 2014. 175.

¹³²¹ MNL OL. K 64. 30. csomó. 1928 – 23. tétel. 260. pol. res. 1928.

¹³²² MNL OL. K 64. 35. csomó. 1929 – 23. tétel. Senza numero. „A miniszterelnök úr beszélgetése Grandi úrral (tervezet).”

4. RAPPORTI ITALO-UNGHERESI DALLA FORMAZIONE DEL GOVERNO DI GÖMBÖS ALLA FIRMA DEI PROTOCOLLI ROMANI

Il 1 ottobre 1932 Horthy nominò primo ministro dell'Ungheria Gyula Gömbös, che voleva completare la collaborazione italo-ungherese con la Germania. La sua nomina fu benvista dall'Italia, e Mussolini fu la prima personalità ufficiale che Gömbös visitò. In questo incontro del 10-11 novembre 1932 i due primi ministri concordavano la loro politica estera e gli scopi comuni, cioè l'appoggio più efficace ai separatisti croati – già menzionata sopra –, e nuovi tentativi per il riarmo dell'Ungheria e per l'estensione della cooperazione italo-ungherese all'Austria. I due primi ministri parlarono anche di Adolf Hitler e della politica nazista.

4.1. Nuovi passi per la revisione. Lo scandalo di Hirtenberg e il Patto a Quattro

Al loro incontro Gömbös e Mussolini si accordarono che l'Italia avrebbe continuato l'aiuto dell'armamento ungherese. Un trasporto partì per l'Ungheria nei primi del 1933 via Hirtenberg, una città austriaca vicino alla frontiera dei due Stati. Siccome tra i ferrovieri che controllavano i trasporti c'erano numerosi socialdemocratici, loro comunicarono la notizia delle armi arrivate al pubblico tramite il giornale *Arbeiter Zeitung* il 8 gennaio 1933¹³²³. Il giorno dopo il cancelliere Engelbert Dollfuss e l'ambasciatore italiano a Vienna, Gabriele Preziosi fecero un accordo che il trasporto era il proprietario dello Stato italiano, ed era mandato in Austria solo per ripararle¹³²⁴. Dollfuss dichiarò questo, completando che il governo austriaco non sapeva se il destinatario del trasporto fosse stato l'Ungheria, e che l'Austria non pensava che la riparazione delle armi andava contro i trattati di pace¹³²⁵.

Nonostante che gli Stati della Piccola Intesa, soprattutto la Cecoslovacchia, cercavano di attaccare l'Ungheria tramite una campagna stampale, l'Inghilterra e la Francia non appoggiavano la richiesta di Beneš di iniziare un intervento da parte della Società delle Nazioni. I governi britannico e francese soltanto avevano la voglia di

¹³²³ GULYÁS 2015. 38.

¹³²⁴ MNL OL. K 64. 57. csomó. 1933 – 41. tétel. 5036. szám. Bessenyei a Gömbös, 9 gennaio 1933.

¹³²⁵ Ibid. 3. számjeltávirat. Khuen-Héderváry ai delegati ungheresi della Società delle Nazioni, 2 febbraio 1933.

consegnare un promemoria a Vienna, Budapest e Roma in cui chiedevano una spiegazione sui dettagli del trasporto arrivato a Hirtenberg. A Roma l'Inghilterra consegnò la promemoria da sola perchè allora la Francia voleva rafforzare i suoi rapporti con l'Italia¹³²⁶. Siccome sia il governo ungherese che quello italiano diedero una risposta evasiva, la Francia mandò un ultimatum in cui chiamò i protagonisti dello scandalo di rimandare le armi al mittente, e nel caso se l'ultimo non riprendesse il trasporto, esso doveva essere distrutto¹³²⁷. Mussolini comunicò il testo dell'ultimatum nel *Giornale d'Italia* che era imbarazzante al governo austriaco e sollevava una dispiaciuta nella vita internazionale, in cui i governi di Francia e l'Inghilterra non erano interessati¹³²⁸. Per concludere l'incidente, Mussolini suggerì di riportare le armi in Italia per evitare l'intervento della Società delle Nazioni. Questa soluzione fu accettata dalla Francia e dall'Inghilterra pure¹³²⁹.

Così lo scandalo di Hirtenberg, grazie alle circostanze internazionali e ai passi italiani, fu appianata facilmente, che sicuramente poteva capitare anche perchè Hitler e le sue aspirazioni egemoniche cominciarono a dimostrarsi. Hitler scese al potere il 30 gennaio 1933, e dal suo libro intitolato *Mein Kampf* del 1925 si vedeva che il nuovo cancellare tedesco non avrebbe lasciato il disarmamento della Germania e avrebbe provato a fare passi contro gli ordini della pace di Versailles¹³³⁰.

Per Mussolini fu un colpo che Hitler non voleva negoziare sulle questioni dei Balcani e dell'Europa Centrale con l'Italia, ma voleva avere l'influenza per sé nelle regioni menzionati¹³³¹. Il nuovo cancellare non nascose che voleva occupare l'Austria, cioè l'Anschluss, appoggiando i nazisti austriaci per ottenere il potere, così l'Anschluss poteva realizzarsi senza un conflitto internazionale¹³³². Così le potenze grandi volevano creare un sistema di collaborazione con cui potevano fermare le aspirazioni tedesche. Questo diede la vita al Patto a Quattro progettato da Mussolini, di cui negoziò il 18 marzo 1933 con l'inglese MacDonald. Il progetto dichiarò la necessità dell'Italia, Inghilterra, Francia e la Germania nelle questioni politiche dell'Europa, non escludendo i trattativi sulla

¹³²⁶ PRITZ 1982. 94.

¹³²⁷ GULYÁS 2015. 39.

¹³²⁸ PRITZ 1982. 94.

¹³²⁹ MNL OL. K. 64. 57. csomó. 1933 – 41. tétel. 5116. szám. Pelényi a Gömbös, 24 gennaio 1933.

¹³³⁰ ORMOS – MAJOROS 2003. 347.

¹³³¹ Ibid. 349.

¹³³² ORMOS 1969. 188.

possibilità del revisionismo – che Mussolini pensava di essere una condizione per la pace europea – e sull’armamento secondo il principio della parità¹³³³.

La Germania fu soddisfatta con l’idea, soltanto voleva l’espressione più determinato dei frasi sul revisionismo e sulla parità dell’armamento¹³³⁴. L’Ungheria guardava con grande speranze il progetto, però sapeva che la Francia probabilmente non avrebbe lasciato il paragrafo sulla revisione. Però il governo ungherese valutò un certo successo anche il fatto che il principio del revisionismo poteva avere luogo nei discorsi internazionali¹³³⁵. Naturalmente gli Stati della Piccola Intesa, e neanche la Polonia – che temeva il revisionismo tedesco – non accolsero volentieri il progetto. La Jugoslavia valutava la frase come la dichiarazione diretta delle aspirazioni antijugoslave dell’Italia¹³³⁶. La Francia promise ai membri della Piccola Intesa di non tradire i suoi alleati, e suggerì la modificazione del progetto¹³³⁷.

Grazie al rafforzamento dell’influenza tedesca in Europa, che le potenze grandi volevano ostacolare ad ogni costa, la modificazione francese fu accettata anche da Mussolini. Il Patto a Quattro fu firmato il 7 giugno 1933, e invece alle questioni politiche riferiva soprattutto ai problemi economici¹³³⁸. Questo episodio dimostrava bene che l’influenza della Germania in Europa Centrale era inevitabile. Ciononostante, come un tentativo ultimo, furono firmati i Protocolli Romani nel 1934 tra l’Austria, l’Ungheria e l’Italia.

4.2. I protocolli romani

Nonostante il fallimento nel 1932 del progetto di unione doganale tra l’Austria, l’Ungheria e l’Italia, il Governo ungherese e quello italiano non rinunciarono alla sua realizzazione¹³³⁹. Nel luglio 1933 Mussolini invitò Gömbös a Roma per negoziare i dettagli della cooperazione. Il Duce sottolineò che l’eventuale triplice unione doganale era stata approvata anche dalla Francia, ma il cancelliere austriaco, con cui Gömbös aveva avuto un colloquio poco prima, non sembrava mostrare un eccessivo attaccamento al

¹³³³ ASMAE. AA. PP. 1931–1945. Germania. Busta 16. Patto a Quattro. Senza numero. I° testo del Patto politico di intesa e di collaborazione fra le quattro potenze occidentali, 18 marzo 1933.

¹³³⁴ ORMOS 1969. 192.

¹³³⁵ ASMAE. AA. PP. 1931–1945. Germania. Busta 15. Patto a Quattro. Telegramma posta 2871/339. Colonna a Mussolini, 28 marzo 1933.

¹³³⁶ ASMAE. AA. PP. 1931–1945. Germania. Busta 15. Patto a Quattro. Telegramma 2097/729.

¹³³⁷ MNL OL. 90. csomó. 1933 – 11/1. tétel. 1033/pol. – 1933. Appunto per Kánya, 5 1933.

¹³³⁸ HALMOSY 1983. 317–321.

¹³³⁹ PRITZ 1982. 70.

progetto¹³⁴⁰. Dollfuss in una lettera spiegò anche a Mussolini che, accanto alla cooperazione con l'Ungheria e l'Italia, Budapest intendeva mantenere buoni rapporti pure con la Germania¹³⁴¹.

L'approvazione francese certamente incoraggiò Mussolini nell'eseguire il suo progetto, ma i due eventi catalizzatori accaddero all'inizio del 1934. Il primo fu la firma di un protocollo aggiuntivo all'accordo commerciale ungaro-tedesco stipulato nel 1931, che sollecitò Mussolini a rafforzare la posizione italiana nel bacino danubiano¹³⁴². L'altro fattore che stimolò gli sforzi diplomatici di Roma fu il Patto Balcanico, firmato ad Atene tra la Jugoslavia, la Grecia, la Turchia e la Romania. Nonostante quest'alleanza non portasse significativo risultati pratici¹³⁴³, l'Italia temeva che essa potesse minacciare le sue aspirazioni balcaniche¹³⁴⁴. Mussolini iniziò dunque a sollecitare l'avvio di colloqui con Gömbös e Dollfuss, che ricevettero un invito a Roma nel marzo 1934.

L'incontro trilaterale finì con la firma dei protocolli del 17 marzo 1934, che comprendevano tre documenti. Il primo era un protocollo consultativo che obbligava l'Austria, l'Italia e l'Ungheria a consultarsi sui problemi politici ed economici di comune interesse. L'accordo non escludeva l'associazione di altri Stati¹³⁴⁵.

Il secondo documento puntava al rafforzamento dei rapporti economici fra i tre paesi. A questo scopo le parti contraenti introdussero facilitazioni al commercio e al trasporto delle merci¹³⁴⁶. Il terzo protocollo, firmato soltanto dall'Austria e dall'Italia, completò il secondo¹³⁴⁷. Poiché l'Ungheria aveva già concluso un accordo commerciale con l'Italia, fu esentata dal compito di firmarne un altro.

I protocolli romani furono accolti abbastanza bene in Europa, anche perché all'estero furono considerati di scarso significato politico¹³⁴⁸. Soltanto tre paesi accolsero la notizia del patto con un misto di stizza e preoccupazione: la Germania, che lo vedeva come l'ostacolo principale all'Anschluss¹³⁴⁹; la Jugoslavia, che lo considerava un passo

¹³⁴⁰ DDI. Settima serie, vol. 14. 24. irat. Feljegyzés Mussolini és Gömbös beszélgetéséről, 1933. július 26.

¹³⁴¹ Ibid. Documento 9. Dollfuss a Mussolini, 20 luglio 1933.

¹³⁴² PRITZ 1982. 152.

¹³⁴³ HORNYÁK 2010. Balkán-összefogás. 147.

¹³⁴⁴ SARAL 2013. 86–87.

¹³⁴⁵ MNL OL. K 70. 334. csomó. Magyar–olasz 1934. 86. Protocolli romani.

¹³⁴⁶ Ivi.

¹³⁴⁷ Uo.

¹³⁴⁸ ORMOS 1969. 291.

¹³⁴⁹ GULYÁS 2015. 81.

verso un suo accerchiamento da parte dell'Italia¹³⁵⁰; e la Turchia, che temeva l'egemonia italiana nell'Asia Minore e in Africa¹³⁵¹.

Sin dal primo momento, apparve evidente che i protocolli avrebbero lasciato l'Austria ai margini della cooperazione italo–ungherese. Al tempo stesso, il 1934 segnò una svolta drammatica nella politica estera italiana e ungherese, in quanto da quel momento in avanti entrambe ebbero a confrontarsi con la sempre più ingombrante presenza del Terzo Reich. Il 1934 segnò dunque la fine delle illusioni coltivate a Roma e soprattutto Budapest sui frutti della collaborazione bilaterale italo–ungherese. Sebbene questa non venne formalmente meno sino alle ultime fasi della Seconda guerra mondiale, il suo sviluppo successivo fu pesantemente influenzato da fattori esterni, prime fra tutti le aspirazioni di conquista della Germania di Hitler.

¹³⁵⁰ HORTHY-KORSZAK MAGYARORSZÁGA. 89. irat. Jevtić a londoni jugoszláv követnek, 1934. április 7.

¹³⁵¹ MNL OL. K 63. 289. csomó. 1934 – 32/1. tétel. 1046. pol. 1934. Jungert-Arnóthy Kányának, 1934. április 5.

FORRÁSOK ÉS IRODALOM/ FONTI E LETTERATURA

Levéltári források/ Fonti inedite:

Magyarország, Budapest

Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltár

- K 63 (Politikai Osztály Iratai)
- K 64 (Politikai Osztály Reservált Iratai)
- K 66 (Sajtó- és Kulturális Osztály Iratai)
- K 69 (Gazdaságpolitikai Osztály Iratai)
- K 70 (Jogi Osztály Iratai)
- K 74 (Számjelosztály Iratai)
- K 78 (Népszövetségi Kiadványgyűjtemény)
- K 99 (Római Követség Iratai)
- K 429 (Kozma Miklós Iratai)
- K 636 (Vallás-és Közoktatásügyi Minisztérium Iratai)

Olaszország, Róma

Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri

- Serie Affari Politici 1919–1930 (1927–1930)
- Serie Affari Politici 1931–1945 (1931–1934)
- Archivio Personale di Dino Grandi – Scritti editi ed inediti

Archivio Nazionale (Archivio Centrale dello Stato)

- Carte Ercole Conti

Archivio Storico dell'Ufficio dello Stato Maggiore dell'Esercito Italiano

- H-1. 71. Fascicolo 2. és 4.

Vatikán

Archivio Segreto del Vaticano

- Archivio della Nunziatura

Archivio Storico della Sezione per i Rapporti con gli Stati della Segreteria di Stato della Santa Sede

- Affari Ecclesiastici Straordinari – Periodo IV (Papa Pio XI, 1922–1939)

Horvátország

Hrvatski Državni Arhiv

Emigracija VIII

Dokumentumgyűjtemények/ Collezioni dei documenti:

ÁDÁM Magda (szerk.): *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről, 1928–1932.* Budapest, MTA TTI 2013.

A szakadék szélén...Az MTI bizalmas jelentései, 1943. július 22–1944. március 10. Szerk.: Balogh Margit et. al. Budapest, Napvilág 2006.

BETHLEN István: *Bethlen István gróf beszédei és írásai.* Budapest, Genus 1933.

Convegno di Scienze Morali e Storiche. 14–20 Novembre 1932 – XI. Tema: L'Europa. Vol. I. Atti preliminari – processi verbali. Roma, Reale Accademia d'Italia – Fondazione Alessandro Volta 1933.

I Documenti Diplomatici Italiani. Settima serie, Volume 4–15. A cura di Rodolfo Mosca. Roma, Libreria dello Stato 1953.

BETHLEN István: *Válogatott politikai írások és beszédek.* Szerk.: Romsics Ignác. Budapest, Osiris 2000.

GÖMBÖS Gyula: *Válogatott politikai beszédek és írások.* Szerk.: Vonyó József. Budapest, Osiris 2004.

HALMOSY Dénes: *Nemzetközi szerződések 1918–1945.* Budapest, Gondolat 1983.

HORNYÁK Árpád (vál., ford., szerk., bev.): *A Horthy-korszak Magyarországja jugoszláv szemmel. Délszláv levéltári források Magyarországról 1919–1941.* Pécs – Budapest, Kronosz – MTA TTI 2016.

Jugoszlávia 1918–1941: dokumentumok. Szerk.: A. Sajti Enikő. Ford.: Kacziba Ágnes. Szeged, 1989.

KARSAI Elek (szerk.): *Iratok az ellenforradalom történetéhez 1919–1945. IV. kötet. A magyar ellenforradalmi rendszer külpolitikája, 1927. január 1–1931. augusztus 24.* Budapest, Kossuth 1967.

Magyar Statisztikai Évkönyv. 1928–1934. évfolyamok. Budapest, Magyar Királyi Statisztikai Hivatal.

RÉTI György (szerk.): *A Palazzo Chigi és Magyarország. Olasz diplomáciai dokumentumok Magyarországról a Gömbös-kormány időszakában, 1932–1936.* Budapest, 2003.

Sajtó:

Az Est; Magyarság; Népszava; Pesti Hírlap, Pesti Napló, Új Nemzedék

Il Corriere della Sera; Il Giornale d'Italia

Emlékiratok, életművek/ Memorie:

ALOISI, Pompeo: *Journal, 25 Julliet 1932–14 Juin 1936*. Párizs, Plon 1957.

APPONYI Albert, gróf: *Római benyomások*. Budapesti Szemle, 664. szám. 257–277. Interneten elérhető: http://real-j.mtak.hu/2515/1/BudapestiSzemle_1933_228.pdf (Utolsó letöltés: 2018.01.31.)

BARCZA György: *Diplomataemlékeim. I. kötet*. Budapest, Európa História 1994.

GRANDI, Dino: *Il mio paese*, Bologna, Il Mulino 1985.

GUARIGLIA, Raffaele: *Ricordi: 1922–1946, Napoli, Edizioni Scientifiche Italiane 1950*.

HORY András: *Bukaresttől Varsóig*. Budapest, Gondolat 1987.

HORTHY Miklós: *Emlékirataim*. Budapest, Európa 2011.

MAČEK, Vladko: *In the Struggle for Freedom*. [kiadó nélkül], 1957.

MUSSOLINI, Benito: *Opera omnia*, 1951.

MUSSOLINI, Benito: *La mia vita*. Milano, CDE 1983.

SUVICH, Fulvio: *Memorie 1932–1936*. (A cura di Gianfranco Bianchi.) Milano, Rizzoli 1984.

Egykorú források/ Fonti coetanee:

BAJZA József: *A horvát kérdés. Válogatott tanulmányok*. Sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta: Tóth László. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda 1941.

BALLA Ignác: *A Duce és dolgozó új Itália (Il Duce e la nuova Italia lavoratrice)*. Budapest, Singer és Wolfner irodalmi intézet Rt., 1932.

DEÁK, Francis: *The Hungarian–Rumanian land dispute: a study of Hungarian property right sin Transylvania under the Treaty of Trianon*. New York, Columbia University Press 1928.

DE CESARE, Sergio: *Il problema magiaro*. Napoli, Anaceronte Chiurazzi & Figlio, 1930.

Európa helyzete, értéke és szerepe a háború előtt és után. Akadémiai Értesítő, XLIII. köt. Budapest, 1933. 21–29. Interneten elérhető: http://real-j.mtak.hu/116/1/AkademiaiErtesito_1933.pdf (Utolsó letöltés: 2018. 01.31.)

KLEBELSBERG Kuno: *La cooperazione intellettuale tra l'Italia e l'Ungheria*. Budapest, Franklin 1927.

MOSCA, Rodolfo: *L'Ungheria contemporanea*. Bologna, Zanichelli 1928.

Cikkek, tanulmányok/ Articoli, saggi:

ANDREIDES Gábor: *A változó Mussolini-kép és a mussolinizmus*. Múltunk, 2014/2. 124–147.

ARADI Gábor: *A San Remo-i tárgyalások magyarországi előkészülete*. Levéltári Szemle, 2002/3. 24–38.

- BAKIĆ, Dragan: „*Must Will Peace*”: *The British Brokering of 'Central European' and 'Balkan Locarno' 1925–1929*. *Journal of Contemporary History*, 2013/1. 24–56.
- BÉKÉS Márton: *A legitimisták és a legitimizmus*. In: Romsics Ignác (szerk.): *A magyar jobboldali hagyomány*. Budapest, Osiris 2009. 214–242.
- BELLÉR Béla: *Az osztrák–magyar viszony és a burgenlandi kérdés (1927–1929)*. Századok, 1985/1. 43.
- BRECCIA, Alfredo: *La politica estera italiana e l'Ungheria 1922–1933*. *Rivista Storica Italiana*, 1980/1. 94.
- CSORBA László: *A Római Magyar Történelmi Intézet megalapítása és első évei*. In: Csorba László (szerk.): *Száz év a magyar–olasz kapcsolatok szolgálatában*. Magyar tudományos, kulturális és egyházi intézetek Rómában (1895–1995). Budapest, HG & Társa Kiadó 1995. 7–18.
- DIÓSZEGI László: *A nagyhatalmak és a Duna-medence az 1930-as években*. In: Romsics Ignác: *Magyarország és a nagyhatalmak a 20. században: tanulmányok*. Budapest, Teleki László Alapítvány 1995. 99–112.
- DIÓSZEGI László: *A Tardieu-terv. Francia válságmenedzselési kísérlet Közép-Európában*. *Rubicon*, 1994/8. 13.
- DIÓSZEGI László: *Beneš terve Csehszlovákia, Ausztria és Magyarország együttműködésére*. www.adatbank.transindex.ro/regio/html/alcim_pdf8.pdf (Utolsó letöltés: 2017. 10. 27.)
- FRIED Ilona: *Cultura e politica fra le due guerre: un tramite fra l'Italia e L'Ungheria*. *Ignazio Balla. Italogramma*, 2011/1. www.epa.oszk.hu/02300/.../EPA02391_italogramma_01_2011_09.pdf (Utolsó letöltés: 2018.01.31.)
- FRIED Ilona: *Egy közép-európai sors – Balla Ignác*. *Irodalomtörténet*, 2000/4. 556–564.
- GARAI Ildikó: *A fasiszta hatalomra jutást megelőző és az azt követő olasz külpolitika összehasonlítása*. *Külügyi Szemle*, 2003/3. 153.
- GAMBINO, Antonio: *Le relazioni tra Roma e Budapest nei primi anni della Grande Crisi (1930–1934)*. http://www.grotius.hu/doc/pub/QOESOP/2009_109_gambino_antonio_le_conseguenze.pdf. (Utolsó letöltés: 2017. 08. 08.)
- GIUSTIBELLI, Simona: *L'Europa nella riflessione del convegno della Fondazione Volta (16–20 novembre 1932)*. *Dimensioni e Problemi della Ricerca Storica*. 2002/1. 181–233.
- HORNYÁK Árpád: *A mohácsi beszéd*. In: III. Magyar Politikai Földrajzi Konferencia. *Az integrálódó Európa földrajza*. Pécs, PTE 2004. 272–276.
- HORNYÁK Árpád: *Törökország szerepe és céljai a Balkán Antantban magyar szemmel*. In: Anka László (szerk.): *Historia est lux veritatis: Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján*. Budapest, Magyar Napló – Veritas Történetkutató Intézet 2016. 185–192.
- HORVÁTH Jenő: *Olaszország Kelet-Közép-Európa politikája 1918-tól napjainkig*. http://www.grotius.hu/doc/pub/YWJMAR/horvath_jeno_grotius_e-konyvtar_2006.pdf (Utolsó letöltés: 2017. december 8.)
- KEREKES Lajos: *Olaszország, Magyarország és az osztrák Heimwehr-mozgalom, 1920–1930*. *Történelmi Szemle*, 1961/2. 199–216.

MURBER Ibolya: *A felíveléstől a stagnálásig. A Heimwehrek magyar és olasz kapcsolatai, 1927–1929.* Külügyi Szemle, 2010/2. 129–172.

NICOLOSI, Simona: *La politique étrangère italienne en Europe Danubienne: le projet Brocchi.* In: Specimina nova dissertationum ex Institutio Historico Universitas Quinqueecclesiensis, 2005/2. 283.

OLÁH Péter: *A török–magyar kapcsolatok alakulása egy diplomata szemével – Tahy László ankarai követ munkássága (1924–1933).* Keletkutatás. A Körösi Csoma Társaság folyóirata. 2015/2. 93–104.

ORMOS Mária: *Bethlen koncepciója az olasz–magyar szövetségről (1927–1931).* Történelmi Szemle, 1971/1–2. 133–156. (Olaszul: ORMOS Mária: *L'opinione del conte Stefano Bethlen sui rapporti Italo–Ungheresi (1927–1931).* Storia Contemporanea, 1971/2. 283–314.)

ORMOS Mária: *Italia e Ungheria tra le guerre mondiali, 1918–1943.* Il Veltro, 1992/ 5–6. 133–143.

P. SZŰCS Julianna: *A „római iskola”.* In: Csorba László (szerk.): *Száz év a magyar–olasz kapcsolatok szolgálatában. Magyar tudományos, kulturális és egyházi intézetek Rómában (1895–1995).* Budapest, HG & Társa Kiadó 1995. 95–126.

RAB Virág: *A gazdasági világválság és a korabeli gazdasági szakemberek.* Konferencia-előadás, 2013.

ROMSICS Ignác: *Olaszország és a román–magyar megegyezés tervei, 1918–1938.* In: Romsics Ignác: *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében.* Budapest, Osiris 2005. 132.

SADKOVICH, James J.: *Opportunismo esitante: la decisione italiana di appoggiare il separatismo croato: 1927–1929.* Storia Contemporanea, 1985/3. 401–426.

SARAL, Emre: *Törökország és a Balkán Paktum szerepe a magyar követi jelentések tükrében (1931–1935).* Keletkutatás, 2013 ősz. 85–96.

SIMON Attila – KOVÁCS Attila: *Gazdaság és nacionalizmus. Földreformok az utódállamokban.* In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században.* Budapest, Gondolat 2008. 118–123.

UJVÁRY Gábor: *A Római Magyar Intézet története 1912–1945 között.* In: Csorba László (szerk.): *Száz év a magyar–olasz kapcsolatok szolgálatában. Magyar tudományos, kulturális és egyházi intézetek Rómában (1895–1995).* Budapest, HG & Társa Kiadó 1995. 19–44.

UJVÁRY Gábor: *Klebelsberg Kuno és Hóman Bálint kultúrpolitikája.* In: Vonyó József (szerk.): *Társadalom és kultúra Magyarországon a 19–20. században. Tanulmányok.* Pécs, Pro Pannonia Kiadó 2003. 87–104.

VALIANI, Leo: *Il fascismo: controrivoluzione e rivoluzione.* In: Bracher, Karl Dietrich – Valiani, Leo (a cura di): *Fascismo e nazionalsocialismo.* Bologna, Il Mulino 1984.

VIZI László Tamás: *„Hiszem és remélem, hogy...hamarosan visszatérhet a régi barátság és megértés”.* *Horthy Miklós mohácsi beszéde és a szerb orientáció alternatívája a magyar külpolitikában.* Közép-Európai Közlemények: Történészek, geográfusok és regionalisták folyóirata. 2013/4. 7–38.

VONYÓ József: *Másolta-e Gömbös Mussolinit vagy/ és Hitlert?* In: Vonyó József: *Jobboldali radikálisok Magyarországon 1919–1944.* Pécs, Kronosz 2012. 148–199.

Monográfiák/ Monografie:

- ÁDÁM Magda: *A Kisantant*. Budapest, Kossuth 1981.
- ÁDÁM Magda: *A Kisantant és Európa, 1920–1929*. Budapest, Akadémiai 1989.
- ÁDÁM Magda: *Magyarország és a Kisantant a harmincas években*. Budapest, Akadémiai 1968.
- ADRIANO, Pino–CINGOLANI, Giorgio: *La via dei conventi. Ante Pavelić e il terrorismo ustascia dal Fascismo alla Guerra Fredda*. Milano, Mursia 2011.
- BURGWYN, Henry James: *Il revisionismo fascista*. Firenze, Feltrinelli 1979.
- BURGWYN, Henry James: *Italian Foreign Policy in the Interwar Period: 1918-1940*. London, Praeger 1997.
- BUCARELLI, Massimo: *Mussolini e la Jugoslavia 1922–1939*. Bari, B. A. Graphis 2006.
- CANDELORO, Giorgio: *Storia dell'Italia moderna. Volume nono. Il fascismo e le sue guerre*. Milano, Feltrinelli 1992.
- CAROCCI, Giampiero: *La politica estera dell'Italia fascista*. Bari, Laterza 1969.
- CAROLI, Giuliano: *La Romania nella politica estera italiana, 1919–1965: luci e ombre di un'amicizia storica*. Milano, Nagard 2009.
- CAROLI, Giuliano: *Rapporti militari fra Italia e Romania dal 1918 al 1945: le carte dell'Ufficio Storico*. Roma, SME Ufficio Storico 2000.
- CASTRONOVO, Valerio e TRANFAGLIA, Nicola (a cura di): *Storia della stampa italiana. Vol. III. La stampa italiana nell'età liberale*. Bari, Laterza 1979.
- CSORBA László: „A római magyar követ jelenti...” *A magyar–olasz kapcsolatok története, 1945–1956. Akadémiai doktori értekezés*. Budapest, 2012.
- DE FELICE, Renzo: *Mussolini il fascista. Vol. II. L'Organizzazione dello Stato fascista, 1925–1929*. Torino, Einaudi 1968.
- DE FELICE, Renzo: *Mussolini il duce. Vol. I. Gli anni del consenso, 1929–1936*. Torino, Einaudi 1974.
- DIÓSZEGI István: *Két világháború árnyékában. Nemzetközi kapcsolatok története 1919–1939*. Budapest, Gondolat 1974.
- EDMONDSON, Clifton Earl: *The Heimwehr and Austrian Politics 1918–1936*. Athens, University of Georgia Press 1978.
- FERRARA, Massimiliano: *Ante Pavelić: il duce croato*. Udine, Kappa Vu 2008.
- FRIED Ilona: *Őexcellenciája kívánságára. Színház, kultúra és politika a fasizmus Olaszországában*. Budapest, L'Harmattan 2016.
- FRUSETTA, James: *Bulgaria's Macedonia: Nation-building and State Building, Centralization and Autonomy in Pirin Macedonia, 1903–1952. PhD Thesis*. 2006.
- GENTILE, Emilio: *Fascismo. Storia e interpretazione*. Bari, Laterza 2002.
- GERGELY Jenő: *Gömbös Gyula: politikai pályakép*. Budapest, Vince 2001.
- GOBETTI, Eric: *Dittatore per caso: un piccolo duce protetto dall'Italia fascista*. Napoli, L'ancora del Mediterraneo 2001.

- GUIDA, Francesco–TOLOMEO, Rita: *Italia e Ungheria (1920–1960) – Storia, politica, società, letteratura, fonti*. Coscenza, Periferia 1991.
- GULYÁS László: *A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek, 1919–1924*. Máriabesenyő, Attraktor 2012.
- GULYÁS László: *A Horthy-korszak külpolitikája 2. A húszas évek második fele, 1924–1931*. Máriabesenyő, Attraktor 2013.
- GULYÁS László: *A Horthy-korszak külpolitikája 3. A Károlyi- és a Gömbös-kormány külpolitikája, 1931–1936*. Máriabesenyő, Attraktor 2015.
- HORNYÁK Árpád: *Magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok, 1918–1927*. Újvidék, Forum 2004.
- HORNYÁK Árpád: *Találkozások–ütközések. Fejezetek a 20. századi magyar–szerb kapcsolatok történetéből*. Pécs, Bocz 2010.
- IUSO, Pasquale: *Il fascismo e gli ustascia, 1929–1941: il separatismo croato in Italia*. Roma, Gangemi 1998.
- JELAVICH Barbara: *A Balkán története II. 20. század*. Budapest, Osiris 1996.
- JELIĆ-BUTIĆ, Fikreta: *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941–1945*. Zagreb, 1977.
- JELINEK Vera: *The Hungarian factor in Italian foreign policy, 1918–1927*. Ann Arbor, Mich.: UMI 1990.
- JUHÁSZ Balázs: *Olasz–magyar katonadiplomáciai és katonapolitikai kapcsolatok a Bethlen-kormánytól a Gömbös-kormányig*. Doktori disszertáció. Budapest, ELTE 2014.
- JUHÁSZ Gyula: *Magyarország külpolitikája 1919–1945*. Budapest, Kossuth 1988.
- KEREKES Lajos: *Ausztria hatvan éve 1918–1978*. Budapest, Gondolat 1984.
- KEREKES Lajos: *Az első osztrák köztársaság alkonya: Mussolini, Gömbös és az osztrák Heimwehr*. Budapest, Akadémiai 1973.
- KIS Aladár: *Az olasz fasizmus története*. Budapest, Kossuth 1970.
- KIS Aladár: *A Duce*. Budapest, Akadémiai 1975.
- KISSINGER, Henry: *Diplomácia*. Budapest, Grafo-Panem 1998.
- KÓKAY György–BUZINKAY Géza–MURÁNYI Gábor: *A magyar sajtó története*. Budapest, MŰOSZ 1994.
- KOLONTÁRI Attila: *Magyar–szovjet diplomáciai, politikai kapcsolatok 1920–1941*. Budapest, Napvilág 2009.
- KRIZMAN, Bogdan: *Pavelić i ustaše*. Zagreb, Globus 1978.
- LEFEBVRE D’OVIDIO, Francesco: *L’Italia e il sistema internazionale. Dalla formazione del Governo Mussolini alla Grande depressione (1922–1929) Vol. II*. Roma, Edizioni di Storia e Letteratura 2016.
- MÁRKUS László: *A Károlyi Gyula-kormány bel-és külpolitikája*. Budapest, 1968.
- MOLNÁR Antal – TÓTH Tamás: *A Falconieri-palota*. Budapest, Balassi 2016.
- MOTTA, Giuseppe: *The Legacy of the First World War. The Minority Question in Transilvania*. Târgu-Mureș, Petru Maior University Press 2014.

- NEMES Dezső: *A Bethlen-kormány külpolitikája 1927–1931-ben*. Budapest, Kossuth 1964.
- ORMOS Mária: *A gazdasági világválság magyar visszhangja (1929–1936)*. Budapest, Eötvös – PolgArt 2004.
- ORMOS Mária: *A történelem vonatán. Európa és Magyarország a 20. században*. Budapest, Múlt és Jövő 2005.
- ORMOS Mária: *Franciaország és a keleti biztonság, 1931–1936*. Budapest, Akadémiai 1969.
- ORMOS Mária: *Magyarország a két világháború korában 1914–1945*. Budapest, Csokonai 1998.
- ORMOS Mária: *Merénylet Marseille-ben*. Budapest, Kossuth 1984.
- ORMOS Mária: *Mussolini. Politikai életrajz*. Budapest, Kossuth 1987. és PolgArt 2000.
- ORMOS Mária: *Nácizmus-fasizmus*. Budapest, Magvető 1987.
- PASTORELLI, Pietro: *Dalla prima alla seconda guerra mondiale: momenti e problemi della politica estera italiana, 1914–1943*. Milano, LED 1997.
- PASTORELLI, Pietro: *La storiografia italiana del dopoguerra sulla politica estera fascista*. Milano, Giuffrè 1971.
- PAVLOV, Plamen–JANEV, Jordan: *Bulgária rövid története a kezdetektől napjainkig*. Ford.: Csíkhelyi Lenke. Budapest, Napvilág 2005.
- PRITZ Pál: *Magyar diplomácia a két világháború között*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat 1995.
- PRITZ Pál (szerk.): *Magyarország helye a 20. századi Európában: tanulmányok*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat 2002.
- PRITZ Pál: *Magyarország külpolitikája Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején: 1932–1936*. Budapest, Akadémiai 1982.
- PÜSKI Levente: *A Horthy-rendszer*. Budapest, Pannonica 2006.
- RÁNKI György: *Gazdaság és külpolitika: a nagyhatalmak harca a délkelet-európai hegemoniáért (1919–1939)*. Budapest, Magvető 1981.
- RÁNKI György–HAJDÚ Tibor–TILKOVSZKY Lóránt (szerk.): *Magyarország története 1918–1945*. Budapest, Akadémiai 1998.
- RÉTI György: *Budapest–Róma Berlin árnyékában*. Budapest, ELTE Eötvös 1998.
- ROMSICS Ignác: *Bethlen István: politikai életrajz*. Budapest, Osiris 1999.
- ROMSICS Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, Osiris 2010.
- ROSSOS, Andrew: *Macedonia and the Macedonians*. Stanford, Hoover Institution Press 2008.
- SALVATORELLI, Luigi–MIRA, Giovanni: *Storia d'Italia nel periodo fascista*. Roma, Einaudi 1961.
- SÁRKÖZY Péter (a cura di): *Italia ed Ungheria dagli anni trenta agli anni ottanta*. Budapest, Universitas 1998.

- SERES Attila: *A magyar–szovjet diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatok főbb problémái 1922–1935*. Doktori disszertáció. Budapest, ELTE 2006.
- SOKCSEVITS Dénes: *Horvátország a 7. századtól napjainkig*. Budapest, Mundus Novus 2011.
- TORRE, Augusto: *La politica estera italiana dal 1914 al 1943*. Torino, ERI 1963.
- T. KISS Tamás: *Állami művelődéspolitikai az 1920-as években*. Budapest, Magyar Művelődési Intézet – Mikszáth Kiadó 1988.
- UJVÁRY Gábor: *A Római Magyar Intézet története 1912–1945 között*. In: Csorba László (szerk.): *Száz év a magyar–olasz kapcsolatok szolgálatában. Magyar tudományos, kulturális és egyházi intézetek Rómában (1895–1995)*. Budapest, HG & Társa Kiadó 1995.
- UJVÁRY Gábor: *„Egy európai formátumú államférfi”. Klebelsberg Kuno (1875–1932)*. Pécs – Budapest, Kronosz Kiadó – Magyar Történelmi Társulat 2014.
- VAGNINI, Alessandro: *Ungheria: la costruzione dell’Europa di Versailles*. Roma, Carocci 2015.
- VINAVER, Vuk: *Jugoslavija i Mađarska 1918–1933*. Beograd, 1971.
- VONYÓ József: *Gömbös Gyula*. Budapest, Napvilág 2014.
- VONYÓ József: *Gömbös Gyula és a hatalom. Egy politikussá lett katonatiszt. Akadémiai doktori értekezés*. Pécs, 2016.
- WALCZ Amarylisz: *A magyar kérdés az olasz külpolitika tükrében: Olaszország és Magyarország diplomáciai kapcsolatai (1918-1927)*. Doktori disszertáció. Budapest, ELTE 2000.
- ZEIDLER Miklós: *A revíziós gondolat*. Pozsony, Kalligram 2009.
- ZSEBŐK Csaba: *A macedónkérdés Bulgáriában 1919–1934 – magyar diplomaták szemével*. Doktori disszertáció. Budapest, ELTE 2011.
- ZSIGA Tibor: *A szentgotthárdi fegyverbotrány*. Szombathely, Pannon Műhely Kft 1990.

A DOLGOZATBAN SZEREPLŐ SZEMÉLYEK NÉVMUTATÓJA/ INDICE DEI

NOMI

Adatci, Mineitciro: 191, 331

Ady Endre: 94, 331

Albrecht (Albert) Főherceg: 72, 331

Allievi, Antonio: 268, 331

Aloisi, Pompeo: 34, 155, 177, 178, 278, 323, 331

Ambrózy Lajos: 161, 163, 164, 170, 201, 331

Andrássy Gyula: 83, 331

Antonijević, Vojislav: 52, 331

Apor Gábor: 143, 147, 163–165, 253, 304, 305, 331

Apponyi Albert: 72, 95, 97, 98, 115, 189–192, 323, 331

Arlotta, Mario: 268, 331

Auriti, Giacinto: 87, 143, 166, 168–170, 172, 194, 195, 205, 209, 212, 303, 312, 314, 331

Averescu, Alexandru: 56, 62, 85, 286, 288, 331

Badoglio, Pietro: 5, 15, 18, 29, 53, 55, 59, 60, 63, 66, 270, 273, 283, 286, 287, 331

Bajza József: 84, 323, 331

Baldoni, Corrado: 268, 331

Balla Ignác: 24, 70, 71, 93, 94, 111, 263, 290, 295, 323, 324, 331

Bánffy Miklós: 54, 94, 331

Baranyai Kálmán: 109, 331

Barbaro, Francesco: 110, 331

Barcza György: 34, 74, 75, 79, 278, 291, 292, 323, 331

Barthou, Louis: 152, 154, 266, 307, 331

Battorych Kornél: lásd: Bajza József.

Bellardi Ricci, Alberto: 268, 331

Beneš, Eduard: 27, 51, 52, 84, 106, 157, 162, 199, 201, 206–209, 220–222, 230, 265, 286, 293, 309, 310, 316, 324, 331

Bethlen Gábor: 267, 331

Bethlen István: 5, 6, 20, 23–27, 31, 33, 35, 37, 43, 46, 48, 54, 57–59, 63, 68, 69, 71–75, 77, 78, 80–86, 89, 94, 107, 108, 112, 114, 118, 120–126, 132, 135, 146, 159–169, 173,

175–178, 185, 188–194, 197, 203, 204, 208, 211, 212, 215, 219, 255, 259, 261–263, 265, 270, 274, 283, 284, 289–294, 296, 297, 309, 311, 312, 315, 322, 325, 327, 328, 332
 Bethlen Margit: *94, 332*
 Berzeviczy Albert: *94–96, 332*
 Billia, Michelangelo: *43, 332*
 Brătianu, Ion I. C.: *187, 332*
 Briand, Aristide: *116, 119, 205, 207, 228, 231, 296, 332*
 Brocchi, Iginio: *6, 25–27, 40, 103, 197–199, 201–206, 208–213, 244, 259, 260, 264, 270, 280, 308–310, 332*
 Buti, Gino: *223, 332*
 Cerrutti, Vittorio: *235, 238, 332*
 Chamberlain, Austen: *51, 52, 96, 188–191, 194, 332*
 Csernoch János: *196, 332*
 Ciano, Galeazzo: *252, 253, 332*
 Colonna, Ascanio: *153, 221, 223, 229, 233, 234, 238, 239, 245, 252, 268, 318, 332*
 Contarini, Salvatore: *52, 332*
 Conti, Ercole: *32, 148, 152, 277, 305, 321, 332*
 Conti, Mario: *268, 332*
 Cvetković, Dragiša: *254, 332*
 Csáky István: *253, 254, 332*
 D'Aosta, Amedeo (II. Zvonimir): *255, 332*
 D'Aosta, Roberto (II. Tomislav): *255, 332*
 D'Annunzio, Gabriele: *17, 44, 45, 285, 332*
 Dala Vilma: *110, 332*
 De Astis, Giovanni: *144, 165, 166, 176, 181, 268, 332*
 Diakow, Jaromir: *165, 168, 332*
 Diana, Pasquale: *57, 58, 287, 332*
 Di Franco, Oscarre: *268, 332*
 Di Nola, Carlo: *268, 332*
 Dollfuss, Engelbert: *217, 220, 222, 224, 237, 238, 243, 246–248, 266, 316, 319, 332*
 Durazzo, Carlo: *63, 85, 115, 116, 187, 188, 300, 313, 332*
 Durini Di Monza, Ercole: *55, 58, 64, 65, 67–70, 73–75, 77–80, 90, 91, 112, 114, 115, 118, 120, 123–125, 144, 164, 165, 167, 175, 188–190, 193–197, 268, 287, 289–292, 296, 297, 312, 313, 332*

Egger-Möllwald, Lothar: 223, 333
Facta, Luigi: 47, 333
Fedele, Pietro: 68, 69, 93, 262, 289, 290, 333
Fóris Lajos: 109, 333
Forster Pál: 132, 133, 143, 146, 147, 303, 333
Fracassi: 155, 333
Fraknói Vilmos: 90, 290, 333
Frank, Ivo: 144, 146, 304, 333
Galli, Carlo: 132, 133, 143, 146, 147, 149, 152–155, 223, 298, 303, 305, 306, 333
Gasparri, Pietro: 60–62, 88, 181, 182, 264, 288, 300, 333
Gayda, Virginio: 117, 333
Georgiev, Kimon: 141, 266, 333
Gerevich Tibor: 19, 69, 70, 90–93, 290, 333
Giolitti, Giovanni: 45, 333
Giovanna hercegnő: 62, 333
Giurkov: 140, 333
Gömbös Gyula: 6, 20, 24, 26–28, 33, 34, 37, 38, 72, 82, 89, 105, 110, 125, 131, 148, 156, 160, 215–220, 222–224, 226, 233–239, 242–248, 250–252, 255, 259, 265, 266, 270, 294, 295, 305, 316–319, 322, 325–329, 333
Göring, Hermann: 95, 253, 333
Grandi, Dino: 15, 34, 54, 63, 65, 113, 121, 123–125, 128, 132, 137, 140, 141, 146–148, 162, 164–166, 168–170, 172, 175, 178, 187, 188, 193 – 195, 197, 198, 202–206, 208, 211–213, 222, 224, 231, 232, 262, 278, 283, 291, 298, 301, 304, 308–310, 313–315, 317, 318, 321, 333
Guariglia, Raffaele: 34, 69, 124, 169, 178, 204, 220, 278, 322, 333
Guerrini Maraldi, Agostino: 268, 333
Hendry István: 267, 333
Herczeg Ferenc: 24, 70, 94, 111, 333
Hitler, Adolf: 25, 26, 134, 153, 215–217, 224–227, 229, 234–238, 246, 250, 252–255, 265, 273–275, 298, 316, 317, 320, 333
Hlinka, Andrej: 106, 333
Hóman Bálint: 41, 67, 92, 289, 325, 333

Horthy Miklós: 9, 12, 18, 20, 33, 34, 36, 37, 45, 46, 49, 55–58, 65, 77, 93, 120, 173, 176, 215, 218, 240, 249, 252, 261, 262, 275, 278, 279, 283, 284, 286, 287, 316, 320, 322, 323, 325, 327, 328, 334

Horváth Emil: lásd: Gustav Perčec.

Hory András: 18, 34, 50, 73–75, 80, 100, 108, 112, 113, 116, 121–125, 132, 136–138, 164, 169, 171, 202–204, 210, 212, 213, 216, 222, 227, 234, 236–238, 243–245, 262, 263, 267, 278, 291, 294, 296–300, 309, 310, 323, 334

Huszka István: 267, 334

I. Sándor (Alessandro I): 22, 131, 132, 145, 152–154, 157, 230, 264, 266, 297, 298, 307, 334

II. (Este) Alfonz: 68, 334

II. Péter: 153, 334

III. Borisz cár: 62, 139, 334

III. Viktor Emánuel (Vittorio Emanuele III): 47, 180, 261, 334

IV. Ferenc: 68, 334

Jánky Béla tábornok: 163, 165, 167, 168, 334

Jevtić, Bogoljub: 152, 230, 249, 320, 334

Jevtić, Bora: 154, 334

Jungerth-Arnóthy Mihály: 240, 247, 249, 320, 334

Kánya Kálmán: 75, 136, 156, 157, 222, 227, 230, 234–236, 240, 243–247, 249, 252, 291, 299, 318, 320, 334

Károlyi Gyula: 27, 38, 125, 140, 202–205, 211, 215, 265, 302, 309, 334

Károlyi Mihály: 45, 283, 334

Khuen-Héderváry Sándor: 50, 75, 117, 123, 142, 193, 194, 203, 210, 212, 220, 221, 303, 309, 310, 314, 316, 334

Kiss János: 87, 138, 301, 305, 334

Klebelsberg Kuno: 19, 31, 41, 67–71, 90, 91, 93–96, 260, 262, 289, 290, 323, 334

Kosztolányi Dezső: 93, 94, 334

Kuhl Lajos: 193, 253, 334

Kvaternik, Eugen: 155–157, 334

Kvaternik, Slavko: 255, 334

Liapcsev, Andrei: 137, 334

Litvinov, Makszim: 87, 334

Lo Faro, Francesco: 268, 334

Lukács-Királdy György: 267, 335
Maček, Vladimír (Vlatko): 22, 34, 142 – 145, 148, 157, 255, 303, 304, 323, 335
Malagola Cappi, Guido: 132, 335
Márai Sándor: 94, 335
Mária hercegnő: 205, 335
Marinković, Vojislav: 116, 133, 146, 296, 335
Marković, Lazar: 75, 335
Mattioli, Dino: 190, 335
Mattioli, Enrico: 126, 268, 335
Mátyás Király: 67, 335
Mihailov, Ivan: 138 – 140, 147, 263, 264, 301, 302, 305, 335
Miskolczy Gyula: 92, 335
Molnár Ferenc: 94, 335
Móricz Zsigmond: 94, 335
Morreale, Eugenio: 168, 335
Mosca, Rodolfo: 18, 322, 323, 335
Mussolini, Benito: 5, 6, 15, 16, 18, 20, 22–25, 27, 29, 33–37, 43, 45, 47, 48, 50, 52–75, 77–82, 85–87, 89–91, 93–95, 98, 100, 105–118, 120–126, 132–144, 146–148, 152–157, 159–167, 169–171, 173–177, 179–183, 187–190, 197, 203, 204, 207, 209, 211, 212, 215–219, 221–224, 226–236, 238, 239, 242–246, 248–255, 258, 259, 261–266, 271–273, 275, 276, 278, 283–306, 308, 309, 311–319, 323, 325–328, 335
Nagy Iván: 142, 335
Nelky Jenő: 222, 223, 335
Nickl Alfréd: 100, 263, 335
Ninčić, Momčilo: 51, 53, 56–58, 61, 286, 335
Oreb, Petar: 152, 335
Orlando, Vittorio Emanuele: 45, 284, 335
Ottó főherceg: 205, 335
Óvári Papp Gábor: 267, 335
Oxilia, Giovanni Battista: 82, 127, 128, 222, 268, 335
Pabst, Waldemar: 168, 169, 335
Pál herceg: 153, 335
Pantz, Ferdinand Von: 163, 164, 335
Pattermann János: 109, 335

Paulucci di Calboli, Raniero: *107, 116, 190, 196, 294, 313, 336*

Pavelić, Ante: *22, 131, 142, 144–152, 154–157, 264, 265, 275, 303–305, 326, 327, 336*

Pekár Gyula: *94, 336*

Pellegrinetti, Ermenegildo: *60–62, 88, 287, 288, 300, 336*

Perčec, Gustav: *142, 147–152, 154, 264, 303, 305, 306, 336*

Perčević, Ivan: *142, 153, 156, 303, 336*

Pescatori, Federico: *268, 336*

Petrov: *140, 302, 336*

Petrovskij: *240, 336*

Pfrimer, Dr. Walter: *163, 336*

Piacentini, Renato: *137, 139–142, 147, 175, 262, 300–302, 305, 315, 336*

Pignatti, Bonifacio: *155, 231, 232, 336*

Piłsudski, Jozef: *117, 118, 296, 336*

Pogorelec, Jelka: *149–151, 265, 306, 336*

Pracher Félix: *267, 336*

Preziosi, Gabriele: *111, 193, 195, 197, 220, 236, 295, 316, 336*

Pribičević, Svetozar: *142, 303, 336*

Prokop: *191, 336*

Protogerov, Aleksandar: *138–141, 263, 301, 302, 336*

Purić, Božidar: *154, 336*

Radić, Stjepan: *22, 142, 263, 303, 336*

Rapagnetta, Gabriele (lásd: D'Annunzio, Gabriele).

Ribbentrop, Joachim von: *253, 254, 275, 336*

Ricciardi, Giulio: *161, 311, 336*

Rochira, Ubaldo: *145, 147, 336*

Rosenberg, Alfred: *252, 336*

Rosty-Forgách Ferenc: *267, 336*

Rothermere, Lord Harold Sidney Harmsworth: *23, 105–107, 110, 112, 258, 262, 263, 293, 294, 336*

Rudnay Lajos: *110, 139, 140, 302, 336*

Salandra, Antonio: *47, 336*

Schober, Johannes: *161, 163, 164, 167, 169–172, 201, 204, 206, 259, 264, 309, 312, 336*

Schussnigg, Kurt: *153, 156, 336*

Seipel, Ignaz: *161, 162, 164, 165, 167–169, 171, 312, 336*

Semsey András: 267, 337
Šimović, Dušan: 254, 337
Sonnino, Sidney: 45, 337
Streeruwitz, Ernst von: 168, 170, 224, 312, 337
Steidle, Dr. Richard: 160, 161, 163–172, 311, 312, 337
Stresemann, Gustav: 53, 189, 337
Sufflay, Milan: 147, 337
Suvich, Fulvio: 34, 125, 153, 155, 240, 243–248, 278, 323, 337
Szabó László: 267, 337
Szájbély Gyula: 148, 305, 337
Szterényi József: 192–194, 313, 314, 337
Tahy László: 39, 86, 148, 173, 175, 314, 325, 337
Tattay ezredes: 149–151, 306, 307, 337
Teleki Gyula: 267, 337
Tittoni, Tommaso: 59, 337
Titulescu, Nicolae: 107, 116, 117, 186–188, 190, 191, 197, 223, 230, 231, 294, 296, 337
Tomalewski, Naum: 137–139, 142, 262, 300–302, 337
Tormay Cecil: 94, 337
Toselli, Luigi: 168, 169, 337
Traub István: 267, 337
Trumbić, Ante: 142, 143, 303, 304, 337
Umiltà, Carlo: 148, 153, 337
Villani Frigyes: 86, 253, 254, 267, 337
Vörnlé János: 139, 267, 302, 337
Walko Lajos: 56, 63, 65, 74, 75, 80, 86, 87, 108, 112, 116, 121, 122, 125, 132, 133, 137–139, 144, 147, 161–164, 167–171, 173, 175, 176, 192, 193, 211–213, 291, 294, 296–298, 300–302, 305, 310, 312, 314, 337
Weber, Alfred: 95, 337
Wilson, Thomas Woodrow: 45, 105, 337
Wodianer Andor: 170, 267, 312, 337
XI. Pius: 179, 180, 182, 337
Zichy Gyula: 196, 337
Zweig, Stefan: 95, 337

